T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI
AVRUPA ÇALIŞMALARI PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

BULGARİSTAN'DA AB ÜYELİĞİ SONRASI TÜRK AZINLIĞIN KİMLİK ÖRÜNTÜLERİ: ETNİK KİMLİK, ULUSAL KİMLİK, AVRUPA KİMLİĞİ

Gülfer TUNALI

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Nazmi ÜSTE

İZMİR-2016

DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

2006800819

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Adı ve Soyadı : Gülfer TUNALI

Tez Başlığı : Bulgaristan'da AB Üyeliği Sonrası Türk Azınlığın Kimlik Örüntüleri - Etnik Kimlik, Ulusal Kimlik, Avrupa Kimliği

Savunma Tarihi : 03.06.2016

Danışmanı : Yrd.Doç.Dr.Ahmet Nazmi ÜSTE

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	Üniversitesi	İmza
Yrd.Doç.Dr.Ahmet Nazmi ÜSTE	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	.....
Yrd.Doç.Dr.Levent YILMAZ	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	.....
Prof.Dr.Nazif MANDACI	YAŞAR ÜNİVERSİTESİ	.....
Doç.Dr.Ramazan GÜNLÜ	MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ	.....
Doç.Dr.İdiris DEMİREL	CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ	.....

Oybirliği (x)
Oy Çokluğu ( )

Gülfer TUNALI tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "**Bulgaristan'da AB Üyeliği Sonrası Türk Azınlığın Kimlik Örüntüleri - Etnik Kimlik, Ulusal Kimlik, Avrupa Kimliği**"başlıklı tezi kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Mustafa Yaşar TINAR
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum **"Bulgaristan'da AB Üyeliği Sonrası Türk Azınlığın Kimlik Örüntüleri: Etnik Kimlik, Ulusal Kimlik, Avrupa Kimliği"** adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

..../..../.....

Gülfer TUNALI

ÖZET

Doktora Tezi

Bulgaristan'da AB Üyeliği Sonrası Türk Azınlığın Kimlik Örüntüleri: Etnik Kimlik, Ulusal Kimlik, Avrupa Kimliği

Gülfer TUNALI

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Avrupa Birliği Anabilim Dalı
Avrupa Çalışmaları Programı

Bu çalışma Osmanlı egemenliğinin mirası olarak heterojen bir etnik yapıya sahip olan Bulgaristan'da homojen bir etnik ulus yaratma gayesiyle asimilasyona maruz kalan, 1989 yılında totaliter rejimin çökmesi ile siyasi mobilizasyonunu gerçekleştiren Türk azınlığın etnik kimlik, ulusal kimlik ve ulusüstü kimlik ilişkilerini sorunsallaştırmaktadır.

Tez çalışması Türk azınlığın kimlik örüntülerini topluluk düzeyi ve bireysel düzey olmak üzere iki düzeyde ele almaktadır. Çalışma ilk olarak siyasi elitlerin sürekli bir söylemsel müzakere yürüterek etnik kimlik, ulusal kimlik ve Avrupa kimliği arasındaki örüntüleri yeniden inşa ettiğini savunmaktadır. Bu çerçevede inşacı yaklaşımı temel alarak ve tarihsel-eleştirel söylem çözümlemesine başvurarak Türk siyasi elitlerin ürettiği topluluk düzeyindeki ortak kimlik örüntülerine odaklanmaktadır. Çalışma ikinci olarak toplumsal bir uygulama olan söylemlerle etkileşime giren azınlık üyelerinin öznel çoklu kimlik örüntüleri geliştirdiğini iddia etmektedir. Bu doğrultuda karma metodolojiye başvurarak Türk azınlık topluluğu üyelerinin özdeşim örüntülerini ve öznel anlam örüntülerini incelemektedir.

Çalışma Türk siyasi elitlerin azınlık üyelerinin geliştirebildiği çoklu kimlikler, ortak barışçıl geçmiş, Avrupa'da ortak gelecek, Avrupa değerleri temelinde çoketnili sivil ulus gibi anlamlar üreterek etnik kimlik ve sivil kimlik kutupları arasında uzlaşım aradığını ortaya koymuştur.

Bireysel düzeyde ise çoklu aidiyet ilişkileri kuran, toplumsal düzeyde etnokültürel kimliği geliştirme bilinci zayıf olsa da AB üyeliğinden sonra da ulusal ve ulusüstü yapılara güven eksikliği duyan Türklerin, sadece özel alanda değil siyasi alanda da kendilerini ve etnokültürel kimliğini koruma bilinciyle ulusal veya ulusüstü bir siyasi topluluk üyesi olarak değil, etnik topluluk üyesi olarak hareket ettiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: Bireysel Düzeyde Ortak Kimlik, Topluluk Düzeyinde Ortak Kimlik, Bulgaristan'da Türk Azınlık, Avrupa Birliği

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Doctor of Philosophy (PhD)

Identity Patterns of The Turkish Minority in Bulgaria after The EU Membership: Ethnic Identity, National Identity, European Identity

Gülfer TUNALI

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of European Union

European Studies Program

Having a heterogeneous ethnic structure as a heritage of the Ottoman dominance, Bulgaria tried to assimilate its Turkish minority in order to create an ethnically homogenous nation. This study problematizes the ethnic identity, national identity and supra-national identity relations of the Turkish minority, which achieved political mobilization after the collapse of the totaliterian regime in 1989.

The study discusses the identity patterns of the Turkish minority at two levels: the group level and the individual level. Firstly, this study argues that political elites reconstruct the patterns between the ethnic identity, national identity and European identity by conducting a continuous discursive negotiation. Firstly, the study analyzes the collective identity patterns at the group level which were produced by the Turkish political elite from the constructivist perspective, applying the discourse-historical approach. Secondly, the study claims that the members of the minority who interact with the discourses that are a form of social practice have developed subjective multiple identity patterns. In this regard, this study analyzes the identification patterns and the subjective meaning patterns of the members of the Turkish minority using mixed methodology.

This research has revealed that the Turkish elites seek an agreement between the poles of the ethnic identity and civic identity by constructing such

topics as multiple identities that can be developed by the members of the minority, peaceful collective history, collective future in Europe, a multiethnic civic nation based on European values.

The study has also unraveled that the Turks establish multiple group membership relations, have a low sense of developing the collective ethno-cultural identity, but due to lack of trust in national and supranational structures, they act not only in the private sphere but also in the political sphere as a member of an ethnic community rather than a member of a national or a supranational political community in order to protect themselves and their ethnocultural identity.

Keywords: Collective Identity at the Individual Level, Collective Identity at the Group Level , Turkish Minority in Bulgaria, European Union.

BULGARİSTAN'DA AB ÜYELİĞİ SONRASI TÜRK AZINLIĞIN KİMLİK ÖRÜNTÜLERİ:
ETNİK KİMLİK, ULUSAL KİMLİK, AVRUPA KİMLİĞİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR xi
TABLOLAR LİSTESİ xii
ŞEKİLLER LİSTESİ xiii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE: KİMLİK, KİMLİĞİN SÖYLEMSEL İNŞASI VE ÖZDEŞİM

1.1. SOSYAL BİLİMLERDE ANALİZ KATEGORİSİ OLARAK KİMLİK VE AVRUPA KİMLİĞİ 11
1.1.1. Avrupa Entegrasyonu, Azınlıklar ve Avrupa Kimliği 17
1.1.2. Avrupa Entegrasyonu ve Ortak Kimlik İlişkileri 21
1.2. KİMLİK TÜRLERİ VE ANALİZ DÜZEYLERİ 31
1.2.1. Kişisel Kimlik 32
1.2.2. Kişilerarası Etkileşimde Şekillenen Rol Kimliği 33
1.2.3. Ortak Kimlik 35
1.2.3.1. Gruba Aidiyet olarak Ortak Kimlik (Bireysel Düzey) 35

1.2.3.2. Grubun Anlamı olarak Ortak Kimlik (Topluluk Düzeyi) 38
1.2.4. Siyasi Proje Olarak Ortak Kimliğin Söylemsel İnşası 41
1.2.5. Etnik Kimlik, Ulusal Kimlik, Avrupa Kimliği 46
1.2.6. Çoklu Kimlikler 59
1.2.7. Çalışmanın Kavramsal ve Kuramsal Çerçevesinin Özeti 61
1.3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ 63
1.3.1. Eleştirel Söylem Çözümlemesi 67
1.3.2. Görüşmeler ile Desteklenen İstatistiksel Veri Analizi 72
1.3.2.1. Çalışmanın Evreni 73
1.3.2.2. Çalışmanın Örneklemi 74
1.3.2.3. Araştırmaya Katılanların Demografik Profili 74
1.3.2.3.1. Cinsiyet 74
1.3.2.3.2.Yaş 75
1.3.2.3.3. İkamet Yeri 75
1.3.2.3.4. Eğitim Durumu 76
1.3.2.3.5. Meslek Durumu 76
1.3.2.3.6. Vatandaşlık Durumu 77
1.3.2.3.7. Başka bir AB ülkesinde İkamet Durumu 78
1.3.2.4. Güvenilirlik, Geçerlilik ve Toplanabilirlik Analizi 78

İKİNCİ BÖLÜM
BULGARİSTAN'DA TÜRK AZINLIK KİMLİĞİ İNŞASININ TARİHSEL SÜRECİ

2.1. BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİ VE ULUSAL KİMLİK İNŞASI 80
2.2. BULGARİSTAN'DA TÜRK KİMLİĞİNİN TARİHSEL BAĞLAMI 87
2.2.1. Özerklik ve Dışlanma: Dini Topluluk olarak Türkler (1878-1944) 91
2.2.2. Komünist Dönem: Ulusal Azınlıktan Etnokültürel Ulusa Asimilasyon (1944-1989) 101
2.2.3. Türklerin Siyasi Mobilizasyonu ve Etnik Model 116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BULGARİSTAN'DA TÜRK AZINLIĞIN ORTAK KİMLİK ÖRÜNTÜLERİ

3.1. TÜRK SİYASİ ELİTLER: ENTEGRASYON SÜRECİNDE ORTAK KİMLİK ÖRÜNTÜLERİNİN İNŞASI 138

3.1.1. Çoklu Kimliklerin İnşası: Bulgaristan Vatandaşı Türkler 141

3.1.2. Ortak bir Barışçıl Geçmişin İnşası 144

3.1.3. Ortak Bir Bugünün ve Geleceğin İnşası 146

3.1.4. Avrupa Kimliğinin Sivil Değerleri Temelinde Çoketnili Sivil Ulusun İnşası 150

3.2. KIRCAALİ BÖLGESİNDE ALAN ÇALIŞMASI: BİREYSEL DÜZEYDE ÖZDEŞİM ÖRÜNTÜLERİ VE ANLAM ÖRÜNTÜLERİ 165

3.3.1. Özkategorizasyon 167

3.3.2. Değer 181

3.3.2.1. Etnik Topluluk 181

3.3.2.2. Bulgaristan Toplumu 184

3.3.2.3. Türkiye Toplumu 186

3.3.2.4. Avrupa Toplumu 187

3.3.3. Davranış 194

3.3.3.1. Etnokültürel Davranışlar 194

3.3.3.1.1. Dil Hakimiyeti 194

3.3.1.1.2. Tarih ve Adetler hakkında Bilgi Toplama 199

3.3.1.1.3. Örf ve Adetleri Uygulama ve Kültürel Kutlamalara Katılım 201

3.3.1.1.4. Ulusal Bayramlara ve Törenlere Katılım 203

3.3.3.2. Siyasi Davranışlar 205

SONUÇ 212

KAYNAKÇA 230

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
HÖH	Hak ve Özgürlükler Hareketi
ALDİ	Avrupa için Liberaller ve Demokratlar İttifakı
BHK	Bılgarski Helzinski Komitet
BHM	Büyük Halk Meclisi
BKP	Bulgaristan Komünist Partisi
BSP	Bulgaristan Sosyalist Partisi
BTUKH	Bulgaristan'da Türklerin Ulusal Kurtuluş Hareketi
DGB	Demokratik Güçler Birliği
DOST	Sorumluluk, Özgürlük ve Hoşgörü için Demokratlar
EC	European Commision
ECRİ	European Commission against Racism and Intolerance
GERB	Avrupalı Gelişim için Vatandaşlar Partisi
HŞHP	Hürriyet ve Şeref Halk Partisi
İSUH	İkinci Simeon Ulusal Hareketi
NSI	Natsionalen Statiçeski İnstitut
ODA	Orta ve Doğu Avrupa
ODAÜ	Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri
ODIHR	Office for Democratic Institutions and Human Rights
PACE	Parliamentary Assembly of the Council of Europe
SFCPNM	Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities
TSİK	Tsentralna İzbiratelna Komisiya
UAÇS	Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşmesi
VC	Vatansever Cephe

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Güvenilirlik İstatistikleri s.78
Tablo 2: Hotelling T-Kare Testi s.79
Tablo 3: ANOVA - Tukey'in Toplanabilirlik Testi s.79
Tablo 4: Ulusal Parlamentoda HÖH s.126
Tablo 5: Avrupa Parlamentosu'nda HÖH s.127
Tablo 6: Demokratikleşme ve Avrupa Entegrasyonu Sürecinde Azınlık Hakları (Türkler açısından örneklendirilmektedir) s.131
Tablo 7: Birincil Özkategorizasyon ve Birincil Bölgesel Aidiyet İlişkisi s.178
Tablo 8: İkamet Yeri ve Dil İlişkisi s.196
Tablo 9: Eğitim Durumu ve Dil İlişkisi s.196
Tablo 10: Meslek Durumu ve Dil İlişkisi s.197
Tablo 11: Siyasi Tutumlar s.207

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Cinsiyet Dağılımı s.74
Şekil 2: Yaş Dağılımı s.75
Şekil 3: İkamet Yeri Dağılımı s.75
Şekil 4: Eğitim Durumu Dağılımı s.76
Şekil 5: Meslek Durumu Dağılımı s.77
Şekil 6: Vatandaşlık Durumu Dağılımı s.77
Şekil 7: Başka bir AB ülkesinde İkamet Durumu Dağılımı s.78
Şekil 8: Özkategorizasyon (öneme göre özkategorizasyon değerleri) s.167
Şekil 9: Özkategorizasyon (önemden bağımsız toplam veriler) s.168
Şekil 10: Özkategorizasyon (özkategorizasyona göre önem değerleri) s.169
Şekil 11: Bölgesel Aidiyet s.179
Şekil 12: Bölgesel Aidiyet (önemden bağımsız toplam veriler) s.180
Şekil 13: Etnik Topluluk Meselelerine İlgi s.181
Şekil 14: Bulgaristan'daki Ulusal Meselelere İlgi s.185
Şekil 15: Türkiye'deki Ulusal Meselelere İlgi s.186
Şekil 16: Avrupa Meselelerine İlgi s.188
Şekil 17: AB'nin İmajı s.189
Şekil 18: AB'nin İmajı (öncelikten bağımsız olarak toplam veriler) s.190
Şekil 19: AB'nin Etkisi s.191
Şekil 20: Dil Hakimiyeti s.195
Şekil 21: Yaş ve Dil İlişkisi s.197
Şekil 22: Türklerin Tarihi ve Örf/Adetleri Hakkında Bilgi Toplama s.199
Şekil 23: Türklere Özgü Kültürel Örf ve Adetleri Uygulama s.201
Şekil 24: Bulgarlara Özgü Kültürel Örf ve Adetleri Uygulama s.201
Şekil 25: Türklere Özgü Kültürel Kutlamalara Katılım s.202
Şekil 26: Bulgarlara Özgü Kültürel Kutlamalara Katılım s.203
Şekil 27: Ulusal Bayramlara ve Ulusal Kahramanları Anma Törenlerine Katılım s.204
Şekil 28: Ulusal Parlamento Seçimlerinde Oy Verme Nedeni s.206
Şekil 29: Avrupa Parlamentosu Seçimlerinde Oy Verme Nedeni s.206

Şekil 30: Azınlıkların Hak ve Özgürlüklerini Koruyan Oluşumlar s.209
Şekil 31: Azınlıkların Hak ve Özgürlüklerini Koruyan Oluşumlar
(önemden bağımsız olarak toplam veriler) s.209

GİRİŞ

Avrupa Birliği (AB) barışçıl, istikrarlı, güvenli, refah içinde ortak bir gelecek kurmak için farklı kültürleri birleştiren "ulus-devletin ötesinde bir yönetişim biçimi" (Habermas ve Derrida, 2003: 294) olarak kendini sunmaktadır. Avrupa kıtasının ulus-devletleri homojen bir etnokültürel yapıya sahip değildir. İspanya'da Katalanlar ve Basklar, Fransa'da Korsikalılar, Birleşik Krallık'ta İskoçlar ve Kuzey İrlandalılar örneğinde görüldüğü gibi Avrupa Birliğine üye demokratik ülkelerde bile etnik gerginlikler uzun süre varlığını sürdürmüştür. Ancak Batı Avrupa ülkelerinde ayrılıkçı hareketlerin yarattığı tehlike "güvenli bir çember içine alınmış" (Troebst ve Daftary, 2003: 1), sınır ötesine sıçraması engellenmiş, hatta bazı çatışmalar zaman içinde siyasi diyalogla çözüme kavuşturulmuştur. Ne var ki totaliter komünist sistem çökünce Doğu Avrupa'da yeniden yükselen mikro milliyetçilik, etnisiteye ve dine dayalı savaşlar, farklı etnokültürel grupların siyasi ve kültürel hak talepleri Avrupa'nın güvenliği ve istikrarı için yeni kaygılar yaratmıştır. Balkanlar'da 1989 sonrasında yaşanan gelişmeler etnik grupların mücadelesinin Avrupa açısından ne derece tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini bir daha belirgin bir şekilde gözler önüne sermiştir. Etnik çatışmanın bütün Avrupa'ya has bir olgu olduğunu vurgulayan Rupnik, yine de bunun Doğu Avrupa'da daha riskli ve tehlikeli bir boyutta olduğunu belirtmiştir. Doğu Avrupa'nın 1989 sonrası durumunu değerlendiren Rupnik, o dönemde Batı Avrupa'daki gibi güç paylaşma mekanizmalarının olmaması, sivil toplumun gelişmemiş olması, hukukun üstünlüğünün sağlanmamış olması ve bir Avrupa çerçevesinin olmaması gibi nedenlerle Doğu Avrupa'da etnik şiddete başvurulması tehlikesinin daha yüksek olduğunu vurgulamıştır (Rupnik'ten aktaran Troebst ve Daftary, 2003: 7).

Bu gelişmeler ışığında AB, ortak geleceğinin güvenliği için etnik azınlıkların konumunu tekrar değerlendirmek zorunda kalmıştır. 1990'lardan itibaren Birlik, ulus-devletlerin sınırları içinde yaşayan azınlıkların haklarını ulusüstü bir düzeye taşıma çabasına girmiştir. Birlik, üye devletlerde azınlıklar konusunda tasarrufta bulunma yetkisine sahip olmasa da, aday ülkelerde çoğunluk grubu ve azınlık grupları arasındaki çekişmeye üyelik koşulluluğu sayesinde daha etkin bir şekilde müdahil olmanın yolunu aramıştır. Birliğin, Orta ve Doğu Avrupa (ODA) ülkelerini

kapsayan 5'nci genişleme dalgası öncesinde geliştirdiği yeni genişleme politikası tüm aday ülkelerin azınlık haklarını korumasını şart koşmaktadır. AB'ye üye olmak isteyen ODA devletlerinden, üyeliğin koşulu olarak sınırları dahilindeki çeşitli etnik grupların barış içinde birlikte yaşamalarını sağlamaları beklenmiştir.

Sosyalist döneminde homojen bir ulusa sahip olduğunu iddia ederek Türk, Pomak (Bulgarca konuşan Müslümanlar) ve Roman azınlıklarını[1] asimile etmeye kalkışan Bulgaristan da demokratikleşme ve Avrupa'ya entegrasyon sürecinde kültürel ve etnik çoğulculuğu ile yeniden yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bulgaristan'ın 1989 senesi öncesinde bağlı olduğu komünist proje, zaman içinde halkın etnisiteden arınacağını (de-ethnization), bir başka deyişle ulusal ve etnik farkların önemini kaybedeceğini öngörüyordu (Fotev, 1994: 83). On yıllardır Türklerin "sosyalist ulusa" entegrasyonu için çabalayan Jivkov hükümeti, ülkede yaşayan Türk azınlığı için "etnik Türkler" ve "sosyalist Bulgar ulusu üyeleri" şeklinde "'ikili bir kimlik' inşa etmeye çalışmıştır" (Höpken, 1997: 67, 71). Ancak Türklerin sosyalist ulusa entegrasyonu büyük ölçüde sağlanmış olsa da etnik Türk kimliği beklendiği gibi kendiliğinden kaybolmamıştır. Bunun sonucunda 1984 yılında *Yeniden Doğuş* adı verilen asimilasyon süreci başlatılmıştır. Bulgar devleti asimilasyon kampanyasını, ülkede yaşayan Türklerin dini ve etnik kimlikleri Osmanlılar tarafından değiştirilmiş 'gerçek' Bulgarlar oldukları tezine dayandırmıştır (1997: 70). Bulgar milliyetçiliğine göre 'gerçek' Bulgar olabilmek için birinin Bulgar ismine sahip olması, etnik Bulgarların soyundan gelmesi, Bulgarca konuşması ve Ortodoks Hıristiyan olması gerekirdi. Ulusun etnokültürel tanımı, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin ulusun bir parçası olarak kabul edilmesini engelliyordu. Böylelikle ülke sınırları içinde sadece Bulgar ulusunun yaşadığını iddia eden devlet, "etnik, dini ve kültürel mirası ülkenin çoğunluğunu oluşturan Hıristiyan, Doğu Ortodoks, Slav stereotipinden farklı olanları *Bulgarlaştırarak* bütün ülkenin nüfusunu homojenleştirmek" istemiştir (Zahariev, 2004: 11-17). Ulusal kimliği etnik kimlik ile örtüştüren (OOmmen 1997a; OOmmen 1997b) Bulgaristan devleti Türk kimliğini tepeden yok etmek istemiştir. Bu etnik homojenleştirme çalışması tam tersi

---

[1] Bu çalışmada sadece Türk azınlığı ele alınacaktır.

bir etki yaratmış ve komünist rejimin yıkıldığı 1989 yılının sonunda Türk azınlığı etnik kimliği daha da güçlenmiş bir topluluk olarak ortaya çıkmıştır (Mahon, 1999: 156; Höpken, 1997: 71).

ODA ülkelerinde komünist rejimlerin yıkılmasından sonra yeni bağımsızlığını kazanan devletler "...heterojen bir nüfusun vatanı olan topraklar üzerinde etnik sahiplik iddiasında bulunarak devleti koruma ve ulusallığı tanımlama" (King and Melvin 1999/2000: 113) sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır. Bulgaristan'ın kurulduğu 1878 yılından itibaren kendilerini bu devletin ve egemen olduğu toprakların sahibi olarak gören Bulgarlar ve bu devlette yabancı bir unsur olarak yaşayan Türkler, 1989'dan sonra etnik gerginliğin çözümünde Balkanlar'daki komşu ülkelerinden farklı olarak şiddetten uzak durmuştur. Eski komünistler ve muhalifleri arasında, Avrupa kurumların sağladığı bağlam çerçevesinde yeni devlet düzenini belirleme mücadelesinin yaşandığı demokrasiye geçiş döneminde Türkler şiddet üreten değil, siyaset yapan bir güç olarak yerini almıştır. Türkleri temsil eden Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH), Bulgaristan'ın Avrupa yapılarına entegrasyon sürecinde etnik ve dinsel topluluklar arasındaki gerginliği siyasi ve hukuki araçlar yoluyla çözme yolunu tercih etmiştir. Literatüre "Bulgaristan'ın etnik modeli" olarak geçen söz konusu barışçıl girişim çerçevesinde HÖH, ayrılıkçı bir politika izlememiş, azınlıkların etnik kimliğini koruyarak onların Bulgaristan'a entegrasyonunu gerçekleştirmeyi hedeflemiştir (Doğan, 1999).

Türklerin Bulgaristan'a entegrasyon süreci, Bulgaristan'ın Avrupa yapılarına entegrasyon süreci ile örtüşmektedir. Ne var ki farklı grupların entegrasyonu ortak bir kimliğin inşasını gerektirmektedir (Wendt, 1994). Türk azınlığın Bulgaristan'a, Bulgaristan'ın da Avrupa kurumlarına tam ve eşit üyeliği hedef edindiği bu dönemde Avrupa kimliği ile ilişkili olarak etnik kimlikler ve ulusal kimlik arasındaki ilişkinin de yeniden inşa edilmesi gerektiği açıktır. Bulgaristan için tekrar "Avrupalı" olabilmenin yolu, karmaşık dini ve etnik ilişkilerin olduğu bir Balkan ülkesi kimliğinden sıyrılarak, ülkedeki etnik azınlıkların kimlikleri ile uyumlu bir ilişki kurabilen bir ulusal kimliğin inşasından geçmektedir. Bu nedenle Bulgaristan'daki Türk azınlık üyelerinin bu süreçte Türk kimliği, Bulgar kimliği ve Avrupa kimliği gibi üç farklı kimliğin ekseni içerisinde kaldığı söylenebilir.

Kimlik inşasını inceleyen araştırmalar, siyasi aktörlerin ortak kimliğin inşasında etkin bir rol oynadıklarını ortaya koymuştur. Söz konusu çalışmalar ortak kimliğin sabit bir içeriğe sahip olmadığını, hem grup içi hem grup dışı aktörlerin kimliği toplumsal olarak (yeniden) inşa ettiğini göstermiştir. Egemen kurumlar/aktörler farklı unsurlardan yararlanarak kategoriler geliştirmekte ve bu kategorilere kimlerin dahil olup olmadığını belirlemeye çalışmaktadır (Brubaker ve Cooper, 2000). Bir başka deyişle elitler tarafından inşa edilen topluluk kimliğinin anlamsal örüntüleri belli bir topluluğun üyeleri arasında "aynılık" kurarken, aynı zamanda başka toplulukların üyelerini de "ötekileştirmektedir". Ancak ortak kimlik örüntülerini sadece siyasi aktörlerin inşa ettiği ortak kimlikler bağlamında incelemek yeterli değildir. Dayanışma ve birlik yaratan, yeni ortak hedef, çıkar ve hareketler için temel oluşturan bir ortak kimliğin varlığından bahsedebilmemiz için siyasi elitlerin inşa ettiği kimlik hedef kitlesi tarafından benimsenmelidir. Belli bir topluluğa mensup olarak tanımlanan üyeler toplulukla aidiyet bağı kurarak topluluğun ortak kimliği ile özdeşleşmelidir. Hem grup içinden hem grup dışından üyeler ortak kimliğin inşası için mücadele edebilir, ama nihayetinde ortak kimlik grup içi üyelerinin bu kimliği kabul etmesiyle şekillenebilir (Poletta ve Jasper, 2001: 285).

Bu bağlamda çalışma "Bulgaristan'a ve AB'ye entegrasyon sürecinde Türk azınlığın etnik kimliği ile ulusal kimlik ve ulusüstü Avrupa kimliği arasında uyumlu bir ilişki kurulmuş mudur?" sorusuna cevap aramaktadır. Soruya yukarıdaki açıklamanın da gösterdiği gibi top-down (yukarıdan aşağı) ve bottom-up (aşağıdan yukarı) olmak üzere iki ayrı şekilde yaklaşmak mümkündür. Top-down bir çalışma makro düzlemde siyasi elitlerin veya kurumsal bağlamın ürettiği ortak kimliğe, başka bir deyişle *elitlerin teşvik ettiği kimlik anlayışına* odaklanırken, bottom-up bir çalışma mikro düzlemde *grup üyeleri arasındaki özdeşime ve bireysel kimlik anlayışına* odaklanmaktadır. 1878'den beri Bulgaristan vatandaşı olan, 2007 yılından itibaren AB vatandaşı statüsünü de kazanan Türk azınlığın kimlik örüntüleri bu iki düzlemde incelenecektir. Bulgaristan'a ve Avrupa'ya entegrasyon sürecinde Türk (grup içi) siyasi aktörlerin kimlik inşası mücadelesine katılacağı ön kabulüyle, Türk azınlığı için inşa ettikleri etnik kimlik, ulusal kimlik ve Avrupa kimlikleri arasındaki anlam örüntüleri ele alınacaktır. Ardından topluluk üyelerinin söz konusu

topluluklarla özdeşim örüntüleri ve öznel olarak kurdukları anlam örüntüleri incelenecektir. Çalışmanın amacı, siyasi elitler tarafından grubun tamamı için inşa edilen ortak kimlikler ile bireylerin ortak kimlikleri arasında ilişki kurarak Bulgaristan'a ve AB'ye entegrasyon sürecinde Türklerin kimlik örüntülerine bütünsel bir değerlendirme sunmak, AB'ye üyelik ve bütünleşme sürecinde Bulgaristan'da ortaya çıkan azınlık politikaları tartışmaları temelinde değişen ortak kimlik örüntülerini tartışmaya açmaktır.

Avrupa kimliğinin hem ulusal kimliği hem de azınlıkların etnik kimliklerini kapsayabilmesi için sivil temeller üzerine kurulması gerekir. Bu nedenle AB bağlamında ortak miras, ortak kültürel alışkanlıklar, din, hısımlık gibi belli toplulukları dışlayan unsurlar yerine sivil unsurlara dayanan, AB'ye vatandaşlıkla tanımlanan, bireysel hak ve sorumlulukları temel alan ve böylelikle üye devlet içindeki bütün etnik gruplar için bir aidiyet bağı oluşturma ihtimali olan bir Avrupa kimliği inşa edilmelidir. Farklı ulusal ve ulusaltı kimliklere sahip vatandaşlar arasında AB'ye karşı bir bağlılık yaratabilmek için bütün AB vatandaşlarını kapsayan ve hem Türkler hem de Bulgarlar tarafından benimsenebilecek bir kimlik sunulmalıdır.

AB üyesi bir devletin azınlıkları AB'de doğrudan temsil edilme hakkına sahip değildir. AB'nin siyasi sistemine ancak bir üye devletin siyasi sistemi üzerinden katılabilmektedirler. AB vatandaşlığını temel alan sivil Avrupa kimliği öncelikle bir üye devlete vatandaşlığı şart koşmaktadır. Bulgaristan'daki Türk azınlık üyeleri kültürel ve dinsel hısımlık açısından Avrupa'ya aidiyet talebinde bulunamazlar, ancak Bulgaristan vatandaşı oldukları için sivil bir Avrupa topluluğuna aidiyet söylemleri oluşturabilirler. Bu nedenle Avrupa kimliği, Türklerin aynı zamanda ulusal kimliği de benimsemesini zorunlu kılmaktadır. "Yeniden Doğuş" süreci Türklerin etnik kimlikle eş tutulan bir ulusal kimliğini benimsemeyeceklerini açıkça göstermiştir; ancak Avrupa'ya aidiyetin Bulgaristan devletine aidiyetten geçtiği göz önünde bulundurulacak olursa, etnik kökenden ziyade sivil unsurlara dayanan ve farklı etnik kimlikleri kapsamayı başaran, bir başka deyişle vatandaşlığı temel alan bir ulusal kimlik Türkler tarafından daha rahat kabul edilebilir.

Bu çalışmanın ilk araştırma bölümü bu bağlamda aşağıdaki sorulara cevap aramaktadır:

Siyasi elitler Türk azınlığın kendini tanımlayabileceği ve içselleştirebileceği yeni bir sivil kimlik sunmuş mudur?

Türkler, ulusal topluluğu ve Avrupa topluluğunu oluşturan bir iç grup olarak mı inşa edilmiştir, yoksa bu toplulukların "öteki"si olarak mı kalmışlardır?

Bu çerçevede etnik Türk kimliğinin ulusal kimlikle ve Avrupa kimliği ile ilişkisi nasıl kurulmuştur?

Siyasi elitlerin söylemlerinin etkisini anlamak için kitlesel özdeşimin de incelenmesi gerekir. Türklerin Bulgaristan'a ve AB'ye entegrasyonu sürecinde etnik Türk azınlık üyelerinin etnik kimlik, ulusal kimlik ve Avrupa kimliği bağlamındaki bireysel kimlik örüntülerinin niteliğini ortaya koymak için aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

Bulgaristan'da Türkler öznel olarak etnik, ulusal kimlik ve ulusüstü kimlik arasında ne tür anlamsal örüntüler kurmaktadır?

Bulgaristan'da Türk topluluk üyeleri arasında etnik toplulukla özdeşim ne durumdadır?

Bulgaristan'da Türk topluluk üyeleri arasında ulusal toplulukla özdeşim ne durumdadır?

Bulgaristan'da Türk topluluk üyeleri arasında ulusüstü toplulukla özdeşim ne durumdadır?

Bu bağlamda etnik kimlik ve sivil kimlik arasında nasıl bir ilişki vardır?

Bu sorulara cevap arayan tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümün ilk kısmında genel olarak kimlik ve özel olarak Avrupa kimliği sorunsalı ele alınarak çalışmanın literatürdeki yerinin tespit edilmesini sağlayan literatür taramasına yer verilecektir. Entegrasyonu sadece devletin kurumlarının ve politikalarının değişimi olarak ele almak, bu sürecin meşruiyetinin dayandığı toplulukların birleşme dinamiklerini göz ardı etmektedir. Entegrasyon, topluluk üyelerini birleştiren ortak bir kimliğe ihtiyaç duymaktadır. Hem AB kurumlarında hem AB üyesi ulus-devletlerde siyasi elitler vatandaşların ortak kimliklerini yeniden inşa etmek için çaba göstermektedir. AB'nin ekonomik birlikten siyasi bir birliğe doğru evrilmeye başlaması "Avrupa kimliği-ulusal kimlikler" ilişkilerinin yeniden tanımlanması ihtiyacını doğurmuştur. Bu nedenle Avrupa Çalışmaları'nda ortak kimlik en önemli araştırma konularından biri olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Avrupa

kimliği, ulusal kimlik ve/veya özerk bölgesel kimlik arasındaki etkileşime dair kapsamlı araştırmalar yürütüldüğü halde ulus-devletlerin kuruluşu ile belli bir coğrafik alanda azınlık konumuna düşen ve vatandaşı oldukları ulus-devletin (etnik) ulusal kimliği ile etnik kimliği örtüşmeyen toplulukların ve üyelerinin Avrupa entegrasyonu bağlamındaki kimlik örüntüleri henüz ele alınmamıştır. AB, Bulgaristan ve etnik azınlıklar bağlamında bugüne kadar yapılan çalışmalar da Bulgaristan'ın AB'ye üyelik sürecinde azınlık haklarındaki değişime odaklanmaktadır. Tez çalışması Bulgaristan'ın 1878 yılındaki kuruluşundan sonra etnik ulusun "ötekisi" olarak inşa edilen, ancak komünist rejimin "Bulgarlaştırarak" ulusa katmaya çalıştığı Türk azınlığın 1989'dan sonra ulusa entegrasyonu ve AB'ye entegrasyonu çerçevesinde etnik kimlik, ulusal kimlik ve Avrupa kimliği örüntülerini inceleyerek literatürdeki bu açığı kapatmayı hedeflemektedir. Bunun dışında kimlik kavramının farklı disiplinlerde farklı yaklaşımlarla incelenmesine bağlı olarak kazandığı çokanlamlılığından doğan kargaşanın Avrupa Çalışmaları'nda da hakim olduğu tespit edilmiştir. Avrupa Çalışmaları'nda ortak kimlik ilişkilerini inceleyen çalışmalar farklı kuramsal ve metodolojik çerçevelere dayanarak ortak kimliğin farklı analiz düzeylerinin sadece bir boyutunu ele almaktadır. Bu çalışma farklı kuramsal yaklaşımları ve farklı niteliksel ve niceliksel araştırma yöntemlerini birleştirerek ortak kimlik araştırmasına bütünsel bir yaklaşım sunmayı da umut etmektedir. Bu çerçevede birinci bölümün ikinci kısmında çokanlamlı bir kavram haline gelen kimliğin çalışma kapsamındaki kavramsal ve kuramsal çerçevesi çizilecektir. Ortak kimlikler bireysel düzeyde ve topluluk düzeyinde incelenebildiğinden analiz düzeyi ve kimlik türleri arasındaki ilişki açığa kavuşturulacaktır. Ardından inşacı yaklaşıma ve söylem kuramına dayanarak ortak kimliklerin oluşumuna ilişkin çerçeve çizilecek ve siyasi elitlerin söylemsel olarak ürettiği topluluk düzeyindeki ortak kimlik örüntüleri ile bireysel düzeydeki ortak kimlik örüntüleri arasındaki bağ ortaya konacaktır. Son olarak araştırma konusunun kapsadığı ortak kimliklerden olan etnik kimlik, ulusal kimlik ve Avrupa kimliği kültürel ve sivil boyutları bakımından değerlendirilecektir. Birinci bölümün son kısmında ise teorik çerçeveye uygun olarak araştırma sorularının cevaplanmasını sağlayacak metodoloji tanıtılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türklerin günümüzdeki ortak kimlik örüntülerinin bağlamını kurmak için tarihsel gelişime odaklanılacak, ardından güncel

gelişmeler ve topluluklar arası ilişkiler incelenecektir. İkinci bölümün birinci kısmında Bulgarların Osmanlı İmparatorluğu'ndan özgürlük mücadelesi çerçevesinde ulusal kimliği Türkleri ve Müslümanları ötekileştirecek şekilde inşa etme sürecine yer verilecektir. 1878'de Bulgaristan'ın kuruluşundan sonra Bulgar milliyetçiliğinin aldığı farklı şekiller tartışıldıktan sonra ikinci bölümün ikinci kısmında bu milliyetçilik hareketlerinin 1878'den totaliter rejimin son bulduğu 1989 yılına kadar Türk topluluğunun kimliği üzerine etkisi incelenecektir. İkinci bölümün üçüncü kısmında ise komünist rejimin çöküşünden sonraki demokratikleşme ve AB'ye üyelik sürecinde siyasi olarak mobilize olan Türk topluluğunun gelişimine odaklanılacak, Bulgar milliyetçiliğinin yeni oluşumları ve güncel toplumsal ilişkiler tartışılacaktır.

Üçüncü bölüm çalışmanın araştırma sorularına bağlı olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Türk siyasi elitlerin söylemsel olarak inşa ettiği topluluk kimlikleri ve bu kimlikler arasında kurulan ilişkiler incelenecektir. Bölümün ikinci kısmında ise etnik kimlik, ulusal kimlik ve ulusüstü kimlik eksenindeki Türk azınlık üyelerinin bireysel özdeşim ilişkilerine ve öznel anlam örüntülerine yer verilecektir.

Tez çalışmasının içeriği ve araştırma soruları farklı veri kaynaklarından ve farklı yöntemlerden (triangülasyon) yararlanılmasını gerektirmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde çalışmanın literatürdeki yerini tespit etmek için Avrupa Çalışmaları'nda en çok araştırılan konulardan biri haline gelen Avrupa kimliğine ilişkin deneysel araştırmalar ayrıntılı bir literatür taraması ile incelenecektir. Ardından farklı disiplinlerden yararlanılarak bireysel düzeyde ve topluluk düzeyinde ortak kimliğe, ortak kimliğin inşasına ve özel olarak etnik kimliğe, ulusal kimliğe ve Avrupa kimliğine ilişkin yaklaşımlar kuramsal literatürün taranması ile incelenecektir.

İkinci bölümde Bulgar milliyetçiliğinin gelişim süreci içinde ulusal kimliğin inşasını ve Bulgaristan'da Türk kimliğinin totaliter rejimin çöküşüne kadar tarihsel gelişimini incelemek için ikincil kaynaklardan yararlanılacaktır. 1989 sonrasında Türklerin siyasi mobilizasyonu, Bulgar milliyetçiliğinin yeni oluşumları ve güncel toplumsal ilişkiler ise hem ikincil kaynaklara hem de ulusal ve yerel gazete makaleleri, azınlık hakları mevzuatı, devlet raporları, STK raporları, yerel HÖH

yetkilileri ve yerel Türk sivil toplum kuruluşu üyeleri ile yapılan görüşmeler gibi birincil kaynaklara dayanarak tartışılacaktır.

Çalışmanın özgün araştırma sorularının yanıtlandığı üçüncü bölümün birinci kısmında Türk siyasi elitlerin söylemlerinin analizi için gazete röportajlarından ve siyasi konuşmalardan yararlanılacaktır. Çalışmanın ilk araştırma konusu olan siyasi elitlerin topluluk düzeyinde inşa ettiği kimlikler Viyana Okulu'nun eleştirel söylem çözümlemesi yaklaşımına (ya da diğer adıyla tarihsel-eleştirel söylem çözümlemesine) dayanarak incelenecektir. Söz konusu yaklaşım topluluk kimliklerinin anlamsal örüntülerini incelenmesini sağlayan bir metodoloji sunmaktadır. Avusturya'nın ulusal kimliğinin inşasını inceledikleri çalışmalarında Wodak ve çalışma arkadaşları (2009), konu (ve alt konular), söylemsel stratejiler, dilsel gerçekleştirme gibi analiz düzeylerini önermektedir. Kendileri tarihsel-eleştirel yaklaşımın diğer Batı Avrupa ülkelerindeki ulusal kimlik incelemelerinde de kullanılabileceğini savunmaktadır. Bir Doğu Avrupa ülkesinde AB'ye entegrasyon çerçevesinde azınlıkların etnik kimliği ile ulusal kimlik ve Avrupa kimliği arasında ilişkileri inceleyen bu çalışmada Wodak ve arkadaşlarının önerdiği analiz aracı bir çıkış noktası olarak kabul edilmektedir. İnşacı yaklaşımın savunduğu üzere dünyanın çeşitli alanlarına ilişkin bilgi tarihsel ve mekansal olarak olumsaldır. Bir başka deyişle kimlikler belli çevreler tarafından belli bir zamanda belli bir mekanda belli koşullara bağlı olarak inşa edilmektedir. Doğal olarak çalışmanın odaklandığı Bulgaristan'daki Türk azınlığın anlamsal örüntüleri (konu ve alt konular) söz konusu olduğunda Wodak'ın önerdiği konularla örtüşmelerin olduğu kadar farklılıkların da oluşabileceği kabul edilmektedir.

Çalışmanın ikinci araştırma konusu olan bireysel düzeydeki özdeşim örüntülerini kuramsal çerçeve doğrultusunda özkategorizasyon, değer ve davranış boyutları açısından incelemek için ise istatiksel veri analizinden yararlanılacaktır. Sayısal karşılaştırma yapılmasını sağlayan istatiksel analizin verilerini anlamlandırmak için ise anket çalışması birebir görüşmelerden kazanılan verilerle desteklenecektir. Hem niteliksel hem de niceliksel verilerin elde edilmesini sağlayan karma metodoloji, özdeşim örüntüleri konusunda daha derin yorumların yapılabilmesini sağlayacaktır.

Çalışmanın literatüre iki açıdan katkı sunması beklenmektedir. Çalışma Avrupa kimliğini inceleyen diğer çalışmalardan farklı olarak bağımlı değişken olarak ulusal kimliğin Avrupa kimliği ile ilişkisine değil, AB entegrasyonu çerçevesinde etnik azınlık kimliğinin ulusal kimlik ve Avrupa kimliği ile ilişkisine odaklanarak literatürdeki bir açığı kapatmaktadır. Ayrıca farklı disiplinlerden kuramları birleştirerek ve karma yöntem araştırmasına başvurarak ortak kimliği hem siyasi elitler tarafından inşa edilen anlam örüntülerini ifade eden topluluk kimliği hem de bireysel düzlemde özdeşim örüntüleri şeklindeki iki düzeyde incelemeye yönelik bir yaklaşım sunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE: KİMLİK, KİMLİĞİN SÖYLEMSEL İNŞASI VE ÖZDEŞİM

1.1. SOSYAL BİLİMLERDE ANALİZ KATEGORİSİ OLARAK KİMLİK VE AVRUPA KİMLİĞİ

Kimlik konusu son zamanlarda sosyal bilimler alanında en çok araştırılan konulardan biridir (Brubaker ve Cooper, 2000: 1). Bazı araştırmalarda bağımlı değişken, bazılarında da bağımsız değişken olarak kullanılan kimlik (Abdelal ve diğerleri, 2006), 1960'lardan bu yana "en üretken kavramlardan biri haline gelmiştir" (Wetherell, 2010: 3). Ancak sosyal bilimlerde her kavram az çok tartışmaya açık olsa da (Kaina, 2013: 184) kimlik literatürünü değerlendiren bilim insanlarının çoğu kimliğin bir değişken olarak nasıl ele alınması gerektiği konusunda bir uzlaşmanın olmadığına, günümüzde bu kavramın artık anlaşılması ve tanımlanması güç, muğlak bir kavrama dönüştüğüne dikkat çekmektedir (Brubaker ve Cooper, 2000; Wetherell, 2010; Abdelal ve diğerleri: 2006; Fearon, 1999; Vignoles ve diğerleri, 2011). Birçok farklı araştırma alanında (psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji, antropoloji, kültürel çalışmalar, dilbilimi, siyaset bilimi vs.), farklı teorik paradigmalar çerçevesinde (özcü, inşacı), farklı düzeylerde (birey, grup, devlet) farklı yöntemlerle (laboratuar deneyleri, anketler, söylem çözümlemesi, etnografi, politik alan incelemesi vs.) çalışmaların yapılması literatürde "kavramsal bir anarşi"ye (Abdelal ve diğerleri, 2006: 695) yol açmıştır.

Psikolojik ve sosyolojik bir kavram olan kimliğin, siyaset bilimlerinin alt alanlarında da yoğun bir şekilde tartışıldığı gözlemlenmektedir. Amerikan politikalarında ırk, cinsiyet ve cinsellik bağlamında kimlik politikaları; karşılaştırmalı politikada milliyetçilik ve etnik çatışma bağlamında kimlik (Horowitz, 1985; Smith, 1991; Deng, 1995; Laitin, 1999), uluslararası ilişkilerde egemenlik bağlamında aktör olarak devletin kimliği (Wendt, 1992; Wendt, 1999; Katzenstein, 1996; Lapid ve Kratochwil, 1996; Biersteker ve Weber, 1996), siyaset kuramında cinsiyet, milliyet, etnisite ve kültürle ilişkilendirilen kimlik (Young, 1990; Connolly,

1991; Kymlicka, 1995; Miller, 1995; Taylor, 1989) bir analiz kategorisi olarak büyük ilgi görmektedir (aktaran Fearon, 1999: 1). Bu alanlarda kimlik kavramını araştıran Fearon, incelediği çalışmalar arasında tam 14 farklı kimlik tanımının kullanıldığını tespit etmiştir (1999: 4-5).

Kimlik kavramının farklı kuramsal çerçevelerden farklı yöntemlerle incelenmesi farklı tanımların yanı sıra kimliğin yapısı ve şekillenme süreci ile ilgili ayrılıkların da ortaya çıkmasına neden olmuştur: kimileri kimliğin sabit doğasına dikkat çekerken kimileri değişkenliğini vurgulamakta, kimileri kişinin farklı unsurları barındıran tek bir kimliği olduğunu savunurken kimileri çoklu kimliklere sahip olduğunu iddia etmekte, kimileri doğuştan belli olan kimliğin zamanla keşfedildiğini savunurken, kimileri de kimliğin toplumsal olarak inşa edildiğini savunmaktadır (Vignoles ve diğerleri, 2011: 8-13). Bunun bilincinde olan bilim insanları kimliğe kapsamlı bir tanım getirmek konusunda tereddütlü davranmaktadır (Wetherell, 2010: 3-4). Hatta Brubaker ve Cooper (2000) net bir tanımı olmayan kimlik kavramının analitik bir değeri kalmadığını iddia ederek bilimsel araştırmalardaki yerini bile sorgulamışlar ve yerine alternatif kavramlar önermişlerdir.

Andreas Reckwitz (2001) kimlik kavramındaki bu anlamsal çeşitliliği, 1970'lerden itibaren Batı'da siyasi ve toplumsal gerçeklikteki sorunların değişmesine ve sosyal bilimlerde yaşanan paradigma dönüşümüne bağlamaktadır. Kendisine göre klasik modernizmde kimlik ontolojik ve mantıksal bir sorun olarak ele alınmaktaydı: klasik felsefi anlayış kimlik kavramını sorunsallaştırırken kimliğin "bir nesnenin zaman içinde değişmeden *aynı* kalması" veya "iki farklı nesnenin *aynı* olması" anlamından yola çıkmıştır (2001: 22-23). Bu kavrayışa göre kimlik, 'zaman içinde süreklilik' fikriyle, yani bir şeyin bir andan diğer ana, bir yıldan diğer yıla kendisiyle aynı kaldığı fikriyle yakından ilintilidir. Bütün insani ilişkiler bireyin geçmişindeki aynı kişi olduğu ve gelecekte de aynı kişi olacağı, zamanın bu kişinin kimliğini değiştirmediği savı üzerine kuruludur. Aynı şekilde grup kimliklerinin kökeninde de ortak bir tarihsel bilinç yatmaktadır. Bir devlet politikası olarak geçmiş, bugün ve gelecek arasında kurulan devamlılıkla grup kimliğinin sürekliliği korunmaktadır (Leerssen, 2007: 335-336). Ancak 70'lerden itibaren yaşanan siyasi ve toplumsal-kültürel gelişmeler sonunda bir yandan ötekileştirilen grupların ortak kimlik

arayışları patlak vermiş, bir yandan da bireylerin kimlik bilincini etkileyen yeni koşullar ortaya çıkmıştır (Reckwitz, 2001: 21-24). Mal, hizmet ve insanların hareketliliği artmış, bilginin dolaşım hızı yükselmiş, geleneksel bağlar çözülmüş, "yüksek", "geç" veya "post" modernizm olarak tanımlanan dönemimizde ulus-devletlerin toplumsal, ekonomik ve siyasi yapılarında yaşanan değişimle beraber eski ulusal kimliklerin yanı sıra ulusüstü kimliklerin, ayrıca etnisite, cinsiyet vb. ulusaltı kategorilere dayanan kimliklerin önemi artmıştır (David ve Bar-Tal, 2009: 354-355). Hem bireylerin hem de grupların kendilerini sürekliliğini koruyan bir bütün olarak görmekte zorlandığı bu dönemde kimlik kültürel bir mesele haline gelmiştir (David ve Bar-Tal, 2009: 355; Reckwitz, 2001: 23)

Bu değişimler ışığında sosyal bilimler alanında kimlik kavramına yaklaşım ve bu kavramla ilişkili olarak sorulan sorular da değişmiştir. Kimliğe ilişkin güncel tartışmalarda

> "kimlik artık mantıksal değil, kültürel bir sorun, bireylerin ve grupların eylemlerine ve kendilerine yükledikleri *anlamın* sorunu olarak ele alınmaktadır. Artık herhangi bir nesnenin özelliklerinin *aynı* kalması veya başka nesnelerin özellikleriyle *aynı* olması sorgulanmamakta, asıl hangi özellikler var veya yok; daha doğrusu, bir 'kişi' olarak veya bir 'grubun' parçası olarak bireyin *benliğinin* özelliklerinin neler olduğu, kısaca: artık 'kim olduğumuz' sorgulanır hale gelmiştir. Kimlik ...(öncelikle) *benlik kavramının olumsal oluşu* sorununu ifade etmektedir ki bu ikincil olarak da olsa benlik kavramının devamlılığı sorununu da kapsamaktadır" (Reckwitz, 2001: 23).

Özetle toplumsal sorunların değişmesi ve buna bağlı olarak sosyal ve beşeri bilimlerde kültürel bir bakış açısına doğru bir dönüşün (cultural turn) yaşanması, ayrıca sosyal bilimlerde modernizmin doğrusal modellerine karşı bir kuşkunun gelişmesi, geç modernizm döneminde kimliklere çok farklı bir bakış açısıyla yaklaşılmasını sağlamıştır: Klasik modellerin kimlik kavramı evrensel bir nitelik taşırken, birey ile toplumsal baskılar arasındaki ilişki üzerinde dururken ve zaman içinde devamlılığa odaklanırken; geç modernizmin kimlik kavramı yoruma dayalı ve tarihseldir, ayrıca bireyin benliğinin olumsallığını temel almaktadır (Reckwitz, 2001: 25-26). Kimlik "istikrar", "birlik", "kesinlik", "öz" gibi kavramlarla ilişkilendirilmek yerine artık "değişkenlik", "çokluluk", "parçalanma", "kesinsizlik" gibi kavramlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Ancak bu anlayış herkes tarafından paylaşılmamakta, bu post-modern değişimin sadece Batı dünyasına özgü olduğu, orada bile sadece

belirli kitleler için geçerli olduğu, grup çerçevesinde şekillenen topluluklardaki insanların daha net ve istikrarlı kimliklere sahip olduklarına dair eleştiriler de getirilmektedir (Verkuyten, 2005: 12).

Sosyal bilimlerdeki bu tartışma sürecinde kimlik bireylerin düşüncelerine, duygularına ve davranışlarına anlam kazandırmamızı, bireyler arası bağların oluşumunu, korunmasını ve bozulmasını açıklayabilmemizi, grup içi ve gruplar arası ilişkileri inceleyebilmemizi, ayrıca toplumların ve kültürlerin inşasını kavramamızı sağlayan bir değişken olarak kullanılmıştır (Ashmore & Jussim, 1997: 11-12).

Kimlikle ilgili geniş literatür incelendiğinde kullanım alanına bağlı olarak kişisel kimlik, kişilerarası kimlik, rol kimliği, toplumsal kimlik, bireysel kimlik, ortak kimlik, cinsiyet kimliği, etnik kimlik, ulusal kimlik, bölgesel kimlik, ulusüstü kimlik, ulusötesi kimlik vs. gibi çeşitliliği artan, bazıları farklı isimlendirilmiş olsa da aynı şeyi ifade eden, bazıları ise ortak isme rağmen farklı şeyleri ifade eden kavramlarla karşılaşılmaktadır. Bir araştırmacı sadece bu kavramlardan birini ele alıp incelemeye kalkıştığında bile farklı alanların farklı yaklaşımları arasında tek bir tanıma ulaşmasının mümkün olmadığını kavramak zorunda kalmaktadır. Ancak bütün bu karışıklığa rağmen kimlik kavramının sosyal bilimlerde daha birçok meselenin anlaşılmasına katkı sağlayacağını savunan bilim insanları da mevcuttur (Hall, 1996; Jenkins, 2008; Tilly, 2003; Abdelal ve diğerleri, 2006; Kaina, 2013). Vatandaşların siyasi bir topluluğa duyduğu bağlılığının temelini oluşturan ve siyasi bir yapıya meşruiyetini kazandıran (Risse, 2004: 270), vatandaşlar arasında dayanışma duygularının oluşmasının şartı olan (Meyer, 2009: 17), günümüz dünyasında artık ciddi bir siyasi mesele haline gelmiş olan (Tilly, 2003: 609) kimlikten tamamen vazgeçmek yerine, kimliğin hangi yönüyle hangi açıdan ilgilendiğimizi belirtirsek, yani kavramsal ve teorik çerçevemizi açık ve net bir şekilde kurgularsak, kimliğin analitik bir kategori olarak anlam kazanacağı savunulmaktadır (Kaina, 2013).

Avrupa Araştırmaları'nda da kimliğin tartışmalı bir kavram olduğu kabul edilmektedir, ama yine de Avrupa kimliği hem bağımlı hem bağımsız değişken olarak en önemli analiz kategorilerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Etnik, ulusal ve ulusüstü kimliği konu edinen araştırmalar arasında yapılan yoğun literatür taraması özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren ortak Avrupa kimliğine ilişkin

araştırmaların önemli derecede arttığını göstermiştir: Avrupa kimliği, Avrupa Çalışmaları'nda merkezi bir yer edinmiştir (Risse, 2005: 295). Literatür incelemesi "Avrupa kimliği" araştırmalarında da sosyal psikoloji, sosyoloji, milliyetçilik çalışmaları, uluslararası ilişkiler gibi farklı alanların farklı teorik çerçeveleri ve analiz yöntemlerinden yararlanılarak farklı araştırma sorularına cevap arandığını göstermiştir. Araştırmacılar anketler kullanarak, görüşmeler yaparak, farklı politika alanlarını çözümleyerek, etnografik yöntemler kullanarak, söylemler çözümleyerek (a) demokrasi ve meşruiyet bağlamında ortak Avrupa kimliğinin gerekliliğini, (b) AB'nin halihazırda farklı semboller kullanarak nasıl bir kimlik geliştirdiğini, (c) bütünleşme sürecinde Avrupa'nın yeniden nasıl anlamlandırıldığını, (d) farklı ulusal gruplara ait AB vatandaşlarının özdeşim ilişkilerini sorgulamaktadır.

Avrupa kimliğine duyulan bu ilginin arkasında öncelikle siyasi bir kaygı yatmaktadır. Wolfgang Schäuble'nin de dile getirdiği gibi "Avrupa sadece kurumsal bir süreç değildir; aynı zamanda her bireyi ilgilendiren bir olgu" (aktaran Karolewski ve Kaina, 2006: 7) haline gelmiştir. Gerçekten de AB'nin vatandaşlarının hayatı üzerinde etkisi gitgide artmaktadır: insanlar Birlik sınırları içinde rahatça seyahat edebiliyor, öğrenim görebiliyor, üye ülkelere daha kolay bir şekilde yerleşip çalışabiliyor ve en önemlisi AB kararlarının uygulamasından ibaret olan ulusal norm ve yasaların sayısı gitgide artmaktadır (Duchesne, 2008: 397). Ancak AB'nin vatandaşların hayatı üzerindeki doğrudan etkisine rağmen AB siyasasında "demokratik açığın" bulunması gitgide daha fazla dile getirilen bir konu haline gelmiştir. Avrupa Birliği'nin son yıllardaki en büyük sorunlarından biri Avrupa halkının (*demos*) olmamasından dolayı kurumlarının siyasi meşruiyetinin sorgulanması olmuştur (Shore, 2000: 19). Siyasi bütünleşmelerde siyasi kültürün ve vatandaşların ortak kimliğinin önemli bir rol oynadığı kabul edilmekte (Kohli, 2000: 119); her yeni siyasi yapının meşruiyetini ancak halkın kendini bu yapıyla özdeşleştirmesi, yani yeni bir siyasi kimlik geliştirmesi sonucunda kazanabildiği öne sürülmektedir (Risse, 2004: 270). Bu nedenle ortak bir kimliğin inşası, AB'nin siyasi bütünleşme projesinin başarıya ulaşabilmesi için vazgeçilmez bir şart olarak görülmektedir. Wendt'in de öne sürdüğü gibi "kimlikte değişiklikler yaşanmadığı sürece bir topluluğun oluşmasını bekleyemeyiz, ...ortak bir kimlikle özdeşim [bütünleşme] kuramlarının olmazsa olmaz değişkenidir" (1994: 384).

Ayrıca özellikle Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin AB entegrasyonu, üçüncü ülkelerden gelen Müslüman göçmenler, Batı Balkan ülkelerinin ve Türkiye'nin üyelik ihtimali Avrupa kimliğinin anlamı ve kapsamına ilişkin tartışmaların daha da yoğunlaşmasına neden olmuştur. Farklı dinlerden insanların bir arada yaşadığı, kültürel ve etnik çeşitliliğin hüküm sürdüğü Avrupa'da "Avrupalı" kimliğinin sınırlarını ve içeriğini yeniden tanımlama ihtiyacı doğmuştur. Avrupa'da hakim olan kültürel çeşitliliğin içinde birliğin oluşturulmasını sağlayacak, vatandaşları birbirine bağlayacak ortak bir kimliğin temelleri aranırken, dini-laik, etnokültürel-sivil değerler çerçevesinde kimlik tartışmaları da hız kazanmıştır. Avrupa Birliği'nin yeni bir siyasi topluluğa doğru evrilmeye başlamasıyla AB'ye meşruiyet kazandıracak bir ortak kimliğin mümkün olup olmadığı, bu kimliğin nasıl bir içeriğe sahip olması gerektiği, ayrıca ulusal kimliklerle nasıl bir ilişki kurduğu ve kurması gerektiği, etnik ve dini azınlıkları nasıl kapsayabileceği gibi sorulara cevap arayan normatif akademik çalışmaların çeşitliliği ve verilen farklı cevaplar (Habermas, 2003; Habermas, 2004; Habermas ve Derrida, 2003; Tibi, 2013; Delanty, 1995; Cederman, 2001; Smith, 1992) Avrupa kimliğine mevcut bir gerçek yerine kapsamı ve içeriği oluşum sürecinde bir olgu olarak yaklaşılmasını gerektirmektedir.

Bu nedenle son yıllarda sadece normatif araştırmaların değil, Avrupa vatandaşları arasında ortak Avrupa kimliğinin gelişip gelişmediğini değerlendiren araştırmaların da arttığı gözlemlenmektedir. Söz konusu araştırmalar, ortak Avrupa kimliğinin ulusal kimliklerle etkileşiminin sonuçlarını anlamaya çalışmaktadır. Vatandaşların Avrupa kimliği ne kadar sağlamdır? Ulusal ve bölgesel kimliklerle nasıl bir ilişki kurmaktadır? Bu kimlikleri silikleştirmekte midir, yoksa güçlendirmekte midir? Özdeşimi sağlayan faktörler nelerdir? Vatandaşların Avrupa kimliğinin içeriği nedir? gibi sorulara yanıt aranmaktadır (örn. Duchesne ve Frognier, 2008; Westle 2003a; Westle 2003b; Bruter, 2005; Citrin ve Sides, 2004; Risse, 2002; Risse, 2004; Risse, 2010; McLaren, 2006; Kaina, 2009; Diez Medrano ve Gutierrez, 2001; Diez Medrano, 2003; Fligstein, 2008; Haller ve Ressler, 2006). Kısaca, Avrupa kimliği bir yandan normatif bir şekilde ele alınırken, bir yandan da halihazırda Avrupa Birliği kurumlarının ve siyasi/entelektüel/akademik elitlerin inşa ettiği, belli anlamlar kazanan ve bireylerin ulusal ve/veya bölgesel kimlikleriyle etkileşim içinde olan bir olgu olarak araştırılmaktadır.

1.1.1. Avrupa Entegrasyonu ve Azınlıklar

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin (ODAÜ) üyelik perspektifi, AB'nin çeşitli etnik grupların azınlık olarak yaşadığı bir coğrafya ile yüzleşmesini gerektirmiştir. Komünist siyasi sistemlerin dağılmasıyla ortaya çıkan siyasi boşlukta bölgede bağımsızlık hareketleri baş göstermiş ve Avrupa'nın meşru devlet modeli olarak kabul edilen çeşitli "ulus-devletler" kurulmuştur (Wolczuk ve Yemelianova, 2008: 177). Sınırlarını koruyarak demokrasiye geçiş yapan devletler olsun, yeni kurulan devletler olsun, etnokültürel bir tarafsızlığı benimsememiş, Batı demokrasilerinin ulus inşasında kullandıkları resmi dil politikası, tek bir eğitim sistemi, göçmenlik ve natüralizasyon politikaları, idari bölge sınırlarını değiştirme, gücün merkezileştirilmesi gibi araçların bazılarını kullanarak devletin sınırları içinde tek bir ulus inşa etme projelerini gerçekleştirmek için çalışmaktadırlar (Kymlicka, 2002: 53) Ancak ulus-devletler her ne kadar homojenlik hayali üzerine kurulsa da bu yeni kurulan veya teritoryal olarak aynı kalan ama düzeni değişen Bulgaristan gibi devletlerin sınırları içerisinde etnik çeşitliliğin hakim olduğu yadsınamaz. Komünist dönemde etnik ve bölgesel çeşitlilik bastırılmış olsa da, komünizm sonrasında yeni bir düzenin kurulması sürecinde etnik azınlıklar ulusal çoğunluktan farklı bir topluluk olarak var olduklarını dile getirmişler (Wolczuk ve Yemelianova, 2008: 183), dolayısıyla yeni devletlerin kurumsallaşma süreci "...etnik konular üzerine yürütülen çoğunluk-azınlık çekişmeleri ile iç içe geçmiştir" (Csergo, 2002: 1).

Azınlık konularının bölgedeki barış ve istikrara etkisi ile ilgili endişesi olan AB, üyelik ve azınlık hakları arasında bağ kurarak bölgesel güvenliği pekiştirmek istemiştir. AB, Kopenhag siyasi kriterleri içerisine etnik azınlık haklarının korunmasını da yerleştirerek, azınlık haklarının sağlanmasını ve korunmasını üyeliğin koşulu haline getirmiştir. Hem Avrupa Komisyonu hem Avrupa Parlamentosu azınlık hakları konusunun önemini çeşitli düzeylerde vurgulasa da AB azınlık hakları konusunda kendine ait ortak bir politika oluşturamamıştır (Kelley, 2001: 81-91). AB, Avrupa Konseyi'nin (AK) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) oluşturduğu ilkeleri ve kuralları benimsemiştir. Aday ülkelerin azınlık hakları alanındaki durumunu değerlendirirken bu kurumların getirdiği standartları ve önerileri ölçüt olarak kabul ettiği gibi, sorunlara çözüm önerileri

konusunda özellikle Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği'nin deneyimlerinden yararlanmıştır (Kelley, 2001; Kelley, 2004a; 2004b). Ancak Batılı örgütler azınlık hakları için saygı talep etse de standartların ne olduğu konusunda bir kesinlik olmadığı gibi Batı'nın kendi içinde bile ilkelerin doğası ile ilgili bir uzlaşmaya varılamamıştır (Kymlicka ve Opalski, 2002: 5).

Azınlıkların AB'nin gündemine girmesiyle Avrupalılaşma ve etnik azınlıklarla ilgili mevcut çalışmalar iki konu üzerinde yoğunlaşmıştır: (a) Avrupa kurumlarının Orta ve Doğu Avrupa devletlerinde yaşayan azınlık gruplarının haklarına etkisi, (b) AB'nin normatif bir güç olarak Avrupa kıtasındaki etnik çatışmalara etkisi.

Bu tür çalışmalar Kelley'den (2004b) ödünç alarak ifade edecek olursak "normların ve teşviklerin gücünü" ölçmektedir. Kelley, AB, AK ve AGİT gibi kurumların 1990-1999 yılları arasında Slovakya, Letonya, Estonya ve Romanya'nın etnik azınlıklar politikasını hangi koşullarda nasıl etkilediğini incelemiştir. Kendisi uluslararası kurum normlarının yerel tercihlerden çok farklı olduğu durumlarda devletlerin değişen politikalarını sadece normların içselleştirilmesine bağlamanın pek mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Politika değişiminde asıl AB'ye üyelik teşvikinin, yani koşulluluk mekanizmasının etkili olduğu sonucuna varmıştır.

Bernd Rechel'in derlediği çalışmada (2009) ise çeşitli yazarlar Bulgaristan da dahil olmak üzere on ODA ülkesinde azınlık hakları alanında ana değişiklikleri ortaya koyduktan sonra mevzuatın ne derece uygulandığını da incelemişlerdir. Bu yazarlar da mevzuat değişimi ve uygulama çerçevesinde koşulluluk ve/veya ikna mekanizmalarının rolünü, bir başka deyişle norm ve teşviklerin gücünü tartışmaktadırlar. Araştırmacıların vardığı genel sonuçlara göre AB'nin uyguladığı baskı aday ülkelerin azınlık hakları politikasında benzer değişimlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Ayrımcılığa karşı yönergenin ulusal mevzuata aktarılması, Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşmesi'nin (UAÇS) onaylanması, Romanların entegrasyonu için programların geliştirilmesi ve azınlık sorunlarıyla ilgilenen kurumlar oluşturulması gibi AB'nin özellikle koşulluluk mekanizmasını uyguladığı meselelerde bütün devletlerde farklı sürelerde ve kapsamlarda da olsa mevzuat değişiminin gerçekleştiği tespit edilmiştir. Ancak pozitif hakların kabulü söz konusu olunca devletlerin uygulamalarının birbirinden farklı olduğu ortaya

çıkmıştır. AB'nin müktesebatında azınlık haklarına ilişkin net ve ayrıntılı düzenlemelerin bulunmaması pozitif hakların mevzuata alınması konusunda AB'nin mekanizmalarının etkisini azaltmıştır. Bu alanda AB'nin dönüştürücü etkisi zayıf kalmış, ODA ülkelerinin azınlık hakları rejimlerini daha çok yerel faktörler şekillendirmiştir (2009: 7-8).

Rechel (2007a, 2008a, 2009) Bulgaristan'da azınlık haklarının hala kısıtlı olduğunu ve bazı azınlık gruplarının marjinalize edildiğini savunmaktadır. Kendisi AB'nin koşulluk mekanizmasının Bulgaristan'daki azınlık haklarının gelişmesinde sınırlı bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Rechel'e göre azınlıkların durumu daha çok yerel düzeydeki siyasi, ekonomik, kültürel ve tarihi koşulların etkisi altında şekillenmektedir. Rechel, AB'nin üyelikten önce azınlık hakları alanında baskı uygulamayıp bir fırsat kaybettiğini savunmaktadır. Adaylık sonrasında AB'nin Bulgaristan devletinin bütün azınlıkların siyasi sürece katılımını kolaylaştırmasını sağlamak için teşvik gücünün iyice azaldığını belirtmektedir.

Literatürün bir kolu ise AB kurumlarının bir devlet içinde farklı etnik gruplar arasında yaşanan teritoryal anlaşmazlıklara etkisini incelemektedir. Kuzey İrlanda, Kıbrıs ve Bask bölgesini karşılaştırmalı olarak inceleyen Bourne (2003), AB'nin gerginlik yaratan meselelerin özüne inemediği gibi sistematik ve bütüncül bir çözüm yaklaşımı geliştiremediğini de savunmaktadır. Ancak Bourne'a göre AB bu gerginlikleri Avrupa'nın sorunu olarak kabul ederek her üç bölgede de müdahalede bulunmuş, tarafların davranışını değiştirmek için baskı uyguladığı gibi teşvikler de sunmuştur. Üye ülkelerde bölgeler arası işbirliğini geliştirecek şartların oluşmasını sağlamış ve mali destekte bulunmuş, aday ülkelerde ise üyelik perspektifi sunarak çözüm yolu aramıştır. AB ayrıca modern ulus-devlet anlayışını değiştirecek yeni anlam çerçeveleri sunarak da gerginliklere bir çözüm olmayı başarmıştır. AB'nin post-modern niteliği, bir başka deyişle egemenliğin paylaşılır hale gelmesi, devlet sınırlarının ortadan kalkması ve çoklu kimliklerin teşvik edilmesi teritoryal kavgaların şiddetini azaltabilmiştir.

Hayward (2003) da AB'nin bölgeselcilik yaklaşımının Bourne'un değindiği ulus-devlet anlayışındaki değişimine etkisini Birleşik Krallık ve İrlanda örneğinde gözlemleyebilmiştir. Siyasi aktörlerin söylemlerini inceleyen Hayward Avrupa Birliği entegrasyonu sürecinde gelişen "Avrupa bölgesi olarak Kuzey İrlanda"

anlayışının bu bölgede yaşanan gerginliğin çözümüne katkısını olduğunu savunmaktadır.

Murat N. Arman (2007) ise bir uygar kuvvet olarak AB'nin Batı Balkanlar'da yeni bir dış politika aracı olarak kimlik dönüşümünü kullanılıp kullanmadığını ortaya koymak istemiştir. Arman AB'nin koşulluluk ilkesi, bölgeselcilik politikası, hısımlık politikası gibi enstrümanlarla bölgede yeni savaşlar üretmeyecek bir sosyal gerçekliği inşa etmeye çalıştığını, geniş kapsamlı bir kimlik dönüşümü politikası uyguladığını savunmaktadır.

AB kurumlarının yerel düzeydeki kurumlar ve politikalara etkisini inceleyen bu çalışmalar, uluslararası ilişkiler alanının uluslararası kurumlar ile devletler arasındaki ilişkiye açıklık getirmeye çalışan iki kuramından faydalanılmaktadır. Bu kuramlardan birincisi rasyonel kurumsalcılık, ikincisi ise inşacılık/sosyolojik kurumsalcılıktır. Rasyonel kurumsalcılığa göre devletlerin tercihleri sabit olduğu gibi davranışları da bu tercihleri ulaşılabilir kılmak için stratejiktir ve çıkar odaklıdır (Hall ve Taylor, 1996: 945). Devlet gibi aktörler kurumların sunduğu kısıtlamalar ya da fırsatlar dahilinde kazanç-maliyet değerlendirmelerini yaparak maksimum kazancı elde etmek için eylemde bulunmaktadır (Checkel, 2007: 10). İnşacılıkla bağlantılı gelişen sosyolojik kurumsalcılığa göre ise kurumlar devletlerin davranışını formel kurallar ve normlarla etkilediği gibi; bilişsel modeller ve kategoriler sunarak onların dünyayı belli bir çerçevede anlamlandırmalarını da sağlamaktadır. Belli kurumsal rollere göre sosyalizasyonu gerçekleşen devlet, bu rollerle bağlantılı normları içselleştirince kimliği değiştiğinden kurumsal normlara uygun hareket etmeye çalışır (Hall ve Taylor, 1996: 948; Checkel, 2007: 11-14). Aslında bireyleri toplumla bağdaştıran bir kavram olan kimlik, bu tür çalışmalarda merkezi bir aktör olarak bireysellik kazanan devlete aktarılmaktadır. (AB) kurumları, devletlerin ve ulusaltı siyasi grupların birbiriyle etkileşim içinde olduğu bir süreçte devlet kimliğinin değişimi ele alınmaktadır. Arman çalışmasındaki kimlik dönüşümünün "bireylerin kendilerini bir kimlik tanımından bir diğerine doğru dönüştürmesi" şeklinde algılanmaması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır. Kendisi tarih boyunca olumsuz anlamlarla yüklü Batı Balkanlar'daki devletlerin uygar AB grubunun üyesi olarak tanımlanmasına odaklanmaktadır (2007: xx)

1.1.2. Avrupa Entegrasyonu ve Ortak Kimlik İlişkileri

Literatür incelemesi AB ve Bulgaristan'daki azınlıklar ile ilgili çalışmaların sadece azınlık haklarındaki değişim, yani devletin uluslararası kurumların normlarına uyumu ile sınırlı kaldığını göstermektedir. Entegrasyonu sadece devlet kimliği ile bağlantılı olarak[2] ele almak, bu sürecin meşruiyetinin ve devamlılığının dayandığı halkı göz ardı etmektedir. Entegrasyon elitler tarafından bir proje olarak inşa edilen ve toplumsal ağlar aracılığıyla beliren ortak kimliği (Checkel ve Katzenstein, 2009; Recchi, 2014) paylaşan geniş bir halk kitlesine ihtiyaç duymaktadır. Karolewski hem ulus devletlerde hem de AB'de siyasi elitlerin meşruiyet kazanmak için vatandaşlarının ortak kimliğini (yeniden) inşa etme faaliyetlerinde bulunduğunu öne sürmektedir (2011: 937). Bu süreçte Avrupa kimliği ve ulusal kimliğin ilişkisi Kohli'nin (2000) deyimiyle "en güncel çatışma alanlarından" biri haline gelmiştir. AB'nin ekonomik birleşme projesinden bir kimlik inşası projesine doğru evrilmesi (Shore, 2000) ulusal kimliklerin Avrupa kimliği ile ilişkili olarak yeniden tanımlanmasının yolunu açmıştır (Marcussen ve diğerleri, 1999). Avrupa kıtasında gerçekleşen çoklu entegrasyon süreci, farklı grup kimlikleri arasında yeni ilişkiler kurulmasını zorunlu hale getirmiştir:

> "Her ülkede ulus ve ortak kimlikle ilgili ortaya çıkan belli kavramlar, göçmenlerin entegrasyonu, Avrupa'nın entegrasyonu, aynı zamanda [bir] ülkenin Avrupa'ya entegrasyonu ile ilgili belli modlarla ilişkilidir" (Tiehl, 2006: 69).

1989 sonrasında Bulgaristan gibi komünizm rejimini geride bırakmış devletler ise bir yandan Avrupa kurumlarıyla entegrasyonunu gerçekleştirmeye çalışırken, bir yandan da etnik ve ulusal azınlıkların[3] devlete ve sivil topluma entegrasyonunu sağlamak zorundaydılar (Priban, 2006: 200-203). Söz konusu devletler, Priban'ın deyimiyle *ethnos*'u ehlileştirerek Avrupa *demos*'unu yaratma amacını güden AB entegrasyonu sürecinde (2006: 197), egemen çoğunluk ile

---

[2] Kimlik taşıyısı olarak devlet, birey, grup tartışması için bakınız Weller (2000). Weller uluslararası ilişkiler sistemi içinde aktör olarak devletin kimliği ve devletlerin ulusal kimliği, yani bir topluluk olarak ulusun kimliği arasındaki kavram karışıklığını çok net bir şekilde açıklamaktadır.

[3] Bulgaristan hiçbir zaman bir göç ülkesi olmamıştır. Bulgaristan'a mülteci olarak ilk defa İŞİD'den kaçan insanlar giriş yapmıştır.

azınlıkların "kapsayıcı vatandaşlığa dayanan sivil kimliklerini ve ortak kültür, din, dil ve ortak soya dayanan etnik kimliklerini uzlaştırma" (Opalski, 2002: 299) göreviyle karşı karşıya kalmışlardır. Kymlicka da bir azınlığın ulusa entegrasyonu sürecinde azınlık hakları ile ulusu inşa eden unsurların diyalektik bir ilişki içinde olduğunu belirtmektedir. Entegrasyonun gerçekleşmesi için ulusal kimlik anlayışının etnik kimliği de kapsayabilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (2002: 48-50). Bu nedenle Bulgaristan'da azınlıkların entegrasyon süreci ulusal kimlik-azınlık kimliği meselesi olarak ele alınabilir. Ancak Avrupa'ya entegrasyon sürecinde ortaya çıkan Avrupa kimliği söz konusu olduğunda ODA ülkelerinin Avrupa'ya aidiyetleri "yuvaya dönüş" olarak çerçevelendirilmiş (Spohn, 2005: 6), ama aynı dönemde Türkiye'nin ve Müslümanların Avrupa'ya aidiyeti konusunda tartışmalı görüşler öne sürülmüştür. Bu açıdan Bulgaristan'da Türklerin sadece Bulgar kimliği ile değil, Avrupa kimliği ile ilişkilerinin de etnokültürel ve sivil kimlik çatışması/uzlaşımı çerçevesinde şekillenmesi beklenebilir.

Bulgaristan ile ilgili bugüne kadar yapılan azınlık haklarındaki değişime odaklanan çalışmalardan farklı olarak bu çalışmanın ilk araştırması, entegrasyon sürecindeki azınlık hakları politikası çerçevesinde Türk siyasilerinin inşa ettiği ortak kimlik modeline odaklanacaktır. Kimliğin söylemsel inşasına ilişkin kuramsal çerçeve kapsamında söylem çözümlemesi yapılarak aşağıdaki soruya cevap aranacaktır: AB'ye ve Bulgaristan'a entegrasyon sürecinde azınlık hakları ve özgürlükleri politikasının değişimi bağlamında Türk siyasi elitler tarafından Türk azınlığı için Bulgar ve Avrupa kimliği ile bağlantılı olarak ne tür toplumsal tasarımlar sunulmaktadır? Calhoun'a göre

> "kimlik oluşturma projeleri toplumsal ve siyasi hayat için çok önemlidir. Çoğu zaman çekişmelidirler. Projeler, aktörlerin kabulünü isteğe bağlı olarak gördüğü zayıf 'kimlik' işaretlerine sahip olabilir ve sadece asgari başarıya ulaşabilirler. Ama bazen de aktörlerin kendilerine ilişkin kavrayışlarını ve dünyanın kendisinin nasıl organize edildiğine ilişkin kavrayışlarını şekillendirecek kadar derin, mecburi olarak hissedilen ve toplumsal analizlerde güçlü değişkenler olan kimlikler üretebilirler" (2003:561).

Ancak kendisinin de vurguladığı gibi elitlerin bir proje olarak ortak kimliği inşa etmeye çalışması, vatandaşların bu kimliği zorunlu olarak içselleştireceği anlamına gelmemektedir. Bu nedenle literatürde Avrupalılar arasında bir topluluk

bilincinin oluşup oluşmadığı, bir başka deyişle farklı ulusal gruplara ait olan bireylerin benliğinde Avrupalı kimliğinin yer edip etmediği de araştırılması gereken bir başka konu olarak ortaya çıkmıştır. Bulgaristan'da Türk azınlığın kimliğine bütünsel yaklaşan bu çalışmanın ikinci araştırma konusu da AB vatandaşı olan Türk azınlık üyeleri arasında gelişen kimlik örüntülerine odaklanacaktır.

AB vatandaşları ve AB siyasi düzeni arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk araştırmacılar Avrupa entegrasyonuna verilen kamu desteğinin ardında yatan faktörleri incelemişlerdir. İnglehart (1970) ortak Avrupa kimliğini üye devlet vatandaşlarının AB kurumlarına verdiği destek ile eşleştirmiştir. Kendisi eğitimin ve kozmopolit iletişim ağlarına entegrasyonun bilişsel mobilizasyonu arttırdığını; bilişsel mobilizasyona bağlı olarak Avrupa entegrasyon süreci ile ilgili mesajları alıp yorumlayabilme kapasitesi artan bireylerin de AB entegrasyonunu daha fazla desteklediğini savunmuştur.

Gabel (1998) ise İnglehart'tan bu yana Avrupa entegrasyonuna verilen kitlesel desteğe ilişkin geliştirilen farklı hipotezlerin çelişkili açıklamalarına açıklık getirmeyi hedeflemiştir. Kendisi vatandaşların bilişsel mobilizasyonu, siyasi değerleri, entegrasyon politikalarından sağladıkları fayda, destekledikleri ulusal parti ve ulusal hükümete destek gibi tezleri ortak bir bağımlı değişken üzerinden test ederek bunların vatandaşların entegrasyona verdiği desteğe etkisini ölçmüştür.

Ancak 2000'li yıllardan sonra vatandaşlara odaklanan çalışmalarda kimlik kaygıları açık bir şekilde ön plana çıkmıştır. Kimi araştırmacılar ulusal kimlik ile Avrupa entegrasyonu arasında bağ kurarak bunların birbiriyle zıt bir ilişki içinde olduğunu savunmuştur. Avrupa'nın bütünleştirme projesine karşı duyulan çekinceleri veya bu projeye verilen desteği rasyonel maliyet/yarar hesapları ile açıklamanın yeterli olmadığını belirten McLaren (2002), ulus-devleti kimliğinin referans noktası olarak gören bir kişinin, ekonomik tehdit veya faydalardan ziyade ulus-devletin bütünlüğüne yönelik bir tehdidi daha çok önemsediğini savunmaktadır. McLaren'in bulguları milliyetçi bağlılık nedeniyle diğer kültürlere karşı beslenen antipatinin derecesi, kendi kültürü ve ulusuna karşı algılanan tehdit seviyesi gibi faktörlerin de bir kişinin AB'ye karşı olan tutumunu etkilediğini göstermektedir.

Carey (2002) de McLaren gibi ulusal kimliğe bağlılığın, bilişsel mobilizasyon veya ekonomik fayda beklentileri kadar entegrasyona desteği etkilediğini

savunmaktadır. Carey'in bulgularına göre bir kişinin ulusal kimliği ne kadar güçlüyse AB'ye o kadar az destek vermektedir. Ayrıca ulusal bağlılık düzeyi arttıkça AB'ye desteğin azaldığını da ortaya koyan Carey, teritoryal bir bölge olarak Avrupa'ya bağlılığın arttığı durumlarda ise AB'ye desteğin de arttığını göstermiştir. Carey son olarak McLaren'in bulgularını destekleyerek AB'nin ulusal kimliğe tehdit olarak görüldüğü durumlarda entegrasyona desteğin azaldığını ortaya çıkarmıştır. Carey sadece ulusal kimlik değil, bölgesel kimliğin etkisini de incelemiştir. Birleşik Krallık örneğini inceleyerek İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda vatandaşlarının AB'yi İngilizlere göre daha çok desteklediğini ortaya çıkarmıştır. Carey bu durumu İngilizlerin AB'yi kimliklerine bir tehdit olarak görme ihtimalinin yüksek olmasına; İskoçların, Kuzey İrlandalıların ve Galler vatandaşlarının ise kendi kimliklerini özgürce ifade etmelerini sağlayan bir olumlu güç olarak görmesine bağlamaktadır.

Farklı faktörlerin AB entegrasyonuna etkisini ölçen ve ulusal kimliğin önemine dikkat çeken söz konusu çalışmaların yayınlandığı dönemde doğrudan Avrupa kimliğinin gelişimini ele alan ve ulusal kimlikle arasında olumlu bir ilişki kuran çalışmalar da gitgide alana ağırlığını koymuştur. Sosyal psikoloji kuramlarına dayanarak AB vatandaşlarının belli bir döneme kadar Avrupa kimliğiyle özdeşim kurmamış olsa dahi, Avrupalılaşma süreci içerisinde söz konusu kimliği de benimsemesini öngören çalışmalar, çeşitli anketler ve deneyler uygulayarak kitlesel bir Avrupa kimliğinin belirip belirmediğini incelemişlerdir. Bu çalışmalarda ayrıca Avrupa kimliğinin ulusal kimliklerle kurduğu ilişkinin niteliği de önemli bir araştırma sorusu olarak ortaya çıkmaktadır. Vatandaşların Avrupa kimliği ile ulusal kimliğini birbirine alternatif kimlikler olarak ölçmek yerine bir arada var olabilen kimlikler olarak ölçen araştırmalar, ülkeler arasında farklılıklar olsa da ulusal kimlikle olumlu bir ilişki kuran Avrupa kimliğinin belirdiğini de ortaya koymuştur (Diez Medrano ve Guiterrez 2001; Bruter 2005; Fligstein 2008; Fligstein vd. 2012; Citrin ve Sides, 2004; Castano, 2004; Duchesne ve Frognier, 2008; Risse 2004; Favell 2010) .

Fligstein (2008) Eurobarometer verilerine dayanarak 2004 yılında Avrupa'da yaşayan insanlardan kendilerini sadece Avrupalı olarak görenlerin yüzde 3,9, hem Avrupa hem ulusu ile özdeşenlerin ise yüzde 8,8 oranında olduğunu göstermiştir. Bu rakamlar bütün Avrupa'da toplam 12,7 oranında bir nüfusun kendini Avrupalı olarak

tanımladığını göstermektedir. Kendini sadece ulusal kimliği ile tanımlayanların oranı yüzde 41 iken, genellikle ulusal kimliği, ama ara sıra Avrupa kimliği ile tanımlayanların oranı ise yüzde 48 olarak belirtilmiştir. Bireylerin bağlama göre Avrupa ile özdeşleşebileceğini de gösteren bu sonuç, Fligstein'ın deyimiyle "duruma bağlı" Avrupalıların varlığına da işaret etmektedir. Fligstein, Avrupalıların başka Avrupa ülkelerine seyahat eden, bu ülkelerde eğitim gören ve çalışan gençlerden, ayrıca gelir durumu yüksek, sürekli seyahat halinde olan, yine bir süreliğine farklı Avrupa ülkelerinde yaşamını sürdüren iş adamları, devlet adamları ve beyaz yakalılardan oluştuğunu ortaya koymuştur. Casteno'ya (2004) göre elitlerin Avrupa'ya aidiyet duygusu Avrupa kurumlarının elitler açısından "daha gerçek" olmasından dolayı gelişmiştir. Diğer vatandaşlar için ise AB, kuralları ve normları hemen her politika alanını kapsasa dahi, ulus devlete göre daha uzak bir oluşumdur. Risse (2004), Avrupa ile özdeşimin artması için sıradan vatandaşların günlük hayatlarında da Topluluk gerçekliği arttırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Ancak 2010 Eurobarometer verilerini inceleyen Fligstein vd. (2012) geçen zamanda Avrupalılığın "azaldığını" göstermiştir. Söz konusu verilere göre sadece Avrupa ile özdeşenlerin oranı yüzde 3'e, birincil olarak Avrupa, ikincil olarak uluslarıyla özdeşenlerin oranı yüzde 7' e düşmüş, kendini sadece ulusal kimlikleriyle tanımlayanların oranı yüzde 46'a ya yükselmiş, ulusal kimliklerin yanında bazen Avrupa ile özdeşleşenlerin oranı ise yüzde 41'e kadar inmiştir. Kendilerine göre Avrupa'da yaşanan ekonomik krizden en çok etkilenen ülkelerin vatandaşları ulus-devleti koruyucu olarak görüp ulusal kimliğe yönelmişlerdir. Bu bulgular Avrupa ile özdeşimin bağlamsal değişkenliğini ve ulusal kimliğe bağımlığını göstermesi açısından önemlidir.

Ulusal ekonomik bağlamdan ziyade İspanya'da bölgesel, ulusal ve Avrupa kimliği arasında tarihsel bağlamı araştıran Diez Medrano ve Gutierrez (2001), Avrupa kimliği bölgesel ve ulusal kimliği tehdit eden bir kimlik olarak sunulmadığından; tam tersine, bu kimlikler birbirini tamamlayan, uyumlu kimlikler olarak inşa edildiğinden, sadece ulusal kimlik ve Avrupa kimliği arasında değil, bölgesel kimlik ve Avrupa kimliği arasında da olumlu bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Kendileri vatandaşların yaşadığı bölge ve İspanya ile özdeşimi ne

kadar güçlü ise Avrupa ile özdeşiminin de o kadar güçlü olduğunu ortaya çıkarmışlardır.

Michael Bruter (2005) ise hazır anket verilerine dayanmak yerine kendi oluşturduğu kapalı uçlu sorular kullanarak yaptığı araştırmada siyasi kimliklerin "sivil" ve "kültürel" olmak üzere iki unsuru olduğunu öne sürerek bireylerin Avrupa kimliğini "sivil" Avrupa kimliği ve "kültürel" Avrupa kimliği olarak ikiye ayırarak incelemektedir. Sivil kimliği Avrupa Birliği ile özdeşleşme, kültürel kimliği ise ortak bir medeniyet ve miras alanı olarak bütün olarak Avrupa ile özdeşleşme olarak alan Bruter'e göre vatandaşların Avrupa kimliği bu iki unsurun birleşmesinden oluşmaktadır. Bazı vatandaşlarda sivil Avrupa kimliğinin daha ağırlıkta iken bazılarında ise kültürel Avrupa kimliğinin baskın olduğunu ortaya çıkaran Bruter, incelediği hedef kitlenin çoğunluğunun yüksek düzeyde bir sivil ve kültürel Avrupa kimliğini sergilediğini, ancak bu kimliğin ulusal kimliklerle çatışmadığını göstermiştir.

Her ne kadar Fligstein'ın analizinde de gözlemlendiği gibi genel olarak Avrupa ile özdeşim azalmış olsa da çoğu ülkede Risse'nin deyimiyle "önce ülkemiz, ama Avrupa'ya da evet" (2004: 249) yaklaşımının yaygın olduğu görülmektedir. Risse'ye göre Avrupa'da asıl ayrılık (cleavage) sadece ulusal kimlikleriyle özdeşenler ve kendilerini hem ulusuna hem de Avrupa'ya bağlı hissedenler arasında yer almaktadır. Son grupta yer alan kişilerin Avrupa entegrasyonunu desteklemeye daha gönüllü olduklarını ortaya çıkaran Citrin ve Sides'ın (2004) bulgularını değerlendiren Risse'ye göre Avrupa kurumlarının meşruiyetinin sağlanması için gerekli olan destek bu nedenle ulusal kimliklerin zayıflamasına bağlı değildir: "Avrupa siyasası ulusal kimliğini Avrupa kimliği ile değiştiren bir "demos" a gerek duymaz, ulusal kimliğin ve Avrupa kimliğinin birlikte var olduğu ve birbirini tamamladığı bir "demos"a gerek duyar" (Risse, 2004: 250).

Ancak Favell (2010) AB vatandaşlığının "demos" yaratma gücüne şüpheyle yaklaşmaktadır. Bir AB vatandaşı olarak serbest dolaşım hakkından yararlanan ve başka bir ülkede yüksek kariyer yapıp yaşamını idame ettiren kişiler, kendi deyimiyle "prototipik Avrupa vatandaşları" arasında yaptığı sosyolojik bir araştırmada AB vatandaşlığı ile siyasi topluluk üyesi olarak davranış arasında bir bağ olmadığını ortaya koymuştur. Bu kişiler kendilerini Avrupalı olarak kategorize

etseler dahi bütünleşmiş Avrupa'da AB vatandaşlığının tanıdığı siyasi haklarından yararlanmaktan çok uzaktırlar. Söz konusu kişiler yaşadıkları yerde nadiren oy vermektedir ve daha çok geldikleri ülkenin siyasi meseleleriyle ilgilenmektedir. Favell'e göre "prototipik Avrupa vatandaşları" bütünleşmiş Avrupa'da siyasi topluluk üyesi olarak değil, çalışan, kültürel girişimci, tüketici vs. olarak günlük dolaşım haklarından yararlanarak "ulus-ötesi" Avrupa projesini meşrulaştırmaktadır.

Duchesne ve Frognier (2008) farklı ülkelerde farklı zamanlarda yapılan araştırmalarda farklı özdeşim bulgularının ortaya çıkmasının nedenini değerlendirirken Avrupa kimliğini bir "gerçek" olarak incelemektense yeni bir siyasi toplulukla özdeşim süreci olarak çözümlenmesini önermektedirler. Özdeşimde gözlenen farklılıkların AB'nin insanlar için ne anlama geldiğine bağlı olduğunu belirten Duchesne ve Frognier, ulusun "biz" duygusunu uyandıran en güçlü topluluk olmaya devam ettiğini ve bireylerin bu duygusunun ulusu içeren AB gibi bölgeleri de kapsayacak şekilde genişleyebileceğini belirtmektedir. Ancak Duchesne ve Frognier'e göre siyasi elitlerin AB'yi "öteki" olarak kurgulaması durumunda bu kimlikler birbiri ile uyumsuz olacağından insanların özdeşim kurması mümkün olamayacaktır. Kendileri vatandaşların özdeşimine açıklama getirebilmek için vatandaşların ulusal kimliklerle Avrupa kimliğinin nasıl anlamlandırıldığını da araştırılması gereken önemli bir boyut olduğunu belirtmektedirler.

Avrupa kimliğinin her ülkede farklı ulusal kimliklerle etkileşime geçtiğinden aralarındaki ilişkinin ulusal bağlama özgü olacağı, ortak bir anlama sahip bir Avrupa kimliğinden bahsedilemeyeceği literatürde tartışmaya açılmıştır. Bu nedenle son yıllarda birçok araştırmacı özdeşim örüntülerine ek olarak, kimliklerin *sıradan vatandaşlar* arasında kazandığı *farklı* anlam örüntülerini de ortaya çıkarmanın önemine dikkat çekmiştir (Breakwell, 2004; Jenkins, 2008; Medrano, 2003; Meinhof, 2004; Bruter, 2004; Triandafyllidou, 2008). Bu eksikliği kapatmaya çalışan araştırmacılar nicel yöntemler kullanarak vatandaşların Avrupa kimliğini nasıl anlamlandırdığını anlamanın zor olduğunu belirterek bireysel görüşmelere ve odak grup görüşmelerine de başvurmaktadır.

Örneğin Diez Medrano (2003) İspanya, Almanya ve Birleşik Krallık'ta 6 farklı şehirde vatandaşlarla yaptığı görüşmeleri, gazeteleri, tarih kitaplarını, romanları ve devlet başkanlarının konuşmalarını çerçeve analizi yöntemiyle

inceleyerek Avrupa entegrasyonunu ülkelerin tarihi, siyasi kültürü ve Avrupa kimliğinin kazandığı farklı anlamlara bağlı olarak incelemiştir. Medrano bu çalışmayı bir kimlik incelemesi olarak tasarlamadığından Avrupa kimliği çalışmanın sadece ufak bir bölümünde ele alınmaktadır. Kendisi tarihsel olarak kurgulanmış ulusal çerçevelere bağlı olarak farklı ülkelerdeki insanların ulusal kimlik-Avrupa kimliği ilişkisini farklı bir şekilde anlamlandırdığını göstermiştir.

Triandafyllidou (2008) farklı şehirlerden 24 İtalyan vatandaşı ile görüşmeler yaparak ulusal kimlikler ile ilişkili olarak Avrupa kimliğinin kazandığı anlamı araştırmıştır. Çalışma kimliğin bağlamsal ve ilişkisel olarak değişkenliğini ortaya çıkarmıştır. ODAÜ ile ilişkisel olarak tanımlandığında Avrupa "zengin ve gelişmiş ülkeler" olarak görülürken, soyut olarak tanımlandığında Avrupa, "tarihsel ve kültürel çeşitlilik içinde birlik" anlamı kazanmıştır.

Phillippou (2005) ise Bulgaristan gibi bir Balkan ülkesi olan Güney Kıbrıs öğrencilerinin söylemini incelemiştir. Avrupa'yı "AB'ye üyelik" veya "aynı kültürü ve medeniyeti paylaşma" olarak anlamlandıran öğrencilerin Avrupa ile özdeşim kurduğunu ortaya çıkarmıştır. Kıbrıs'ı Yunan olarak gören öğrenciler, Yunanistan'ın Avrupa Birliğine ait olması nedeniyle kendilerini Avrupalı olarak hissettirmektedir. Bu öğrencilerin gözünde AB vatandaşlığı ve Avrupalılık eşanlamlı hale gelmektedir. Bu sonuç Laffan'ın (2004) AB'nin, Avrupa tanımlarında hegemonik bir kimlik kurucu haline geldiği yönündeki savını da desteklemektedir. Avrupa ve Avrupa Birliği kimliği ayrı iki kavram olmakla birlikte insanların zihninde yavaş yavaş aynı anlamı karşılar hale gelmiştir. Ancak bazı öğrenciler Kıbrıs'ı "Yunan" tarihine, kültürüne, dinine ve geleneklerine sahip olarak gördüğünden Avrupalı olarak tanımlamakta, diğer Avrupalılar ile ortak bir kültür ve medeniyeti (Yunan) paylaştıklarını ve bu nedenle Avrupalı olduklarını savunmaktadır.

Yukarıdaki literatür taramasının da gösterdiği gibi AB siyasasının bir parçası haline gelen vatandaşların Avrupa kimliği, ulusal kimliği ve/veya özerk bölgesel kimliği arasındaki etkileşimine dair önemli sonuçlar elde edilmiştir. Ancak Avrupa'da birçok ülkede yaşamını azınlık statüsünde sürdüren etnik grup üyelerinin AB entegrasyonunu sürecindeki kimlik değişimine ilişkin araştırmaların eksik kaldığı gözlenmektedir. Çoğunlukla aynı coğrafik alanı paylaşan, vatandaşı oldukları ulus-devlette inşa edilmiş ulusal kimlik ile etnik kimlikleri örtüşmeyen, bir akraba

devlete sahip azınlıkların Avrupa entegrasyonu sonunda etnik kimliğinin ulusal kimlik ve Avrupa kimliği ile ilişkileri henüz araştırma konusu olmamıştır. Oysa komünist rejim sonrasında çoğu ülkede etnik milliyetçiliğin ortaya çıkmasından dolayı bir çatışma tehlikesinin doğduğunu belirten Maier ve Risse, AB üyeliği sürecindeki etnik azınlıkların önemli bir araştırma alanı olarak ortaya çıktığını vurgulamaktadır (2003: 11-12). Gruplar arası sınırların algısı değiştirilip dış gruba ait olarak kabul edilen kişilerin de artık iç gruba dahil olarak görülmesinin, iki farklı grubun üyelerinin kendilerini daha kapsayıcı bir grubun üyesi olarak hissedebilmesinin daha olumlu ilişkilere yol açtığı savı (Dovidio ve diğerleri, 2007) Avrupa entegrasyonu bağlamında çoğunluk ve azınlıklar arasında kurulan yeni kimlik ilişkilerin önemini iyice açığa çıkarmaktadır.

Yukarıdaki çeşitli çalışmaların belli kriterlere göre sınıflandırılması, çalışmanın bu geniş literatürdeki yerinin tespit edilmesini kolaylaştıracaktır. Bruter (2005) Avrupa Çalışmaları alanında kimlik inceleme yaklaşımlarını "top-down" (yukarıdan aşağı) ve "bottom-up" (aşağıdan yukarı) olarak ayırmıştır. Top-down çalışmalar kimin Avrupa kimliğine sahip olarak değerlendirilebileceğine, Avrupalıları kendi aralarında birleştiren özelliklerin neler olduğuna, Avrupalılar arasındaki birliktelik duygusunun nasıl ortaya çıkabileceğine odaklanmaktadır. Bottom-up araştırmalar ise kimin Avrupalı olarak hissettiğine, Avrupalı olmanın vatandaşlar için ne anlama geldiğini, neden kimileri Avrupa ile özdeşleşirken, kimilerinin de özdeşleşmediğini araştırmaktadır.

Checkel ve Katzenstein (2009) da Avrupa kimliği araştırmalarının çoğul yapısına dikkat çekmektedir. Kendileri bilim insanlarının Avrupa kimliğini hem "siyasi bir proje" hem de "toplumsal bir süreç" olarak ele alabileceğini vurgulamaktadır. Toplumsal bir süreç olarak algılandıklarında kimlikler farklı ağlar içinden akıp yeni özdeşleşme örüntüleri yaratmaktadır. Proje olarak algılandıklarında ise kimlik inşası ulusüstü ve ulusal elitlerin ve girişimcilerin görevi olarak ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi kimlik, sosyal bilimler alanı içinde çokanlamlı bir kavrama dönüşmüştür. Kaina'ya göre (2009; 2013) farklı kimlik türleri farklı analiz düzeylerinde incelenebilmektedir. Kişisel kimliklerin sadece bireysel düzeyi bulunurken, grup üyelerinin özdeşleşme eylemine odaklanıldığında ortak kimlik

"bireysel düzeyde", ancak grubun tamamının kendisiyle ilgili oluşturduğu kavrayış olarak ele alındığında ortak kimlik "grup düzeyinde" incelenebilmektedir. Araştırmacıların bu boyutları net bir şekilde birbirinden ayırmaması Kaina tarafından ortak kimliklerin araştırmalarında gözlemlenen kargaşanın en önemli sebeplerinden biri olarak görülmektedir. Bireysel düzeyde ortak kimlik araştırmaları AB vatandaşları arasında bir Avrupa kimliğinin belirip belirmediğine ve bunun nedenlerine odaklanırken, grup düzeyindeki ortak kimlik araştırmaları Avrupa kimliğinin içeriğinin ve sınırlarının ne olduğu, ne olması gerektiği ve nasıl inşa edilip güçlendirilebileceği gibi sorulara cevap aramaktadır.

Bu çalışma AB ile bütünleşme sürecinde Bulgaristan'da ortaya çıkan azınlık politikaları tartışmaları temelinde değişen ortak kimlik kavramlarını tartışmaya açmayı amaçlamaktadır. "Bulgaristan'da Avrupa entegrasyonu sürecinde Türk azınlığın etnik kimliği ile ulusal kimlik ve Avrupa kimliği arasında uyum sağlanabilmiş midir" şeklindeki ana sorumuza cevap bulmak için çalışmada siyasi elitler tarafından grubun tamamı için inşa edilen ortak kimlikler ile bireylerin ortak kimlikleri arasında ilişki kurularak Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın etnik kimliği, ulusal kimliği ve Avrupa kimliği konusunda bütünsel bir değerlendirme sunulacaktır. Bu nedenle çalışma iki araştırma bölümünden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk araştırma konusu demokratikleşme ve Avrupalılaşma sürecinde söylemsel olarak inşa edilen ortak kimlikler olarak belirlenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde Türk siyasi elitler tarafından Bulgaristan'da kendilerini çoğunluktan farklı bir etnik gruba ait olarak kabul eden Türk azınlığı için top-down bir şekilde siyasi bir proje olarak inşa edilmiş grup kimlikleri incelenecektir. Türk azınlık topluluğu ve AB arasında duran bir Bulgaristan devleti olduğunu göz önünde bulundurarak ulusal kimliğin Türkler açısından önemli bir kimlik kategorisi olarak değerlendirme konusu olarak ortaya çıkacağı varsayılmaktadır. Avrupa'nın "ötekisi" olarak kurgulanan Osmanlı'nın (Neumann, 1999) mirasçısı Müslüman bir topluluk olarak algılanan Türk azınlığı (Todorova, 2009a) için AB sürecinde Avrupa kimliği de bir başka önemli kimlik kategorisi olarak belirmektedir. Bu nedenle siyasi elitlerin Bulgaristan'da egemen çoğunluktan farklı bir etnik kimliği olan Türk azınlık kimliği ile ilişkisi bakımından ulusal kimliği ve Avrupa kimliğini nasıl anlamlandırdıklarına odaklanılacaktır. Bu doğrultuda AB üyelik sürecinde önde gelen siyasilerin

söylemleri incelenerek etnik azınlıkların da kendini tanımlayabileceği ve bağlılık duyabileceği ortak bir ulusal kimliğin ve Avrupa kimliğinin sunulup sunulmadığı araştırılacaktır. Ancak çalışma sadece siyasi elitler tarafından inşa edilen grup kimlikleriyle sınırlı kalmayacaktır. Siyasi elitlerin söylemi ile uyumlu veya bunları reddeden bir şekilde ortaya çıkabilecek bireysel ortak kimlikleri de araştırma konusu yapacaktır. Başkalarının bizi nasıl tanımladığı bizim kendimizi nasıl tanımladığımızı etkilediği gibi, çoktandır yerleşmiş öz tanımlarımızın söz konusu dış tanımların etkisini azaltabileceği de bilinmektedir (Jenkins, 2000: 9-10). Çoğu araştırmanın hedef kitlesini AB kurumlarında veya AB ile ilişkili ulusal kurumlarda görev yapan belli gruplar veya ulusal çoğunluk oluşturmaktadır. Doğu Avrupa ülkelerindeki azınlık üyelerinin etnik kimlik, ulusal kimlik ve Avrupa kimliğini nasıl ilişkilendirdiklerine ilişkin bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu çalışma bireyler arasındaki ortak kimliklerin gelişimini de inceleyerek literatürde etnik azınlıklarla ilgili bu açığı kapatmayı da hedeflemektedir. Bu nedenle çalışmanın ikinci kısmında bottom-up araştırmaya da yer verilerek Bulgaristan'da yaşayan Türkler arasında farklı ortak kimliklerle özdeşim örüntülerine ve bu kimliklerin kazandığı anlamlara bakılacaktır. Bu bağlamda çalışma, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin etnik kimliği ile kültürel ve sivil temellere dayanabilen ulusal kimlik ve Avrupa kimliği arasındaki uyum konusunu sorunsallaştırmayı amaçlamaktadır.

1.2. KİMLİK TÜRLERİ VE ANALİZ DÜZEYLERİ

Farklı alanlardan bilim insanları kimlik kavramının ne anlama geldiği ve nasıl incelenmesi gerektiğine ilişkin tartışmalarını son derece hararetli bir şekilde sürdürmektedirler. Çalışmanın sorduğu sorular birçok alanın kavramsal ve kuramsal edinimlerinden yararlanmayı zorunlu kılmaktadır. Çalışmamızın bu kısmında Bulgaristan'da yaşayan Türklerin içinde bulundukları sosyal, ekonomik ve siyasi şartları anlamlandırmasını sağlayan çerçeveler sunan (Abdelal ve diğerleri, 2006: 699) farklı ortak kimlikleri arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamamızı sağlayabilmesi amacıyla sosyal psikoloji, sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi, dilbilimi ve tabii ki Avrupa Çalışmaları gibi alanlarda kimlik incelemesine ilişkin biriken bilgilerden yararlanılacaktır.

Ortak kimlikler araştırma düzeyine göre farklı kavramlaştırıldığından düzey kargaşasına yer vermemek, yani farklı düzeylerin doğasını anlamak ve çalışmanın oturduğu kimlik kavramının sınırlarını net bir şekilde çizmek için analiz düzeyi ve kimlik türleri arasındaki ilişkiyi de açıklığa kavuşturmak gerekir. Bölümün devamında öncelikle ortak kimliğin bireysel düzeydeki kimliklerle de bağlantısı kurularak nasıl kavramlaştırıldığı incelenecektir. Ardından ortak kimliğin söylemsel inşasına ilişkin teorik çerçeve çizilerek kimlik oluşumu tartışılacaktır. Bu açıklamalar çalışmamızın dayandığı kimlik anlayışını ortaya koyacaktır. Ardından araştırma sorularımızı ilgilendiren etnik kimlik, ulusal kimlik ve ulusüstü kimlik gibi ortak kimlikler tanıtılarak etnik ve sivil kimliğin çerçevesi çizilecektir.

1.2.1. Kişisel Kimlik

Gleason'un (1983) da açıkça gösterdiği gibi günümüzde kimlik anlayışını öncelikle Erik Erikson'un (1968) 'kimlik krizi' kavramına borçluyuz (aktaran Fearon, 1999: 9). Bireyin toplumsal bağlamından ayrı düşünülemeyeceğine inanan Erikson, bebeklikten yaşlılığa doğru uzanan biyolojik evrelerinde insanın toplumsal çevresinin de etkisiyle belli psikososyal görevleri yerine getirmek zorunda olduğunu savunmaktadır. Bu çerçevede Erikson ergenlik evresinin psikosoyal görevi olarak da süreklilik gösteren, kendisini diğer bireylerden ayıran bir 'ego' (Ben) kimliğinin oluşturulmasını tespit etmiştir. Ergenlik döneminde bireyin bedeni değişmeye başlamakta, ilgisi sosyal, kültürel ve teknik dünyaya yönelmekte, ayrıca kendisi hayatını belli toplumsal şartlar içinde düşünmeye başlamaktadır. Böylesi çabuk değişen, yıkıcı şartlar altında kimlik krizine giren ergen geçmiş evrelerde edindiği deneyimlerini, yeteneklerini ve niteliklerini, şimdiki zamanda yaşadığı değişiklikleri ve geleceğe yönelik sorumluklarını bütünleştirerek istikrarlı bir kişisel kimlik oluşturmak için çabalamaktadır. Başarılı bir Ben kimliği bireyin bu krizi çözüp geçen zamana, değişen bağlama, yaşadığı bütün fiziksel, psikolojik ve sosyal değişikliklere rağmen kendisini aynı olarak algılamasını, benliğinin tutarlılık ve süreklilik içinde olduğuna ve bunu bir ömür boyu koruyabileceğine dair hissettiği güveni ifade etmektedir (Ashmore ve Jussim, 1997: 8; Reckwitz, 2001: 27; Krappmann, 1997: 68-71; Luyckx ve diğerleri, 2011: 78). Ancak bireyin aynılık ve

süreklilik vurgusu, kimliğin değişmez olduğu anlamına gelmemektedir. Kimlik oluşumu ergenlik döneminin başlıca meselesi olsa da bu dönemde sona ermez, yetişkin birey de yeni özellikler geliştirmesini sağlayan görevlerle karşılaştığından kimliği ileriki dönemlerde de gelişmeye devam etmektedir (Krappmann, 1997: 67-68; Luyckx ve diğerleri, 2011: 78)

Kişinin kendini içsel olarak benzersiz ve sürekli bir aynılık içinde algılamak istemesi kimliğin sadece bir boyutudur. İstikrarlı bir kimliğin oluşmasında toplumun önemi de göz ardı edilmemelidir, çünkü başarılı bir kimlik gelişimi, grubun idealleri ve normları ile içsel bir dayanışma içinde olduğunu hissetmeyi de kapsamaktadır. İnsan, kimlik tasarımını bir başına ve izole bir biçimde değil, çevresindekilerin beklentilerine bağlı olarak gerçekleştirir. Birey geçmişini ve geleceğini bütünleştirme çabaları sonucunda ulaştığı kimlik sentezinin çevresindekiler veya toplum tarafından kabul edildiğini de hissetme ihtiyacı duyar. Bu nedenle birey toplumsal beklentileri içselleştirmek zorunda kalır. Birey ancak bu toplumsal beklentileri benimseyip kendisinin sürekli bir parçası haline getirdiğinde istikrarlı kişisel kimliğini geliştirmiş sayılır (Krappmann, 1997: 67; Reckwitz, 2001: 27-28).

1.2.2. Kişilerarası Etkileşimde Şekillenen Rol Kimliği

Kurucuları Cooley (1902) ve Georg Herbert Mead (1934) olarak kabul edilen sembolik etkileşimcilik de günümüzde kimlik anlayışımızı etkileyen bir diğer yaklaşım olarak anılmalıdır. Mead de Erikson gibi bireyin toplumsal olarak kabul edilebilir bir kimlik oluşturma gayreti içinde olduğunu vurgulamaktadır (Reckwitz, 2001: 28; Kaina, 2009: 40). Ancak Erikson kimlik gelişimini bireyin geçmişiyle bugününü ve geleceğini bütünleştirmeye çabaladığı, zaman içinde süreklilik kazanan *içsel* bir his olarak betimlerken, Mead kimliğin toplumsal yapı içindeki bireylerin arasındaki etkileşim sürecinde geliştiğini ve değişken olduğunu savunmaktadır (Gleason'dan aktaran Ashmore ve Jussim, 1997: 9).

Mead'a göre birey benliğini (kimliğini), toplumsal yapıda belli bir ilişki içinde olduğu öteki bireylerlerle (özellikle de önemli ötekiler diye tanımladıklarıyla) kurduğu sembolik iletişim sayesinde oluşturur, korur veya değiştirir. Birey toplumun sağladığı ve belli anlamlar üreten ortak semboller (dil ve jestler) aracılığı ile diğer

bireyler hakkında düşünebilmekte, onları toplumsal nesneler olarak sınıflandırıp onlara yönelik eylemlerde bulunabilmektedir. Aynı zamanda ortak sembollerin aynı anlamı taşıması nedeniyle ötekilerin kendisini nasıl bir toplumsal nesne olarak gördüğü hakkında da düşünebilmekte, yani ötekinin rolüne bürünerek kendisini onun gözünden gözlemleyebilmektedir. Birey böylece kendisinin kim ve ne olduğu hakkında bir kavrayışa varmaktadır (Mead, 1934; Thoits ve Virshup, 1997: 108-109, Reckwitz, 2001: 28; Serpe ve Stryker, 2011: 227-229; Dittmar, 2011: 748). Mead'a göre benliğin iki tarafı vardır; yeni düşünceler üreten ve önceden tahmin edilemeyen, spontane eylemin kaynağı olan, toplumsal nesnelere tepki veren yaratıcı 'Ben' (I) ve belli bir ötekinin rolüne büründüğünde kişinin kendisi ile ilgili kazandığı bakış açısı, ötekinin veya toplumun beklentilerine uyum gösterecek şekilde hareket eden, yani toplumun bir ürünü olan 'Beni/Bana' (Me) (Thoits ve Virshup, 1997: 108-109; Serpe ve Stryker, 2011: 227-228). Ötekinin gözünde kim olduğumu ya da kendimi ötekinin gözünden nasıl gördüğümü anlatan bu 'Beni/Bana'lar kişilerarası ilişkilerde toplumsallaşarak üstlendiğimiz toplumsal kimlikleri ifade etmektedir (Thoits ve Virshup, 1997: 109). Sembolik etkileşimcilikte toplumsal kimlik gelişimi için "bireye ötekiler tarafından ... belli konumların atfedilmesi ve buna bağlı olarak belli beklentilerin yüklenmesi; ardından da bireyin bunları içselleştirmesi" (Serpe ve Stryker, 2011: 233) öngörülmektedir.

Toplumsal kimlik kavramına literatürde özellikle psikoloji ve sosyal psikoloji alanlarında rastlanmaktadır. Ancak her kuram toplumsal kimliği farklı bir temele dayandırdığından toplumsal kimliğin içeriğini de farklı bir şekilde doldurmaktadır. Erikson ve Mead kimliği farklı kavramlaştırsalar da ortak bir noktada buluşuyorlar. İkisi de kişinin Ben ve toplumsal beklentiler arasında veya farklı toplumsal roller arasında bir denge kurmaya çalıştığını vurgulamaktadır (Reckwitz, 2001: 28). Her ikisi de benliğin gelişiminde toplumsal faktörlerin önemine dikkat çekmektedir, ancak Erikson'un kuramında gözlemlenen toplumsal kimlik kişiyi temel almaktadır; grup aidiyetinin belli bir kişinin herkesten farklı, benzersiz (unique) özelliklerde bir insan oluşu üzerindeki etkisine odaklanmaktadır, bireyin belli bir toplumsal gruba ait olmasının sonucunda geliştirdiği psikolojik özellikleri, benimsediği değerleri, inançları, örf ve adetleri ifade etmektedir. Mead'ın toplumsallaşma kuramında ve ondan etkilenerek gelişen sembolik etkileşimcilik kuramlarında ise kişilerarası

ilişkiler (özellikle önemli ötekiler ile ilişkiler) kimlik gelişiminde belirleyici bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu yaklaşıma göre toplumsal kimlik, kişilerarası ilişkilerde bireylerin örneğin "anne-kız", "öğretmen-öğrenci", "iş arkadaşları" gibi toplumsal rollerle bağlantılı beklentileri, normları, kuralları içselleştirmesini ifade etmektedir (Brewer, 2001: 118).

1.2.3. Ortak Kimlik

Literatür taramasında incelenen Avrupa kimliğine ilişkin araştırmalarda da gözlemlendiği gibi ortak kimlik iki düzeyde ele alınmaktadır. Bazı araştırmacılar bireylerin kendisi için önemli gördüğü grupla özdeşleşmesini ele alırken (bireysel düzey), bazı araştırmacılar da bir grubun anlamına odaklanmışlardır (grup düzeyi, topluluk düzeyi). Bireysel ortak kimlik, yani bireyin bir grupla özdeşleşmesi, söz konusu grubun kendisini grup içi üye olarak kabul etmesine ihtiyaç duymaktadır. Grup düzeyindeki ortak kimlik ya da grup kimliği ise grubu dışarıya karşı bir topluluk olarak göstermektedir, dışarıdakilerin de kendisini bir topluluk olarak tanımasını sağlamaktadır. Ortak kimlik bu iki boyutuyla tanımlanmaktadır, çünkü hem bireylerin özdeşimi hem de grubun bir bütün olarak tanınması ortak kimliğin oluşumu ve (bir süre) istikrar kazanması için önemlidir (Kaina, 2013). Aşağıda bu iki boyut ayrıntısıyla ele alınacaktır.

1.2.3.1. Gruba Aidiyet olarak Ortak Kimlik (Bireysel Düzey)

X'i herhangi bir toplumsal grup veya rol olarak kabul edersek, hem Erikson'un hem de Mead'ın geliştirdiği yaklaşımlar "Ben X olarak kimim?", " Ben X olarak nasıl bir insanım?" sorularına cevap vermektedir (Brewer, 2001; Thoits ve Virshup, 1997). Ancak toplumsal kimliği bu şekilde kişiye veya kişilerarası ilişkilere dayandırınca bireyin etnik, ulusal veya ulusüstü gruplar gibi büyük ölçekli toplumsal kategorilerle ilişki bakımından kazandığı "Biz" kimliğini açıklamak mümkün olmamaktadır.

Toplumsal kategoriler belli bir isimle anılan, kimin üye olup olmayacağını belirleyen kurallarla ayrılan ve (sözde) tipik özellikleri ve unsurları bulunan bir insan

topluluğu (Fearon, 1999: 13-14) olarak tanımlanabilir. İnsanın herkesten farklı, eşsiz bir birey olmayı kapsayan kişisel kimliği ve toplumda sahip olduğu konumlara bağlı olarak geliştirdiği rol kimlikleri dışında bir toplumsal kategoriye duyduğu *aidiyet hissinden* doğan, grubun üyeleriyle paylaşılan ve grup içi ve gruplar arası ilişkileri etkileyen toplumsal kimlikleri de vardır (Tajfel, 1981, 1982; Tajfel ve Turner, 1986; Hogg ve Abrams, 2006). Benlik ve toplum arasındaki ilişkiye dikkat çeken Mead, bireyin kimliğini diğer insanlarla girdiği etkileşim içinde mevcut toplumsal yapıyı, toplumsal anlamları ve bağlamları içselleştirmesi sonucu geliştirdiğini göstermiştir (Blumer'den aktaran Hunt ve Benford, 2004: 435). Mead'ın vurguladığı gibi

> "benlik toplumsal bir yapı ise o zaman ötekilerin fiziksel varlığı sanıldığı gibi belirleyici bir değişken değildir. Toplumsal performansı asıl etkileyen toplumsal varlıktır (zihindeki veya gerçekteki dinleyici ve izleyici topluluğunun doğası)...toplumsal dünya, inançlar, duygular ve dürtülerle bağlantılı öztanımlar sunmaktadır" (Hogg ve Abrams, 2006: 132).

İnsanların içine doğduğu toplumsal dünya cinsiyet, din, ulus vs. gibi farklı toplumsal kategorilere göre ayrılmıştır. Bu tür gruplar üyelerinin "kim oldukları, ne tür bir insan olduklarına dair ve (ister aynı grubun – *grup içi* - üyeleriyle, ister başka grupların – *grup dışı* - üyeleriyle olsun) başkalarıyla nasıl bir ilişki içinde olduklarına dair kavrayışlarını" (Hogg ve Abrams, 2006: 2) belirlemekte, "grup aidiyeti... bireye *toplumsal bir kimlik* ya da kim olduğuna ve nasıl davranması gerektiğine dair ortak temsiller" sunmaktadır (Hogg ve Abrams, 2006: 3).

Bireyin kişilerarası ilişkilerinde kazandığı rol kimliğinden ziyade, "bireyin içindeki [etnik, ulusal, dinsel vb.] gruba" (Hogg ve Abrams, 2006: 3) odaklanan bir toplumsal kimlik, bireylerin sadece "Ben" ve "Beni/Bana" olarak değil, bazen bir grubun veya topluluğun üyesi olarak "Biz" ve "Bizi/Bize" olarak da düşünüp hareket ettiklerini göstererek (Thoits ve Virshup, 1997: 124-125; McGarthy, 1999: 111), birey ve grup arasında bağlantı kurulmasını sağlamaktadır. Rol kimliği bireyin belli rol partnerleri ile ilişkili olarak kimliğini tanımlarken, gruba dayanan toplumsal kimlik birey dahil grubun kimliğini tanımlamaktadır, bir başka deyişle birey "biz buyuz, ben dahil" demektedir (Thoits ve Virshup, 1997: 125). Ancak Simon (1997), benliğin bütün altbölümlerinin toplumsal ilişkiler bağlamında anlam ve önem kazandığını belirtmiştir (aktaran Ashmore ve diğerleri, 2004: 81). Kişisel ve kişilerarası ilişkiler içinde gelişen kimliklerin de toplumsal niteliğe sahip olduğunu

göz önünde bulundurarak, bireylerin ait oldukları büyük ölçekli gruplar ya da toplumsal kategoriler temelinde geliştirdikleri toplumsal kimlikler bireysel düzeyde ortak kimlikler olarak kabul edilmektedir (Ashmore ve diğerleri, 2004: 81; Thoits ve Virshup, 1997; Kaina, 2009; Westle, 2003: 455)

Grubu temel alan toplumsal kimlik ile aynı anlamda kabul edilen bir ortak kimlik, bireyin belirli toplumsal gruplara aidiyet bilgisine dayanmaktadır. Birey kendini belli bir gruba ait olarak *kategorize etmekte* ve grup içi üyelerle (gerçek veya farazi) ortak özelliklere sahip olduğuna inanmaktadır. Toplumsal kategorizasyonda bulunmak, yani toplumu oluşturan insanları farklı kategorilere ait olarak sınıflandırmak, bireyin kendini toplumdaki diğer insanlarla nasıl bir ilişki içinde gördüğünü göstermektedir. İnsan, kendisini benzer bulduğu kişilerle aynı kategori altında toplamakta ve böylece kendini iç grubun bir parçası olarak gömekte; kendisinden farklı bulduğu kişileri ise dış grup olarak kategorize etmektedir (Stets ve Burke, 2000: 225; Hogg ve Abrams, 2006: 21) Ancak kategorizasyon bireysel düzeydeki ortak kimliğin unsurlarından sadece birini oluşturmaktadır. Bireyin ortak kimliğinden bahsedebilmemiz için kendisi ayrıca bu grup üyeliğine *duygusal bir önem ve değer* de atfetmelidir. Bu hem iç gruba verilen olumlu veya olumsuz değeri, hem de iç grubun diğer üyelerine karşı duyulan yakınlığı kapsamaktadır. Son olarak ortak kimliğin *davranışsal* boyutu mevcuttur. Ancak burada grup üyeliğinin sonucu olarak değerlendirilebilecek davranışlardan değil, grup üyeliğini yansıtan davranışlardan bahsedildiğini belirtmek gerekir. Birey diğer grup içi üyelerle paylaştığı özellikler ve grup dışı üyelerden ayrıldığı farklılıklar temelinde kendini tanımladığında grup üyesi olarak hareket etmektedir (Ashmore ve diğerleri, 2004; Herrmann ve Brewer, 2004: 6; Hogg ve Abrams, 2006: 7). Ortak kimlik bu anlamıyla *bireyin ait olduğu belli toplumsal kategorilere aidiyetine dayanarak bağlama göre farklı kombinasyonlar şeklinde ortaya çıkabilen özdeşim örüntüleri* (Duchesne and Frognier, 2008: 144) olarak tanımlanmaktadır. Etnik grupla, ulusla veya Avrupa ile özdeşim, bir insanın "aslında [etnik], ulusal ve Avrupa topluluklarıyla (people) arasında bir bağ hissedip hissetmediğini, onların başına gelenlerle ilgilenip ilgilenmediği ve kendini bu vatandaşlığın [ve/veya kültürel topluluğun] bir parçası olarak hissedip hissetmediğini" anlatmaktadır (2008: 144).

Grup üyeliğine dayanan özdeşim dendiğinde bireyin *öznel* olarak bu ortak kimliği sahiplendiği ve kabul ettiği anlaşılmaktadır. Başkaları birini belli bir toplumsal gruba ait olarak tanımlasalar da birey bu kategori ile bir bağ kurmadığı sürece ortak kimlikten bahsetmek mümkün değildir (Deaux, 2000; Ashmore ve diğerleri, 2004). Birey ancak ırk, etnisite, cinsiyet, ulus vs. gibi sosyolojik kategorizasyonların kendini tanımladığını kabul ettiğinde bireysel özdeşim gerçekleşir (Oakes, 2002: 812).

1.2.3.2. Grubun Anlamı olarak Ortak Kimlik (Topluluk Düzeyi)

Ortak kimliğin bireyin grupla özdeşimi dışında bir boyutu daha bulunmaktadır. Felsefi anlayışa göre kimliğin, bir şeyin kendisiyle aynı olarak kalması ve diğer her şeyden farklı olması anlamına geldiğinden bahsedilmişti. Ulusaltı/ulusal/ulusüstü olsun büyük ölçekli toplulukların da "topluluk içindeki bütün insanlar tarafından paylaşılan ve topluluk dışındakiler tarafından paylaşılmayan özellikler temelinde sınırlandığı ve diğer topluluklardan ayrı olduğu" (Segal ve Handler, 2006: 58) düşünülmektedir. Bir başka deyişle toplulukların da bireyler gibi ayırt edici özellikleri, kendilerini diğer topluklardan ayıran bir "kimliği" olduğuna inanılmaktadır. Bu ayırt edici özellikler de topluluğa ait olan bütün bireyleri belirlemekte ve bireylerin bir parçası haline gelmektedir (Segal ve Handler, 2006: 58). Weller'in sözleri ile ifade edecek olursak

> ...çoğu zaman sosyal bilimlerdeki kimlik araştırmalarında "ortak kimlik" belli unsurlara bağlı olarak çevresinden farklılaşan *bireylerden* oluşan bir grubun kendisiyle ilgili imajını ve biz bilincini ifade etmektedir (2000: 11).

Tanımlayacak olursak grup düzeyindeki ortak kimlik grup üyeleri tarafından "aktif bir şekilde şekillendirilen ve yaratılan ...bir imaj" (Brewer, 2001: 119), "... [ulus/AB] vatandaşlarının farklı temsillerinin ve birbirine karşı ve ötekilere karşı tutumlarının temelini oluşturan gruba dair anlam ve değerlerin karmaşık örüntüsüdür" (Duchesne ve Frognier, 2008: 144).

Bu anlamıyla etnik, ulusal ve Avrupa örneğindeki gibi ulusüstü ortak kimlikler, belli bir dönemde belli bir topluluğun kendisiyle ilgili sahip olduğu kavrayışı ifade etmektedir. Bu kavrayışı oluşturan "primordiyal, kültürel ve sivil

ayırt edici kodlar" (Giesen, 1993; Eisenstadt/Giesen, 1995) iç grubun doğasını belirlemekte, bu grubun üyelik temellerini oluşturmakta ve sınırlarını çizmekte, sadece iç grubun üyelerini benzeştirmekle kalmamakta, iç grubun tamamını da dış gruptan farklılaştırma işlevini yerine getirmektedir ve böylelikle üyelerin özdeşim kriterlerini belirlemektedir (Licata, 2003: 5.5; Eder, 2009: 428; Cerulo, 1997: 386).

Sınırlarla "biz" ve "onlar", "aşina" ve "yabancı" olanlar, "iç grup ve "dış grup" belirlenerek grup üyelerine "hayali bir topluluk" (Anderson, 1991) oluşturabilecekleri ortak bir temele sahip oldukları iletilmektedir (Marcussen ve diğerleri, 1999: 3). Bir bireyin bağlama göre bir grupla özdeşiminin belirginleşebilmesi, yani topluluk üyeleri arasındaki "biz" bilincinin ortaya çıkması için, hem iç grup üyelerini kendi aralarında birleştiren benzerliklere, hem de iç grubu ayırt edilmesini sağlayan farklılıklar temelinde anlamlandırılan dış gruplara ihtiyaç vardır (Turner ve diğerleri, 1994: 454; Thoits ve Virshup, 1997: 117; Kaina, 2009: 45). Buna göre ortak kimliği hem paylaşılan bir iç grup tanımı, hem de farklılaştıran dış grup tanımları oluşturmakta (Marcussen ve diğerleri, 1999: 3), grup üyelerinin ortak kimliği ancak "ötekilerle" kurulan ilişki içinde bir anlam kazanmaktadır. Bir ortak kimliğe sahip olduğunu söylemek, sadece bir topluluğa verilen önemi ve bağlılık duygusunu ifade etmemekte, aynı zamanda "bizi" ve kendimizden farklı olarak tanımladığımız "ötekileri" ne şekilde kavradığımızı da içermektedir (Billig, 1995: 61). Grup üyeleri "biz" kimliğini iç grubu oluşturan üyeler arasındaki farkları, dış grupla arasındaki farklardan daha az olarak algılayarak geliştirmektedir. İç grup tanımında üyeler grup içi benzerlikleri vurgularken, dış grubu tanımlanırken kendilerine göre farklılıkları vurgulamaktadır. Grubun bu şekilde anlamlandırılması, grup içi üyeler arasındaki benzerlikleri, iç grup üyeleri ile dış grup üyeleri arasında ise farklılıkları belirginleştirmektedir (Hogg ve Abrams, 2006: 21; McGarty, 1999: 119-120).

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi ortak kimliklerin hem bireysel düzeyi hem de grup düzeyi bulunmaktadır. Birincisi bireyin ulusa veya benzer bir topluluğa aidiyet hissi olarak ortak kimliği, ikincisi ise benzer türdeki büyük ölçekli topluluklarla ilişkisi bakımından topluluğun tamamının kimliği, anlam örüntüleri olarak (ortak) kimliği ifade etmektedir (Verdery, 1993: 40). Ortak kimlik bir gruba aidiyet hissi olarak incelendiğinde, bireyin farklı gruplara aidiyetinden kaynaklanan

zihinsel, hissi, davranışsal boyutu olan özdeşimleri üzerine odaklanılmaktadır. Ortak kimlik bir grubun kendisiyle ilgili kavrayışı olarak incelendiğinde ise, grup kimliğinin etkileşim içindeki diğer gruplar bağlamında çizdiği sınırlar (gruba kimler ait) ve kapsadığı ortak özellikler (biz neyiz), yani kimliğin anlamı sorgulanmaktadır. Buna göre ortak bir etnik/ulusal/Avrupa kimliğinin gelişimi dendiğinde 1) bireylerin etnik gruba/ulusa/Avrupa'ya aidiyet hissi geliştirmesi ve 2) etnik/ulusal/Avrupalı grubunun belli özellikleri içeren ve kendisini diğer gruplardan ayırt eden ortak bir anlam geliştirilmesi kastedilmektedir (Medrano ve Gutierrez, 2001: 754; Herrmann ve Brewer, 2004: 6).

Günümüz dünyasında ortak kimlik sadece toplumsal bir kategorizasyon sistemi değildir. Bazı ortak kimlikler siyasi bir önem kazanmakta, otoritenin, meşritiyetin, siyasi taleplerin temelini oluşturmaktadır (Verdery, 1993: 37; Bruter, 2005:1). Bir başka deyişle, bazı ortak kimliklerin "siyasi sonuçları vardır" (Herrmann ve Brewer, 2004: 7). Bu bağlamda siyasi ortak kimlik vatandaşların "siyasi önemi olan bir insan grubuna ve siyasi yapılara aidiyet bilincini" (Bruter, 2005: 1) ifade etmektedir. AB'ye üye olmayı seçen Bulgaristan'daki azınlıklar açısından bakılacak olursa ortak kimlik ve siyasi yapı arasında bir ilişkinin olması, etnik kimliği çoğunluğun kimliğinden farklı olan Türk azınlığın ulusal ve Avrupa düzeyindeki siyasi yapı ve toplulukla nasıl bir bağ kurduğu sorusunu önemli kılmaktadır. Böyle bir soru hem siyasi elitleri hem de vatandaşları ilgilendirmektedir.

Siyasi elitler kimin ait olduğunu belirleyen sınırlar ve ortak özellikler temelinde ortak kimliği inşa etmeye çalışabilir, çünkü bir grubun anlamının bireysel özdeşimi etkilediğini kabul edilmektedir (Medrano ve Guttierrez, 2001: 754). Bu açıdan grup düzeyinde ortak kimlik elitlerin top-down bir şekilde inşa ettiği bir olgu olarak, bir başka deyişle siyasi bir proje olarak incelenebileceği gibi grup üyelerinin topluluğa ait hissetmesinin ne anlama geldiği, topluluğu ne şekilde hayal ettiği sorgulanarak da incelenebilmektedir (Herrmann ve Brewer, 2004: 15-16; Kaina, 2009: 99-100; Billig, 1995: 67-68). Bireylerin "biz" kimliği ortak toplumsal temsillere (Moscovici, 1988), iç grup ve dış grup üyeleri tarafından paylaşıldığına inanılan belli bir grup tanımına bağlıdır (Herrmann ve Brewer, 2004: 6; Licata, 2003: 5.5.) Üyeler örneğin ulusun ne olduğunu bilmiyorsa, onların ulusal kimliği olduğundan da bahsedilemez (Billig, 1995: 60-61). Toplumsal olarak inşa edilen ve

paylaşılan değerler, söylemler, imgeler, etnik/ulusal/ulusüstü bir gruba ilişkin kavrayışlar, etnik/ulusal/ulusüstü grubun üyelerinin gündelik davranışını etkileyecektir, onların diğer iç grup ve dış grup üyeleriyle etkileşim sürecinde kendilerini tanımlayabilme ve konumlandırma şekillerini etkileyen bir gerçeklik kurgulayacaktır (Verkuyten, 2005: 20).

1.2.4. Siyasi Proje Olarak Ortak Kimliğin Söylemsel İnşası

Kimlik, birey ile toplum arasında bir bağ kurduğundan kimlik oluşumunda bireysel mi, toplumsal uygulamaların mı daha etkili olduğu sorusu belirmektedir. Toplumdan yola çıkan yaklaşımlar, insanların toplumsal düzeydeki egemen söylem, anlam ve imgelerin yapılandırdığı bir kimlik bilincine sahip olduğunu kabul etmektedir. Bireyi hareket noktası alan yaklaşımlara göre ise toplumsal değişimler kendiliğinden geçekleşmez, bireylerin hareketlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda kimlik de bireysel seçimlerin, kişisel anlam ve hak iddialarının bir sonucu olarak ele alınmaktadır. Ancak toplumsal yapının insanları etkilediği doğru olsa da insanları sadece toplumun yansıması olarak kabul etmek mümkün değildir. Aynı şekilde her ne kadar kendi durumlarını değerlendirip bu değişim için hareketlerde bulunabilseler de bireyin örneğin belli bir etnik gruba aidiyetini sadece kendi seçimi belirleyemez. Yapıyı ön plana çıkaran çalışmalar söylemlerin veya kurumların insan bilincini nasıl şekillendirildiğini gösterirken, failliği vurgulayan çalışmalar bireylerin toplumsal yapı ve çerçeveleri nasıl değiştirdiğini açıklamaktadır (Verkuyten, 2005: 16-17)

Berger ve Luckmann'ın (1991) gerçekliğin toplumsal inşasını açıklayan kuramını söylem kuramı ile birleştirerek (Keller, 2011, 2012) siyasi elitlerin makro düzeydeki söylemleriyle bireylerin özdeşleşebileceği yeni bir ortak kimlik (yeni bir toplumsal gerçeklik) üretebilmesini açıklamak mümkündür. Berger ve Luckmann, insan ve toplumsal dünya arasında diyalektik etkileşime vurgu yaparak, insanı hem dil aracılığıyla toplumsal dünyayı şekillendiren bir "fail", hem de toplumsal dünyanın bir ürünü olarak betimlemişlerdir. Failler (harekette bulunan insanlar) bir yandan nesnel olarak verilmiş bir gerçeklik bulurken, bir yandan da bu gerçekliği sürekli yeniden yorumlamakta ve böylelikle (yeniden) inşa etmektedirler. Yani Berger ve

Luckmann'a göre kimlik gibi toplumsal gerçekler "*sadece* insan hareketlerinin bir ürünü olarak mevcuttur. Toplumsal düzen, ilk ortaya çıkışı sırasında olsun (toplumsal düzen geçmiş insan hareketlerinin sonucudur) herhangi bir zaman dilimindeki varlığıyla olsun (toplumsal düzen sadece insan hareketleri onu üretmeye devam ettiği sürece vardır) bir insan ürünüdür" (1991: 70). Ancak zaman içinde insanlar kendi ürettikleri toplumsal gerçekleri nesnelleştirip onları içselleştirerek günlük hayatlarında doğal, değiştirilemez, aşikar gerçeklermiş gibi deneyimlemektedir (Berger ve Luckmann, 1991: 76-78). Buna göre siyasi elitler tarafından söylemsel olarak inşa edilen kimlikler bireylerin toplumsal dünyasında dolaşıma girerek paylaşılan "bilgi birikiminin" (Berger ve Luckmann, 1991: 56) bir parçası haline gelmektedir. Toplumsal dünyada yer alan bireyler de hem kendilerini hem de başkalarını bu kimlik önerilerine bağlı olarak kategorize edip tanımlayabilmektedir (Bonacker ve Bernhardt, 2006: 222).

İnşacı kuramla söylem kuramını birleştiren bir çalışmada "bilgi bir bilinç oluşturan her türlü içeriği ve/veya belli dönemde yaşayan insanlar tarafından çevrelerindeki gerçekliği yorumlamak ve şekillendirmek için kullanılan her türlü anlamı ifade etmektedir. İnsanlar bu 'bilgiyi' içine doğdukları ve yaşadıkları söylemsel bağlamlardan almaktadır... Söylem bireylerin ve grupların hareketlerini belirleyen bilgi akışı veya bütün zaman içinde birikmiş toplumsal bilgi olarak veya toplumu şekillendiren ...bir eylem" (Jäger, 2001: 33-34) olarak tanımlanabilir. Ortak kimlik bilgisinin "dil ve (genel) sembollerin tanıdığa imkanlara dayanması" (Diez, 1996: 258), ortak kimliğin iletişimsel süreçler içinde müzakere ediliyor olması, kimlik inşası sürecinin söylemsel boyutunu göstermektedir (Delanty ve Rumford, 2005: 16). Söylemleri gerçekliğin sağladığı bilgiyi aktaran araçlar olarak değil, aktif faillerin katılımıyla gerçekliği belirleyen ve değiştiren uygulamalar olarak kabul etmeliyiz (Delanty ve Rumford, 2005: 35). Belli bir tarihsel döneme ait toplumsal uygulamalar olarak söylemler gerçekliği belli bir şekilde inşa ediyor (Keller, 2011, 2012).

Bu bağlamda söylemsel olarak inşa edilen ortak kimlikler ezelden beri var olan gerçek unsurları yansıtıyor diyemeyiz, tam tersine ortak kimlikler belli bir dönemde belli bir toplumsal alan içinde belli grupların iletişimsel bir biçimde ürettiği, çeşitli sembollerle nesnelleştirilerek toplumsal gerçeklik kazandırılan

yapılardır. Ancak "toplumsal gerçeklik oluş sürecinin bir ürünü" (Delanty ve Rumford, 2005: 16) olduğuna göre sonsuza kadar değişmeden, sabit bir şekilde kalamaz. Bu nedenle toplumsal grupların hem kendi içlerinde hem de aralarında zamandan bağımsız olarak sabitliğini koruyan sınırların varlığından da bahsetmek mümkün değildir. Ortak kimlik, toplumsal iletişim süreçleri içinde mücadele ve müzakere ile sürekli yeniden tanımlanan sembolik bir kurgudur (Sauerwein, 1999: 9; Delanty ve Rumford, 2005: 16).

Ortak kimliklerin inşa edilmiş olması onların insanların kavrayışını etkileyen güçlü değişkenler oldukları gerçeğini değiştirmez (Calhoun, 2003: 561). Zaten ortak kimlik kurumların meşruiyet kaynağı, grup bağlılığının ve dayanışmanın kaynağı, ortak çabanın ve eylemin kaynağı olarak görüldüğü için (Herrmann ve Brewer, 2004: 15) ortak kimlik inşası farklı tarafların siyasi ve toplumsal bir mücadelesi (Haunss, 2004: 47) olarak ortaya çıkmaktadır. Taraflar grup üyelerinin özdeşimini sağlamak için bir toplumsal uygulama olan söylemlerle (Wodak ve diğerleri, 2009: 29) belli bir zaman içinde belli bir alanda belli bir yorumu sabitlemek (Keller, 2012: 59-60) için uğraşmaktadır. Basın ve yayın araçları gibi "mekanı aşan iletişim teknolojileri" (Calhoun, 1993: 224) sayesinde kurulan "dolaylı toplumsal ilişkiler" (Calhoun, 1993: 234) aracılığıyla etnik, ulusal veya ulusüstü hayali topluluklar" inşa edip grup üyeleri arasında biz bilincini oluşturmak için çabalanmaktadır:

> "...ortak kimlik sembolleri yaratarak; ortak çıkar ve değerleri, ortak tarihi veya gelecekteki ortak kaderi vurgulayan propagandalarla...[insanların] toplumsal özdeşim kurması için bilinçli bir çaba gösterilebilir. Kimlik geliştirmeye yönelik çabalar ortak kimliğin hem "ne" hem de "kim" unsurunu, yani toplumsal grubun ne anlama geldiğini ve grubun veya topluluğun tanımı kimi kapsadığına yöneliktir" (Herrmann ve Brewer, 2004: 15-16).

Güçlü, otoriter kurumlar topluluk üyelerinin birbiriyle hem zihinsel hem de duygusal olarak özdeşleşmelerini sağlamak ve bu temelde dayanışma duygusunu ortaya çıkarmak için "resmileştirilmiş, yazılı, nesnelleştirilmiş kategorizasyon sistemleri" (Brubaker ve Cooper, 2000: 15) de geliştirebilmektedir. Devlet bu süreçte en güçlü faillerden biri olarak kabul edilmektedir. Kimin kim olduğunu, neyin ne olduğunu söylemeyi içeren sembolik güce sahip olan devlet, geçerli kabul

edilebilecek sembolleri, dilleri, dinleri, değerleri, yaşam tarzlarını belirleyebilmektedir (Brubaker ve Cooper, 2000: 15; Pettai, 2002: 259-260).

Ancak hiçbir kimlik örüntüsü sonsuza kadar varlığını korumamaktadır. Devletin geliştirdiği kategorilere her zaman karşı konulabilir, ürettiği dünya yorumuna karşılık başka alternatif yorumlar sunulabilir. Toplumsal hareketler literatürü belli gruplar içindeki liderlerin (elitlerin) belli grup üyelerinin birbiriyle özdeşleşmesini sağlamak için farklı sınırlar çizdiğini, farklı unsurlara ağırlık vererek farklı içerikler kurguladığını, farklı yorum çerçeveleri kullandığını göstermektedir (Melucci, 1996; Klandermans, 1997; Haunns, 2004; Brubaker ve Cooper, 2000: 16). Devlet sınırları içinde yaşayan göçmenler, etnik azınlıklar, kendilerine özgü toplumsal ve kültürel uygulamalara sahip olduklarından devletleri ulusal ve etnik talepleri kapsayan, kültürel farklılıkları bir arada var eden kimlikleri ifade etmeye zorlayabilir (Klotz ve Lynch, 2007: 72). Etnik azınlıklar artık devletin ürettiği sembolik kurguyu olduğu gibi kabul etmemekte (Kymlicka ve Opalski, 2002), kendilerine ait yorumlar üreterek toplumsal gerçeğin inşasında söz sahibi olarak ortaya çıkmaktadır.

AB entegrasyon sürecinde ulusaltı grupların yanı sıra ulusüstü bir yapı olarak AB de devletlerin sınırları içindeki nüfusun ortak kimliği inşa etme gücünü etkileyen bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. AB bir yandan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini etnik azınlıkları da kapsayacak sivil bir ulusal kimlik anlayışı geliştirmesi için teşvik ederken (Priban, 2006), bir yandan da birçok ulusun ait olduğu bir siyasi oluşum olarak kendine özgü bir toplumsal düzen inşa etmeye çalışmakta ve bu doğrultuda da bütün ulusları birbirine bağlayacak ulusüstü bir Avrupa kimliğinin temeli olabilecek "anlatılar" (Klaus Eder, 2009) geliştirilmektedir.

Kimliklerin verili bir özünün olmaması, farklı gruplar arasında müzakerelerle inşa edilmesi, onların sürekli bir değişim içinde olduğu anlamına gelmemektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi kimlikler belli bir alanda belli bir zaman için sabitliğini korumaktadır. AB'ye üyelikle değişen bağlamla beraber (etnik ve ulusal) yerel kimlikleri mutlaka değişecektir gibi bir iddiada bulunmak mümkün değildir. Ancak inşacı yaklaşımlar mevcut kimliklerin sorgulanmasına yol açan *kritik değişim dönemlerinde* siyasi elitlerin mevcut sınırları ve içerikleri değiştirmeye çabaladıklarını ve bu gibi dönemlerde başarı ihtimallerinin daha yüksek olduğunu

belirtmektedir (Ulbert, 2005: 15; Marcussen ve diğerleri, 1999:5). Kritik değişim dönemleri denince politikaların bütünüyle uğradığı başarısızlık kadar dış olayların da etkilediği bir kriz durumu anlaşılmalıdır (Marcussen ve diğerleri, 1999: 5). Ayrıca siyasi ve toplumsal düzenle ilgili yeni fikirlerin başarıya ulaşması için eskiden inşa edilmiş kimliklerle uyumlu olmaları gerektiği kabul edilmektedir. Elitlerin yeni bir kimliği inşa eden failler olabileceğini ve mevcut kimliklerin anlamının değişime açık olduğunu iddia etmek, bu sürecin hiçbir kısıtlamaya maruz kalmadan ilerlediği anlamına gelmemektedir. Değiştirilmek istenen kimliklerin anlamı yeni kimlikler için meşru olabilecek seçenekler konusunda kısıtlamalar getirmektedir (Marcussen ve diğerleri, 1999: 5-6).

Mikro düzeye gelince, grup üyeleri siyasi elitlerin ürettiği söylemi, bir toplumsal gerçeklik yapısı olarak inşa etmeye çalıştığı kimlikleri olduğu gibi devralıp kendi benliklerinin bir parçası yapmazlar. Bireylerin "günlük hayatta" (Berger ve Luckmann, 1991: 27) bilgi üretimine katılımını ele alan sosyal inşacı kuram bireylerin birer fail olarak kendilerine sunulan toplumsal gerçekliğin inşasına katılarak makro düzeyde önceden üretilen gerçeklikten farklılaşabilen bir bireysel gerçeklik inşa etmesine açıklama da getirebilmektedir. Berger ve Luckmann'ın toplumsal gerçekliğin içselleştirilmesi ile ilgili görüşlerine dayanarak, siyasi elitlerin ürettiği özdeşim önerileri ile bireysel düzeydeki kabulü arasında zorunlu bir ilişki kurulamayacağını, bireylerin birincil ve ikincil sosyalleşme süreçleri (1991: 150) sonucunda söz konusu kimliği *bir dereceye* kadar kabul edip içselleştirebileceği (başarılı toplumsallaşma) (1991: 124, 183-184) gibi reddedebileceğini (başarısız toplumsallaşma) (1991: 184-189) de öne sürebiliriz. Bir başka deyişle insanlar makro düzeyde üretilen kimlik kavrayışını bireysel kavrayışa dönüştürmektedir. (Verkuyten, 2005: 21). Her ne kadar grup üyelerinin siyasi elitlerin ürettiği kimliğin anlamının etkisi altında kalabileceğini düşünsek de, bir fail olarak kimliklerinin tanımlanması ve anlamlandırılması sürecinde etkili olacakları da açıktır. Bu da bireysel kavrayışların belli şartlara bağlı olarak benzeşebileceği kadar birbirinden farklılaşabileceğini da kabul etmeyi gerektirmektedir (Deaux, 2000).

Eleştirel Söylem Çözümlemesi yaklaşımı insanların kitlesel medya araçları veya kişilerarası iletişim aracılığı ile iletilen söylemlerden unsurları seçerek yeni sözcükler kümeleri ürettiğini vurgulamaktadır. Bu yeni hibrid söylemlere yol

açabilmektedir. Ancak söylemler faillerin eylem kapsamını ve yenilik imkanlarını sınırlandıran çerçeveler olarak işlev görmektedir (Jorgensen ve Phillips, 2002: 17).

Bireyler bir grubun normlarını, hedeflerini, yüklendiği anlamları reddedebileceği gibi (opting out), bunları benimseyip gruba katılmayı da seçebilirler (opting in) (Assmann, 1986). Ancak bir bireyin başka bir ortak kimliği benimsemesi, örneğin etnik azınlık grubuna ait bir bireyin ulusal kimlik veya ulusüstü bir kimlikle özdeşleşebilmesi için söz konusu grubun sınırlarının geçirgen olması, grup kimliğinin kendilerini de kapsayacak şekilde inşa edilmiş olması gerekir (Duchesne ve Frognier, 2008: 160). İnsanlar ancak "cinsiyet, ulus, sınıf, meslek, din temelinde *önceden şekillenmiş*, kültürel olarak mevcut klasifikasyonları *içselleştirebildikleri* " (Turner ve diğerlerinden aktaran McGarty, 1999: 152) durumda bir grupla özdeşleşebilirler. Bu durumda grubun ve grubun karakteristik özellikleri kişinin öztanımının parçası haline gelmektedir (Herrmann and Brewer, 2004: 6.)

Bu nedenle sadece siyasi elitlerin düzeyinde incelenen bir kimliği grup üyelerine mal etmek mümkün değildir. Siyasi elitlerin devlet ve Avrupa ile ilgili çeşitli ifadelerde bulunarak ulus-devletin/etnik grubun kimliğini söylemsel olarak inşa ettiği söylenebilir ama söz konusu grup üyelerinin bu kimlikle etkileşimini ancak kimliğin özdeşim ve anlam örüntülerini ele alan bir araştırma ortaya koyabilir.

Özetle siyasi elitler bir toplumsal bir uygulama olan söylemlerle örneğin etnik veya ulusal azınlık topluluğu, bir ulusal topluluğu ve/veya ulusüstü bir topluluğu inşa etmeye çalışabilir; özellikle Bulgaristan'ın yaşadığı gibi bir kritik değişim döneminde, demokratikleşme ve Avrupalılaşma sürecinde top-down bir biçimde yeni bir toplumsal gerçeklik, farklı grupları üyelerini birbirine bağlayacak yeni kimlik ilişkileri üretmeye çalışabilirler. Grup üyelerini pasif alıcılar yerine bir düzeye kadar etkin failler olarak kabul ettiğimizde, bottom-up bir araştırma yaparak inşa edilen ortak kimliklerle bireysel özdeşimi ve kavrayışı, ayrıca bu özdeşimi etkileyen faktörler sorgulayabilmek mümkün olmaktadır.

1.2.5. Etnik Kimlik, Ulusal Kimlik, Avrupa Kimliği

Avrupa ve Bulgaristan gibi çokkültürlü ve çoketnili toplulukların hem birbiriyle ilişkili olarak hem ulusaltı gruplarla ilişkili olarak ortak kimliğini

oluşturması, yani kimlerden ve nelerden oluştuğunu, diğer gruplardan nasıl ayrıldığını ve kendi grubunu nasıl birleştirdiğini tanımlaması zorlu bir girişimdir, çünkü her iki siyasi düzeyde de bütün bu çeşitliliği kapsayacak ve üyeleri arasında belli bir bağ oluşturacak bir birlik tanımının bulunması gerekir.

Bulgaristan tarihindeki kritik değişim dönemlerinde Türkler ve Bulgarlar arasındaki etnokültürel sınırlar yeniden çizildikçe (Neuburger, 1997a: 1) Türkler bazen ulusal kimliğin sınırları dışında, bazen içinde gidip gelmiştir. Türkler bazı dönemlerde "öteki", bazılarında "düşman öteki", komünizmin son dönemlerinde ise "biz Bulgarlardan birileri" olmuşlardır. Yeniden Doğuş süreciyle başlayan ani asimilasyon politikası Türklerin dilsel, dinsel, kültürel uygulamalarını, yani bütün toplumsal gerçekliğini ansızın yok sayıp ulusal çoğunluğun toplumsal gerçekliğini benimsemesini zorunlu kılmıştır. Ama azınlıkların belli müzakereler sonunda egemen kültüre ve toplumsal düzene asimile olmayı kabul ettiği durumlar da olabileceği gibi asimilasyonun tepeden inmesi, baskı ile gerçekleştirilmesi genellikle başarısızlıkla sonuçlanmaktadır, çünkü (a) kültürel ve toplumsal uygulamalar insanların günlük hayatının ayrılmaz bir parçasıdır, (b) çoğu kültür, din ile bütünleşmiş veya en azından bazı alanlarda din ile karışmış durumda olduğundan asimilasyon din de değiştirmeyi gerektirebilmektedir (c) inançları ve uygulamalarıyla kültürün karmaşık bir yapısı olduğundan insanlar bu kültür içine doğmadığı sürece o kültürün nüanslarını kavrayıp içselleştirmesi kolay değildir (Parekh, 2000: 197-198). Dünyanın çeşitli bölgelerinde görülen bu tür asimilasyon politikaları veya çeşitliliği yok etmeye yönelik daha farklı uygulamalar (sürgün, soykırım vs.) devlet, ulus ve etnik grubun örtüştürülmesinden kaynaklanmaktadır (OOmmen, 1997a; OOmmen, 1997b).

Literatürde devlet, ulus ve etnisitenin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı ve aralarındaki ilişkinin niteliği ile ilgili sayısız çalışma vardır. Ancak hem teorik yaklaşımların hem de inceleme bölgelerindeki gelişmelerin birbiriyle uyumsuzluğu söz konusu terimlerin muğlak, anlaşılması zor ve gruplar arasındaki ilişkiler bakımından riskli kalmasına neden olmuştur. Çalışmamızın araştırma bölgesinin AB içinde yer alan bir Doğu Avrupa ülkesi olduğunu göz önünde bulundurarak bu çalışmanın sorularına cevap verebilecek bir çerçeve sunmaya çalışılacaktır.

Avrupa'nın her ne kadar ulus-devletlerden oluştuğu söylense de günümüzde birçok bilim insanı bunun yanlış bir isimlendirme olduğunu vurgulamaktadır (Cordell ve Wolff, 2011; OOmmen, 1997a; OOmmen, 1997b; Barbour, 2000). Cordell ve Wolff'un dediği gibi "insanların (hem kendilerini hem de başkalarını) aynı ulusun ve aynı devletin üyesi olarak tanımladıkları çok az ülke vardır, hatta belki hiç yoktur." (2011: 5). Birçok insan için etnik (ulusal olmayan) kimlikleri devletin yaymaya çalıştığı ulusal kimlikten çok daha önemli olabilmektedir (Barbour, 2000: 6)

Devlet ve ulus arasında birebir bir bağlantının olduğu, her ulusun illa ki bir devlet kurduğu, her devletin sınırları içindeki nüfustan homojen bir ulus yarattığı ve ya etnik çeşitliliğin devletin bütünlüğüne tehlike arz ettiği savının yanlışlığı dünya üzerindeki çokuluslu ve çoketnili devletlerin örneğinden görülmektedir. Kimi uluslar ayrı devlet kurmak yerine daha geniş bir siyasi yapı içinde gönüllü bir şekilde birleşmeyi tercih etmişlerdir. Devletin nüfusu homojenleştirmeye çalıştığı durumlarda ise çoğu zaman devlet başarılı olamamış, bazı uluslar kendi kimliklerini korumayı tercih etmişlerdir. Ayrı bir devlet kurmak isteyen uluslar olduğu gibi, kimliklerini korurken eşitliği çokuluslu bir devlet çatısı altında elde etmek isteyen uluslar da olmuştur (OOmmen, 1997b: 15-16; OOmmen, 1997a: 27-28).

OOmmen günümüzde devlet ile ulus kavramının artık birbirinden ayrılması gerektiğini savunarak "demokratik devletin farklı ırk, din, dil, sınıf veya cinsiyete dayanan kimliklere bakmadan devlet sınırları içinde adli eşitliğe sahip vatandaşlar topluluğu" (1997a: 27) olarak algılanması gerektiğini vurgulamaktadır. Kendisi homojen devletlerde vatandaşlık ile ulusal aidiyetin birbirine karıştırılmasının çok az sorun yarattığını belirtmektedir. Ancak çoketnili ve çokuluslu devletlerde eşitlik aracı olarak vatandaşlık, etnik ve ulusal aidiyetten farklı olduğu için azınlıklara aidiyet ve güvenlik hissi verebilmektedir (1997a: 28).

Batı'da 18. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik "siyasi ve ulusal birimin birbiriyle eşleşmesi gerektiği" fikrine dayanmaktadır (Gellner, 1983: 1). Ayrıca ulusun belli kültürel özelliklere sahip egemen bir etnik grupla örtüştürülmesi, bir başka deyişle devlet=ulus=etnisite (verili kültür) anlayışının hakim olması, devlet sınırları içindeki çokkültürlülüğün bir sorun olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu kavramların örtüştürülmesi, bir devletin sınırları içinde yaşayan

nüfusun aynı soya sahip, kültürel olarak homojen bir ulustan oluşması ve ancak bu homojen ulusa ait kişilerin vatandaşlık hakkına sahip olması gerektiği inancını doğurmaktadır. Devlet, devletin egemenlik kurduğu topraklarda yaşayan etnokültürel gruplardan biri ile eş tutulduğunda bu devletlerde yaşayan diğer grupların sınırlar içinde kendi kimliğini koruyarak yaşaması mümkün olmamaktadır (OOmmen, 1997a: 54).

Batı'da birbiri ile bağlantılı olarak görülen etnisite ve ulus ile ilgili çeşitli kuramlar vardır. Primordiyalist ve inşacı kuramlar, nesnel veya öznel yaklaşımlarıyla etnik grubun ve ulusun ne olduğu ile ilgili çeşitli tanımlar ortaya koymuştur. Topluluğa nesnel yaklaşan kuramlar, etnik grubu ve ulusu soy, dil, din, ortak mitler, ortak tarih, ortak toprak gibi unsurlara dayandırırken, öznel yaklaşımlar etnik grubu ve ulusu ortak bir isteğe, sürekli bir müzakereye, bir hayal etme sürecine bağlamışlardır.

Etnisite kavramı toplumsal ve kültürel antropolojide 1960'lardan itibaren kullanılmaya başlanmış bir kavramdır. Etnik grubu soy, din, ortak dil, ortak toprak veya gelenekler gibi güçlü bağlar yaratan, sözde doğuştan gelen nesnel kültürel kriterler bağlamında tanımlayan primordiyalist yaklaşıma (Geertz, 1963, 1973) göre her insan sadece tek bir etnik gruba aittir, grup aidiyeti sabittir ve bu aidiyet nesiller boyunca değişmeden aktarılabilmektedir (Chandra, 2012: 1). Nesnel kriterlere dayanan bir yaklaşım "ortak kültürü" olan insan kategorisini "etnik grup" olarak kabul etmektedir. Ancak antropolojik alan çalışmaları kültürel sınırların genellikle etnik grup sınırlarıyla kesiştiğini, ayrıca bazı kültürel özelliklerin başka gruplarla paylaşıldığını, grup içinde ise aynı kültürel özellikleri paylaşmayan üyelerin olduğunu göstermiştir. Bir başka deyişle "kültürel sınırlar kesin olmadığı gibi illa ki etnik sınırlarla da örtüşmemektedir" (Eriksen, 2010: 40-41). Barth (1969) etnik kimliklerin ve sınırlarının yeniden müzakere edilerek ve yeniden üretilerek geçirdikleri değişimi incelediği çalışmasında iki grup arasında bulunan kültürel farklılığın etnisitenin bir özelliği olmadığını vurgulamaktadır. Barth'a göre kültür etnik grubu tanımlamaz, tam tersine, grup ilişkilerinin bir sonucu olarak kültürel unsurlar ortaya çıkmaktadır. Kültürel farklar verili nesnel farkların bir toplamı değillerdir, üyelerin kendilerinin önemsediği farklardır. Barth böylelikle etnik kimliklerin "gerçek" kültürel farkları değil, diğer gruplarla toplumsal ilişkiler içinde

inşa edilen ve kabul edilen farkları temel aldığını savunmaktadır. Kendisine göre etnisite "biz" grubunun "öteki" ile kurduğu ilişkide ayırt edici sınırların üretilmesi ve korunması ile ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle etnisite "biz"e ait insanların "ötekilerden" farkı üzerine kurulmaktadır (Barth, 1969: 11-14). Günümüzde geçerlilik kazanan inşacı bakış açısı bireylerin birden fazla etnik kimliği olabileceğini, bu kimliklerin çoğunlukla değişmese de değişebileceğini, değiştikleri zaman ise bunun bir insan eylemiyle bağlantılı olduğunu kabul etmektedir (Chandra, a.ge.: 2-3).

Milliyetçilik çalışmalarında etnisite ve ulus arasındaki bağ primordiyalist ve modernist tartışmalar içinde konumlanmaktadır. Ulusun daha önce var olan etnik topluluklardan mı geliştiği yoksa modern zamanda mı yaratıldığı sorusuna bağlı olarak etnisite ve ulus arasındaki ilişki de farklı bir şekilde kurulmaktadır. Primordiyalistler ulusun geçmiş etnik toplulukların doğal gelişimi olduğunu öne sürerken, modernistler milliyetçilik ve ulusa modern dönemin bir ürünü olarak yaklaşmaktadır (Cederman, 2001: 141). Smith (1986,1991) milliyetçiliğin modern döneme ait bir olgu olduğunu kabul etse de *ethnie*'lerin ulus oluşumundaki önemine de dikkat çekmektedir. Smith'e göre etnik grubu ortak bir isim, ortak bir soy miti, ortak bir tarih, ayırt edici bir kültür, sınırları belli bir toprak ve dayanışma duygusu özellikleriyle tanımlamak mümkündür. Smith benzer nesnel özellikler paylaşan etnik grup ve ulus arasında farkı belirlerken, etnik grubun kendine ait bir devlet kurması veya kurmak istemesi ile ulusa dönüştüğünü vurgulamaktadır. Kendisi etnik grubu pasif, izole edilmiş ve siyasi olarak dışlanmış bir ulus, ulusu ise bilincini keşfetmiş bir etnik grup olarak tanımlanmaktadır (aktaran OOmmen, 1997b: 19-20). Gellner (1983) ise modern sanayi toplumunun, üyelerinin okuryazarlığını, hareketliliğini, ortak dilde iletişim kurmasını teşvik ettiğinden insanları birleştirecek bir "üst kültüre" ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Modernitenin ve sanayileşmenin ortaya koyduğu şartlarda milliyetçilik bu kültürel birliği sağlayan ulusu yaratmıştır. Kendisine göre milliyetçilik o "söylencesel, sözde doğal ve verili birimlerin [etnik grupların] uyanışı ve kendini ortaya koyuşu değildir. Aksine milliyetçilik, öncesindeki dünyanın kültürel, tarihi ve diğer miraslarını hammadde olarak kullanarak o günün yeni koşullarına uygun yeni birimlerin kristalleşmesidir" (Gellner, 1983: 49). Gellner örneğin Estonyalıların 19.yüzyılın başında kendi ismi ve

etnik bilinci bile olmayan bir topluluk olduğunu, ama modernist sürecin sonunda yüksek bir kültüre sahip ulus-devlet inşa ettiklerini savunmaktadır (1999: 33). Bir başka modernist olan Hobsbawm'a göre ise siyasi bir program olan milliyetçiliğin aslında sosyolojik veya sosyal antropolojik bir oluşum olan "etnisite" ile özdeşleşmeye çalışmasının nedeni çok açıktır: etnisite ulusun çoğu durumda sahip olmadığı tarihi soyu yaratmaktadır (1992a: 4). Kendisine göre yakın tarihte icat edilmiş olan ulus, "ne asli ne de değişmez bir toplumsal bütündür" (Hobsbawm, 1992b: 9), aksine, elitlerin icat ettiği geleneklerdir (Hobsbawm, 1983). Ayrıca Hobsbawm ulusun icadında siyasi, teknik, idari, ekonomik şartların önemine dikkat çekmektedir. Ancak tepeden inşa edilen ulusların, aşağıdan bir bakışla, yani sıradan insanların umutları, ihtiyaçları, özlemleri ve çıkarları temelinde analiz edilmedikçe anlaşılamayacağını da vurgulamaktadır (Hobsbawm, 1992b:10).

Anderson'un öznel ve inşacı ulus tanımı bugün en popüler tanımlardan biridir. Anderson da ulusallığı modern zamanda inşa edilmiş "kültürel yapım" (1991: 4) olarak kabul etmektedir. Ancak kendisi bunun "sahtelikle" karıştırılmaması gerektiğinin altını çizmektedir. Anderson'a göre ulus, üyeleri tarafından "hayal edilmiş siyasi bir topluluktur" (1991: 6). Ulus da dahil bütün topluluklar "*hayal edilmiştir*, çünkü en küçük ulusun [topluluğun] üyeleri bile diğer üyelerin çoğunu hiçbir zaman tanımayacak, çoğuyla karşılaşmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde birlikteliklerinin hayali yaşamaktadır" (1991: 6). Ulus, "*sınırlı* olarak hayal edilir, çünkü belki de bir milyarı kapsayan en büyüğünün bile, ötesinde başka uluslara mensup insanların yaşadığı, esnek de olsa sonlu sınırları vardır" (1991: 7). Bunun dışında ulus bir topluluk, "daima derin ve yatay bir yoldaşlık" olarak tasarlanır. Ancak diğer topluluklardan farklı olarak ulus aynı zamanda "*egemen* olarak hayal edilir...özgürlüğün amblemi ve mihenk taşı egemen devlettir" (1991: 7). Bütün topluluklar hayal edildiğine (inşa edildiğine) göre kendisine göre topluluklar birbiriyle "hayal edilme tarzlarına bağlı olarak ayrıştırılmalıdır" (1991: 6).

Tanımlar ulusların bir *topluluk* olarak *siyasi* boyutuna dikkat çekmektedir. Ulus sınırları belli bir egemen devletin toprakları içinde siyasi bir topluluk olarak belirmektedir. Siyasal topluluğun kültürel bir topluluk olarak tanımlanan ulusla örtüştürülmesi (Smith, 1992: 61-62), devlet sınırları içinde yaşayan farklı etnik

azınlıkların siyasi ve toplumsal konumunu etkilediğinden ulusun nasıl hayal edildiği önemlidir. Ulus milliyetçiliğin oluşturduğu bir kültürel yapım olarak farklı şekillerde hayal edilebileceği gibi sınırları zaman içinde değişime açıktır.

Etnik veya kültürel milliyetçilik, ulusu ortak bir etnik soyu, ortak tarihi ve ortak kültürel özellikleri olan bir topluluk olarak hayal etmektedir. Doğu Avrupa'ya özgü kabul edilen bu model folklor, anadil, gelenekler, din ve ritüellere vurgu yapmaktadır (Smith, 1992: 61). Buna göre "bireyin en derin bağlılıkları seçilmiş değil, irsidir. Ulusal topluluğu bireyler tanımlamaz, tam tersi, ulusal topluluk bireyleri tanımlar" (Ignatieff'den aktaran Larin: 453-454). Bu bakış açısına göre ulusal kimlik doğuştan gelen bir histir, ulus üyeleri arasında kendiliğinden bir bağlılık ve dayanışma hissi uyandırmaktadır. Demokratik bir siyasi yapı içindeki vatandaşın siyasi kimliğini etnik ve kültürel aidiyete bağlı kılan (Habermas 1995: 258) bu ulus anlayışına göre siyasi topluluk içindeki azınlıklar ulusa ait olarak kabul edilmemektedir ve ulusal birliğe bir tehdit olarak algılanmaktadır.

Sivil milliyetçilik ise vatandaşlar arasındaki bağı ortak bir etnik soy ve kültürden ziyade "ulusal toprak veya vatan, ortak yasalar ve kurumlar sistemi ve sivil bir kitle kültürüyle" (Smith, 1992: 61) sağlayan bir ulus inşa etmektedir. Burada siyasi topluluk içindeki vatandaşların kültürel eşitliği değil, vatandaş olarak yasal eşitliği vurgulanmaktadır. Buna göre "ulusun siyasi öğretisine katılan herkes - ırk, renk, inanç, cinsiyet, dil veya etnisite gözetmeden - ulusu oluşturmalıdır. Bu milliyetçilik...ulusu ortak siyasi uygulamalar ve değerlere vatansever bir bağlılık besleyen hak sahibi, eşit vatandaşlar topluluğu olarak" (Ignatieff'den aktaran Larin, 2010: 453) hayal etmektedir. Ulus, vatandaşların oluşturduğu bir topluluk olarak kabul edildiğinde etnisite ile bağı koparılabilmektedir, çünkü bu durumda ulus "kimliğini ortak etnik ve kültürel özelliklerinden değil, sivil haklarını aktif bir şekilde kullanan vatandaşlarının *uygulamalarından*" kazanmaktadır (Habermas, 1995: 258). Cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışı "soy, ortak gelenekler ve ortak dil temelinde bütünleşen, [aslında siyasi organizasyonu ifade etmeyen] bir topluluğa aidiyet fikriyle yollarını ayırmaktadır" (Habermas, 1995: 258-259). Etnik ulus anlayışı egemen etnik topluluk ile siyasi topluluğu örtüştürürken, sivil ulus herhangi bir etnokültürel birlik veya ayrım gözetmeden siyasi toplulukla örtüşmektedir.

Ancak etnik ve sivil ulus ayrımının bunun ideal, normatif bir ayrımı ifade ettiğini de belirtmek gerekir, çünkü pratikteki milliyetçilikte hem etnik hem de sivil unsurlar gözlemlenmektedir (Smith, 1992: 61; Ignatieff, 1999: 145). Günümüzde çoğu ulus-devlette etnik çeşitlilik hakim olsa da, ulus-devletler sadece siyasi topluluğa değil, en azından bütün vatandaşlarına açık olan bir kamu kültürüne dayanarak ulusal birliği sağlamaya çalışmaktadır (Smith, 1992: 62). En liberal demokrasilerde bile "ulus inşası siyasi ilkeleri yaymakla kalmamaktadır. Aynı zamanda ortak bir dilin ve ulusal kültürün yayılmasını da kapsamaktadır... [aradakı] farkı bu ulusal kültürün içeriğinde, kapsamında ve kapsayıcılığında (inclusiveness)" aramak gerekir (Kymlicka, 2002: 59). Bu tartışmaların da gösterdiği ve Ignatieff'in de belirttiği gibi sivil milliyetçiliği her koşulda "zararsız" olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Bir toplumda elitler etnik çoğunluktan oluşuyorsa, bir başka deyişle ulusal kimliği etnik çoğunluk anlamlandırıyorsa, "'sivil' değerlerin baskı aracına dönüşmesi çok kolaydır" (Ignatieff, 1999: 144). Bu nedenle İgnatieff'e göre heterojen toplumlarda bütün nüfus arasında ulusal dayanışmanın ve toplumsal kaynaşmanın sağlanması için herkesin kolaylıkla özdeşleşebileceği sivil değerlerin kurulması için çaba gösterilmelidir (1999: 144-145). Ancak pratikte etnik farklılıklara tarafsız olduğunu iddia eden, bireysel haklar ve özgürlüklere saygıyı temel alan cumhuriyetçi anlayışın[4] savunduğu siyasal vatandaşlığın örneğin Fransa gibi ulus-devletlerde "kültürel, dinsel ve ulusal açıdan farklı olan yabancıları dil, laiklik, modenizim, devlet-merkezcilik, batı-merkezli evrenselcilik ve akılcılık yoluyla asimile eden" bir modele dönüştüğüne dair eleştiriler getirilmektedir (Kaya ve Tarhanlı, 2008: 22-23). Oysa Barry liberal demokratik devletlerde siyasi toplulukların aynı zamanda dilsel topluluklar olmak zorunda olduğunu, çünkü vatandaşların tek dil konuşmadığı sürece müzakerelerde bulunamayacağına vurgu yaparak çoğunluğun diline asimilasyonun gerekli olduğunu savunmaktadır (2001: 227). Aynı şekilde Ignatieff de çoketnili toplumlarda ortak soy, tarih, kültür, yaşam tarzı gibi unsurlara dayanan "sıkı" bir ulusal bağlılık yerine demokrasi, şeffaflık, hukukun üstünlüğü, fırsat eşitliği gibi kurallara bağlılığı ve ortak dili temel alan

[4] Vatandaşlık, çokkültürlülük ve grup hakları ile ilgili normatif tartışmalar için bkz. Kymlicka, 1995; Parekh, 2000; Taylor, 1994; Barry, 2001

"hafif" bir bağlılığı gerekli görmektedir (1999: 146-147). Öte yandan İsviçre örneğinde olduğu gibi bütün vatandaşların aynı etnik ve kültürel soyu ya da dili paylaşmadığı bir siyasi kültürün de var olabildiği savunan Habermas, topluluk içinde var olan çeşitlilik ve bütünlük bilincini geliştiren, anayasanın ilkelerine bağlılıkla tanımlanan vatandaşlığın geliştirilmesini savunmaktadır. Habermas'a göre çoğulcu toplumlarda sivil ve politik haklarını aktif olarak kullanan vatandaşlar arasında kamu alanında yürütülen sürekli bir diyalog[5], etnik ve kültürel sorunların çözülebilmesini, siyasi sisteme bağlılık oluşturulmasını ve üyeler arasında bağ kurulmasını mümkün kılmaktadır (Habermas, 1994: 25-27; Kaya, 2008: 47-48). Vatandaş, sivil bir kişi olarak, ait olduğu etnik grubun çıkarları için değil, bütün sivil toplumun iyiliği ve çıkarları için hareket eder (Shils, 1992: 1).

Etnik toplulukların sınırlarına yönelik tehdidin, yani asimilasyon vurgusunun, ayırt ediciliği tehdit etmesinden dolayı etnik azınlıkların tehdit altındaki kimliklerini savunmasına yol açtığını, etnik iç grupla özdeşimi ve dayanışmayı güçlendirdiğini savunmak mümkündür (Brewer, 1991; 2009). Ulusal kimliğin etnosentrik bir anlam kazanması, ulusaltı ve ulusal düzeydeki özdeşimin uyumsuzluğuna katkıda bulunmaktadır. (Brewer, 2009: 162). Ama etnik farklılığın yaşanmasına olanak sağlarken eşit vatandaşlık uygulamalarıyla da üst kimlik oluşturulmasına imkan veren bir ulusal bağlamda çoklu kimliklerin gelişmesi ihtimali de artmaktadır (Parekh, 2000). Örneğin Diez ve Gutierrez (2001) İspanya'da bölgesel kimliğin İspanyol ve Avrupa kimliği tarafından tehdit edilmediğini ve bu nedenle vatandaşlar arasında çoklu kimlik oluşumunun gerçekleştiğini göstermişlerdir.

Avrupa entegrasyonu birçok etnik, kültürel, dinsel ve dilsel topluluğu barındıran bir siyasi yapıda "ulusüstü bir hayali topluluğun" oluşturulmasını ifade etmektedir. Avrupa kimliği AB'nin hükümetlerarası bir organizasyon olması gerektiğini savunanlar tarafından gereksiz bulunurken, AB'yi demokratik bir ulusüstü siyasi yapının başlangıcı olarak görenler tarafından da meşruiyetin ve derinleşmenin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Normatif bir özelliğe sahip bu tartışmalar demokratik bir Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu öne sürülen

[5] Diyalog da ortak bir dil gerektirdiğine göre hem topluluklar arasında eşitliğin sağlanabilmesi hem de bütün vatandaşların diyalog kurabilmesi için çokdillilik politikası zorunlu görünmektedir. Ancak Habermas bu konuda bir açıklama getirmemektedir.

demos sorunu etrafında gelişmektedir. AB'nin etkili bir siyasi aktör olabilmesi ve daha da önemlisi demokrasisini ve meşruiyetini sağlayabilmesi için, bütün vatandaşlarının AB'ye ve birbirine bağlılık, dayanışma ve güven duyarak yaşayabileceği ortak bir ulusüstü kimliğin inşa edilip edilemeyeceği sorusuna odaklanılmaktadır. Farklı ulusal kimlikleri olan insanlar ortak bir Avrupa kimliğine bağlılık geliştirebilir mi? Bağlılık geliştirilebilmesi için bu ortak kimliğin temeli ne olmalıdır? gibi sorulara cevap aranmaktadır. Bu tartışmalar ulusal kimliğe ilişkin özcü ve inşacı yaklaşımlardan beslenerek kültürel Avrupa kimliği ve sivil Avrupa kimliği yorumlarını geliştirmektedirler.

Avrupa kimliğini oluş sürecinde bir ortak kimlik olarak tanımlayınca, tarihsel-betimleyici ve normatif tartışmalar da Avrupa kimliğini inşa eden söylemler, anlatılar veya hikayeler olarak ele alınabilmektedir (Eder, 2009; Diez, 1999; Delanty ve Rumford, 2005):

> "...güncel durum siyasi bir kimliğin yokluğundan ziyade Avrupa bütünleşmesi projesinin geleceği için rekabet eden vizyonlar [olarak ele alınabilir]...Bu tür bir rekabet tartışma bağlamı içinde yaratılan yeni gerçekliklerin üretkeni olarak görülebilir" (Delanty, 2010: 2).

Araştırmacılar öncelikle böylesine kendine özgü bir siyasi sistemde ortak bir kimliğin oluşmasının mümkün olup olmadığını sorgulamaktadır. Ulusu belli kültürel özelliklere sahip etnik bir grubun uyanışı olarak kabul eden Smith, Avrupa düzeyinde bir ortak kimliğin oluşabileceği fikrine kuşkuyla yaklaşmaktadırlar. Smith ortak kültürel kimliklerin belli bir topluluğun "ortak bir *süreklilik* hissini", "eski dönemler, olaylar ve tarihi kişilikler ile ilgili ortak *anıları*" ve "bu birimin ve kültürünün ortak *kaderine* ilişkin inancı" gerektirdiğini savunmaktadır (1992: 58). Avrupa gibi ulus-devleti aşmaya çalışan çokkültürlü yapıların tarihi bir yerleşikliği olmadığından siyasi bir sadakat uyandırmakta başarısız olduklarını savunmaktadır. Yani Smith kültürel ulus ve siyasi topluluk arasında birebir bir örtüşme olduğunu öne sürmektedir (Cederman, 2001: 146). Smith'e göre günümüzde ulusal kimlik, insanların bütün diğer topluluklara karşı duyduğu sadakati aşan bir kültürel ve siyasi norm haline gelmiştir (1992: 58). AB'nin kültürel mitlere, ortak anılara ve ulusal kimliği oluşturan diğer kültürel ve etnik ritüel ve seremonilere sahip olmamasından dolayı bir siyasi yapı olarak ortak bir kültürel kimlik geliştirmesini ve kitlelerde

aidiyet duygusu uyandırmasını zor bir girişim olarak görmektedir (Smith, 1992: 73). Kısaca, etnokültürel bir yaklaşıma sahip olan Smith, siyasi kimliklerin kendi kültürel topluluklarına bağımlı olarak ortaya çıktığını savunmakta ve bu nedenle ulusal kimliği aşmaya çalışan ulusüstü bir kimliğin başarısızlığa mahkum olduğunu savunmaktadır (Cederman, 2001: 147).

Ancak Avrupa'nın kendine özgü yapısal ve kültürel çoğulculuğu olan bir medeniyet kimliği olduğunu savunanlar da mevcuttur. Özcü bir yaklaşıma dayanan Pan-Avrupacı görüş, Avrupayı belli bir coğrafyada kültürel alan olarak kabul etmekte, Avrupalıları birbirine bağlayan bağları Yahudi-Hıristiyan geleneği, Rönesans, Antik Yunan ve Roma kültürü ve hukukunda "keşfetmektedir". Bu anlamıyla Avrupa kimliği ulusal sınırlar bölmeden önce Avrupalıları birleştiren ortak özellikleri ifade etmektedir. Bu anlayışa göre Avrupa entegrasyonu sürecinde bir zamanlar var olan bu birlik bilinci tekrar uyanmalıdır. Ancak teritoryal ve kültürel bir medeniyet birliği olarak ortak Avrupa kimliği, İslam medeniyetini ve Ortodoks Hıristiyanlığı ötekileştirmektedir. Batı'da toplumsal ve kültürel modernleşme çağının başlaması, Osmanlı İmparatorluğuna karşı muhalefetin artması ve Doğu Avrupa'ya periferik bölge özelliği kazandırılması ile Batı Hıristiyanlığını temel alan Avrupa kimliği daha da belirgin hale gelmiştir (Spohn, 2005: 4; Eder, 2009).

Smith, Avrupa'nın sadece belli bir coğrafi alanda yaşayan kültürel toplulukları ve kimliklerin toplamı olarak algılanmasının, doğu ve batı, kuzey ve güney arasındaki iç sınırları, ayrıca dil, din/mezhep, tarih, hukuk, ekonomi ve siyasi sistemler arasındaki farkları göz önünde bulundurunca keyfiyetten başka bir şey olmadığını belirtmektedir (1992: 68-70). Öte yandan bütün Avrupalılar tarafından olmasa da "Roma hukuku, siyasi demokrasi, parlamenter kurumlar ve Yahudi-Hıristiyan etiği" gibi geleneklerin, ayrıca "Rönesans hümanizmi, akılcılık ve deneycilik, romantizm ve klasisizm" gibi kültürel geleneklerin paylaşıldığını kabul etmektedir. Ancak bunların "çeşitlilik içinde birliği" oluşturmadığını, ancak "kültür aileleri" olduğunu savunmaktadır (Smith, 1992: 70). Smith ekonomik veya siyasi birliklerin bilinçli bir şekilde oluşturulmuş ve kurumsallaştırılmış yapılar olduğunu, kültür ailelerinin ise belli tarihi şartlarda uzun bir sürecin sonunda beklenmedik bir şekilde ve genellikle kendiliğinden belirdiğini belirtmektedir (1992: 71). Bu nedenle Smith'e göre kültürel bir Avrupa kimliği " ortak bazı yönler bilinçli planlama

çabalarının bir nesnesi olarak seçilse de ancak yavaş, tam gelişmemiş, çoğunlukla planlanmamış bir sürecin" (aktaran Cederman, 2001: 147) sonunda gelişebilecektir. Delanty (1995) ise geçmişe ait, ama keşfedilmeyi bekleyen Avrupa kimliğinin varlığını tamamen reddetmektedir. Kendisine göre her çağın entellektüelleri ve siyasi elitleri Avrupa'yı kültürel olarak yeniden yaratmıştır.

Ancak ortak kültürün veya medeniyetin güçlendirdiği bağlılıklara dayanan bir kimlik tanımı Avrupa Birliği Antlaşması'nın 49. maddesine ters düşmektedir. Bu maddeye göre Antlaşmanın "6(1). maddesinde yer alan ilkelere saygı duyan her Avrupa Devleti, Birliğe üye olmak için başvurabilir". AB kendi kurucu antlaşmasında belli bir medeniyetle özdeşleşen bir Avrupa tanımından uzak durmuştur.

Küreselleşme baskısına maruz kalan ulus-devletin demokratik meşruiyetini sorgulayarak demokratik sürecin bir anayasa temelinde AB'de devam etmesini destekleyen Habermas (1998: 2), Avrupa'da etnokültürel bağlamda bir topluluğun siyasi toplulukla karıştırılmasına karşı çıkmakta, Avrupa'nın Orta Çağ'ında ortak kökenler aramaktan ise 21.yüzyılda Avrupa'nın dünyadaki rolüne uygun yeni bir siyasi özgüven geliştirilmesini önermektedir (Habermas, 1995: 271). Ulus ve siyasi yapı arasında zorunlu bir ilişki olmadığını belirterek ortak soy, dil ve geleneklerden bağımsız olarak vatandaşlar arasındaki bağın ya da "yabancılar arasındaki dayanışmanın" ulusal sınırların dışında da kurulabileceğini savunmaktadır. Bu sivil Avrupa toplumunda bütün vatandaşlar anayasa ile özdeşleşip kamu alanında iletişim içinde sorunlarını çözeceklerdir (Habermas, 1995). Günümüzde Habermas'ın bunu sağlayacağını öngördüğü "anayasal vatandaşlık" kurumsallaşamadığından normatif ve felsefi bir görüş olarak kalmıştır.

Weiler'e göre de AB vatandaşlığı siyasi topluluktaki bireylerin kültürel kimliğini koruyarak ve ötekinin kültürel kimliğini kabul ederek etnokültürel çeşitliliği aşan ortak sivil değerlere bağlılığı ifade etmelidir. Kendisi hem AB siyasi topluluğunun, hem de ulusal siyasi topluluğun korunduğu bir model öngörmektedir. Ancak günümüzde AB vatandaşlığının haklardan bahsederken vatandaşı siyasi olarak güçlendirmediğini belirtmektedir. AB vatandaşlığının ve haklarının sivil sorumluluğu, bağlılığı ve dayanışmayı sağlayacak bir siyasi kültürden ziyade piyasa kültürüne daha yakın olduğunu ifade etmektedir (Weiler, 2000: 179). AB

vatandaşına tanınan (insan) haklarının ise üye devlet tarafından ulusal vatandaşa zaten tanınmış olduğundan bir aidiyet bilinci yaratmasını beklenemeyeceğini vurgulamaktadır (Weiler, 2000: 180). Söz konusu ortak sivil değerler ulusal vatandaşlığın da bir unsuru haline geldiğinden AB vatandaşlığının ulusal vatandaşlığın dışında bir aidiyet hissi yaratabilmesi için artık vatandaşları sadece ulusal *demos*'un değil, diğer AB vatandaşlarının tercihine bağlı olarak alınan kararların meşruiyetini ve otoritesini kabul etmelidir. AB Antlaşmalarını devletlararası bir uzlaşma olarak değil, devletlerin vatandaşları "toplumsal bir sözleşme olarak" görmeliler. Ancak o zaman kendilerini sadece ulusal siyasi topluluğun değil, daha geniş AB siyasal topluluğunun birleşmiş üyeleri olarak görmeleri mümkün olacaktır (Weiler, 2000: 190-192). Kendisi Batı Avrupa'da (insan) haklarının ortak kimlik bilincinin oluşmasında katkısı olduğunu kabul etmekte ama artık doygunluk noktasına gelindiğinden hakların eklenmesinin yeterli olmadığını belirtmektedir. Buna bağlı olarak "temel hakların yoksunluğunun" ve "koruma boşluğunun" (Weiler, 2000: 180) olduğu ulusal alanlarda AB'nin hak tanımasının AB vatandaşlığı bilincini geliştirmesi beklenebilir.

Günümüzde AB *demos*'unun varlığından bahsetmek mümkün değildir. AB'nin kurumsallaştırdığı vatandaşlık ulusal vatandaşlığa bağlı olarak elde edilebilmektedir. Bu vatandaşlık formal haklar seviyesinde kalmış, sivil katılım düzeyi gelişememiştir. Ayrıca vatandaşın AB çapında alınan kararlara doğrudan etkisi olmadığı gibi egemenlik de büyük alanda ulus-devletlerin elindedir (Delanty, 1998).

AB vatandaşlığı çok geniş bir araştırma alanına sahiptir, ama bu çalışmada daha ayrıntılı bir değerlendirmeye girilmeyecektir. Burada başlı başına AB vatandaşlığı teorisi ile ilgili bir inceleme amaçlanmamıştır. Sadece Avrupa kimliğinin de tıpkı ulusal kimlikler gibi çekişmeye açık, farklı tarafların müzakereleriyle oluşturulan, kültürel ve sivil temeller temelinde inşa edilmeye çalışıldığını vurgulanmaktadır. Örneğin AB sivil değerler temelinde bir kimlik tercih ederken (Shore, 2000), entegrasyonu sürecindeki Doğu Avrupa ülkelerinin aidiyetlerini Avrupa'nın kültürel (medeniyet) kimliğini temel alarak kurduğu da ortaya konmuştur (Spohn, 2005; Neumann, 1998) . Bireyler de Avrupa ile hem kültürel bir topluluğa (medeniyet) ait biri olarak, hem de AB kurumuna ve

değerlerine bağlılığı ifade eden siyasi topluluğun vatandaşı olarak özdeşleşebilir (Delanty ve Rumford, 2005; Bruter, 2005). Ancak Bruter (2005), bireysel düzeyde bunları birbirinden ayırmanın mümkün olmadığını, Avrupalıların zihninde hem sivil, hem de kültürel değerlerlerle aynı anda var olduğunu tespit etmiştir.

Özetle, siyasi ortak kimliğin iki içerik boyutu bulunmaktadır. Birincisi etnokültürel içerik boyutu olup aidiyet sınırlarını ortak soy, dil, din, gelenekler, tarih gibi unsurlara bağlı olarak kurmaktadır. İkincisi sivil içerik boyutu olup aidiyet sınırlarını ortak bir siyasi yapıya ve siyasi kültüre bağlılık ile çizmektedir. Burada da dil önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır, ama etnik bir grubun korunması gereken ezeli bir unsuru olarak değil, vatandaşlar arasında diyaloğu, yani iletişimi sağlayan bir araç olarak görülmektedir.

1.2.6. Çoklu Kimlikler

Psikolojide kimlik, hastalıklı kimlik bölünmeleri söz konusu olmadığı sürece tekil olarak ele alınmaktadır (Straub, 1994/1995: 15). Ancak ortak kimliğe grup aidiyetinden dolayı grupla özdeşim olarak, yani bireyin ait olduğu ve olabileceği farklı grupların üyeleriyle arasında kurulan bağ olarak yaklaşılması a) ortak kimliğin bireysel düzeyde incelenmesini (Westle, 2003: 455), b) ortak kimliği değişmeyen statik bir yapı yerine bir süreç olarak ele alınmasını (Kaina, 2009: 47), c) etnik azınlık, ulusal ve Avrupa kimliği gibi birçok ortak kimliğin bir kişide birleşebilmesine açıklama getirilebilmesini (Duchesne ve Frognier, 2008: 144) mümkün kılmaktadır.

Birey farklı topluluklarla farklı derecelerde özdeşim kurabilmektedir. Çalışmamamızın araştırma konularından biri belli bir etnik topluluğa duyulan bağlılık ile ulusal ve ulusüstü topluluğa duyulan bağlılık arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Bir devletin sınırları içinde etnik azınlık üyelerinin hem etnik grubuna bağlılık duyup hem de ortak bir ulusal veya ulusüstü Avrupa kimliği geliştirip geliştiremeyecekleri tartışma konusudur. Sosyal psikoloji kuramları olsun (Tajfel ve Turner,1986; Roccas ve Brewer, 2002) çokkültürlülük kuramları olsun (Parekh, 2000) bireylerin etnik gruplarına aidiyetinden kaynaklanan bağlılığın yanı

sıra sınırları içinde yaşadıkları devletin siyasi topluluğuna da bağlılık duyabileceğini öne sürmektedir.

27 ulus-devletin üye olduğu Avrupa Birliği'nde ulusaltı, ulusal ve ulusüstü kimliklerin birbiri ile ilişkisi "çatışmalı kimlikler modeli" ve "uyumlu kimlikler modeli" çerçevesinde ele alınabilmektedir (Westle, 2003: 455) Çatışmalı ilişkiler modeline göre insanlar sadece tek bir siyasi kimlik geliştirebilmektedir. Bir siyasi kimliğe bağlılığın diğer kimliklere bağlılığı engellediği veya yeni bir siyasi kimliğe bağlılığın ancak önceki kimliğin zayıflamasına bağlı olduğu savunulmaktadır. Bir başka deyişle insanlar sadece bu üç kimlikten biri ile özdeşleşebilir. İnsanların sadakat çatışması yaşamadan birbirinden farklı siyasi yapılara bağlılık duyabileceğini belirten "uyumlu ilişkiler modeli" (Westle, 2003: 455) çoklu kimliklerin mümkün olduğunu savunmaktadır. Farklı faktörlere bağlı olarak bazı insanlar bölgesel (ya da etnik) ve ulusal kimliklerini, bazıları etnik ve Avrupa/AB kimliklerini, bazıları ulusal ve AB/Avrupa kimliklerini, bazıları ise etnik, ulusal ve Avrupa/AB kimliklerini geliştirebilir. Ancak insanların birden fazla kimlikle özdeşleşebilmesi için söz konusu kimliklerin birbiri ile uyumlu olduğunu hissetmesi gerekir, bir başka deyişle insanlar toplumsallaşma sürecinde söz konusu kimlikler birbiri ile rekabet içinde değil, birlikte var olabilecek şekilde içselleştirmelidir (Westle, 2003: 455; Medrano ve Gutierrez, 2001)

İnsanların kendilerini farklı zamanlarda ve farklı durumlarda hiyerarşik bir yapının farklı düzeyleri arasında kategorize edebileceğini savunan Turner, tezimiz açısından önem taşıyan grup düzeyi içinde de toplumsal bağlama bağlı olarak farklı özkategorizasyonların veya özdeşleşmelerin normal olduğunu savunmaktadır (aktaran Oakes, 2002: 814) Hogg ve Abrams'ın da belirttiği üzere insanlar kendilerini ulus, ırk, sınıf, meslek, cinsiyet, din ve benzeri farklı toplumsal kategorilerle ilişkili olarak sınıflandırabilir. İnsanlar söz konusu toplumsal kategorilerin birbiriyle ilişkisine bağlı olarak birden fazla kategoriye üye olup birden fazla ortak kimlik de geliştirebilir. Örneğin bir kişi aynı anda hem belli bir etnik bir gruba (Türk) hem de belli bir cinsiyet grubuna (kadın) ait olabilir (Hogg ve Abrams, 2006: 14). İnsanlar bir ailenin üyesiyken bir etnik grubun üyesi de olabilmektedir. Aynı şekilde bir etnik grubun üyesiyken daha kapsamlı bir toplumsal kategorinin de üyesi olabilirler. Ancak bunun gerçekleşmesi için daha kapsayıcı grubun toplumsal

bir öneme sahip olması gerekir, yani söz konusu üst grup, hedef grubun değerli olarak algıladığı maddi, siyasi, simgesel bazı mallar sunmalıdır (Eriksen, 2010: 92).

Ancak her toplumsal kategorinin bir başına değil, sadece zıddı olan bir kategori ile birlikte var olabildiğini (örneğin siyah ve beyaz, Hıristiyan ve Müslüman gibi) düşündüğümüzde çoklu özdeşleşmenin sınırları ile karşı karşıya kalıyoruz. Birbirini dışlayan iki kategori seçeneği karşısında kıyaslama yapmak zorunda kalan bireyin bu kimlikleri benliğinde bütünleştirmesi mümkün değildir (Hogg ve Abrams, 2006: 14). Bir grubun üyelerinin taşıması gereken spesifik özellikler ile diğer grubun üyelerinin özellikleri birbiri ile çatışıyorsa bu bireyin bu kimliklerin ikisi ile de özdeşleşmesini bekleyemeyiz. Ancak bu kimlikler birbiri ile uyum sağlayan özellikler içeriyorlarsa aralarında çatışmalı bir ilişki olmak zorunda değildir.

İnsanlar bir kez rol veya kategori kimliklerini içselleştirdiklerinde girdikleri toplumsal ortamlara bağlı olarak farklı kimlikleri belirginlik (önem) kazanmaktadır. Birey bağlama göre belli bir iç grubun üyeleriyle birleştiren benzerlikleri ve belli bir dış grubun üyelerinden ayırt eden farklılıkları temel alıp gerçekleştirdiği kategorizasyon sonunda kendisini iç grubun üyeleriyle özdeş olarak algılayarak "biz" ve "bize" olarak düşünmeye başlayabilir (Turner'den aktaran Thoits ve Virshup, 1997: 117). Bir kişinin belli bir toplulukla özdeşiminin belirginleştiği durumlarda özalgısı ve hareketleri kişisellikten arınmakta (depersonalisation), birey kendini o an topluluğun üyesi olarak görüp ona göre hareket etmektedir (Brewer, 2001: 118-119; Oakes, 2002: 813-815). Farklı gruplara üye olan bir kişi belli bir zamanda belli bir durumda Türklerle özdeşim kurup buna uygun hareket edecekken, başka bir durumda örneğin Müslümanlığı içselleştirdiyse ise Müslümanlarla özdeşim kurabilir. Aynı şekilde Türkler içselleştirdikleri halde bazı durumlarda Bulgar veya Avrupalı kimliği ile özdeşim kurarak bu kimliğine göre düşünüp hareket edecektir.

1.2.7. Çalışmanın Kavramsal ve Kuramsal Çerçevesinin Özeti

İki araştırma konusuna sahip olan çalışmanın kavramsal ve teorik çerçevesinin aşağıda özeti sunulmaktadır.

Birincisi, kişisel kimlik bireyin diğer bireylerden farklılığını, birey olarak eşsizliğini ifade etmektedir. Ortak kimlik ise bir grubun ve üyelerinin diğer

gruplardan farklılığını ifade etmektedir. Bir başka deyişle kimlik ve farklılık birbirine bağımlıdır; kim olduğumuzu söylerken aynı zamanda kim olmadığımızı da belirtmekteyiz. Kişisel kimlik sadece bireysel düzeyde incelenirken, ortak kimlik hem bireysel hem de topluluk (grup) düzeyinde incelenebilmektedir. Ortak kimlikler bireysel düzeyde bir gruba aidiyete bağlı olarak bireyin kategorizasyonunu, gruba verdiği değeri, grup aidiyetini yansıtan davranışını ifade ederken, grup düzeyi de bir grubun diğer gruplarla ilişkili olarak inşa edilen anlamını ifade etmektedir.

İkincisi, kimlik toplumsal etkileşim içinde ortaya çıkar. Ne bireyin ne de topluluğun kendine içkin, tamamlanmış, sabit bir kimliği vardır. Bu nedenle nesnel kültürel özelliklerin varlığından bahsedilemez. Kimlikler söylemsel olarak üretilen ve yeniden üretilebilen, sınırları değişime açık olgulardır. Kültürel, siyasi veya akademik elitler mevcut kaynaklardan ayırt edici bazı kodlar seçerek mekanı aşan iletişim teknolojileri aracılığıyla yaydıkları söylemlerle belli bir alanda belli bir zaman için belli bir ortak kimliği gerçeklik olarak sabitlemeye çalışmaktadır. Bir başka deyişle elitler, topluluk düzeyinde ortak kimlikler inşa etmektedir ve böylece "biz" ve "öteki" arasındaki sınırlar çizilmektedir. Kimlikler farklı tarafların müzakeresi ile inşa edildiğinden değişime de açıktırlar.

Üçüncüsü, kimliklerin anlamını ifade eden içeriğin söylemsel inşasında ortak soy, ortak kültür, ortak geçmiş (tarih), ortak bir toprak, ortak bir gelecek ve ortak zihniyet gibi kodlar kullanılabilmektedir.

Dördüncüsü, ulus ve Avrupa aynı zamanda siyasi bir topluluk olarak da farklı şekillerde hayal edilebilmektedir. Kültürel topluluk ve siyasi topluluk birbiriyle örtüştürülebileceği gibi, siyasi topluluk kültürel topluluktan bağımsız olarak da inşa edilebilir. Bu süreç, çokkültürlü topluluklarda azınlıkların konumunu etkilemektedir. Beşincisi, bireyler elitlerin inşa ettiği bu kimliği kabul edip içselleştirebilirler, tamamen reddedebilirler ya da her yönüyle içselleştirmeyip toplumsal etkileşim sürecinde yaratıcı birer fail olarak toplumsallaşma sürecinde kendilerine özgü bir anlam geliştirebilirler. Bu çalışma açısından Türkler, Bulgarlar ve Avrupalılar bireyler tarafından bazı yönleriyle ortak, bazı yönleriyle de farklı olarak hayal edilebilir. Bireylerin kimliğinin kazandığı anlam da devam eden toplumsal etkileşim sürecinde değişim geçirebilir.

Altıncısı, birey birçok ortak kimlik geliştirebilir. Bireyler siyasi elitlerin kendilerini nasıl algılamalarını gerektiğini söylediği bir bağlamda kendilerini kültürel ve siyasi topluluk üyeleri olarak farklı şekillerde algılayabilirler. Buna bağlı olarak bireylerin etnik, ulusal ve Avrupa kimlikleri birbiriyle farklı ilişkiler içinde olabilir.

1.3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışmada yukarıda da açıklandığı gibi iki düzeyde araştırma yapılacaktır. Çalışmanın ilk araştırma düzeyi Türk siyasetçilerin söylemsel olarak inşa ettiği kimliklere ve bu kimlikler arasında kurulan ilişkilere odaklanmaktadır (bkz. 3.1). Bir azınlık topluluğunu temsil eden siyasi elitler çoğunluk ile azınlığın belli ortak özelliklerine vurgu yaparak üyeler arasında "aynılık" kurabilir, bir başka deyişle çoğunluk topluluğunun ve azınlık topluluğunun üyelerini birleştiren ortak bir topluluk kimliği inşa edebilir. Aynı şekilde azınlık topluluğu ile çoğunluk topluluğu arasında ayrışan özelliklere vurgu yaparak "farklılık" kurabilir, yani birbirini dışlayan ortak kimlikler de inşa edebilir. Bu bağlamda Türk siyasetçilerin ulusal kimlik ve Avrupa kimliği ile ilişkili olarak Türk azınlığını bir iç grup mu yoksa bir dış grup olarak mı inşa ettikleri incelenecektir. Araştırmanın bu kısmında Bulgaristan'da komünist rejimin yıkılışından sonra gerçekleşen AB ile entegrasyon sürecinde Türk topluluğu ve Türklük üzerindeki söylemin tekelini elinde bulunduran HÖH'ün siyasi elitlerinin ve özellikle kurucu lideri A.Doğan'ın söylemlerine ağırlık verilecektir. Topluluk kimliklerinin söylemsel olarak inşa edildiğini savunan kuramsal çerçeveden hareketle HÖH'ün inşa ettiği topluluk kimliklerini ve aralarındaki ilişkileri anlamak için yararlanılan metinler farklı kaynaklardan elde edilmiştir. 2011-2012 yılında Sofya'da bulunan Natsionalna Biblioteka "Sv. Sv. Kiril i Metodij" kütüphanesinin gazeteler arşivinden yararlanarak Türk siyasi elitlerin 1989'dan itibaren gazetelere vermiş oldukları röportajlar derlenmiştir. Ayrıca Bulgaristan Cumhuriyeti Halk Meclisi'nin kütüphanesindeki azınlık hakları ve özgürlüklerine ilişkin meclis konuşmalarının hem yazılı hem dijital tutanak metinleri taranarak HÖH temsilcilerinin ulusal meclis kürsüsündeki konuşmaları derlenmiştir. Son olarak Kırcaali'de bulunan Regionalna Biblioteka "N.Y.Vaptsarov" kütüphanesindeki yerel gazeteler arşivi taranmıştır. Ayrıca gazetelerin dijital versiyonları da devamında

sürekli bir taramadan geçirilmiştir. Toplanan metinler en az üç kez okunmuştur. Birinci okuma genel bir fikir edinmek için yapılmıştır. İkinci okuma sırasında Bulgaristan'ın kuruluşundan itibaren Türk azınlığın gelişimine ilişkin tarihi ve güncel bağlamla ilişkiler kurularak notlar alınmıştır. Üçüncü okumada teorik çerçevede açıklanan etnik kimlik, ulusal kimlik ve Avrupa kimliği gibi ortak kimliklerin öğelerine ilişkin söylem birimlerine odaklanarak notlar alınmıştır. Ardından yine gerekli görüldüğünde yapılan okumalar eşliğinde bu söylem birimlerinin birbiri ile ilişkisi kurularak eleştirel söylem çözümlemesine geçilmiştir.

Çalışmanın ikinci araştırma düzeyi (3.2.), etnik kimlik, ulusal kimlik ve ulusüstü kimlik eksenindeki Türk azınlık üyelerinin özdeşim ve anlam örüntülerine odaklanmaktadır. Çalışmanın bu aşamasında özdeşim ve anlam örüntülerini ortaya çıkarmak için iki farklı yol izlenmiştir. Öncelikle Türk azınlık üyeleri arasında anket uygulaması yapılmış ve bu uygulamanın verilerini daha iyi anlamlandırmak için kişisel görüşmelere başvurulmuştur. Anket formu ilgili bilimsel alanlardaki kuramsal literatür taramasını ve Bulgaristan'daki tarihi ve güncel gelişmelere yönelik literatür taramasını temel alarak hazırlanmıştır. Anket formu hazırlandıktan sonra belli bir kesim arasında bir pilot çalışma yapılarak soruların herkes tarafından aynı şekilde anlaşılıp anlaşılmadığı denetlenmiştir. Ayrıca bireylerin hassas olan bu konu üzerindeki tutumu da denetlenmiştir. Bu çalışmanın ardından bazı Türkçe kelimelerin yanına Bulgarca kelimelerin de eklenmesi, ayrıca bazı soruların ifade biçiminin değiştirilmesi uygun görülmüştür.

Ankette kuramsal çerçevede bir toplulukla bireysel özdeşimin boyutları olarak tanımlanan özkategorizasyon, değer ve davranış boyutlarını ölçmek için oluşturulan sorular anket formunda bir sorunun başka bir sorunun cevabını etkilemesine izin vermeyecek şekilde yerleştirilmiştir. Ancak burada sorular analiz kısmında değerlendirildikleri şekilde sunulacaktır.

Öncelikle kişilerin kendilerini birden fazla topluluğa ait olarak kategorize edebileceğini göz önünde bulundurarak kendilerine çoklu şık seçeneği sunulmuştur. Literatür ve alan araştırmasına dayanarak "Türk", Bulgaristan Türk'ü", "Bulgaristan vatandaşı", "Bulgar", "AB vatandaşı" ve "Avrupalı", ayrıca "hiçbiri" şeklinde farklı kategoriler arasından kendileri için en önemli üç kimliği seçmeleri istenmiştir. Ön araştırma bu kimliklerin farklı anlamlar kazanabildiğini ve kişilerin de buna göre

özdeşiminin etkilendiğini gösterdiğinden böyle bir ayrıma gidilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca etnik, ulusal ve ulusüstü topluluklara aidiyetin belli sınırları olan bir toprak parçasına aidiyet ile ilişkisinin de kurulduğu göz önünde bulundurularak 2007 yılından itibaren AB üyesi olan Bulgaristan'ın içinde iki bölgede yoğunlaşmış olarak yaşayan, ayrıca birçoğunun yakınlarının akraba-devleti Türkiye'de bulunan Türk azınlık üyelerinin mekansal aidiyeti de ölçülmüştür. Bireylerin siyasi, idari ve toplumsal ilişkilerin doğrudan bağlantılı olduğu mekanlar söz konusu olduğunda da kendilerini birden fazla yere ait hissedebileceğini göz önünde bulundurarak "köy/kasaba/Rodoplar", "Bulgaristan", "Türkiye", "Avrupa" "her yer" ve "hiçbir yer" şıkları sunularak kendilerini en çok ait hissettikleri üç yeri belirtmeleri istenmiştir. Bu iki soru ile belli bir topluluğa aidiyet ile belli bir mekana aidiyet arasındaki ilişki de incelenmek istenmiştir.

Değer boyutunu ölçmek için Türk azınlık üyelerinin Bulgaristan'daki etnik topluluklarının meselelerine, Bulgaristan'ın ulusal meselelerine, Türkiye'nin ulusal meselelerine ve Avrupa ülkelerinin (en az iki ülke olmak üzere) meselelerine ilgi duyup duymadıkları araştırılmıştır. Ayrıca AB'nin azınlık topluluk üyeleri olarak Türkler için önemini kavramak için AB üyeliğinin farklı düzlemlerdeki (ülke, diğer Türk azınlık topluluğu, diğer azınlık toplulukları, kişisel) etkisi incelenmiştir. Bireyler diğer Avrupa topluluklarının meselelerine ilgi duymasa da AB sağladığı yararlarla hala bir değer taşıyabilir. AB ile ilgili sonuçları daha iyi değerlendirebilmek için AB'nin Türkler için ne ifade ettiği sorusuna da yer verilmiştir.

Davranış boyutu "etnokültürel davranış" ve "siyasi davranış" olarak iki alt başlık altında incelenmiştir. Etnokültürel davranışlar belli bir etnokültürel topluluk üyelerinin uyguladığı davranışlar olarak sabitlenmiş davranışlar olarak ele alınmıştır. Literatür taramasına ve önden yapılan alan araştırmasına dayanarak etnik Türk topluluk üyesi olarak dil hakimiyeti, etnik topluluğunun tarihi hakkında bilgi toplama, kültürel adetleri uygulama, kültürel kutlamalara katılma gibi davranışlar incelenmiştir. Siyasi davranışlara gelince, alan araştırması Türkler arasında oy verme oranın yüksek olduğunu, ama bunun dışında siyasi katılımının zayıf olduğunu göstermiştir. Bu nedenle siyasi davranışlar çalışmada sadece "oy kullanma davranışı" ile temsil edilmektedir. Öncelikle ulusal parlamento ve Avrupa Parlamentosu

seçimlerine neden oy verdikleri incelenerek bir etnik azınlık topluluğun üyesi olarak mı, ulusal topluluk üyesi mi yoksa Avrupalılar topluluğu üyesi olarak mı hareket ettikleri tespit edilmek istenmiştir. Siyasi davranışın sonuçlarını daha iyi değerlendirebilmek için kendilerinin ayrıca azınlık topluluk üyeleri olarak siyasi ve toplumsal yapılara duydukları güven ve siyasi tutumları incelenmiştir.

Anket uygulamasına katılan 286 kişinin tümüne özel bilgilerinin gizli tutulacağı ve verilerin sadece bilimsel araştırma için kullanılacağı konusunda teminat verilmiştir. Kapalı uçlu soruların yanıtlanması sonrasında isteyen bireylerle bu sorular üzerine daha kapsamlı görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca hem güncel gelişmeler (bkz. 2.2.3) hakkında veri kaynaklarını arttırmak hem de yerel siyasi çevrenin ve kültürel elitin Türk topluluğuna ve üyelerinin ortak kimlik örüntülerine (bkz. 3.2) ilişkin görüşlerini almak için yerel HÖH yetkilileri ve Türk sivil toplum kuruluşu üyeleri ile de görüşmeler yapılmıştır. Böylelikle nitel araştırma ile sayısal veriler elde etmek mümkün olurken nicel araştırmanın desteği ile bu verilerin anlamlandırılması mümkün olmuştur. Bireyler arasındaki anket çalışması ve görüşmeler 2013 yılında tamamlanmıştır. Ancak tez yazımı sırasında Bulgaristan'da yaşanan gelişmeler üzerine 2015 yılının sonbaharında ve 2016 yılının baharında Kırcaali'de birkaç yerel yetkili ile bir kez daha güncel gelişmeler hakkında görüşmeler yapılmıştır.

Türk azınlık üyelerinin kimlik kategorilerine ilişkin inşa ettiği anlam örüntülerini ortaya koymak için konuya odaklanan belli sorular kapsamında derinlemesine görüşmeler de yapılmıştır. Anket uygulamasından farklı olarak kimlik kategorilerinin anlamına odaklanan bu görüşmeler yaklaşık kırk beş dakika ila bir saat sürmüştür. 23 kişi ile yapılan görüşmelerin sonunda doygunluk noktasına ulaşıldığına kanaat getirilmiştir. Topluluk üyeleri bu noktadan sonra benzer ifadelerde bulunmaya başlamış, daha önce elde edilen kayıtlar tekrarlanmaya başlanmıştır. Bazı kişiler görüşmelerin kayıt cihazıyla kaydedilmesine karşı çıktığından bu kişilerle görüşmeler yazılı olarak kayıt altına alınmıştır. Yazılı kayıt yöntemi araştırmacının görüşmenin gidişatına göre gerekli gördüğü bazı soruları kayıt altına almasını zorlaştırmıştır. Ancak görüşülen azınlık üyelerinin cevapları eksiksiz kayıt altına alınmıştır. Bu görüşmelerde de bireylere gerçek isimlerinin kullanılmayacağı konusunda teminat verilmiştir.

Araştırmacının bu topluluk içinden Türkiye'ye göç etmiş biri olması Türk azınlık üyeleri ile daha rahat iletişim kurmasını sağlamıştır. İlk başta bazı Türkler araştırmacının istihbarat örgütünün bir üyesi olmasından bile şüphelenmiştir. Fakat anketler ve görüşmeler öncesinde kişileri rahatlatmak için yapılan sohbetin sonunda azınlık üyeleri "sen de bizdensin, bizi anlarsın" diyerek araştırmacıya karşı bir güven duygusu ile yaklaşmıştır. Kişilerin rahatlaması onların araştırma konusu ile ilgili daha rahat konuşmalarını sağlamış ve araştırmanın daha verimli geçmesini sağlamıştır. Anketler ve devamındaki kısa görüşmeler insanların evlerinde, iş yerlerinde, sokakta, kafelerde veya köy *horemag*'larında yapılmıştır. Kimliklerin öznel anlamına ilişkin derinlemesine görüşmeler ise daha çok kişilerin evlerinde yapılmıştır. Ancak evi müsait olmayan birkaç kişi ile kafede görüşülmüştür.

Aşağıda öncelikle söylemsel olarak inşa edilen topluluk düzeyindeki kimlikleri, bir başka deyişle topluluk kimliklerinin başka topluluk kimlikleriyle bağlantılı olarak kazandığı anlamı kavramak için kullanılacak yöntem olan eleştirel söylem çözümlemesi tanıtılacaktır. Ardından bireysel düzeydeki özdeşim örüntülerinin incelenmesini sağlayan, yüz yüze görüşmelerle desteklenen istatiksel analiz yöntemine yer verilecektir.

1.3.1. Eleştirel Söylem Çözümlemesi

Teorik çerçevede de belirtildiği gibi günümüzde etnik azınlık liderleri çoğunluk liderlerinin tarih içinde inşa ettiği ortak kimlik ilişkilerine cevaben yeni kimlik ilişkileri inşa etmektedir. Ayrıca belli bir zamanda belli bir alanda belli bir anlamın sabitlenmesi için yürütülen müzakere sürecinde birçok söylemin rekabet ettiği kabul edilmektedir. Fairclough'a göre somut dil kullanımı her zaman daha önce inşa edilmiş anlamlar üzerine kurulmaktadır (aktaran Jørgensen ve Phillips, 2002: 7). Araştırma Türk azınlık topluluğu *içinde* inşa edilen anlam örüntülerine ve özdeşim örüntülerine odaklanmaktadır. Söylemsel eylemin tarihsel boyutunu da göz önünde bulunduran ve söylemsel eylemin kurumsal ve toplumsal yapı ile karşılıklı etkileşim içinde olduğunu kabul eden Viyana Okulu'nun Eleştirel Söylem Çözümlemesi yaklaşımı (Wodak vd., 1990; Wodak vd., 1994; Matousche vd., 1995; Wodak vd.,

2009) hem Türklerin ortak kimlik inşasının bağlamını kurmayı sağlamakta hem de analiz araçları sunmaktadır.

Eleştirel Söylem Çözümlemesi metnin söylemsel birimini iletişimin temel birimi olarak görmektedir (Wodak, 2001a: 2). Literatürde söylem denince farklı tanımlar sunulmaktadır, ancak Jørgensen ve Phillips genel olarak söylemin "*dünya hakkında (veya dünyanın bir boyutu) hakkında konuşmanın ve [dünyayı veya bir boyutunu] anlamanın belli bir yolu*" (2002: 1) olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir. Söylem çözümlemesi insanların toplumsal hayatın farklı alanlarına katılım gösterirken kullandıkları sözlerle yapılandırdıkları farklı dilsel örüntülerin çözümlemesini ifade etmektedir. Söylem çözümlemesinin farklı yaklaşımları bulunmaktadır, ancak bütün yaklaşımlar konuşma şeklinin dünyayı, kimlikleri ve toplumsal ilişkileri yansıtmadığı, tam tersine bunların oluşumunda ve değişiminde faal bir rol oynadığı noktasından hareket etmektedir (Jørgensen ve Phillips, 2002: 1).

Eleştirel Söylem Çözümlemesi de kendi içinde farklı kuramsal ve metodolojik yaklaşımları olan ancak ortak bir eleştirel perspektifi olan okulları birleştirmektedir (Wodak, 2001a: 2). Söyleme 'eleştirel' yaklaşan ESÇ diğer paradigmalardan farklı olarak sadece yazılı veya sözlü metni incelememektedir. Bu metinlerin üretilmesine yol açan toplumsal süreçleri ve yapıları, ayrıca toplumsal ve tarihsel özneler olarak bireylerin ve grupların hangi toplumsal yapı ve süreçler içinde metinlerle iletişime girerek anlam ürettiklerini kuramsallaştırmakta ve betimlemektedir. Söylemin egemenlik tarafından yapılandırıldığını, belli bir zaman ve mekan içinde üretildiğini ve yorumlandığını, egemenlik yapılarının güçlü gruplar tarafından meşrulaştırıldığını kabul eden ESÇ yaklaşımı, tepeden gelen baskıları ve eşit olmayan güç ilişkilerine karşı aşağıdan gelen direniş imkanlarını araştırma imkanı sunmaktadır. Direniş daha önce üretilmiş, sabit, doğal, 'verili' gibi görünen anlamları, yani sabit söylemsel uygulamaları kırmayı ifade etmektedir (Fairclough ve ve Kress'den aktaran Wodak, 2001a: 2-3).

Wodak'ın ve çalışma arkadaşlarının 1990'lı yıllardan itibaren geliştirdiği ve söylemsel-tarihsel yaklaşım olarak da bilinen Viyana Okulu'nun Eleştirel Söylem Çözümlemesi yaklaşımı siyasi metinlerdeki ve konulardaki söylemsel eylemlerin tarihsel boyutunu da dikkate almaktadır. Öncelikle bu yaklaşım söylemsel 'olayların' bağlamını anlamak için bu olayların yer aldığı tarihsel kaynakları, ayrıca tarihsel

arka plan konusunda mevcut bütün bilgileri araştırmaya dahil etmeye çalışmaktadır. Ayrıca belli söylem biçimlerinin belli bir dönemde nasıl bir diakronik değişimden geçtiğini göstermeye çalışmaktadır (Wodak vd., 2009: 7-8).

Söylemsel-tarihsel yaklaşım "hem yazılı hem sözlü 'söylemi' bir toplumsal uygulama biçimi" (Wodak vd.: 2009: 8) olarak kabul etmektedir. Buna göre bu yaklaşım Fairclough'a (1995) dayanarak söylemi, "belli bir toplumsal uygulama alanını belli bir perspektiften ifade etmek" olarak tanımlamaktadır (Wodak, 2001b: 66). Wodak ve çalışma arkadaşlarına göre belli söylemsel eylemler ile bu söylemsel eylemlerin yer aldığı toplumsal yapılar, kurumlar ve durum arasında diyalektik bir ilişki vardır. Durumsal, kurumsal ve toplumsal bağlamlar söylemsel eylemi şekillendirmektedir. Söylemler de aynı zamanda toplumsal ve siyasi gerçekliği şekillendirmektedir (Wodak vd., 2009: 8; Wodak, 2001b: 66).

Söylemsel eylemler farklı bağlamlardaki dilsel temsiller aracılığıyla grupların oluşumunu etkileyebilir, toplumsal gruplar ve sınıflar, kadınlar ve erkekler, ulusal, etnik, dinsel, cinsel, siyasi, kültürel çoğunluklar ve azınlıklar atasındaki güç ve egemenlik ilişkilerini kurmaya veya gizlemeye yarayabilir. Eleştirel Söylem Çözümlemesi'nin amaçlarından biri güç, siyasi kontrol, egemenlik gibi yapıları açığa çıkarmaktır. Bir ikinci amacı da dil kullanımındaki dahil etme/dışlama stratejilerini ortaya çıkarmaktır (Wodak vd.: 2009: 8).

Söylem birbiri ile ilişkili olan eşzamanlı ve ardışık dilsel eylemlerin karmaşık bir bütünü olarak anlaşılabilir. Bu dilsel eylemler farklı 'toplumsal eylem sahaları' boyunca bir 'tema' kapsamında birbiriyle ilişkili olan ve belli bir 'türe' ait olan yazılı veya sözlü 'metinlerde' ifade bulmaktadır. Söylemin en belirgin özelliği örneğin 'işsizlik' gibi bir makro konusunun olmasıdır. Her makro konunun alt konuları bulunmaktadır. 'İşsizlik' örneğinden devam ederek 'piyasa', 'sendika', sosyal güvenlik', 'küresel piyasa' ve daha birçok başka alt konu sayılabilir. Söylemler kapalı sistemler olmadıklarından yeni alt konular üretilebilir, metinlerarasılık ve söylemlerarasılık yeni eylem sahalarının ortaya çıkmasına neden olabilir. Bir konu hakkındaki bir söylem bir eylem sahasında başlayıp başka bir eylem sahasına sıçrayabilir. Söylemler ve söylem konuları eylem sahaları boyunca yayılmakta, örtüşmekte, birbirine atıfta bulunmakta veya başka bir biçimde birbiriyle toplumsal-işlevsel bağlantılar kurabilmektedir (Wodak, 2001b: 66-67).

Eleştirel Söylem Çözümlemesi taraflı bir yorumlamadan kaçınmak için triangülasyon ilkelerini takip etmektedir. Söylemsel-tarihsel yaklaşım da çalışmaya göre farklı kuramsal yaklaşımları entegre etmekte, çeşitli metodolojiler kullanmakta ve çeşitli deneysel verileri ve arka plan bilgilerini temel almaktadır (Wodak, 2001b: 65). Bu çalışmada ortak kimlikler ve ortak kimlik ilişkileri, sosyalpsikolojik, sosyolojik, antropolojik, siyasal, dilbilimsel yaklaşımları birleştiren disiplinlerarası bir kavramsal ve kuramsal çerçeve kapsamında incelenmektedir. Ayrıca triangülasyon ilkesine de bağlı olarak çözümlenmek üzere farklı eylem sahalarından veriler toplanmıştır - gazete makaleleri, gazetelere verilen röportajlar, siyasi konuşmalar, birebir derinlemesine görüşmeler. Bu şekilde Türk siyasi elitlerin ve diğer azınlık üyelerinin etnik kimlik, ulusal kimlik ve Avrupa kimliği konusunda inşa ettikleri örüntüler kapsamlı bir şekilde ele alınabilmektedir.

Yukarıda verilen toplumsal uygulama olarak söylemin boyutlarını temel alarak Avusturya'da ulusal kimlik söylemini inceleyen çalışmalarında Wodak vd. (2009) ulusal aynılığın ve ulusal farklılığın söylemsel inşasını çözümlemenin metodolojisini de sunmuşlardır. Kendileri aktörlerin farklı eylem sahalarında ürettiği söylemlerin ifade bulduğu metin türlerini inceledikleri çalışmalarında, ulusal kimlik inşasını çözümlemek için içiçe geçmiş üç analiz boyutu önermektedir: (1) içerik/konu ve alt konular (2) stratejiler ve (3) dilsel olarak gerçekleştirme araçları (türler) ve biçimleri (simgeler). Bu çalışma da söz konusu metodolojiye dayanacaktır, ancak etnik kimliği ulusal ve ulusüstü kimlikle ilişkisi bakımından inceleyecektir. Eleştirel söylem çözümlemesi metinlerin dilbilimsel çözümlemesini yapmaktadır. Bu çalışma dilbilimsel bir araştırma olmadığından, Türk azınlık topluluğu içinde inşa edilen kimliklerin dışlama/dahil etme ekseninde kurulan anlamıyla ilgilendiğinden, içerik boyutuna odaklanırken stratejiler ve dilsel araçlarla dilsel gerçekleştirme araçları boyutunu makro düzeyde inceleyecektir[6].

Wodak vd. (2009) Avusturya'da ulusal kimliği inceledikleri çalışmalarında diğer ulusal kimliklere de uygulanabileceğini savundukları beş içerik konusu tespit etmişlerdir:

---

[6] Derinlemesine bir dilbilimsel araştırma ile ilgilenenler Wodak vd. 1990, Nowak, Wodak ve De Cillia 1990, Matouschek, Wodak and Januschek 1995, Wodak vd. 2009 çalışmalarına başvurabilir.

1. homo Austriacus'un söylemsel inşası
2. ortak siyasi geçmişin anlatımı ve konfabülasyonu (masallama)
3. ortak kültürün söylemsel inşası
4. ortak siyasi bugünün ve geleceğin söylemsel inşası
5. 'ulusal bir bedenin' söylemsel inşası

Homo Austriacus makro konusu Avusturya ile duygusal bağ, ulusal zihniyet ve sözde ulusal davranışlar, kader, köken, doğum yeri, yaşanılan yer, ulusal kimliğin (örneğin başka bir ülkede bulunulması sonucunda) aktifleşmesi gibi alt konular temelinde incelenmektedir. Ayrıca burada ulus içi ve uluslar arası farkları kurmak için homo externus kavramına da yer verilmektedir.

Ortak siyasi geçmişin inşası kurucu mitler ve köken mitleri, mitsel kişiler, siyasi başarılar, refah ve istikrar dönemleri, ayrıca yenilgi ve kriz dönemleri gibi alt konular bağlamında incelenmektedir.

Ortak kültürün inşasında dil, din, sanat (müzik, edebiyat, tiyatro, mimari, resim vs.), bilim ve teknoloji, ayrıca gündelik kültür (spor, yeme içme alışkanlıkları, giyim vs.) gibi alt konular işlenmektedir.

Ortak siyasi bugünün ve geleceğin inşası vatandaşlık, siyasi başarılar, günümüzdeki ve gelecekteki siyasi sorunlar, krizler ve tehlikeler, geleceğe yönelik siyasi hedefler ve siyasi değerler şeklindeki alt konular açısından incelenmektedir.

Son olarak 'ulusal bedenin' inşası bir yandan genişleme ve sınırlama, bir yandan da 'doğal mekan' - tabiat ve doğal mekanın dönüştürülmesi - gibi alt konuları ele almaktadır (Wodak vd., 2009: 30-31).

Bu konu ve alt konular öncelikle aynılık ve farklılık temelinde inşa edilen ulusal kimlik ile ilişkili olarak ulusal kimliğin söylemsel inşası ile ilgilidir. Ancak bu çalışma AB üyesi bir ulus-devletin çoğunluğu ile aynı coğrafi alanı paylaşan bir azınlığın kimliklerini ve kimliklerarası ilişkilerini incelediğinden farklı içerik konularının çıkması beklenebileceği gibi, kimi konuların bu kimlikler arasında dağılması da söz konusu olabilir.

Analizin ikinci boyutu olan strateji boyutu ise belli bir toplumsal, siyasi, psikolojik veya dilsel hedefe ulaşmak için kullanılan, az çok belli bir niyete dayanan

bir (söylemsel) uygulama planı olarak tanımlanabilir. Ulusal kimliklerin söylemsel oluşumunda makro düzeyde dört strateji türü tespit edilmiştir: birlik, özdeşim ve dayanışmayı, aynı zamanda farklılaşmayı teşvik ederek belli bir ulusal kimlik inşa etmeye ve kabul ettirmeye çalışan *inşacı stratejiler*. Tehdit altındaki bir ulusal kimliği yeniden üretmeye çalışan, yani korumaya ve desteklemeye çalışan *sürdürme stratejileri*. Oldukça sağlam inşa edilmiş bir ulusal kimliği ve öğelerini konuşmacının çoktan sınırlarını belirlemiş olduğu bir başka kimliğe *dönüştürme stratejileri*. Son olarak da mevcut ulusal kimliğin yerini alacak yeni bir model sunamadan öğelerini kötülemeye ve yok etmeye çalışan *bozucu* veya *yıkıcı* stratejiler (Wodak, 2001b: 73; Wodak vd., 2009: 31-33). Bu stratejiler belli dilsel araçlar ve dilsel biçimler ile gerçekleştirilmektedir. Kimliklerin inşasında çok sayıda gerçekleştirme aracının bulunduğunu vurgulayan Wodak vd. önemli örnekler olarak *kişisel referansları*, *mekansal referansları* ve *zamansal referansları* vermektedir (Wodak vd., 2009: 35-47).

1.3.2. Görüşmeler ile Desteklenen İstatistiksel Veri Analizi

Çalışmanın ikinci araştırma konusunu ise bireysel düzeydeki özdeşim ve anlam örüntüleri oluşturmaktadır. Literatürde genellikle belli bir evrende temsil gücü olan bir örneklem saptayarak ortak kimliklerle bireysel özdeşimin boyutları ile ilgili sayısal veriler elde etmek için anket uygulamasından yararlanılmaktadır. Fakat anket çalışması önceden hazırlanmış kısa yanıt seçenekleri içerdiğinden kimliklerin anlam örüntülerinin inşasını anlamak için müsait değildir. Son yıllarda sosyal bilimlerde bütün yöntemlerin sınırları olduğu kabulünün yaygınlık kazanması ile nitel ve nicel yöntemlerin birlikte kullanılması (karma yöntem) birçok bilim insanı tarafından gitgide daha çok desteklenmektedir. Bu şekilde araştırmacılar hem nitel hem de nicel araştırma yöntemlerinin güçlü yönlerini birleştirebilmektedir. Böylelikle birçok alanda veri kaynaklarının triangülasyonuna başvurularak hem geleneksel anketler hem de görüşmeler aracılığı ile veri toplanması yoluna gidilmeye başlanmıştır (Creswell, 2009: 203-224). Bu çalışmada da bireysel düzeydeki kimlik örüntülerini daha iyi anlamak için anketle elde edilen nicel veriler anketi cevaplayanlar arasından razı gelen bireylerle sorular üzerine yapılan daha kapsamlı görüşmelerden, ayrıca

Türk sivil toplum kuruluşu üyeleri ve HÖH'ün yerel temsilcileri ile yapılan görüşmelerden elde edilen nitel verilerle desteklenecektir. Her iki yöntemin de kullanılması hem araştırılan topluluk için niteliksel sınıflandırmalar yapılmasını ve istatiksel ilişkilerin kurulmasını hem de topluluğu derinlemesine araştırma ve tanıma imkanı tanımıştır.

1.3.2.1. Çalışmanın Evreni

Çalışmanın evrenini oluşturan Bulgaristan'da Türk azınlık topluluğu Kuzeydoğu Bulgaristan'da ve Güneydoğu Bulgaristan'da yoğunlaşmıştır. Bulgaristan'ın Avrupa Birliğine üyeliğinden sonraki ilk nüfus sayımı olan 2011 nüfus sayım sonuçlarına göre kendini Türk diye tanımlayan kişiler toplamda 7 364 570 kişi olarak sayılan nüfusun % 8,8'ini (588 318 kişi) oluşturmaktadır. Böylelikle 5 664 624 kişi ile nüfusun % 84,8'ini oluşturan Bulgarlardan sonra Türkler Bulgaristan'daki ikinci büyük etnik topluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Türk topluluğunun %37,7'si şehirlerde (kasabalarda) yaşarken, %63,3'ü köylerde yaşamaktadır. Toplam nüfusun % 9,1'i (605 802) anadili olarak Türkçeyi belirtmiş, dini aidiyete ilişkin soruya cevap verenlerin %10'u da (577 139) kendini Müslüman olarak tanımlamıştır. Kendini Türk olarak tanımlayan nüfusun %4,7'si okuma yazma bilmediğini belirtirken, okul çağında olan 7 ile 15 yaş arasındaki Türk çocuklarının % 11,9'u okulu ziyaret etmediğini bildirmiştir. Eğitim seviyesine bakıldığında ise Türklerin yoğunlaştığı bölgelerde üniversite eğitimini tamamlayan nüfus oranı ülkedeki en düşük oranlar arasındadır. Herhangi bir etnik ayrım gözetilmeksizin sunulan toplam verilere göre Güneydoğu Bulgaristan'daki Kırcaali (Kardzali) ilinde %10,3, Kuzeydoğu Bulgaristan'daki Eski Cuma (Targovishte) ilinde %11,5 ve Razgrad (Razgrad) ilinde %11,6 oranında bir kesim üniversite eğitimini tamamlamıştır. Bulgaristan'ın en düşük iktisadi faaliyet oranları da Türklerin yoğunlaştığı Silistre (Silistra), Kırcaali (Kardzali), ve Eski Cuma (Targovishte) illerinde kaydedilmektedir (sırasıyla %56,9, % 57,4 ve %60,5). 2001 nüfus sayımından bu yana Sofya ve Varna hariç ülkede bütün illerde nüfus oranı azalırken, Kırcaali ve Burgas (Burgas) illeri hariç olmak üzere Türklerin yaşadığı illerde nüfusun azalma oranı genellikle ülke ortalamasının oldukça üzerindedir (Natsionalen Statiçeski İnstitut (NSİ), 2011a). Türklerin

ekonomik sıkıntılar nedeniyle ülke içindeki daha büyük şehirlere ve diğer Avrupa ülkelerine göç etmesi bu duruma bir açıklama olabilir.

1.3.2.2. Çalışmanın Örneklemi

Yukarıda genel özellikleri verilen Bulgaristan'daki Türkler evreni yer ve yaş bakımından sınırlandırılmıştır. Alan araştırması Güneydoğu Bulgaristan'ın Rodoplar bölgesinde bulunan, 2011 nüfus sayımı sonuçlarına göre toplam olarak 152 808 kişinin yaşadığı ve nüfusun % 60 civarının kendini Türk, %30 civarının ise Bulgar olarak tanımladığı Kırcaali ilinde (NSİ, 2011a) gerçekleştirilmiştir. Araştırma sorularının niteliği nedeniyle anketin 18 yaş üstü kişilere uygulanması kararlaştırılmıştır. Örneklem olarak Kırcaali (Kardzali), Cebel (Djebel), Mestanlı (Momchilgrad), Çiflik (Chiflik), Esmilli (Murgovo), İdrizli (Lyuylakovo), Kuşallar (Komuniga), Yeni Pazar (Chernoochene), Yaylacık (Visoka Polyana), Yaşlar (Perperek) yerleşim bölgelerinden 286 kişi rassal olarak tespit edilmiştir. 280 kişi ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Üniversiteli gençlere ulaşabilme amacıyla bir HÖH gençlik kolu üyesine 20 matbu anket formu teslim edilmiştir. Kendisinden geriye alınan 6 anket formunu katılımcılar bir başına doldurmuştur.

1.3.2.3. Araştırmaya Katılanların Demografik Profili

1.3.2.3.1. Cinsiyet

Ankete katılanların %50,85'ini erkekler, %49,15'ini ise kadınlar oluşturmaktadır.

Şekil 1: Cinsiyet Dağılımı

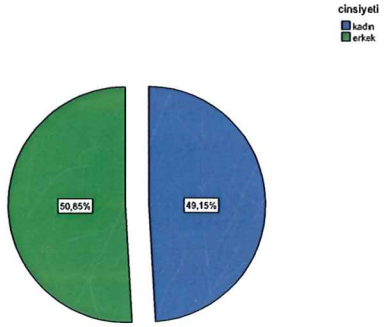

1.3.2.3.2.Yaş

Ankete 18-67 yaş arası insanlar katılmıştır. En çok 24-26 yaş arasındaki gençler ankete katılmıştır. Ankete katılanların yaş ortalaması ise 36 olarak belirlenmiştir.

Şekil 2: Yaş Dağılımı

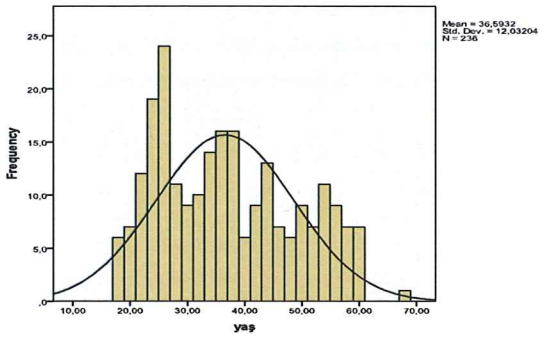

1.3.2.3.3. İkamet Yeri

Ankete katılanların %57,6'sı Türk köylerinde oturmaktadır (bazı köylerde tek tük Bulgar yaşamakta ya da ayrı bir Roman mahallesi bulunmaktadır). Katılımcıların %42,4'ü diğer etnik gruplardan kişilerin de oturduğu, ama yine Türklerin çoğunlukta olduğu şehirlerde oturmaktadır.

Şekil 3: İkamet Yeri Dağılımı

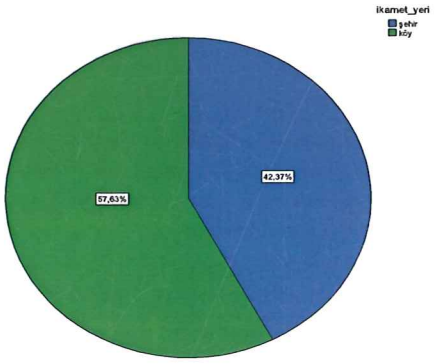

1.3.2.3.4. Eğitim Durumu

Ankete katılanların %1,3'ü ilkokul, %18,6'sı ortaokul ve %42,8'i lise mezunlarından, 37,3'ü ise üniversite öğrencilerinden ve mezunlarından oluşmaktadır. Ankete katılanların çoğunluğunu lise ve üniversite mezunları oluşturmaktadır. Bu dağılımın ankete katılan üniversite mezunu Türklerin büyük çoğunluğunun Kırcaali ilindeki kamu kuruluşlarında görev almasından (belediye, hastane vs.) veya serbest meslek sahibi olmasından dolayı göç etme zorunluluğu olmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Şekil 4: Eğitim Durumu Dağılımı

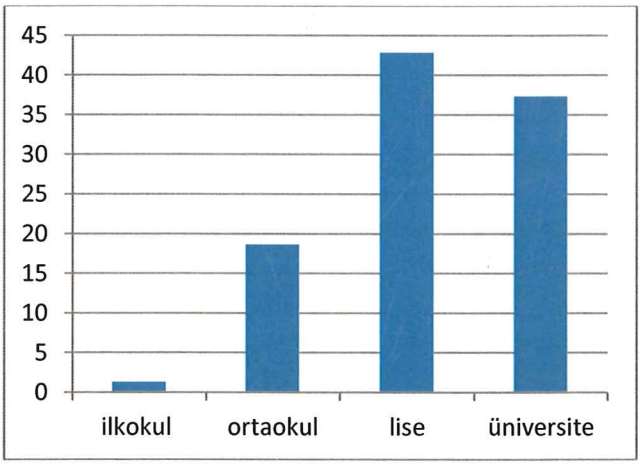

1.3.2.3.5. Meslek Durumu

Ankete katılanların %26,7'si Bulgaristan'da araştırma kamu alanında, % 28'i ise özel alanda çalışırken, %14,8'i serbest meslek sahibidir. Katılımcıların %9,3'ü AB ülkelerinin birinde sürekli bir işçi olarak çalışmakta olup yaz dönemi için memlekete dönmüştür, %1,3'ü ise AB ülkelerinin birinde mevsimlik işçi olarak çalışmaktadır. Geri kalanların %16,9'u işsizdir, %1,3'ü emeklidir, %1,7'si ise halen öğrenim hayatına devam etmektedir.

Şekil 5: Meslek Durumu Dağılımı

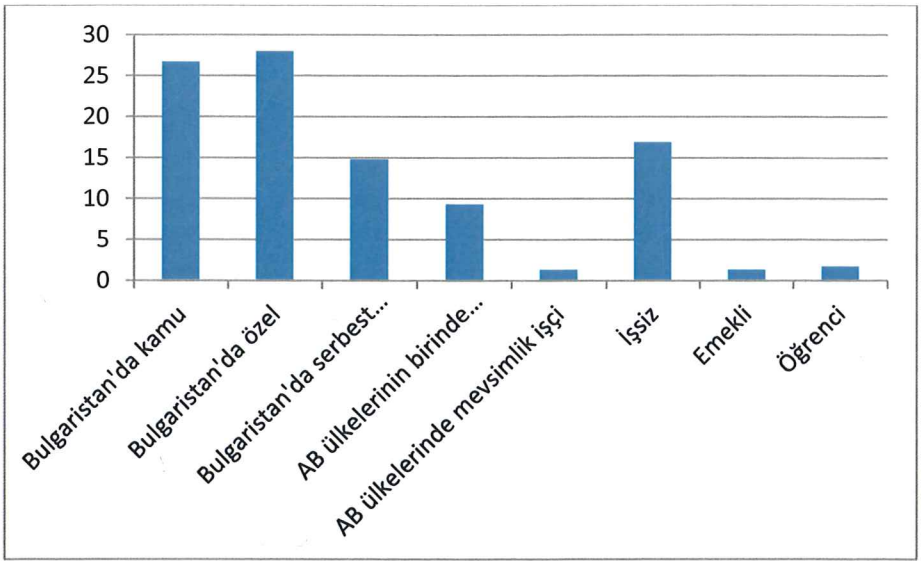

1.3.2.3.6. Vatandaşlık Durumu

Ankete katılanların %100'ü hem Bulgaristan hem de AB vatandaşı, %7,8'i ise aynı zamanda Türkiye vatandaşıdır. %7,8'lik kesim 1989'dan sonra Türkiye'ye göç etmiş olan ve kimileri sadece belli aylarda Bulgaristan'da yaşayan, kimileri ise Türkiye vatandaşlığını da aldıkları halde temelli geri dönüş yapan kişilerden oluşmaktadır.

Şekil 6: Vatandaşlık Durumu Dağılımı

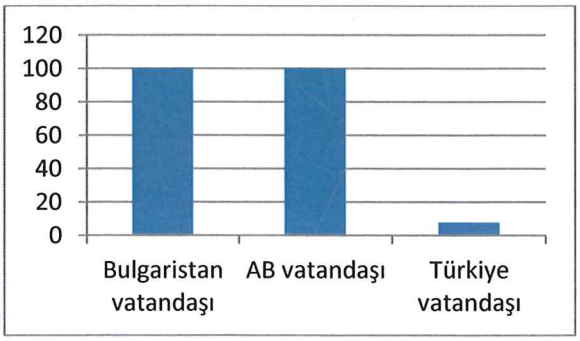

1.3.2.3.7. Başka bir AB ülkesinde İkamet Durumu

Ankete katılanların %70,4'ü başka hiçbir AB ülkesinde yaşamamıştır, %9'u 2 ay ila 1 yıl arasında, %20,6'sı ise 1 yıldan uzun bir süre başka bir AB ülkesinde yaşamıştır.

Şekil 7: Başka bir AB ülkesinde İkamet Durumu Dağılımı

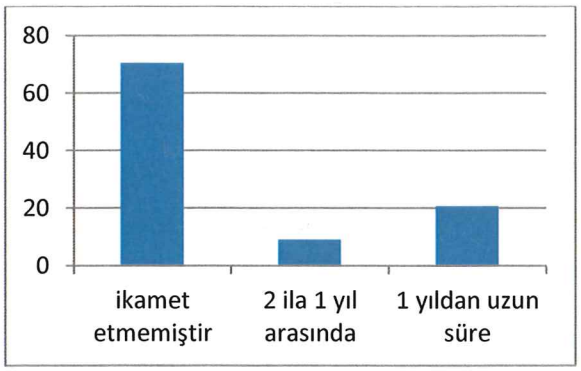

1.3.2.4. Güvenilirlik, Geçerlilik ve Toplanabilirlik Analizi

Ölçeklendirilmiş anket sorularına uygulanan güvenilirlik analizinde ***Cronbach Alfa*** değeri ***0,743*** olarak bulunmuştur. Bu değer anketin güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: Güvenilirlik İstatistikleri

Cronbach Alfa	Cronbach Alfa - Standarlaştırılmış Sorulara Dayalı	Soru Sayısı
,680	,743	23

Anketin geçerliliği için uygulanan **HotellingT-Kare** testi sonucunda ***p-değeri* <0,001** bulunmuştur. Bu sonuç anketin geçerli olduğunu ifade eder.

Tablo 2: Hotelling T-Kare Testi

Hotelling T-Kare	F	df1	df2	Sig
4576,644	186,509	22	182	,000

Tukey'in Toplanabilirlik testi sonuçlarına baktığımızda, cevap skorlarının toplanabilir olduğu sonucuna varılmaktadır (***p-değeri* <0,001**).

Tablo 3: ANOVA - Tukey'in Toplanabilirlik Testi

			Kareler toplamı	df	Ortalama kare	F	g
Bireyler arasında			696,032	203	3,429		
Bireyler içinde	Sorular arasında		3809,061	22	173,139	157,729	,000
	Artık	toplanabirlik	51,110[a]	1	51,110	47,041	,000
		Denge	4851,220	4465	1,086		
		Toplam	4902,330	4466	1,098		
	Toplam		8711,391	4488	1,941		
Toplam			9407,424	4691	2,005		

İKİNCİ BÖLÜM
BULGARİSTAN'DA TÜRK AZINLIK KİMLİĞİ İNŞASININ TARİHSEL SÜRECİ

2.1. BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİ VE ULUSAL KİMLİK İNŞASI

Osmanlı hükümdarlığı altındaki bütün Balkan bölgesinde olduğu gibi sonradan modern Bulgaristan devletinin kurulacağı bölgede de halk *milletlere* ayrışmış bir şekilde yaşamını sürdürüyordu (Poulton, 1997: 14). Millet sistemi Osmanlı tebaasını dil/soy zemininde değil, din/mezhep zemininde tasnif ediyordu. Bu sistemde kişilerin farklı dili konuşmaları veya farklı bir soydan gelmeleri önem taşımıyordu; aynı dine inanan kişiler aynı milletin içinde yer alıyordu (Poulton, 1997: 16-17) ve içine doğdukları milletin ruhani, mali ve idari otoritesine bağlıydılar (Ortaylı, 1998: 122). Bulgaristan'da Türkler, Pomaklar (Bulgarca konuşan Müslümanlar), Romanlar, Tatarlar vb. İslam hukukuna bağlı olarak yaşıyorlardı. Bu topluluklar ayrı etnik kimlikleriyle değil, bir bütün olarak dini kimlikleriyle, Müslümanlar olarak tanımlanmaktaydı (Köksal, 2006: 508). Bulgaristan'ın bağımsızlığını elde ettiği 1878 yılına kadar Bulgaristan'da Türkler sosyal ve politik alanda imtiyazlı durumdaydılar (Stoyanov, 1998: 23), ama bunu etnik kökenlerine değil, Müslüman milletine ait olmalarına borçluydular, çünkü "sünni Müslümanlar etnik kökenlerinden bağımsız olarak ümmetin asli unsuru kabul ediliyor ve yönetim işlerini üstleniyorlardı" (Gürsoy, 2007: 57). Bulgarlar ise Yunanlar ve Sırplarla beraber Rum milletine dahildiler. Bulgarlar kendi ruhani liderleri olarak tayin edilen Rum Patrikhanesi'nin otoritesi altında Ortodoks mezhebinin dini düzenlemelerine bağlı olup kendilerini her şeyden önce Hıristiyan olarak tanımlıyorlardı (Poulton, 1997: 16-17).

Osmanlı döneminde "*millet,* aile ve yöre dışında asli kimlik odağı olarak yerleşmiştir" (Poulton, 1997: 17). Etnik kimlik ise "ancak ikinci sırada yer alır" (Stoyanov, 1998: 57) hale gelmiştir. Dolayısıyla millet sisteminde yaşayan insanlar için her gün görüşülen, komşuluk yapılan kişilerden oluşan köy topluluğu "gerçek" toplulukken, dini topluluk "hayali" topluluğu oluşturuyordu. Osmanlının son

dönemlerinde ve devamında ise "ulus", dini "hayali" topluluğa rakip olarak ortaya çıkmıştır (Poulton, 2000: 50).

Bulgar ulusu, Osmanlı hükümdarlığı altında bölgelerüstü bir topluluk bilinci olarak şekillenmeye başlamıştır (Daskalov, 1998: 213). Bulgar tarihine "Diriliş" (Vızrajdane) olarak geçen bu süreçten önce Bulgarlar, Rum Patrikhanesi'nin idaresi altında olduklarından ve dolayısıyla vaaz ve eğitim dili Rumca olduğundan sadece Osmanlının değil, Yunanların da asimilasyonuna uğrama tehdidiyle karşı karşıyadırlar (Poulton, 2000: 47). Bu yüzden Diriliş süreci bir yandan Osmanlı'nın siyasi egemenliğine, bir yandan da Rumların kültürel egemenliğine karşı bir mücadele olarak tasvir edilmektedir (Daskalov, 2004: 99). Diriliş sürecinin amacı ulusal bilinci ortaya çıkarmak, bir başka deyişle Bulgar ulusuna aidiyet bilincini geliştirmekti (Daskalov, 1998: 213).

Bulgar ulusal kimliğinin inşası her ortak kimlik inşası gibi sadece kimin Bulgar olduğunu değil, kimin olmadığını da belirlemeyi kapsamıştır. Balkanlar'daki diğer uluslarda da gözlemlendiği gibi aydınlar topluluğu ulusal kimliği komşu Balkan uluslarından ve egemen Osmanlı'dan ayıracak sınırlar çekerek oluşturmuştur. Bulgar ulusu özellikle Almanya'nın romantik milliyetçilik söylemi çerçevesinde etnodilsel ve geçmişe yönelik bir ulus anlayışı içinde inşa edilmiştir (Todorova, 2009b: 163; Daskalov, 2004: 24-27). Dil, din, geçmiş Bulgar devletlerinin görkemi ve askeri başarıları, Osmanlıya karşı yürütülen mücadele, yaşam tarzı, folklorik şarkılar, giyim tarzı (örneğin *fes* ve *kalpak* karşıtlığı) ve gelenekler etnik ayrım sınırları olarak işlev görmüştür (Daskalov, 1998: 215-216).

Ulusal Diriliş döneminde Avrupa'da ve komşu ülkelerdeki milliyetçilik akımlarına uygun olarak aydınlar topluluğu (entelijansiya) ortak bir tarihi kader, Bulgarların kendi devletine sahip olma hakkı gibi ulusal fikirler yayarak Bulgarların kendilerini bir ulus olarak hayal etmesini sağlamıştır. Önce rahipler, sonra öğretmenler, filologlar, tarihçiler, gazeteciler, yazarlar vs. ortak etnik köken, tarih ve dil bilgisini yaymışlardır (Daskalov, 1998: 213-214). Diriliş sürecinde yazılmaya başlayan tarih kitapları ulusu ve ulusal bilinci şekillendirme gibi önemli bir toplumsal görev üstlenmiştir (Daskalov, 2004: 1-2). Kültürel elitler Bulgar ulusunun

kökenini Slavlar, Proto-Bulgarlar ve Traklarda bularak[7] Bulgarları Türklerden ve Yunanlardan ayıracak tarihsel birliği inşa etmiştir (Daskalov, 1994: 29-30). Bütün Balkan devletlerinde olduğu gibi Bulgaristan'da etnisiteye dayanan ulus anlayışında Bulgarca, birliği sağlayacak en güçlü ayırt edici kod olarak kabul edilmiştir (Daskalov, 1998: 215; Todorova, 2009a: 163,173). Bulgarları bir ulus oldukları konusunda ilk "uyandıran kişi" (Daskalov, 2004: 2) olarak kabul edilen Peder Paisii Hilendarski daha 1762 yılında yazdığı *Slav-Bulgar Tarihi* (*Istoria Slavionobalgarska*) isimli kitabında şöyle demektedir:

> "...ve onlar kendi Bulgarcalarını önemsemiyorlar ama Yunanca okumayı ve konuşmayı öğreniyorlar ve kendilerine Bulgar demeye utanıyorlar. Oh, akılsız! Neden kendine Bulgar demekten utanıyorsun ve kendi dilinde okuyup konuşmuyorsun? Bulgarların krallığı ve devleti yok muydu sanıyorsun?...Bütün Slav ırkı arasında Bulgarlar en büyük görkeme sahipti, önce onlar kendilerine çar dediler, önce onların patriği vardı, önce onlar Hıristiyan oldu ve onlar en geniş toprak üzerinde egemenlik kurdu ... aldanma, ey Bulgar, halkını ve dilini bil, dilini öğren!"[8]

Rumca konuşan Bulgarları eleştiren Paisii kitabında şanlı Ortaçağ devletlerine dayandırdığı Bulgar dilinin, kültürünün, tarihinin zenginliğini övmekte, Bulgarlara kendilerine ait olan bu şanlı ve üstün dil, tarih ve kültüre sahip çıkma çağrısı yapmaktadır. Kendisinin aynı zamanda bu kitabı yazarak modern Bulgarcanın temelini attığı kabul edilmektedir (Todorova, 2009b: 165-166). Ulusal hareketin temsilcileri eğitime de ağırlık vererek laik, merkezi ve tek bir eğitim sistemi geliştirmeye, ortak bir Bulgarcada karar kılarak bu dilde okuma yazmayı yaymaya ve "yüksek kültürü" geliştirmeye, etnik soy ve tarih bilgisini kitlelere yayarak Bulgar "tinini" ve bilincini şekillendirmeye çalışmışlardır (Daskalov, 1998: 214-215; Todorova, 2009a: 176). Bulgar ulusunun kuruluşu açısından ikinci önemli adım ise Yunanların asimilasyonist etkisinden kurtulmak için Bağımsız Bulgar Kilisesi için verilen mücadele olmuştur (Daskalov, 1998: 215; Todorova, 2009b: 163). Ulusal Dirilişin son aşamasını ise çetecilerin ve Rakovski, Karavelov, Botev, Levski gibi

---

[7] Bulgaristan'da farklı etnik toplulukları birleşmesi sonucunda daha 9. yüzyıldan itibaren ortak bir ulusal kimliğin geliştiği, Osmanlı döneminde bastırılan bu bilincin Diriliş döneminde tekrar uyanışa geçtiği savı hala yaygındır. Bkz. Zagorov, 2004: 43-46

[8] Bu eserin Bulgarca elektronik nüshasına aşağıdaki internet adresinden ulaşılabilir http://kodeks.uni-bamberg.de/bulgaria/media/PaisijSlavbolgIstText.pdf

sonradan ulusal kahramanlar olarak kutlanacak devrimcilerin kültürel ve silahlı mücadelesi oluşturmuştur (Daskalov, 1998: 215-216).

19.yüzyılda Avrupalılaşan aydınlar topluluğu arasında, başka topluluklarla karşılaştırıldığında Bulgarların geri kaldığına ve değersiz görüldüğüne dair güçlü inanç, Daskalov'un deyişiyle bugün de hala varlığını koruyan "telafi edici milliyetçiliğe" yol açmış ve "sağlıklı (normal) bir ulusal kimliğin" gelişmesine engel olmuştur (1998: 216-217). Bir yandan Yunanların kültürel etkisi ile Bulgarlığın aşağı görülmesinin verdiği utanç, bir yandan Osmanlı egemenliği altında Batı toplumlarındaki gelişmelerden geri kalmışlık duygusu, dönemin kültürel elitlerinin Bulgar dilini, kültürünü ve tarihini romantize etmesine yol açmıştır (Daskalov, 1998: 217; Todorova, 2009b: 165). Hıristiyan, medeni, uzun ve zengin bir tarihe sahip Bulgarların karşısında ise bir "öteki" olarak barbar, zalim, Müslüman Osmanlılar (ya da Bulgaristan'da bir ayrım gözetilmeyerek yaygın olarak kullanıldığı şekilde Türkler) inşa edilmiştir. 18.yüzyılda Hilendarski Osmanlı'dan önceki geçmiş krallıkları ve kişilikleri yücelten kitaplar yazarken Osmanlı'yı bu uzun ve zengin geçmişe sahip, medeni, Hıristiyan halkı boyunduruk altında tutan bir zalim olarak resmetmiştir. 19. yüzyılda Rakovski, Karavelov, Botev gibi şairler ise Osmanlı egemenliği sürecinde dini kitaplarda ve halk türkülerinde yer edinen stereotipleri daha da pekiştirecek eserler üretmişler, devamında Vazov gibi yazarlar tarih ve kurgu arasındaki sınırları iyice bulanıklaştırarak Osmanlı dönemini her şeyi ile "şeytanlaştırmışlardır". Bulgaristan'da ulusal kimliği güçlendirmeye yönelik bu çalışmaların da etkisiyle Osmanlı dönemi 500 yıllık "Türk köleliği" veya "Türk boyunduruğu" olarak bilinçlere kazınmıştır (Brunnbauer, 2001: 4; Daskalov, 2004: 5; Eminov, 1997a: 5). Osmanlılar görkemli Bulgar devletlerinin kültürünü yok eden, Bulgarların doğal tarihi gidişatını kesintiye uğratarak Avrupa'daki Rönesans ve Reformasyon gibi gelişmelerden uzaklaştıran, kültürel olarak gerileten, siyasi ve entelektüel elitin gelişmesine engel olan, Bulgarlara zorla İslam dinini kabul ettiren, çocuklarını "kan vergisi" olarak alıp köleleştiren (devşirme), Bulgar kadınlarına tecavüz eden, Bulgarlara sürekli eziyet ve acı çektiren bir halk olarak resmedilmiştir (Brunnbauer, 2001: 4; Gradeva, 1996: 422; Todorova, 2009a: 182). Kültürel eserler

ve tarih kitaplarında egemenliğini sürdüren ve Bulgarların ortak hafızasında yer edinen bu imaj[9] (Todorova, 2004), günümüzde bile Bulgarların Türklere bakış açısını ve dolayısıyla toplumsal ilişkileri etkilemeye devam etmektedir (Gradeva,1996: 425).

Özetle Bulgar ulusal kimliği inşa edilirken soy, dil, din, gelenekler kültürel hammadde olarak seçilmiş, Osmanlı ise Bulgarların kendilerini ayırt ettiği düşman öteki olarak işlev görmüştür. Ulus, vatandaşlar topluluğu ile değil, belli kültürel özelliklere sahip olduğu vurgulanan bir etnik topluluk ile eşleştirilmiştir. Ancak böyle bir anlayış başka bir soy, dil veya dine sahip vatandaşların ulusun dışında kalmasına neden olmaktadır. Denich'in de vurguladığı gibi bir ulus-devlette etnik topluluk ve ulus bir tutulduğunda ulusal kimlik vatandaşlığın bir niteliği olamamaktadır (2000: 41-42). Nitekim Todorova'ya göre Bulgaristan'da dilin, dinin ve buna bağlı kültürel örf ve adetlerin ulusu birleştiren unsur olarak kabul edilmesi nedeniyle etnik çoğunluktan başka bir dil konuşan ve dine inanan Türklerin, ayrıca Bulgarca konuşsalar da Müslüman olan Pomakların ulusa entegrasyonu mümkün olmamıştır[10] (2009a: 177). Bulgaristan'ın 1877-1878 savaşından sonra Rusların da yardımıyla özgürlüğünü kazanmasından sonra yeni kurulan devlette kalan Türkler, bu devletin vatandaşı olarak kabul edilseler de etnokültürel ulusun dışında bir azınlık topluluğu olarak marjinalize edilmişlerdir. Kendileri Bulgar ulusu içinde "yabancı bir hükümdarlığın" geride bıraktığı "yabancı" birer unsur olarak kalmıştır. Todorova Bulgar ulusu gibi etnisite, din ve dil gibi sınırlar kullanılarak inşa edilen bütün Balkan uluslarında, bu sınırların dışladığı diğer topluluklara ait vatandaşların ya göçe zorlandığını ya da asimile edildiğini vurgulamaktadır (2009a: 176). Etnik Bulgarların coğrafyaları olarak gördükleri alanda etnokültürel olarak birleşmiş bir ulus-devlet

---

[9] Totaliter rejimin çöküşünden sonra bazı siyasi, akademik ve kültürel çevreler 19. yüzyıl milliyetçiliğinin ortaya attığı ve Bulgarların çektiği eziyete vurgu yapan "boyunduruk-kölelik" dönemi yerine daha hoşgörülü bir toplumsal yapı ve ilişkilere vurgu yapan "varlık-egemenlik-yönetim" gibi kavramların kullanılmasını daha uygun görmektedir. Bu görüşü savunanlar Balkanlar'daki tarih yazımının nesnel olmadığını ve Osmanlı Dönemi'nin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini kabul etmektedir. Ancak "kölelik" imajıyla yetişen Bulgar toplumu bu yeni yorumu kabullenmekte zorlanmaktadır. Bkz. Pojarliev, 1997; Mutafçieva, 2009; Papakoçev, 2011; Metodieva, 2013; Dotsent ot BAN, 2012; Napadnaha Kmeta, 2015

[10] Pomaklar açısından bu durum sonradan değişecektir. Pomaklar Bulgarca konuştuğundan etnik soyu Bulgar ve etnik ulusun bir parçası olarak kabul edilecektir. Bugün bile Pomakların kimliği ile ilgili tartışmalar devam etmektedir.

kurmak için çabalayan Bulgar milliyetçileri de kültürel çeşitliliği yok etmek için ülkedeki etnik azınlıkları göçe zorladıkları gibi onları asimile edip "Bulgarlaştırmaya" kalkışmışlardır (Eminov, 1997b: 4).

Ulusal Diriliş sürecinin sonunda Bulgar ulus-devleti kurulduktan sonra da ulusu şekillendirme hareketleri devam etmiştir (Daskalov, 1998:213) Osmanlı Devleti'nden özgürlüğünü kazanması ile beraber etnik Bulgar milliyetçiliğinde yeni bir döneme girilmiştir. Ulusal kimliğinin kökenini ve böylelikle doğal sınırlarını Ortaçağ devletlerinde bulan Bulgar milliyetçiliği 1878 sonrasında imzalanan San Stefano Antlaşması ile tarihsel olarak hakkı olarak gördüğü[11] Moesia, Trakya ve Makedonya'yı topraklarını kapsayan bir devlet kurmaya yaklaşmıştır. Ancak Rusya'nın etkisi altında gelişen büyük bir Slav devleti Avrupa devletlerinin çıkarlarına ters düştüğünden Berlin Antlaşması ile daha küçük bir Bulgaristan Prensliği kurulmuştur. Böylelikle "Büyük Bulgaristan" hayali doğan Bulgar milliyetçiliği irredantist bir nitelik de kazanarak dille ve dinle tanımladığı bir etnisiteye dayanan ulusunu aynı devlet sınırları içinde birleştirmeye çabalamıştır (Daskalov, 1998: 217-219; Todorova, 2009b: 180-182). Ancak 1913'te II. Balkan Savaşının ve 1918'te I. Dünya Savaşının "ulusal felaketler" olarak anılacak bir hüsranla sonuçlanması ile Bulgar milliyetçiliği savunmacı bir nitelik kazanmıştır. (Daskalov, 1998: 220; Todorova, 2009b: 182). Berlin Antlaşmasını büyük bir haksızlık olarak kabul eden savunmacı milliyetçilik "izole edilmiş ve dünyanın dikkatini çekmeyi başaramamış bu ulusun eziyeti" (Todorova, 2009b: 185) olarak kendini ifade etmiştir. Bütün bu süreçte aydınlar topluluğunun yazılarında Bulgar ulusunun inşasındaki en büyük sorun göze çarpmaktadır : "ulus ve toprak ya da başka bir deyişle etnik topluluk ve devlet örtüştürülmektedir" (Todorova, 2012a).

> "Bulgaristan", hem Bulgar halkının eşanlamlısı olarak hem de devletin topraklarını belirlemek için kullanılmaktadır. ...milliyetçi ülkü ulusun tam olarak ve layıkıyla anca ve ancak ulusun bütün üyelerini kapsayan bağımsız ulusal sınırlar içinde gelişebileceğini savunmaktadır (Todorova, 2012a)

---

[11] Balkan kimlikleri ve otoktonluk iddiası için bkz. Arman, 2007: 87-93

Söz konusu eserler ulusal aidiyeti "kan bağına" bağlamışlardır (Zagorov, 2004: 36). Örneğin Kazanciev ulusal bilincin "halkın tinsel birliğini" içerdiğini savunmaktadır. Tinsel birlik ise aynı kanı paylaşmakla, bir başka deyişle aynı soydan gelmekle, ortak dinle, dille ve tarihle sağlanmaktadır (aktaran Zagorov, 2004: 37; aktaran Daskalov, 2004: 15-16). Siyasi, akademik ve kültürel elitler ulusal kimliği güçlendirmek için Bulgar devletinin sahip olduğu uzun geleneğe, Bulgarların Slav edebiyatı ve Kiril alfabesinin gelişimindeki rolüne ve Hıristiyan dünyasına aidiyetine vurgu yapmışlardır (Hajdinjak ve diğerleri, 2012: 11) Osmanlı egemenliğinden kurtulduktan sonra kültürel homojenleştirme çalışmaları da daha çok ağırlık kazanmıştır. Bulgar "yüksek kültürünü" geliştirme amacıyla bilim akademisi, üniversiteler, tiyatro ve operalar, müzeler ve kütüphaneler kurulmuştur (Daskalov, 1998: 221).

Milliyetçiliğe karşı tek alternatif olarak ortaya çıkan komünizm ideolojisi (klasik Marksizm) Bulgar milliyetçiliği tarihinde sadece kısa bir ara olarak kalmıştır. İdeoloji olarak komünizm 1956 yılında devlet komünizmine dönüştüğünde Todorova'ya göre egemen Marksist-Leninist jargonun kisvesi altında geçmişin milliyetçi söylemi canlanmıştır:

> "Devlet komünizmi Marksist doktrinden önemli unsurlar[12] almıştır...Marksist söylemi temel alarak hak iddialarını meşru kılmıştır... Sözde "komünist milliyetçilik" kisve değiştirmiş "sıradan" milliyetçilikten başka bir şey değildir" (Todorova, 2012b).

Bu nedenle Todorova Bulgaristan'ın tarihi gelişiminde "etnisite, milliyetçilik ve devlet komünizminin 18.yüzyıldan 20. yüzyılın sonuna kadar tam bir doğru şeklinde ilerlediğini...(nerdeyse) bölünmeyen milliyetçi bir süreklilik" (Todorova, 2012b) oluşturduğunu belirtmektedir. Ancak komünist dönemin milliyetçiliği irredantizmden uzaklaşmış, statükocu ve kültürel bir milliyetçiliğe dönüşmüştür (Todorova, 2012a; Daskalov, 1998: 222). Sınır içine yönelen milliyetçilik özellikle aydınlar topluluğu (yazarlar, şairler, ressamlar, yönetmenler, tarihçiler) arasında çok büyük artış göstermiştir. Bu dönemde Bulgarların ortak kültürünü kurmak ve ulusal

---

[12] sosyal adalet ve eşitlik fikirleri, modernleşme ve sanayileşme potansiyeli (Todorova, 2012b).

bilinci şekillendirmek için yine tarihsel anlatılardan yararlanılmıştır. Daha 9. yy.da Proto-Bulgarlar, Slavlar ve Trakların birleşmesi ile Bulgar ulusunun son halini aldığını ve devletini kurduğunu savunan bir kuram "siyasi söylemde etnik veya başka bir azınlığa yer vermeyen bir üniter devlet ilkesini desteklemek için kullanılmıştır" (Todorova, 2009b: 189). Trakların kültürü, Proto-Bulgarların cengaverliği, Slavların barışseverliği, Ortaçağ Bulgar hükümdarlarının otoritesi ve gücü vurgulanmış, Kiril ve Metodi'nin Slav dünyasına kazandırdıkları alfabe ve yazı kültürü kutlanmış, "Diriliş" döneminin bütün figürleri ve olayları neredeyse kutsanırken Osmanlı bu ulusun kurtulmak için büyük mücadeleler verdiği bir "öteki" olarak yerilmiş, komünist rejimin önderleri kahramanlaştırılmıştır (Daskalov, 1994: 30- 33, 45). Milliyetçiliğin yükselişe geçtiği bu dönemde akademik ve kültürel elitlerin desteği ve Bulgar nüfusunun çoğunluğunun onayı ile 1984 yılında resmi adı "Yeniden Doğuş" süreci olan, Türkler arasında ise "Ad Değiştirme" dönemi olarak nam salan azınlıkların kültürel asimilasyonu gerçekleştirilmiştir (Daskalov, 1998: 223; Todorova, 2012a). Bulgar liderleri etnik, dinsel veya dilsel farklılıklara bakılmaksızın Bulgaristan'da yaşayan herkesin aynı kandan geldiğini öne sürerek bütün nüfusun Bulgar olduğuna karar vermiştir.

Bulgar hükümetleri bütün bu tarihi süreç içinde ülkede kalan Türklerin bir azınlık topluluğu olarak özgürce gelişmesini sağlayacak hakları ile ulusal güvenlik ve egemenlik arasında denge kurmakta zorlanmıştır. Türklerin 1) daha önce egemen olan ve yeni oluşan Bulgar ulusunun reddettiği Osmanlı sistemi ile ilişkilendirilmesi, 2) egemen çoğunluktan başka bir dine ibadet ediyor ve başka bir kültürel alana ait oluşu, 3) "anavatanına" yakın "otokton" bir halk olması nedeniyle bu topluluğun ulusa entegrasyonunu sorunlu kılmıştır (Stoyanov, 1998: 61-62). Bölümün devamında Bulgar milliyetçiliğinin geçirdiği değişimlere bağlı olarak Türk azınlığın gelişim süreci ele alınacaktır.

2.2. BULGARİSTAN'DA TÜRK KİMLİĞİNİN TARİHSEL BAĞLAMI

Todorova, Balkanlar'da, Osmanlı mirasının toplumsal hayattaki önemi denince, çözülmesinin imkansız ya da çok zor olduğu anlaşılan, bugün de etkisini gösteren demografik alana ilişkin uzun süreli gelişmelerin akla geldiğini

belirtmektedir (2009a: 174). Bulgaristan'daki Türklerin kökeni ve buna bağlı olarak "gerçek Türklerin" sayısı da akademik çalışmalarda ve toplumsal tartışmalarda her zaman güncelliğini korumuştur. Balkanlar'da yaşayan yüksek orandaki Müslüman nüfusun kökenine ilişkin farklı açıklamalar getirilmektedir. Türk tarihçiler Osmanlı hükümdarlarının Balkanlara ve Bulgaristan'a bilinçli ve planlı bir şekilde Anadolu'da yaşayan Türkleri yerleştirdiğini savunmaktadır. Böylece Türklerin burada yaşayan Hıristiyanlar üzerinde ciddi bir sayı üstünlüğü kazandığını belirtmektedirler. Bulgar tarihçiler ise Osmanlıların yerleştirme politikası savını çürütmek için ülkedeki Müslüman sayısının fazlalığını Bulgarların zorla din değiştirmeye zorlanmasına bağlamışlardır. Türklerin kökenine ve sayısına ilişkin tarihi araştırmalarda ortaya konan görüşlerin çeşitli ulusal politikaları haklı çıkarmak için kullanıldığı göz önünde bulundurulacak olursa farklı görüşlerin öne sürülmesi de anlam kazanmaktadır. İki taraf da ülkedeki Müslümanların etnik olarak kendi uluslarına ait olduğunu savunmaya çalışmışlardır. Bulgar tarafı Müslüman ve Türklere yönelik asimilasyon politikalarını haklı çıkarmak için bu toplulukların kendi ulusuyla kan bağını kanıtlamaya çalışmış, Türk tarafı ise Türkiye'deki siyasi elitlerin bölgeye yönelik aktif politikalarını haklı çıkarmak için etnik bir bağ olduğunu iddia etmiştir[13] (Todorova, 2009a: 174-175)

Zorla din değiştirme tezini savunan Bulgar tarihçilerin çoğu 19.yüzyıl milliyetçilerinin ulusal kimlik bilincini güçlendirme amacıyla yazdıkları eserlere dayanmaktadır. 19. yüzyılda yazılan bu eserlerin kendileri ise 17.yüzyılda bazı Bulgar köylerinde kitlesel İslamlaştırmayı tarif ettiği söylenen üç belgeyi temel almaktadır (Todorova, 2004). Ancak 17.yüzyılda yazıldığı söylenen belgelerin özgün hali hiçbir zaman bulunamadığından günümüzde bu belgelerin gerçekliği sorgulanmaktadır. 19.yy. belgelerine eleştirel bir şekilde yaklaşan bilim insanları yaptıkları çalışmalarla (örn. Zheljazkova, 1990) kitlesel şekilde zorla bir İslamlaştırmanın gerçekleşmediğini savunmaktadır. Zhelyazkova Bulgaristan'da Osmanlılar tarafından uygulanan bir İslamlaştırma politikası olmasa da bazı bireylerin, ailelerin ve hatta bütün köylerin Müslüman milletine ait olmaktan dolayı

[13] Konuyla ilgili en yeni örneklerden biri: A. Davutoğlu'nun 2001 tarihli "Stratejik Derinlik" kitabının 2015 yılında Bulgarcaya çevrilmesi, Türkiye'nin Yeni Osmanlıcılık politikası ve Bulgaristan Türkleri konusunda tartışmalar yaratmıştır (kişisel görüşmeler, 2016).

sahip olacakları ekonomik, hukuki ve toplumsal imtiyazlardan dolayı İslim dinine geçtiğini belirtmektedir. Ancak söz konusu çalışmalar günümüzde Bulgar toplumu tarafından görmezlikten gelinmektedir (aktaran Eminov, 1997c: 215-217).

Eminov çeşitli kaynaklara dayanarak Bulgarların bir kısmının İslam'ı kabul ettiğini, ama bölgenin etnik ve dini yapısındaki asıl değişikliğin Osmanlı hükümdarlarının 14.yüzyıldan itibaren stratejik bölgelere Anadolu'da yaşayan Müslüman Türkleri yerleştirmesi ile gerçekleştiğini savunmaktadır. Askerler, göçebeler, çiftçiler, zanaatkarlar ve tüccarlar, derviş ve imamlardan oluşan Türkler, Anadolu'dan gönüllü olarak göç ettiği gibi Osmanlı Devleti tarafından ayaklanmaları kontrol altına almak için sürgün de edilmişlerdir. Planlı bir şekilde yürütülen bu yerleştirme politikası sonunda 16.yüzyılda Balkanlar'daki ve Bulgaristan'daki demografik yapı değişmiştir. Müslümanların çoğu şehirlere yerleşirken Hıristiyanlar dağlara ve kırlara çekilmiştir. Şehirlerde daha çok siyasi ve ekonomik gücü elinde tutan Türk zanaatkarlar, idareciler ve askerler, Rum ve Yahudi tüccarlar ve zanaatkarlar oturmaya başlamıştır (Eminov, 1997c: 210-211)

Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla beraber bölgede yaşayan Müslümanların toplumsal ve siyasi statüsü değişmiştir. Azınlık durumuna gelen Müslüman ve Türklerin büyük çoğunluğu ya art arda gelen savaşlarda öldürülmüş ya da sonradan Türkiye olacak bölgeye göç etmişlerdir (Stoyanov, 1998: 62-63). Eylül 1878'de Britanya'nın eski Filibe konsolos yardımcısı ve Edirne konsolosu Edmund Calvert kurtuluşun ilk ayları ile ilgili yazdığı raporda yaşanan kırımlarla ilgili aşağıdaki ifadelere yer vermiştir:

> Rus hükümeti Hıristiyanların yasayı kendi ellerine almasına ve ayrım gözetmeden Türk topluluğunu kıyımdan geçirmesine, köylerini yağmalamasına ve talan etmesine izin vermektedir...(aktaran Brunnbauer, 2001: 40).

Türk araştırmacılar Bulgaristan devletinin kurulmasından hemen önce bu topraklardaki Müslüman nüfusun Bulgarlardan daha fazla sayıda olduğunu, Türk ve Bulgar nüfusun ise eşit oranda olduğunu savunmaktadır. Örneğin Şimşir Bulgaristan devletinin kurulmasıyla sonuçlanan 1877-1878 savaşından önce Tuna vilayetinde 1.120.000 Türk-Müslüman'ın ve 1.130.000 Bulgar'ın yaşadığını savunmaktadır. Kendisine göre savaşlar sırasında yaşanan kırımlar ve göçler neticesinde Müslüman

nüfus azınlık haline getirilerek "Bulgaristan'a bir vatan açılmıştır" (Şimşir, 1986: 18). Bulgar araştırmacılar ise bu sayısal değerlere karşı çıkmaktadır. Yabancı kaynaklara dayanan Stoyanov savaştan önce nüfusun sadece üçte birinin Müslüman milletine ait olduğunu, 1878 yılında ise Bulgar topraklarında sadece 466.000 Türk'ün yaşamakta olduğunu belirtmektedir (1998: 59). Yabancı kaynaklardan Popovic de 19. yüzyılın ortalarında nüfusun yarısının değil, üçte birinin Müslüman olduğunu savunmaktadır. Savaştan sonraki Bulgar devletinin sunduğu nüfus sayımı istatistiklerini ise "taraflı ve fantastik" olarak nitelemektedir. Ancak hem yeni toprakların eklenmesi hem de sürekli göçler nedeniyle etnik grup olarak Türklerin nüfus sayısının 1878-1944 yılları arasında 466.000 ile 800.000 değerleri arasında oynadığını ifade etmektedir. Popovic o nedenle savaşların sürdüğü dönemle ilgili kesin bir bilgi verilemeyeceği savunmaktadır (1986: 3-4, 9). Crampton da savaş öncesinde nüfusun yüzde 33'ünün "çoğunluğu Müslüman olan etnik Türklerden" oluştuğunu ifade etmektedir. Ancak yaşanan göçler ve kırımlar nedeniyle bu oranın gitgide azaldığını belirten Crampton, savaşın sona erdiği yıl olan 1878'de ülkede artık sadece yüzde 26 oranında Türk (ana diline göre ölçülmüş) olduğunu; savaştan 12 yıl sonra 1900 yılında ise bu sayının neredeyse yarı yarıya azalarak yüzde 14'e düştüğünü belirtmektedir (2005: 111-113). Todorova ise savaşların sonunda Bulgaristan'da toplam olarak yüzde 13 civarında bir azınlık nüfusun (Türkler, Pomaklar, Romanlar, Tatarlar, Ermeniler, Yahudiler, Ruslar vs.) kaldığını belirtmektedir (2009a: 175).

Görüldüğü gibi nüfus konusundaki kaynaklar hem Türk/Müslüman ayrımı konusunda zorlanmakta, hem de sayı olarak birbirini tutmamaktadır. Kesin tespitlerde bulunmak zor olsa da Bulgaristan devleti yeni kurulduğunda ülkedeki Müslüman ve Türk nüfusun sayısının kırımlar ve göçler sonunda çok bariz bir şekilde azaldığı bir gerçektir. Höpken sadece güvenilir bulduğu kaynakları değerlendirdiğini (ve bu nedenle savaş dönemlerini ele almadığını) belirterek 1878'den günümüze Bulgaristan'ı 1 milyondan fazla Türk'ün terk ettiğini savunmaktadır (1997: 55). İlk göçler 1877-1878 savaşı sırasında ve sonrasında gerçekleşirken, ikinci göç dönemi kalan Türklerin siyasi ve toplumsal kurumlara eşit katılım umutlarının sona ermesiyle 1944 yılına kadar devam etmiş, üçüncü dönem Komünist rejim altında Bulgaristan ve Türkiye arasında yapılan anlaşmalar sonucunda belli dönemlerde kontrollü göçler şeklinde ilerlemiş, son dönem ise

1989'daki büyük göçle beraber başlamıştır (Mahon, 1999: 154). Bulgaristan'ın Avrupa Birliğine katılmasıyla yeni bir iş ve/veya yaşam alanı olarak Avrupa ülkeleri de Türkler için bir seçenek olarak ortaya çıkmıştır. Ancak günümüzde zorunlu ve gönüllü göç hareketlerinin sonunda bile Bulgaristan'da Türkler hala en kalabalık azınlık nüfusu olarak yaşamını sürdürmeye devam etmektedir. 2011 senesinde yapılan son nüfus sayımına göre toplam 7.364.570 kişiden 5.664.624 kişi kendini Bulgar, 588.318 kişi Türk, 325.343 kişi Roman, 49.304 kişi başka bir etnik gruptan olarak tanımlamıştır (NSI, 2011b).

2.2.1. Özerklik ve Dışlanma: Dini Topluluk olarak Türkler (1878-1944)

Bulgaristan devleti kurulur kurulmaz Bulgarca ve Ortodoks Hıristiyanlıkla tanımlanan üniter bir ulus-devleti pekiştirme çabası içine giren kurumları ve toplumu, bu milliyetçi ülkü ile sınırları içindeki etnik, dinsel ve kültürel çeşitliliğin ihtiyaçlarını dengeleme sorunuyla karşı karşıya kalmıştır (Hajdinjak ve diğerleri, 2012: 3). Araştırmacılar Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1878 yılından komünistlerin iktidara geldiği ve sonrasında bütün nüfusu kapsayacak köklü bir siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimin yaşandığı 1944 yılına kadar Müslümanlara yönelik devlet politikalarında ilgisizlik, hoşgörü ve asimilasyon gibi bir çeşitliliğin gözlendiğini belirtirken (Köksal, 2006: 504), yerel düzeyde Müslüman ve Hıristiyan nüfus arasındaki ilişkilerin de bazen komşuluk ve hoşgörü, bazen de şüphe, soğukluk ve hatta nefret arasında gidip geldiğini savunmaktadır (Zhelyazkova, 2001: 285; Volgyi, 2007: 15).

1877-1878 savaşının sonunda imzalanan ve Bulgar Prensliğini kuran Berlin Antlaşması ile azınlıklar koruma altına alınmıştır. Antlaşmanın dördüncü maddesi hükümlerin geçerli olduğu azınlıklar olarak Türk, Yunan gibi etnik bir tanımlamada bulunsa da, beşinci maddesinde din ve mezhep ayrılığının gözetilemeyeceğini belirterek dini aidiyete vurgu yapmaktadır. Buna göre Bulgaristan'da ayrı dinden ve mezhepten olan azınlık üyeleri bütün medeni ve siyasi haklardan yararlanabileceklerdir. Devlet görevlisi olabilecekler, istedikleri mesleği seçebilecekler, özgürce dini yükümlülüklerini yerine getirebilecekler, kendi

örgütlerini kurabilecekler ve dini lider olarak İstanbul'daki Şeyhülislam ile ilişkilerini sürdürebileceklerdir (Şimşir, 1986: 366-367).

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ve Bulgar Krallığının kuruluşunu onaylayan 1909 tarihli İstanbul protokolü ve Balkan Savaşları sonunda imzalanan 1913 tarihli Barış Antlaşması da Müslüman azınlığa Bulgar çoğunluğun yararlandığı bütün medeni ve siyasal haklardan yararlanma hakkı, ayrıca din ve mezhep özgürlüğü tanımıştır. Protokole ekli sözleşme ile Başmüftülük ve müftülük seçimi, görevleri ve ilişkileri düzenlenmiştir. Başmüftülüğün şeriat hukuku konusunda İstanbul'daki Şeyhülislam ile yerel müftüler arasında aracılık edeceği kararlaştırılmıştır. Ayrıca her iki belgede de Müslüman cemaatin kendi dini önderlerine bağlı olacağı kararlaştırılmış, müftülere vakıfların yönetimi ve Türklerin eğitiminin sorumluluğu verilmiş, okullar, camiler ve mescitlerin korunacağı belirtilmiştir. Barış Antlaşması'na ekli sözleşme ile ayrıca Türk nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde tüzel kişilikleri tanınan "İslam Cemaati"nin seçilmesi ve Cemaat encümenlerinin okul ve vakıf işlerinden sorumlu olması kararlaştırılmıştır. Müftüler okul encümenlerini denetleyip, yeni okullar açılması için girişimlerde bulunabileceklerdir. Bulgar hükümetinin devlet bütçesinden karşılanmak üzere Müslüman azınlıklar için ilkokullar ve ortaokullar açması ve öğretmenlerin maaşını ödemesi kararlaştırılmıştır. Okullarda eğitim öğretimin Türkçe yapılma ve ayrıca Bulgarcanın okutulması da karara bağlanmıştır (Şimşir, 1986: 368-373).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan diğer bir önemli uluslararası antlaşma olan Neuilly Antlaşması'na (1919) göre de bütün Bulgaristan vatandaşları aynı medeni ve siyasi haklardan yararlanacaklardır. Azınlıklar ana dillerini her alanda, özel ve ticari işlerinde, din, basın ve yayın alanında, toplantılarda kullanabileceklerdir. Ayrıca Bulgar hükümeti yasalarıyla resmi bir dil kabul etmiş olsa da azınlıklar mahkemelerde kendi anadillerini kullanabilecekleridir. Azınlıklar eğitim öğretim kurumları, dini ve toplumsal kurumlar, hayır kurumları açıp bunları denetleyip yönetebilecekler ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanabileceklerdir. Bunların masrafları azınlıklar tarafından karşılansa da azınlıkların yoğun olduğu bölgelerde devlet ve belediye bütçesinden pay ayrılacaktır. Ayrıca Bulgar hükümeti ilkokulda azınlık çocuklarının kendi anadilinde eğitim öğretim görmesi için gerekli kolaylıkları sağlayacaktır (Şimşir, 1986: 374-375).

1925 yılında imzalanan Bulgaristan-Türkiye Dostluk Antlaşması ile Bulgaristan ve Türkiye, Neuilly Antlaşması'nın kendi bölgelerindeki Müslüman ve Bulgar azınlıklar için uygulanacağını karşılıklı olarak taahhüt etmiştir. Aynı gün imzalanan Türk-Bulgar Oturma Sözleşmesi'nde ise ilk kez "Bulgaristan Türkleri" terimi geçmektedir. Akit taraflar Bulgaristan Türklerinin ve Türkiye Bulgarlarının gönüllü olarak göç etmek istemeleri durumunda engel çıkarmamayı kabul etmişlerdir (Şimşir, 1986: 376-377).

Bulgaristan devletinin ilk anayasası (1879-1947) Berlin Antlaşması'nda da öngörüldüğü gibi bütün vatandaşlara dini aidiyetinden bağımsız eşit medeni ve sivil haklar tanımıştır. Ancak yeni Bulgaristan devletinde Müslüman vatandaşlar etnik temele dayanan ulusun dışında tutulmuşlar, millet sisteminin mirası olarak kendi dini liderlerinin idaresi altına verilmişler ve Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına bağlanmışlardır (Mirkova, 2009: 471; Köksal, 2006: 504-513). Bir başka deyişle devlet Türkleri daha kuruluşundan itibaren "yabancı" bir "dini topluluk" olarak kategorileştirmiştir. Todorova, Balkanlar'daki Hıristiyan nüfusun milliyetçilik söyleminden yararlanarak bir ulus olarak şekillendiği dönemde Müslümanlara hala aralarında hiçbir etnik fark olmayan bir dinsel topluluk olarak davranmaya devam ettiğini belirtmektedir. Öte yandan, Todorova'ya göre Balkan Müslümanlarının kendileri de ulusal moda uyum sağlayamadıklarından ve ulusu şekillendirme sürecinin dışında tutulduklarından bir süre Osmanlı milleti zihniyetinin özelliklerini taşıyan değişken (fluid) bir kimliği korumuşlardır. Balkanlar'daki ulus alanında ötekileştirilen Müslümanlar kendilerini özümseyecek alternatif alan olarak Müslümanlığa yönelmişlerdir. Todorova bu alanı "Osmanlı mirası" olarak görmenin yanlış olacağını, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla Osmanlı mirasının Müslümanların algısından büyük ölçüde kaybolduğunu belirtmektedir. Bu nedenle Balkanlar'daki Müslüman nüfus üzerinde Osmanlı'dan ziyade Türk milliyetçiliğinin etkisinden bahsedilmesinin daha doğru olduğunu savunmaktadır. Ancak kendisine göre Osmanlı'nın Türklük ile örtüştürülmesinin bunu zorlaştırmaktadır (2009a: 177-178). Borden de Bulgar devletinin Türk azınlığını Bulgarların geleneksel düşmanı Osmanlı'nın mirası olarak kabul edip aynı zamanda yeni anavatanları olarak beliren modern Türkiye'yi kendi güvenliğini ve birliğini tehdit eden bir ülke olarak gördüğünü belirtmektedir (2001: 255-256). Aynı şekilde Mahon, Türkiye devletinin

"anavatan" olarak büyük önem taşıdığını ve Türk kimliğinin bütün Türk azınlıklarının daha büyük bir etnik topluluğun üyesi olduğu yönündeki pantürkist fikirle ilişkilendirildiğini belirtmektedir. Bu fikir Bulgaristan hükümetlerinin Türk irredantizmine karşı büyük korku beslemesine yol açmıştır. Ancak Mahon'a göre Türkleri "Bulgarlaştırmaya" yönelik 1984/1985 yılındaki asimilasyon kampanyasından önce ülke içindeki Türk milliyetçiliği çok zayıf ve organizasyondan yoksundur (1999: 154).

Bulgaristan'daki Türkler Osmanlı zamanında Müslüman milletine ait olmalarından dolayı toplumsal ve siyasi olarak imtiyazlı bir statüye sahiptiler. Ancak yeni Bulgar devletinin sınırlarının çekilmesiyle bu imtiyazlı statülerini kaybetmişler, "hükümdardan marjinal bir azınlık grubuna" (Stoyanov, 1998: 61, 63) dönüşmüşlerdir. Böylelikle yüzyıllardır Müslüman inancına sahip Osmanlı tebaası olarak yaşayan Türkler, Bulgaristan ve Türkiye devletlerinin kuruluşundan sonra iki yeni ulusal kimlik arasında kalmışlardır. Sınırları içinde yaşadıkları devlette etnisiteye dayalı bir ulus kurulduğundan Bulgar ulusuyla özdeşleşememişlerdir. Etnik olarak bağlı oldukları Türk ulusunun siyasi sınırları dışında kaldıklarından yeni beliren ulusal fikirleri takip edip bu oluşuma da dahil olmaları mümkün olmamıştır:

> "Bunun sonucu olarak Bulgaristan Türkleri hem Bulgaristan hem de Türkiye'deki ulusal oluşum süreçlerinin oldukça dışında kalmışlardır. Hem bir bağları vardı, hem de yoktu, bir şekilde bu iki ülke "arasında bir yerde" kalmışlardı. Yeni kurulan iki ulus devlet de, yani hem Bulgaristan hem Türkiye, onlara başka bir seçenek bırakmamıştı" (Borden, 2001: 266-267).

Berlin Antlaşması'nın sonunda irredantist bir milliyetçiliğin baş göstermesi nedeniyle Makedonya sorunu ön plana çıktığından Türk azınlığı devlet politikalarının öncelikleri arasında yer almamıştır. Devlet azınlıkların iç işlerine karışmamış, herhangi bir baskı da kurmamış, azınlıkların durumuna tamamen ilgisiz kalmıştır (Höpken, 1997: 57) Türklerin toplumsal hayatı dini ve kültürel özerklik bağlamında şekillenmiştir. Buna bağlı olarak Türkler ilk başta dinsel bir topluluk olarak kendi dini kurumları altında idare edilirken kendi okullarını ve basınını da korumuşlardır (Stoyanov, 1998: 57). Sofya'daki başmüftü topluluğun lideri olarak görev yapmaktaydı, yerel düzeyde ise müftüler din, yargı ve eğitim öğretim alanlarından sorumluydular (Popovic, 1986: 14; Şimşir, 1986: 66-85).

1877-1878 savaşından sonraki ilk dönemlerde siyasi bir baskı veya yasal bir ayrımcılıktan ziyade ülke içinde toplumsal alanda yaşanan değişimler Türklerin durumunu daha çok etkilemiştir. Türkler kendilerine gitgide yabancılaşan bir çevrede yaşamak zorunda kalmışlardır. Batılılaşan ve modernleşen ama aynı zamanda etnokültürel bir ulusal kimlik inşa etmekte olan genç Bulgar devleti, Bulgar kültüründe, toplumsal hayatında, topraklarında Osmanlı'ya ve İslamiyet'e ait ne varsa yok etme gayreti içindeydi. Batıya özgü şehir düzenlemesinin benimsenmesiyle Müslüman nüfusun alışık olduğu ve kendi kültürel yaşamlarına göre düzenlenmiş şehir yapısı değişmiş, evler ve mimari yapılar yok edilmiş, camiler dini olmayan amaçlarla kullanılmış, mezarlıklar şehir dışına alınmış, yer isimleri değiştirilmiştir (Eminov, 1997a: 6; Höpken, 1997: 59). Eminov bu eylemlerin Osmanlı egemenliğinin mirasının Bulgar kültürü ve Bulgar coğrafyasından silinmesi amacıyla, kısaca tarihe karşı duyulan bir düşmanlıkla yapıldığını savunurken (1997a: 6), Höpken daha olumlu bir yaklaşım sergileyerek söz konusu değişiklikleri etnik ve dini ayrımcılıktan çok elitlerin modern bir Avrupa devleti görünümüne ulaşma gayesine bağlamaktadır (1997: 59). Ancak Höpken de bu eylemlerin Müslüman topluluğu üzerindeki olumsuz etkisine dikkat çekmektedir:

> "...bu yine de Türk ve Müslüman nüfusunun ve bu nüfusun kimlik algısı üzerinde anında etkisini göstermiştir. Bu [değişiklikler] yeni devlette artık "yabancı" olduklarını gösteriyordu. Bu da onların göç etmelerine neden olmuş ya da dini topluluk dayanışması içinde iyice içine kapanmalarına yol açmıştır" (1997: 59).

Hıristiyan normlarına ve ülkenin gitgide modernleşmesine uyum sağlayamayan Türkler, kendilerini bu değişimler sonucunda doğdukları topraklara yabancı hissederek evlerini barklarını terk edip göç etmeye devam etmişlerdir. 1925 yılına kadar daha çok şehirlerde yaşayan memurlar ve aydınlardan oluşan 100.000 kadar kişinin gitmesiyle ülkede çoğunlukla II. Dünya Savaşına kadar %85'i köylerde yaşayan ve tarlada çalışıp çobanlık yapan, dini yaşam tarzını koruyan, eğitim seviyesi düşük, kendi içine kapalı bir azınlık topluluğu kalmıştır (Stoyanov, 1998: 63-64; Höpken, 1997: 56; Popovic, 1986: 5) Şehirlerde yaşayan Türkler ise esnaflık ve zanaatla uğraşmaktaydı. Aralarında profesör ve doktorlar, hatta birkaç sanayici ve gazeteci olsa da nadiren kamu hizmetinde görev almışlardır (Popovic, 1986: 16).

Bulgaristan'ın kuruluşundan sonra bütün nüfus için ilköğretim zorunlu hale getirilmiş ve anadilde eğitim veren Türk okulları için zorunlu Bulgarca eğitimi getirilmiştir. Ancak hükümetlerin istikrarsızlığı, kaynak yetersizliği, köylerle iletişimin zayıf olması, ama özellikle Müslümanların millet sisteminde olduğu gibi eğitim özerkliğine sahip olması nedeniyle bu reformlar Türk okulları açısından başarıya ulaşamamıştır. Sadece Türkler arasında değil Bulgarlar arasında da zorunlu eğitim reformunu uygulamak zaman almıştır. 1900'lerde hem Bulgarlar hem Türkler arasında öğrencilerin çoğu erkeklerden oluşuyordu ama Türkler arasında bu oran daha yüksekti (Eminov, 1997b: 123-125). Sosyo-ekonomik durumu genel olarak zayıf olan Türkler arasında 1905 verilerine göre okuma yazma bilenlerin oranı %6 iken (Popovic, 1986: 5), ileriki zamanlarda da Türk azınlığı açısından daha ilgili bir politika izleyen Çiftçi Birliği hükümetinin eğitim reformlarıyla beraber çok az bir düzelme meydana gelmiştir; 1930 senesinde bu oran erkekler arasında %19'a, kadınlar arasında ise ancak %9'a yükselmiştir (Höpken, 1997: 56; Stoyanov 1998: 71). Türklerin okulları antlaşmalarda da düzenlendiği gibi özel statüdeydi ve topluluğun kendisi tarafından finanse ediliyordu. Şehirlerdeki birkaç rüştiye okulu dışında çoğu dini okullardı[14] ve özellikle 1920 yılına kadar hiçbir şekilde laik eğitim almayan hocalar öğretmenlik yapıyordu (Höpken, 1997: 56-57). Vakıf malları geniş ölçüde yağma edildiğinden ve geride kalan Türkler iyice yoksul düştüğünden Türkler kendi okullarını finanse etmekte zorlanıyordu (Şimşir, 1986: 38). Devletin sağladığı destek ise Bulgar devlet okullarına sağladığı destekten 5-6 kat daha azdı. Türk okullarında görev yapan öğretmenler Bulgar öğretmenlere göre çok daha az maaş alıyor ve hem okul binaları hem de malzemeleri standartların çok aşağısındaydı. Buna rağmen Türk nüfusu çocuklarını Bulgar okullarına göndermemiştir. Bu nedenle çocuklar üst öğrenimden de mahrum kalmıştır. 1930'larda ortaokullardaki 40.000 öğrenci arasında sadece 74 Türk öğrenci öğrenim görüyordu (Höpken, 1997: 56-57). Türklerin çoğu Bulgarca bilmiyordu. Eğitim sistemi hem Türkleri iş piyasasında rekabet edemeyecek duruma getirmiştir hem de topluma entegrasyonunu zorlaştırmıştır (Zhelyazkova, 2001: 287). Devletin ilgisizliği ve kendi dini idareleri

[14] 1900'lerde ülkede yaklaşık 1300 kadar dini eğitim veren ilkokul, 21 tane rüştiye okulu ve 20 medrese bulunmaktadır (Stoyanov, 1998: 72; Muyhtar, 2003: 27)

altında Bulgar toplumundan tamamen uzaklaşan Türkler köylerde kendi halinde yaşıyor ve topluma entegre veya asimile olmak için bir istek de göstermiyorlardı (Mahon, 1999: 153-154).

Türk topluluğunun toplumsal ve eğitimsel şartları "ulusal liderlik" yapabilecek laik bir elit çevrenin oluşmasına imkan vermemiştir (Höpken, 1997: 57). II. Dünya Savaşına kadar farklı ulusal partiler içinde birkaç Müslüman ve Türk temsilci yer almıştır, ama bunların sayılarının Müslüman ve Türklerin toplum nüfus içindeki oranına karşılık çok az olduğu söylenebilir. 1891 yılında 25, 1908 yılında 15, 1920 yılında 9, 1923 yılında 10, 1925 yılında 5, 1933 yılında ise de 4 Türk milletvekili görev yapıyordu (Höpken, 1997: 57; Zhelyazkova, 2001: 287). Yerel düzeyde ise vakıfları, camileri, mescitleri vs. yönetmek için cemaat encümenleri kurulmuştur (Şimşir, 1986: 74-81). Höpken'e göre bu sistem Müslümanların ancak eğitim kurumlarına destek gibi konularda baskı kurabilmesini sağlayabilmiştir. Türklerin gerçek bir "etnik müzakere" yürütebilecekleri alanlar sınırlı kalmıştır. 1911'de kurulan İttifak-i İslam dine dayanan bir hayır kurumu olduğundan etnik menfaatleri teşvik etmemiştir. Anadolu'dan Bulgaristan'a geçmiş bazı Jön Türklerin fikriyle 1897'de Bulgaristan Muallimin-i İslamiye Cemiyeti kurulsa da bu organizasyon da "etnik" meseleler adına pek başarı gösterememiştir (1997: 57). Jön Türkler İslam'a karşı olmasalar da dini idare sisteminin sorgulayarak Türk kimliğinin din unsurunu temel almasına karşı çıkmışlardır. Bu yapılanmanın Türkçe konuşan Müslümanları Bulgar Hıristiyanlardan daha az gelişmesine neden olduğunu savunmuşlardır. Ancak hem Bulgaristan hükümeti hem de Osmanlı hükümeti bu modernizasyon taleplerini bastırmışlardır (Mirkova, 2009: 472).

Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1920'lerin sonuna kadar Türklerin siyasi ve toplumsal konumunda pek bir değişiklik olmamıştır. Dini bir topluluk olarak haklarına saygı gösterilmiş, eğitim ve kültürel özerklikleri korunmuş, kendi şeriat mahkemelerine sahip oldukları gibi nüfusun karışık olduğu bölgelerde sulh hakimlerini de seçebilmişlerdir, basın organları gelişmiş[15] ve ulusal partilerde Türk temsilciler yer alabilmiştir. Ancak devletin azınlıklara karşı ilgisiz tutumu ve azınlık nüfusunun toplumsal ve kültürel geri kalmışlığı devam etmiştir. Dini elitler laik bir

[15] II. Dünya Savaşından önce toplam 111 gazete ve 13 dergi yayınlanmıştır (Muyhtar, 2003: 29)

etnik mobilizasyon çabasında bulunmayarak dini kimliği pekiştirirken, hükümet de grup içinde etnisitenin kısıtlanması karşılığında dini idare sisteminin içişlerine müdahale etmemiştir (Stoyanov, 1998: 66-70; Höpken, 1997: 59-61). Ne var ki 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla modernizasyonu laiklikte gören Kemalist ideoloji de Bulgaristan'da sınırlı çapta olsa da yer edinmeye başlamıştır. Kemalizm daha çok şehirlerde yaşayan genç Türk öğretmenler ve aydınlar arasında destek bulmuştur. Modernistler Latin alfabesinin kabul edilmesini, okullarda sadece dini eğitimin değil, 'Avrupalı' doğal ve sosyal bilimlerin okutulmasını ve şeriat mahkemelerinin kalkmasını savunuyorlardı. Böylece ülkede Türklerin dini topluluk niteliğini korumak isteyen bir grubun karşısına modernleşmekte olan laik Türk ulusuna yönelen küçük bir grup ortaya çıkmıştır. Cahiliyete ve yozlaşmaya karşı savaş açan modernistler Türkleri hayat şartlarını iyileştirmek istemişlerdir. 1924'te ilk laik organizasyon olarak ortaya çıkan ve resmi olarak spor ve kültür derneklerini birleştiren "Turan" organizasyonunun hedefi Türk nüfusunu "ulusal bir Türk azınlığına" dönüştürmektir. Ancak laik elitin sayıca az olması, Türkler arasında okuma yazma bilmeyenlerin sayısının yüksek olması ve topluluk içindeki dini liderlerin gücü Kemalizm'in yaygınlaşmasını engellemiştir. Dini liderler laik Kemalist reformların yaygınlaşmaması ve dini özerkliğin korunması için çalışmışlardır. Ayrıca Türkiye'nin irredantist emelleri olmasından kaygılanan Bulgar hükümeti, Osmanlı'nın dini temel alan millet sisteminin devamı olarak dini uygulamaları devam ettirmeyi savunan grubu, Türkiye'nin yolundan giderek dini kimliği laikleştirmeye çalışan gruba göre daha az tehlikeli bulmuştur. Bulgar hükümeti bu hareketin milliyetçi bir eğilimi olmasından şüphelenmiş ve modernizasyon söylemlerini ulusal egemenliğe tehdit olarak görmüştür. Turan üyelerinin Bulgar devletine sadakatini sorgulayarak Kemalizm karşıtı dini güçleri ve uygulamaları desteklemiştir. Örneğin Türk topluluğunun çoğunluğunun karşı çıkması nedeniyle Latin alfabesine ancak 30'lu yılların sonunda geçilmiştir. Şeriat hukuku bile Türkiye'de çoktan kalkmışken Bulgaristan'da 1938 yılına kadar korunmuştur. Yerel cemaat encümenleri dışında bir siyasi hareketi tehlikeli bulan devlet, modernistlerin Turan'ı laik bir siyasi temsil gücüne dönüştürmeye çalışan bütün çabalarına karşı koymuştur. Türkler kendi etnik partilerini kurmak için uğraşsalar da buna izin verilmemiştir (Mirkova, 2009: 472-474; Höpken, 1997: 61-62; Stoyanov,

1998: 83-84; Zhelyazkova, 2001: 287). Bulgaristan hükümeti ve Müslüman elitler Türk azınlığı arasında laik bir ulusal bilincin gelişmemesi için çalışmıştır. O dönemde Höpken'e göre "Türklerin ve Müslümanların çoğunluğu için de dini kimlik laik ulusal bilincin üstünde yer almaktadır" (1997: 62).

1930'lardan sonra Kemalizm'in etkisinden ziyade Türk ve Müslüman azınlığın durumunun genel olarak kötüleşmesi daha önemli bir gelişmedir. Bulgar devletinin irredantist politikasının başarısızlıkla sonuçlanması ve Makedonya, Trakya ve Dobruca'da "Bulgar azınlığı" olarak kabul edilen nüfusun statüsünü iyileştirme çabalarının sonuç vermemesi, Bulgar siyasileri, akademisyenleri ve nüfusu arasında savunmacı bir milliyetçiliğin belirmesine yol açmıştır. Bu dönemde Türk ve Müslüman karşıtı söylemler geliştiren ve önyargıları arttıran yeni milliyetçi hareketler baş göstermiştir. Balkan savaşlarında hükümetin de desteği ile Müslümanları Bulgarlaştırma çabalarına girişen grupların gösterdiği zalimlik ve şiddetten (Muyhtar, 2003: 23-26; Stoyanov, 1998: 76-77) sonra on yıllardır Bulgarlarla barış içinde yaşayan, hatta I. Dünya Savaşı'nda omuz omuza çarpışan bu nüfusa karşı 1929'lardan itibaren şiddet olayları yine artmıştır. Kuzeydoğu Bulgaristan'da faşizan gruplar Türk nüfusuna eziyet etmeye başlamış, Bulgarca konuşmaları için zorlayıp dini haklarını sınırlandırmışlardır. Özellikle 1934'teki darbeden sonra ise devlet ulusal Türk kimliğinin gelişmesini engellemek için çeşitli yollara başvurmuştur. Turan ve Türk milliyetçiliğini yaymakla suçlanan diğer bütün organizasyonları yasaklamıştır. Onun yerine 1934'te kurulan "Bulgaristan'da Müslümanlığı Koruma Derneği"nin faaliyetleri desteklemiştir. Etnik olarak daha homojen bir Bulgaristan yaratmak için çeşitli faşizan grupların yardımıyla Müslüman nüfus arasındaki baskıyı arttırarak onları asimile etmeye çalışmış veya göçe zorlamıştır. Özellikle Müslüman olmaları nedeniyle kendilerini Türk olarak tanımlama eğilimi gösteren Pomakların etnik Bulgar ulusuna aidiyetini kanıtladığı öne sürülen çeşitli akademik araştırmalara dayanarak isimleri değiştirilmiş, günlük yaşam tarzlarına müdahalelerde bulunulmuş, din ile bağlantısı kurulan fes ve ferace gibi giyim parçaları yasaklanmış, dini ibadetlerde Bulgarcanın kullanılması sağlanmıştır. Bunun dışında meclisteki Türk temsilcilerinin sayısı gitgide azalmış, yerel düzeydeki Türk muhtarlar ise yeterince Bulgarca bilmedikleri bahanesiyle görevlerinden alınmıştır. Devlet yetkililerinin yazışmaları Türklerin eğitimsiz

kalması durumunda hem meslek sahibi olamayacaklarından göç edenlerin sayısı artacağı, hem de kültürsüz ve ekonomik olarak zayıf bir nüfus siyasi sorunlarla uğraşıp devlet iktidarına katılma eğilimini göstermeyeceği için Türklerin gelişmesine karşı olduğunu göstermektedir. Bu politika doğrultusunda Türk okulların bir kısmı kapatılmış, "Bulgaristan'da Müslümanlığı Koruma Derneği"nin Medeniyet adlı gazetesi ve Hıristiyanlık propagandası yapan Hakikat Şahidi devlet desteğiyle yayımlanırken diğer gazete ve dergiler de yasaklanmıştır. Ayrıca etnik Bulgarlara vergi indirimi tanınıp tarım kredileri sağlanırken yoksullukla boğuşan Müslüman topluluğu bunlardan yararlandırılmamış, çeşitli bahanelerle Müslümanların oturduğu bölgelerde sağlık ocakları kapatılmış, böylelikle günlük hayat iyice zorlaştırılmıştır. Topluluk içinde haklarını talep eden aydınlar ise devlet güvenliği için tehlikeli oldukları gerekçesiyle takip edilmişlerdir. Faşizan gruplar özellikle 1930'ların sonuna doğru şiddeti arttırmış, Müslüman bölgelerinde sistematik bir şekilde dayaklar atmış, fesler yakmış, camilere domuz kuyrukları asmıştır (Stoyanov, 1998: 85-88, 89-90; Höpken, 1997: 62-63; Muyhtar, 2003: 32-34). Bütün bu uygulamalarla yeni faşist rejim ve destekçileri Türkleri göçe zorlayarak ülkeyi "Bulgar unsuru" için boşaltmak istemiştir (Muyhtar, 2003: 27). Balkan Savaşlarından sonra şartların iyileşmesi ile azalan göç, 1925'ten itibarı ile gitgide yoğunlaşarak artmıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan II. Dünya Savaşına kadar toplam 150.000 kişi daha Bulgaristan'ı terk etmiştir (Stoyanov, 1998: 64).

Özetle, Bulgaristan'ın Osmanlı'dan kurtuluşundan II. Dünya Savaşına kadar etnokültürel bir ulusal kimliğin ötekisi olarak kalan Müslümanlara ve Türklere karşı istikrarsız bir yaklaşım sergilenmiştir. Türklere din, kültür ve eğitim alanında özerklik tanınmış, ama kendileri aynı zamanda ulusun dışında bırakılmışlardır. Dimitrov'a göre Bulgar hükümetleri 60 yıl boyunca hegemonik bir kontrol uygulayarak, eğitime desteği kısıtlayarak, dini özgörlüğü ve göçleri teşvik ederek etnik Bulgar çoğunluğun siyasi ve ekonomik üstünlüğünü korumuştur (2000: 4). Türklere dini ve kültürel haklar tanınsa da siyasi ve toplumsal entegrasyonu için hiçbir çabada bulunulmamıştır. Çoğunluğu köylerde yaşayan, okuma yazma oranı düşük ve fakir olan Türkler, hükümetlerle uzlaşma içinde olan dini bir yerel yönetime sahipken, merkezi yönetimde yeterli temsil gücü bulamamıştır. Aydın bir kesimin Türk topluluğunu dini azınlıktan laik bir etnik azınlığa dönüştürmeye

yönelik çabaları ise devletin bütünlüğüne bir tehdit olarak görülmüştür. Ancak Türkler arasında laik bir etnik bilincin ilk izlerinin görülmeye başlaması ve Bulgar milliyetçiliğinin içerideki azınlık gruplara yönelerek artması ile Bulgar hükümeti ve Türk topluluğu arasındaki uzlaşma da zayıflamaya başlamıştır (Höpken, 1997: 64).

2.2.2. Komünist Dönem: Ulusal Azınlıktan Etnokültürel Ulusa Asimilasyon (1944-1989)

1944 yılında II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile Bulgaristan'da komünistler gücü ele geçirmiştir. Muhalefeti yok eden Komünist Parti 1946 yılından itibaren totaliter hâkimiyet kurup demokratik özgürlükleri kısıtlamıştır. Ülkenin kendine özgü tarihi, kültürel ve coğrafi durumunu göz ardı ederek Sovyetler Birliği'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal modellerini ithal edilerek uygulamaya koymuştur (Zhelyazkova, 2001: 287). Komünist rejim ilk yıllarında Marksizm-Leninizm doktrininin laik fikirleri doğrultusunda azınlıkların topluma entegrasyonunu hedeflemiştir. Türkleri kendi kimliğine sahip etnik bir grup olarak kabul ederek onların yeni sosyalist düzenin kuruluşuna aktif olarak katılmalarını sağlamak istemiştir. Komünistler Türklerin ekonomik ve kültürel düzeylerini yükselterek onları örnek bir "sosyalist azınlığa" dönüştürme hedefi ile hareket etmiştir (Marushiakova ve Popov, 2006: 10-11). Ama ileriki dönemlerde enternasyonalizmden milliyetçiliğe, etnik (ama kesinlikle dini olmayan) azınlık kimliğinin korunması ve pekiştirilmesinden etnik kültürün, dilin ve dinin çiğnenmesine yönelmiştir (Kanev, 2002: 326). Ancak komünistlerin uygulamaları Türkler arasındaki dini kimliğin laik etnik kimliğe dönüşümünü hızlandırmıştır (Höpken, 1997: 64).

İktidara geldikleri gibi faşist rejimin uygulamalarını kınayan komünistler kendilerini ilk başta azınlıkların kurtarıcısı, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin bütün vatandaşlarının eşitliğinin koruyucusu ilan etmişlerdir (Muyhtar, 2003: 35). Bulgaristan'ın 1947 Anayasası ülkede ulusal azınlıkların varlığını tanımıştır. Anayasanın 79. maddesine göre "Bulgarca eğitimi zorunlu olmak üzere ulusal azınlıklar anadillerinde eğitim hakkına ve ulusal kültürlerini geliştirme hakkına sahiptir" (Konstitutsiya na Narodna Republika Bılgaria, 1947). Ancak Bulgaristan her ne kadar Sovyetlerin deneyimlerinden yararlanarak ülkedeki ulusal azınlıklıkları

tanısa da Sovyetler Birliği'ndeki siyasi modelden farklı olarak onların idari ve teritoryal özerkliğini tanımamıştır (Gruev ve Kalyonski, 2008: 107-108).

Yetkililer yeni rejimin kurduğu demokratik devlette azınlık haklarına desteklerini her fırsatta dile getirmişlerdir. Saltanat vekili Todor Pavlov 1945 yılının başında Türk azınlık delegelerine yazdığı bir telgrafında şöyle demektedir:

> "... şimdiye kadar yeni rejim Bulgaristan'daki Türk azınlık üyelerini yeni, özgür ve demokratik Bulgaristan'da diğer herkesle eşit statüye sahip vatandaşlar olarak gördüğünü ve görmeye devam edeceğini kanıtlamıştır...Artık din, eğitim ve kültür alanındaki bütün haklara sahipler...ve ben onların [Türk azınlığın] ortak faşist düşmanı yok etme mücadelesine samimiyetle ve sadakatle katılacaklarına eminim" (aktaran Muyhtar, 2003: 44).

Yeni hükümetin Türkçe yayın organı Işık gazetesi geçmiş yıllarda Türk azınlığın eğitimsiz bırakılarak, hakları çiğnenerek, göçlere zorlanarak ortadan kaldırılmaya çalışıldığını, ancak komünist hükümetin eşitlik ve kardeşlik vaat ettiğini, zulmün, baskının, eziyetin sona erdiğini bildiriyordu (Şimşir, 1986: 169-172). Ancak olumlu azınlık politikalarına rağmen komünistlerin Türkiye'ye ve ülke içindeki Türk siyasi organizasyonlara ilişkin çekincelerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Başbakan Georgi Dimitrov'un yine 1945 yılının başında yapılan parti toplantısındaki sözleri bunu açıkça göstermektedir:

> "...Azınlıkların bütün hakları tanınmalıdır, ama Türkler söz konusu olunca dikkatli olmalıyız. Eşit haklara, Bulgarların sahip olduğu aynı siyasi ve sivil haklara sahip olmalıdırlar - ana dillerinde eğitim hakkı, kendi okullarına ve camilerine sahip olma hakkı. Ancak Türk olarak birleşmelerine ve Türk ulusal organizasyonlar kurmalarına izin verilmemelidir, çünkü aksi olursa Türkiye'nin istihbarat kurumlarının lehine şartlar yaratılmış olacaktır...Evimizde bir Türk ulusal hareketi Bulgar halkının vücudunda bir yara olacaktır. Türklerin dernekler kurmasına, meclise bir Türk ulusal grubu olarak seçilmesine izin verilmemelidir, sadece Türk kökenli Bulgar vatandaşı olarak seçilebilirler. ...Türklere açıkça şöyle denmelidir: Bulgaristan'da Bulgarlarla yaşamak isteyenler eşit görevlere sahiptirler. Bunu beğenmeyen Türkiye gitmekte serbesttir. Bulgarca Türk okullarında mecburi olmalıdır. Biz [Bulgarlar] Türk milliyetçiliğini kabul etmiyoruz" (aktaran Muyhtar, 2003: 44-45).

"Sosyalist Türk azınlığını" yaratmak için Komünist Parti öncelikle Türklerin eğitim durumunu düzeltmek istemiş ve Türklerin Bulgar toplumuna entegrasyonunu sağlamak için tek dilli nüfus arasında Bulgarca bilgisini yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Ayrıca komünist, laik ve aydın bir Türk kesimi oluşturarak öncelikli olarak

Müslüman kimliğinden etnik Türk kimliğine geçişi sağlamak istemiştir. Söz konusu aydınlar topluluğunun, etnik Türk kimliğinden sosyalist Bulgar kimliğine geçişi kolaylaştırması için önderlik etmesi planlanmıştır (Eminov, 2000: 140). Bu hedefine ulaşmak için Türklerin eğitim kurumlarını laikleştirmiş ve kültürel kurumlarını desteklemiştir. 1946 yılında özel okul statüsündeki Türk okulları devlet idaresi altına alınmıştır. Bu okullarda anadilde eğitim yapılsa da bütün Bulgar okullarında olduğu gibi sosyalist ve ateist bir program uygulanmıştır[16]. Katı devam koşulları ile okul çağındaki bütün çocukların okula gitmesi sağlanmıştır. Çocukların tamamına eğitim verebilmek için hem eski okul binaları tamir edilmiş hem de yeni okul binaları inşa edilmiştir. Ayrıca yeni ortaöğretim okulları açılmıştır. 1943-44 eğitim yılında 871 öğretmenin görev yaptığı ve 37.335 öğrencinin eğitim gördüğü 424 Türk okulu varken, 1949-1950 eğitim yılında Türkçe eğitim veren okulların sayısı 1.199'a, öğretmenlerin sayısı 3.037'ye ve öğrencilerin sayısı 105.376'ya yükselmiştir (Eminov, 2000: 140). Okullarda Bulgarca, Bulgar tarihi, Bulgar coğrafyası ve doğal bilimler hariç bütün dersler Türkçe verilmiştir (Zhelyazkova, 2001: 287).

Komünist parti eğitim ve kültür kurumları aracılığı ile etnik kimliği güçlendirmeye çalışırken komünizme zıt olarak kabul ettiği dinin etkisini de zayıflatmaya çalışmıştır. Ateizm propagandası yürüterek ve dini kurumları kapatarak "halkın afyonu" ve "kapitalist bir deneyim" olarak tanımlanan dine karşı savaş açmıştır (Marushiakova ve Popov, 2006: 11). Türk azınlığın sosyalist halka katılımını kolaylaştıracağı düşüncesiyle dini bağlılığının zayıflaması, günlük hayatında geleneksel unsurların ve İslami örf ve adetlerin değişmesi için önlemler alınmıştır. Devlet vakıf mülklerine el koyup İslam dininin mali temelini, 1944'te 15.000'e ulaşan hoca sayısını da 1950 yılına kadar 2.400'e düşürerek kurumsal temelini sarsmıştır. 1952 yılında ise Kuran öğretimi yasaklanmıştır. Türklerin desteğini kazanmaya çalışan sosyalistler bu dönemde doğrudan din olarak İslam'a karşı bir saldırıya geçmemişlerdir. Önlemler, Bulgaristan'da bütün dini topluluklara karşı yürütülen genel dini ayrımcılığın ötesine geçmemiştir (Höpken, 1997: 65). Toplumdaki bu değişim süreçleri

---

[16] Ders kitaplarının içeriği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşir, 1986: 230-240

"bir yandan toplumsal ve günlük yaşam alanında olumlu değişikliklere yol açmış, Türk nüfusunun kültürel ve siyasi olarak saygınlığını arttırmış ve toplamsal statüsünü iyileştirmiştir. Öte yandan tam da bu değişiklikler geleneksel toplumsal yapısı ve zihniyeti ile çatışmıştır" (Stoyanov, 1998: 102).

Türkler özellikle tarım alanlarının ortak mülkiyet olarak kullanılmasını (kollektivizasya) kabul etmekte zorlanmışlardır. Türklerin çoğunluğu köyde tarımla uğraştığından toprakların ellerinden alınması aralarında panik yaratmıştır (Warhola ve Boteva, 2003: 262). Ayrıca Bulgar hükümeti Türk köylü kadınlarının tarım brigadalarıyla işgücüne katılımını sağlayarak Türkler arasındaki "muhafazakar davranışları" sarsmaya çalışmıştır (Höpken, 1997: 66). Parti, Türk bölgelerinde toplantılar düzenleyerek, kurslar açarak, komiteler kurarak kadınların sosyalist ekonomiye ve sosyalist topluma katılımını güçlendirmeye çalışmıştır (Neuburger, 1997b: 176). Ama kadınların tarım brigadalarına dahil edilmesi Müslüman Türk topluluğunda kadının geleneksel rolüne ters düştüğünden tepkiyle karşılanmıştır (Höpken, 1997: 66). Siyasi, toplumsal ve günlük hayattaki bu değişimler bazı kesimler tarafından kimliğe tehdit olarak algılanmıştır. Birçok hoca, Bulgarlarla birlikte çalışmanın Türklerin dini inançlarını ve böylelikle etnisitelerini yok edeceğini savunarak Türkleri sosyalist toplumsal hayata karşı uyarmıştır (Stoyanov, 1998: 102-103). Parti kadrosuna katılan Türklerin eşlerinin, kızlarının ve kız kardeşlerinin bile hala şalvar ve ferece gibi geleneksel kıyafetleri giymeye devam etmesi, eski yaşam tarzına bağlılığını sürdürmesi komünistler tarafından "kültürel devrimin" başarısızlığı olarak eleştiriye tabi tutulmuştur (Neuburger, 1997b: 177; Höpken: 1997: 66).

Bulgaristan'da Türklerin sosyalist modernizasyonu desteklemek yerine dine bağlı geleneklerini sürdürmesi (Höpken, 1997: 66) dışında Soğuk Savaş döneminde iki karşı blokta yer alan Türkiye ve Bulgaristan arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi (Stoyanov, 1998: 103) de göç olgusunun bir daha baş göstermesine yol açmıştır. Daha 1948 senesinde Dimitrov kapalı bir oturumda sorunun çözülmesi için "ülkenin ülseri" olan "Bulgar olmayan bu nüfusun" başka bir yere gönderilmesi gerektiğini savunmuştur (Stoyanov, 1998: 105-06). Böylece 1950 senesinde Bulgaristan Türkiye'ye nota vererek 250.000 kişinin Türkiye'ye göçmen olarak alınmasını talep etmiştir. Türkiye'nin bu kadar kısa sürede bu yoğunlukta göçmen sayısını kaldıramayacağı için bu talebi kabul etmemesi üzerine yeni düzenlemeler yapılarak

Bulgaristan'ın sınırı kapadığı 1951 senesine kadar yaklaşık 155.000 kişi daha Türkiye'ye göç etmiştir (Şimşir, 1986: 212-230). Göç seçeneği Bulgaristan hükümeti tarafından ileriki dönemlerde de kullanılmıştır. Göç, Bulgaristan içindeki olası etnik gerginlikleri idare edebilmek için doğal liderleriyle beraber birçok kişinin ülkeyi terk etmesini sağlayan toplumsal ve siyasi bir "emniyet sübabı" olarak görev görmüştür (Dimitrov, 2000: 5; Warhola ve Boteva, 2003: 262).

Komünist parti geri kalan nüfus arasında etnik kimliği güçlendirme politikalarını bir süre daha devam ettirmiştir. Türk nüfusunun kültürel ve ekonomik gelişimini hızlandıracak, komünist ideoloji ve Sovyetlerin toplumsal modeli çerçevesinde bir Türk aydın kadrosunu şekillendirecek uygulamaları devreye sokmuştur (Stoyanov, 1998: 118-119). Yeni Türk ilköğretim ve ortaöğretim okulları kurmaya devam etmiştir. Bu ilköğretim okullarında eğitim verebilecek Türk öğretmenler yetiştirmek için öğretmen okulları açmıştır. Bunun dışında 1952 yılında Türk azınlık öğretmenlerini tarih, Türk dili ve edebiyatı, fizik, matematik gibi alanlarda yetiştirmek için Sofya Üniversitesi'nin ilgili bölümlerinde Türkçe eğitim veren birimler açılmıştır. Türk öğrenciler için üniversitelerde 1950'li yılların sonuna kadar özel kotalar ve burslar ayrılmıştır. 1967 yılında ise Sofya Üniversitesi'nin bünyesinde yeni bir Türkçe Filoloji bölümü açılmıştır (Eminov, 2000: 139-140; Muyhtar, 2003: 45-47; Kanev, 2002: 329, Marushiakova ve Popov, 2006: 13). Savaştan önceki dönemde neredeyse yok olan yazılı basın Bulgar basını gibi sosyalist ideolojiye uygunluğu konusunda sansüre uğrasa da yeniden canlanmıştır, radyolarda Türkçe yayınlar çoğalmış, amatör ve profesyonel Türk tiyatroları artmış, Türk azınlık topluluğu içinden gelen yazarların eserlerinin[17] yanı sıra ideolojik olarak uygun kabul edilen Nazım Hikmet gibi "ilerleyici" edebiyatçı ve şairlerin eserleri, bunun dışında yabancı dillerden çeviriler yayınlanmıştır. Bütün bu gelişmeler devlet desteğiyle Türk kültürünün yeniden canlanma yolunda olduğu izlenimini veriyordu (Eminov, 2000: 140; Höpken, 1997: 65). Aynı zamanda Türklerin ortak toplumsal ve siyasi hayata çekmek için de önlemler alınmıştır. Faşistlere karşı savaşta ölen Türk partizanların heykelleri dikilmiş, yerel komite ve idarelere Türk temsilciler

[17] Bulgaristan'da gelişmeye yüz tutan, ama olumlu politikanın değişmesi ile yok edilen yerli Türk edebiyatı ve tiyatrosu için bkz. Şimşir, 1986: 285-306

alınmış, ayrıca inşaat brigadalarına Türk gençler de dahil edilmiştir (Stoyanov, 1998: 101).

Bu çabaların sonunda Türkler arasında okuma yazma sorunu 1950'lerde önemli ölçüde çözülmüştür. Genç Türkler arasında okuma yazma seviyesi ulusal seviyeye yaklaşmıştır. Ayrıca Bulgarcanın zorunlu öğretimi özellikle gençler arasında çift dilliliği arttırmıştır. Türkçe eğitim, Türkçe yayınlanan edebi eserler, profesyonel ve amatör tiyatro gösterileri partinin öngördüğü gibi ülke içinde aydın bir Türk kesiminin gelişmesini teşvik etmiştir (Eminov, 2000: 140). Ancak veriler Türklerin siyasi iktidara katılımının sosyalist devlet zamanında da zayıf kaldığını göstermektedir. Birçok teşvike rağmen Türkler partiye ve ilgili örgütlere katılma konusunda isteksiz kalmışlardır. 1950'lerin başında parti üyelerinin sadece %5'i Türklerden oluşmaktaydı (Höpken, 1997: 66). Ayrıca 1956 yılındaki verilere göre Bulgarların % 0,55'i (sayıca 35.772 kişi) kamu ve devlet görevlerinde yer alırken, Türklerin sadece % 0.12'si (sayıca 829 kişi) bu görevlere nail olmuştur. Üstelik kendileri genellikle alt düzeylerde görevlendirilerek önemli karar alma mekanizmalarının dışında tutulmuşlardır (Kanev, 2002: 329).

Nüfus belgeleri çalışmalarının da yapıldığı bu dönemde Müslüman Pomakların ve Romanların etnik kökenlerinin Türk olarak yazılması konusunda ısrar etmesi üzerine yapılan bir araştırma Pomakların yarısından fazlasının tarihi gerçeklere göre etnik Bulgar olduklarına ilişkin resmi açıklamaları kabul etmeyip hala Türk bilincine sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır (Stoyanov, 1998: 122-123). Komünist partinin Türkler arasında sosyalist fikirleri yaygınlaştırma ve kendilerini sosyalist örgütlere katma çabalarına rağmen Türklerin çoğunluğu da dil, din ve geleneklerine tutunan, birbirine sımsıkı bağlı bir grup olarak yaşamaya devam etmiştir (Höpken, 1997: 67). Bulgaristan'da göçlere rağmen sayısı gitgide artan Türkler Stalin'in nesnel ulus tanımının özelliklerine (ortak dil, ortak topraklar, ortak ekonomi ve ortak kültür) neredeyse tamamen uyduğundan bir sonraki adımın da özerklik ve siyasi bağımsızlık olduğuna ilişkin endişeler artmıştır (Stoyanov, 1998: 124-125).

Böylelikle Komünist Parti yürüttüğü politikaların sınırlı etkisi üzerine 1956'da Merkez Komitesi'nin genel kurulunda alınan kararlar doğrultusunda sosyalizm kisvesi altında yavaş yavaş kültürel bir milliyetçiliğe doğru kaymıştır.

Otoriteler güçlü bir etnik Türk bilincinin, farklı etnik grupları tek dil, edebiyat, sanat, kültür ve geleneklere sahip bir sosyalist ulus altında birleştirmesini zorlaştıracağını kavramıştır (Eminov, 2000: 141). Genel kurulda Bulgar ve Türk köylüsü ile zanaatçısının yüzyıllardır aynı topraklarda birlikte yaşadığı, ayrıca hem Osmanlı dönemindeki hem de Bulgaristan'ın burjuva dönemindeki yöneticiler tarafından aynı ölçüde sömürüye uğradığı gerekçesiyle Türklerin sosyalist halkın kurucu unsurlarından biri olarak görülebileceği (Stoyanov, 1998: 126), bu nedenle "Bulgaristan Türklerinin Bulgar halkının bölünmez parçası" (Marushiakova ve Popov, 2006: 14) olduğu ve "anavatan Türkiye'deki Türklerle hiçbir ilgilerinin olmadığı" (Höpken, 1997: 67) kabul edilmiştir. Bu doğrultuda partinin politikası "birleştirme" (priobştavane) adı altında artık sadece dini bağlığı değil, etnik kimliği de hedef almıştır. Partinin ideologları tarihin akışı içinde etnik ve dini farklılıkların yok olacağını ve ortak bir sosyalist kimliğin birleştireceği bir ulusun belireceğini savunmuştur.

Bu dönemde Türk ve Müslüman azınlığın varlığı henüz inkar edilmese de yürütülen politikalarla pratikte bu nüfus asimile edilmeye çalışılmıştır (Höpken, 1997: 67-68). Türk kimliğini ifade etmeye yönelik her türlü çaba "Türk milliyetçiliğine" ve "dini fanatizmine" karşı mücadele sloganları altında bastırılmıştır (Kanev, 2002: 330). Jivkov daha 1968 yılında Merkez Komite önündeki bir konuşmasında Türklerin aslında geçmişte Türkleştirişmiş etnik Bulgarlar olduğunu ve bu nedenle partinin "sürekli bir kaynaştırma" politikasını sürdürmesi gerektiğini belirtmiştir. Etnik Bulgarlar arasında düşük doğum oranları devam ederse sayısı gitgide artmakta olan Türklerin özerk bir cumhuriyet, devlet içinde bir devlet kurabileceklerine, Türklerin yoğun olduğu bölgelerde Türkçenin resmi bir ulusal dil statüsüne yükselebileceğine, bağımsız Türk okullarının tekrar kurulabileceğine ve Türk "dini ve ulusal fanatizminin" canlanabileceğine dair endişelerini dile getirmiştir (Karadjov, 2011: 65). Bu nedenle artık Dimitrov'a göre

> "... Türkleri herhangi şekilsiz bir komünist oluşuma değil, komünist ama aynı zamanda da hala tanınır bir biçimde Bulgar olan bir ulusa entegre etmeye çalıştılar. Bu süreç eşit olmayan şartlara dayandığından, yani içten içe Türklerin zaten var olan ulusal Bulgar kimliği içine karışıp kaybolması beklendiğinden, kullanılan resmi terminolojiye rağmen entegrasyondan ziyade asimilasyon olarak betimlenebilir. Birleşmenin aşamalı bir kültürel ve ekonomik homojenleştirme sayesinde gerçekleşmesi bekleniyordu" (2000: 5).

1959-1960 eğitim yılında Türkçe eğitim veren bütün okullar, öğretmen okulları ve meslek okulları Bulgar okulları ile birleştirilmiştir. Bunun sonucunda Türkçe dersi, velilerin isteğine bağlı olarak sadece seçmeli ders olarak verilmiştir (Şimşir, 1986: 256-257), 1970 yılından sonra ise programdan tamamen kaldırılmıştır. Sofya Üniversitesindeki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü kapatılıp yerine Arapça Çalışmaları Bölümü açılmıştır. Bulgaristan'daki Türklerin yazdığı kitaplar da dahil zaman içinde bütün Türkçe kitaplar kitapevlerinden ve kütüphanelerden kaldırılmıştır. 1975 yılında bağımsız Türk tiyatro ve folklor dernekleri yerel Bulgar tiyatroları ve dernekleriyle birleştirilme yolu ile kapatılmıştır. Hükümetin yayın organı Yeni Işık gazetesi çift dilli olarak 1985 yılına kadar yayınlanmaya devam etmiş, ama daha sonra sadece Bulgarca gazeteler yayınlanmıştır. 1 milyondan fazla Müslüman topluluğuna hizmet eden hocaların sayısı 400'e düşürülmüştür (Eminov, 2000: 141; Höpken, 1997: 68, Şimşir, 1986: 313-314; Gruev ve Kalyonski, 2008: 115-116). Ayrıca Türklerin yeni sosyalist hayatın kurulma mücadelesine katılımını sağlamak için kollektivizasyon çalışmaları da yoğunlaştırılmıştır (Stoyanov, 1998: 129).

Yurtsever, enternasyonalist ve ateist eğitim ile Türkler ve Müslümanlar arasında Bulgaristan'a, Bulgar kültürüne ve bir bölümü Osmanlı karşıtı olan tarihine karşı dayanışma ve sadakat duyguları geliştirmek için çaba gösterilmiştir (Höpken, 1997: 68; Eminov, 1997c: 223). Bu dönemde İslam inancına ve uygulamalarına karşı da aktif ideolojik saldırılar başlamıştır. Komünist parti onbinlerce gençten oluşan kadrolar yetiştirerek Türkler, Pomaklar ve Romanlar arasında özel kampanyalar ve çalışmalar yürütmeye başlamıştır (Neuburger, 1997b: 178; Eminov, 1997c: 223). Bu tür bir kampanyanın gerekliliği aşağıdaki nedenlere dayandırılmıştır:

1) İslam, Bulgarlara zorla kabul ettirilen yabancı bir dindir

2)Bulgaristan'ın 1878 senesinde özgürlüğünü kazanmasından önce İslam Bulgar kültürünün yüzyıllar boyunca gelişmesini engellemiştir

3) Bulgaristan'ın 1878 senesinde özgürlüğünü kazanmasından sonra İslam yabancı güçler (yani Türkiye) tarafından ülkedeki Müslümanlar arasında burjuva milliyetçiliğini ve dini fanatizmi körüklemek için kullanılmıştır

4) İslam Türklerin ve diğer Müslümanların Bulgar sosyalist ulusuna entegrasyonunu engellemektedir (Michel, 1990: 272).

Sünnet barbarca bir gelenek olarak tasvir edilmiştir. Bağışıklık sistemini zayıflattığı için sağlığa zararlı olduğu ve oruç tutan işçiler tam kapasite çalışamadığı için ekonomik verimliliği azalttığı gerekçesiyle Ramazan ayında oruç tutulması kınanmıştır. Kurban Bayramı sırasında hayvanların kesimi de kısa zamanda fazla yağlı et yenmesinden dolayı sağlıksız olduğu ve etin ihraç edilmesinin ekonomik olarak daha yararlı olacağı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Kadınların geleneksel kıyafetleri geri kalmışlığı ve erkeklere itaati temsil ettiği gerekçesiyle saldırıya uğramıştır. Hem erkeklerin hem kadınların okulda, işyerinde, kamu alanında geleneksel Müslüman kıyafetleri giymesi yasaklanmıştır. 1958-1974 seneleri arasında Müslümanların Türk kökenini inkar eden tarih kitapları yayınlanmaya başlamıştır. Osmanlıların birçok köyde etnik Bulgarların ölüm tehdidiyle zorla Müslümanlaştırıldığı iddia edildi. Müslümanlar atalarına zorla kabul ettirilen bu yabancı dinden vazgeçmeleri için ikna edilmeye çalışıldı (Michel, 1990: 272). 1975'lerden itibaren düğün, vaftiz, cenazeler gibi dini ve etnik farklılığı vurgulayan örf ve adetlerle kutlamalar yerine ortak sosyalist uygulamalar getirilmiştir (örneğin nikah törenleri belli bir sosyalist düzene göre yapılıyordu, cenazeler kefen yerine tabut içinde defnediliyordu vs.) (Stoyanov, 1998: 149) .

Bütün bu politikalara uygun olarak 1971 Anayasasında da değişiklikler yapılmıştır. Yeni anayasa artık ülkede ulusal azınlıkların varlığını tanımıyor, "Bulgar soyundan gelmeyen vatandaşlara" bireysel olarak "kendi dillerini öğrenme hakkını" veriyordu. Ayrıca "gençlerin komünist ruha göre eğitimi bütün toplumun görevidir" maddesi de eklenmiştir (Konstitutsiya na Narodna Republika Bılgaria, 1971). Bu dönemde ilk defa "tek sosyalist Bulgar ulusu" söylemi de kullanıma girmiştir (Stoyanov, 1998: 142-143). Buna uygun olarak 1975 yılında nüfus cüzdanlarından "etnisite" hanesi de kaldırılmıştır (Gruev ve Kalyonski, 2008: 123).

Bu uygulamalar nedeniyle 1960'lardan itibaren Türkiye'yi anavatanı olarak gören Türkler arasında göç dilekçeleri artarken (Şimşir, 1986: 267-270), Türklerin ekonomik öneminden dolayı yetkililer göç talebini yabancı çıkarlara hizmet eden kimseler tarafından çıkarılan söylentiler olarak savuşturup göçe karşı çıkmış (Şimşir, 1986: 270-271), gazetelerde Türklerin Bulgaristan'a ve sosyalist hayatına bağlılığını

ifade eden demeçlere yer verilmiştir (Şimşir, 1986: 272-275). Ancak Türklerin sayısı 1960'ların sonuna doğru yine %10'a yaklaşınca 1968 yılında Bulgaristan ve Türkiye arasında imzalanan anlaşma ile Yakın Akraba Göçü olarak bilinen bir göç dalgası daha yaşanmıştır. Türkiye'ye daha önce göç etmiş yakın akrabaları bulunan Türklerin göç etmesine izin veren bu anlaşmanın sonucunda 1978 yılına kadar toplam 130.000 kişi daha Bulgaristan'ı terk etmiştir (Stoyanov, 1998: 139-140; Şimşir, 1986: 314-338). Bu göçü diğer göçlerden ayıran en önemli özelliklerden biri öğretmen, sağlık işçisi, mühendis, teknisyen gibi eğitimli, kalifiye elemanların kaybıdır (Gruev ve Kalyonski, 2008: 118). Dışarıdan bakınca anlaşma birbirinden ayrılmış aileler birleştirmek gibi insani bir amaç güdüyor gibi görünse de aslında 1951 senesinde yarım kalmış bir eylemi tamamlamaktaydı: hem ülkeyi "sosyalist yaşam tarzına" uyum sağlayamamış Türklerden arındırmakta hem de Türk milliyetçiliği tehdidini azaltmaktaydı (Stoyanov, 1998: 141-142).

Bu politikalar kapsamında daha 1970'lerin başında Pomaklara karşı yoğun bir isim değiştirme kampanyası yürütülmüştür. 1974 yılına kadar yaklaşık 220.000 Pomak'ın ismi Bulgar isimleriyle değiştirilmiştir. Böylelikle din ve bu dine bağlı kültürel geleneklerle Bulgarlardan ayrılan Pomakların Bulgar ulusu ile "birleştirilmesi" süreci tamamlanmıştır (Stoyanov, 1998: 143-144). Ancak 1970'lerde "sosyalizmin kuruluşunda Bulgarlar ve Türkler arasında dostluk ve işbirliği" hala resmi politika olarak devam ettirilmekteydi. Bu, Bulgaristan'da Türklerin hala ayrı bir etnik grubun üyeleri olarak kabul edildiğini göstermektedir. Oysa 80'lerin başındaki söylemlerde artık sadece "ulusal azınlık" terimi değil, "Bulgaristan Türkleri", "Türk soyundan gelen nüfus" gibi terimler de ortadan kalkmıştır (Kanev, 2002: 331-332).

1980'lere gelindiğinde göçlere rağmen Türkler %9 ile 1946 senesinin seviyesine yakın bir nüfus oranına sahiptiler. Döneme ait belgeler Türklerin sayısının üst yetkililer tarafından önemli bir sorun olarak görüldüğünü, güncel doğum oranlarına ilişkin araştırmaların ve ileriye yönelik demografik tahminlerin yapıldığını göstermektedir (Gruev ve Kalyonski, 2008: 119-120). Bu sayılar milliyetçiliğin tipik paranoyası olan "yabancıların çoğalması" korkusunun arttırmıştır (Büchsenschütz, 2000: 63).

Ayrıca hükümet 50'li yıllardan itibaren "sosyalist yaşam tarzına" benimsemesini beklediği Türkler arasında kalkındırma politikaları yürütse de etnik azınlıklar siyasi ve ekonomik olarak Bulgarlara nazaran daha zayıf bir konumda olmaya devam etmiştir. Verilere göre 1950'lerde hem etnik Bulgarlar hem de Türklerin çoğunluğu köyde yaşarken komünist dönemin sonunda Bulgarların çoğunluğu şehirde, Türklerin çoğunluğu ise hala köyde yaşamaya devam etmekteydi. Şehirlerde yaşayan Bulgarlar daha yüksek bir toplumsal statüye ulaşırken azınlık üyeleri Bulgaristan tarımının yükünü sırtlamış durumdaydı. Sosyalist dönemde siyasi güçten ve şehir hayatından mahrum bırakılan Türkler ve diğer azınlık üyeleri maden işçiliği, inşaat işçiliği, tütün üretimi gibi zorlu alanlara yönelmek zorunda kalmışlardır (Kanev, 2002: 330). Tarım işgücünü oluşturan Türkler Bulgaristan ekonomisini ayakta tutan önemli bir nüfus haline gelmişlerdir (Dimitrov, 2000: 6).

Daha önce de belirtildiği gibi gelişmiş sosyalist toplumun farklı etnik kimliklere sahip insanların yavaş yavaş "tek bir sosyalist Bulgar ulusu altında" birleşmesi ile meydana gelmesi bekleniyordu. Bu uğurda çabalayan Komünist Parti daha 1977 senesinde Bulgaristan'ın "nerdeyse tamamen tek bir etnik tipten oluştuğunu ve tam bir homojenliğe doğru ilerlediğini" ilan etmiştir (Marushiokava ve Popov, 2006: 19-20). Ama gerçekte durum çok farklıdır. Din karşıtı propaganda, dini eğitiminin yasaklanması, dini liderlerin yerini laik ve sosyalist liderlerin alması, Türkçe eğitim veren okullarda laik eğitimin yaygınlaşması ile özellikle gençler arasında etnik kimlik gitgide temel kimlik olarak belirginlik kazanmıştır (Eminov, 2000: 140). Ancak Türkçe eğitiminin yasaklanmasına, Türkçe gazetelerin ve kitapların yayının durdurulmasına rağmen dil, Türkleri ve Bulgarları birbirinden ayıran bir sınır olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Türkler kendi aralarında Türkçe konuşmaya devam ediyorlardı. Aynı şekilde yaşam tarzı, gelenekler, örf ve adetler, giyim tarzı gibi özelliklerin din ile geleneksel bağı zayıflamış olsa da ve özellikle gençler arasında dini inanç önemli ölçüde azalmış olsa da sosyalist rejimin teşvik ettiği ateistlik umulduğu kadar yaygınlık kazanmamıştır. 1980'lerin ortasında yapılan bir araştırmaya göre etnik Bulgarların %23'ü dindar olduğunu belirtirken, Türkler arasında bu oran %55'i bulmuştur. Türkler çocuklarını sünnet ediyor, Ramazan ve Kurban Bayramlarını kutlamaya devam ediyorlardı. Hükümetin sosyalist adetler geliştirmeye yönelik çalışmalarına rağmen cenaze törenlerini kendi

etnik gruplarına özgü bir şekilde yapmaya devam ediyorlardı. Etnik Bulgar nüfusu arasında "Türk boyunduruğu" altında yaşanan korkunç geçmiş genel kabul görürken, Türklerin sadece yarısı bu stereotipi kabulleniyor, diğer yarısı Osmanlı ile olumlu bir ilişki kuran bir tarih bilincini koruyordu (Höpken, 1997: 69-70, Eminov, 2000: 144). 25 yıllık asimilasyon politikaları sonunda 80'li yılların ortasında Türklerin etnik Bulgarlarla etkileşimi artmış, ama kendileri dil, din ve Türkiye'ye ilişkin tutum söz konusu olduğunda ayrı kimliklerini korumaya devam etmişlerdir (Dimitrov, 2000: 6). Kırcaali'de yerel parti yetkililerinden birinin durum değerlendirmesi yaptığı bir belgeye göre, bu dönemde bölgede "...dile, geleneğe, örf ve adetlere, giyime ve İslam dininin izlerini taşıyan diğer şeylere karşı hastalıklı bir bağlılıkla kendini gösteren güçlü bir Türk ulusal bilinç" bulunmaktadır (Gruev ve Kalyonski, 2008: 131).

1970'lerin başında Pomak nüfusu arasındaki isim değiştirme kampanyasının sonuçları ile cesaret kazanan parti liderleri 1980'lerin başında Pomak ve Türk evliliklerinden doğan kişilerin "Bulgar soyundan" olduğunu iddia ederek isimlerini değiştirmeye başlamışlardır. Aynı zamanda önemli görevlerde yer alan Türkler üzerinde de bireysel baskı arttırılmıştır (Stoyanov, 1998: 154,156). Bu uygulama bazı bilim insanları tarafından "saf" Türkleri de kapsayabilecek bir kitlesel kampanyanın bir denemesi olarak görülmektedir (Gruev ve Kalyonski, 2008: 123; Stoyanov, 1998: 154-155). Ama arşiv belgeleri bu dönemde üst yönetimin hala Türk sorununun nihai çözümü için kesin bir karara varamadığını göstermektedir (Gruev ve Kalyonski, 2008: 128). 1984-1985 kışına gelindiğinde ise bu karar verilmiştir. Türklerden ve Romanlardan oluşan yaklaşık 850.000 kişinin ismi "Bulgar kanından" oldukları iddiasıyla değiştirilmiştir (Yalamov, 2005: 107-108). Asimilasyon kararının nedenleri arasında farklı faktörler sayılmaktadır: Bulgarların nüfus oranı düşerken Türklerin oranının artmaya devam etmesi, iki farklı blok içinde yer alan Bulgaristan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gerginliği ve ülke içindeki Türklerin Türkiye'nin "beşinci kolu" olarak görülmesi, Bulgar komünistleri arasında daha 1960'larda açığa çıkan milliyetçilik (Yalamov, 2005: 103).

"Yeniden Doğuş" süreci veya Türkler arasında yaygın adıyla "Ad Değiştirme" süreci parti görevlilerinin, askerlerin ve polislerin zoruyla gerçekleştirilmiştir. Aralık ayının sonuna doğru Doğu Rodoplar'daki Kırcaali ve Hasköy bölgelerinde başlayan kampanya Orta ve Kuzeydoğu Bulgaristan'a doğru

yayılarak Mart ayında tamamlanmıştır. Bütün yerleşim bölgelerinde önceden planlanmış senaryoya göre hareket ediliyordu. Avcıların silahlarına el konuluyor, iletişime geçilmemesi için telefon bağlantıları kesiliyor, radyo alıcıları toplanıyordu. Son anda yerel parti görevlileri bilgilendiriliyor, sonra da sabahın erken saatlerinde askerler köyün etrafını sarıyordu. Yasadışı örgütlere üye olduğundan şüphelenilen veya ellerinde silah bulunan insanlar tutuklanıyordu. Geri kalan Türklerin nüfus cüzdanları toplanıp Türkiye'de akrabaları olmadığına, göç etmek istemediklerine ve "Arap-Türk" isimlerini gönüllü olarak değiştirmek istediklerine ilişkin önceden hazırlanmış beyannameler imzalatılıyordu. Bu uygulama bazı yerlerde sessizce kabullenilirken, bazı yerlerde de partililerin beklemediği bir direnişle karşılanmıştır. Zorla asimilasyona direnen birçok Türk tutuklanıp toplama kamplarına gönderilmiştir. Birçok yerde kadınlar ve çocuklar dahil dövülmüş, karşı çıkan halkın üstüne köpekler salınmış, köylerde ve kasabalarda protestolar[18] düzenleyen Türklere karşı asker ve polisler ateş açmış, tanklar devreye sokulmuş, insanlar yaralanıp öldürülmüş, şok nedeniyle canına kıyanlar olmuştur (Stoyanov, 1998: 163-166; Gruev ve Kalyonski, 2008: 140-142, Zhelyazkova, 2001: 289).

Ad Değiştirme kampanyası Bulgaristan'daki Türklerin Osmanlı döneminde Anadolu'dan göç eden insanların soyundan değil, Osmanlılar tarafından zorla Müslüman yapılan Bulgarların soyundan geldikleri savına dayandırılmıştır. Hükümete göre bu insanların "tamamı arasında ansızın" gönüllü olarak kökenlerine uygun isimlerini alma isteği uyanmıştır. Zorla asimilasyonu reddeden Bulgar hükümeti, Bulgaristan'ın tek uluslu bir devlet olduğunu, isimlerini değiştiren bu insanların "Bulgar halkının bedeninden bir beden, kanından bir kan" olduğunu savunarak "Bulgaristan'da Türk yoktur" diye bildirmiştir (Gruev ve Kalyonski, 2008: 123-125; Stoyanov, 1998: 175-176). 1985-1989 yılları arasında tarihçilerin, etnografların, dilbilimcilerin çalışmalarının desteği ile Türklerin zorla Müslümanlaştırılan Bulgarlar olduğu "bilimsel olarak kanıtlanarak" ortak köken fikri yaygınlaştırılmıştır (Gruev ve Kalyonski, 2008: 172-173). Etnisite, ulus ve

[18] Protestolar sırasında ölen 17 aylık Türkan bebek, sürecin siyasi sembolü haline gelmiştir. Adına dikilen çeşme başında her yıl anma törenleri düzenlenmektedir (kişisel görüşmeler, 2013 yazı).

devletin örtüştürülmesinin sonunda bu kampanya ile Bulgaristan devleti içinde azınlıkların kimlik kırımına gidilmiştir.

Kampanyanın devamında Türklerin kültürünü, dilini, yaşam tarzını, geleneklerini, örf ve adetlerini yok etmeye yönelik başka sınırlandırmalar da getirilmiştir (Yalamov, 2005: 103). Türkler ile Bulgarlar arasında etnik sınır görevi gören bu özelliklerin kaldırılması ile etnik olarak homojen Bulgar ulusu inşa edilmiş olacaktı. Sadece kamu binalarında değil, artık sokakta, pazar yerinde, dükkanlarda, restoranlarda, kısaca her yerde Türkçenin konuşulması, Ramazan ve Kurban bayramlarının kutlanması, erkek çocukların sünnet ettirilmesi, daha çok köylerde orta yaşlılar ve yaşlılar arasında yaygın olan şalvarın giyilmesi, Türklere özgü düğün ve cenaze adetlerinin uygulanması vb. yasaklanmıştır. Camiler kapatılmış, bazı bölgelerde mezar taşları üzerindeki Türk isimleri silinmiş, bazı yerlerde eski Türk mezarlıkları yerle bir edilerek cenazeler Bulgar adetlerine göre tabut içine alınarak tekrar defnedilmiştir. Türkler her yerde kontrol altında tutuluyordu. İşyerinde, okulda, sokakta Türkçe isimle seslenenlere ve konuşanlara para cezası kesiliyor ve bazen üstüne dayak atılıyor, 5 yıla kadar hapis cezası olan sünnetin yapılıp yapılmadığı denetleniyor, şalvar giyilip giyilmediğini görmek için tarlalara baskınlar düzenleniyor, giyen kadınların şalvarları üstündeyken kesiliyor, bayram zamanları gizlice kurban kesilmesin diye hayvanlar sayılıyordu (Stoyanov, 1998: 177-181; Gruev ve Kalyonski, 2008:158-162). Hükümet bu görevleri bölgede yaşayan Bulgarların yardımıyla yerine getiriyordu. Türklere karşı yoğun bir iftira propagandası yürütülüyordu: Türkleri "terörist", "düşman bir ülkenin beşinci kolu" olarak tanımlayarak Bulgar nüfusu arasında Türkiye'ye ve "saldırgan planlarına" karşı şüphe ve korku yaratmaya çalışıyordu. Bu kampanyanın Bulgarların bilinci üzerinde güçlü ve ayartıcı bir etkisi olmuştur (Zhelyazkova, 2001: 289).

Bu yıllarda parlamentoda Türk ve Müslüman vekiller olsa da kendileri Komünist Partiye bağlıydı. Birçoğu, belki gönüllü belki gönülsüz, Türklere ve diğer Müslümanlara karşı asimilasyon politikalarını desteklemiştir (Eminov, 2000: 146). Aynı şekilde hükümetin atadığı müftüler de uluslararası medya ve Türkiye'nin[19]

---

[19] Türkiye çok yoğun bir şekilde uluslararası camianın dikkatini çekmek ve desteğini sağlamak için çalışmıştır. Ayrıntılar için bkz. Gruev ve Kalyonski, 2008: 144-147

konuya ilişkin açıklamalarını "iftira" olarak nitelemiş, isim değişimi, camilerin yıkımı, dini özgürlüklerin kısıtlanmasına ilişkin haberleri bir beyanname ile yalanlamışlardır (Stoyanov, 1998: 173).

Ancak Türkler kendilerinin zorla İslamlaştırılmış Bulgarlar olduğunu söyleyen alternatif tarihi kabul etmedikleri gibi yasaklar topluluk içinde etnisiteyi daha da güçlendirdi. Türk topluluğunun dilsel, kültürel, dinsel bağları yeniden kuvvetlendi (Eminov, 2000: 142). İsimleri zorunlu olarak değişmiş olsa da aile içinde ve kendi aralarında Türk isimlerini kullanmaya devam ettiler. Günlük etkinlikleriyle kimliklerini korumak için çabaladılar. Doğum, düğün, cenaze, bayram kutlamalarına ait ritüelleri gizlice uygulamaya devam ettiler. Yeni doğan çocuklarına resmi belgelerde Bulgar ismi verilse de kendileri ayrıca geleneksel bir Türk ismi de verdiler. Türkler yeraltı direniş hareketleri kurarak 1989 yılının Mayıs ayında, uluslararası camianın dikkatini çekmek için AGİT Paris Konferansı'ndan hemen önce, çok iyi organize olmuş bir şekilde hükümete baskıda bulunabilecek bir kitle hareketi başlattılar. Açlık grevleri ve barışçıl gösterilerle Türk isimlerinin iadesini, ana dillerini kullanma hakkını ve kendi örf ve adetlerini uygulama hakkını talep ettiler. Otoriteler gösterileri zorla bastırmaya çalıştılar. Asker ve polisle çatışmalarda insanlar ölüp yaralandı (Yalamov, 2005: 108, Zhelyazkova, 2001: 290). Türklerin protestosu Sofya'da totaliter rejime karşı çıkan muhalif sivil örgütler tarafından da desteklendi (Zhelyazkova, 2001: 290). Uluslararası arenada ise Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi daha olayların hemen başında 846 numaralı kararında (Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE), 1985) ve daha sonra 927 numaralı kararında (PACE, 1989) azınlıkların kültürel ve ulusal kimliğini koruma hakkına atıf yaparak Bulgaristan devletinin asimilasyon politikalarını kınamış, hakların iadesini talep etmiştir.

Sonunda gösteriler dinmeyince ve uluslararası tepkiler arttıkça 29 Mayıs 1989'da Jivkov Bulgar televizyonundan Türkiye'ye göç etmek isteyen her "Bulgar Müslüman'ın" ülkeyi terk etmesine izin verileceğini duyurdu. Protestolara karışan binlerce kişi panik yaratmak için zorla sürgün edildi. Bunun üzerine Bulgar sosyologların "kitlesel psikoz" olarak tanımladığı bir göç dalgası baş gösterdi. Haziran ayından Türkiye'nin ısrarı üzerine sınır kapılarının kapatıldığı Ağustos ayına kadar 350.000 Türk evlerini barklarını terk ederek ülkeden ayrıldı. Uluslararası insan

hakları örgütlerine göre bu 3 ay içinde II. Dünya Savaşı'ndan o yıla kadar en büyük insan göçü yaşanmıştır. Aynı yılın sonbaharında, özellikle Kasım 1989 yılında komünist rejimin yıkılmasından sonra, 120.000 Türk geri döndü (Büchsenschütz, 2000: 82-83; Zhelyazkova, 2001: 290).

Türklerin göçü Bulgaristan ekonomisini zor durumda bırakmıştır. Türklerin göçüyle daha da güçlenen ekonomik problemlerin ve azınlıklara yönelik politikanın, 10 Kasım 1989 tarihinde parti içinden gelen bir "saray darbesi" ile Jivkov'un uzaklaştırılmasına katkıda bulunduğu Bulgar bilim insanları arasında genel kabul görmektedir. Komünist dönemin sona erdiği ve Bulgaristan'ın demokratikleşme ve Avrupalılaşma yoluna girdiği bu dönemde Bulgaristan Türkleri ilk kez siyasi olarak sesini duyurmaya ve varlığını göstermeye başlamıştır. Bu dönem ayrıca Türklerin ulusal kimlik ve Avrupa kimliği ile ilişkili olarak kimliğini yeniden tanımlayıp inşa edebileceği yeni bir sürecin de başlangıcı olmuştur.

2.2.3. Türklerin Siyasi Mobilizasyonu ve Etnik Model

Komünist rejimle yönetilen diğer devletlerde "parti-devleti" muhalif sivil toplum hareketlerinin bir sonucu olarak erozyona uğramış ve bu kitlesel hareket 1989 senesinde rejimin çöküşünü getirmişken, Bulgaristan'da bu süreç tam tersine, 10 Kasım 1989'da parti içi bir darbe ile Todor Jivkov'un azledilmesi ile başlamıştır. Bu nedenle ülkenin demokratikleşme sürecinin ilk dönemi büyük ölçüde totaliter rejim dönemindeki kadro yapısını koruyan Bulgar Komünist Partisi'nin[20] (BKP) egemenliği altında geçmiştir (Karasimeonov, 2010: 27; Drezov, 2012: 200). Sosyalist düzenden yeni bir siyasi, ekonomik ve toplumsal düzene geçiş sürecini başlatan bu adımın atılmasında dört faktör etkili olmuştur: diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki radikal değişimler, BKP içinde reform yanlısı temsilciler ve Jivkov'un politikalarını destekleyen ortodoks temsilciler arasındaki çekişme, ayrıca özellikle aydınlar topluluğu, şehirliler ve gençler arasında beliren demokratik değişim talepleri (Karasimeonov, 2010: 27-29) ve azınlıkların haklarının iadesine yönelik talepleri

[20] Totaliter rejimin muhalifi olduğunu ve kendini yenilediğini göstermek isteyen BKP 1990'daki seçimler öncesinde adını Bulgaristan Sosyalist Partisi (BSP) olarak değiştirmiştir.

(Stoyanov, 2011: 586). Siyasi elitler, bir tarafta iç darbe ile totaliter rejimin çöküşünü sağladığını ve kendini yenilediğini iddia eden BKP (BSP), diğer tarafta ise rejim muhalifi değişik sivil grupların birleşmesi ile oluşan, komünizme karşı kendini demokrasinin başlıca temsilcisi olarak gören Demokratik Güçler Birliği (DGB) olarak iki kutba ayrılmıştır (Karasimeonov, 2010: 30-31). 1985 yılında sözde "Soya Dönüş" kampanyasına karşı yasadışı bir örgüt olarak şekillenen ve "silahsız mücadeleyi" savunan Bulgaristan'da Türklerin Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin (BTUKH) devamı olan Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) (Tatarlı, 2003: 9; Doğan, 1999/2000: 42) ise Ahmet Doğan liderliği altında DGB'den ayrı bir oluşum olarak muhalif güçler arasında yerini almıştır. HÖH çok partili döneme geçişin sonucunda komünistlerin azınlıklara karşı katı politikasına cevap olarak ortaya çıkmıştır (Capelle-Pogacean ve Ragaru, 2008: 64). HÖH'ün anti-komünist bir oluşum olan DGB'ye katılma konusu tartışılsa da DGB içindeki bazı Türk karşıtı isimler buna karşı çıkmıştır (Kolarova, 1993: 33). Ayrıca HÖH kurucuları arasında da daha ilk baştan azınlıkların hak ve özgürlüklerini ancak bağımsız bir örgütlenme içinde koruyabilecekleri ve geliştirebilecekleri inancı hakim olduğundan ayrı bir siyasi parti oluşturma fikri daha baskındır (Tatarlı, 2003: 21; HÖH kurucu üyesi ile kişisel görüşme, 2013 yazı). Sosyalist rejim Türkleri etnik bir azınlık grubu olarak pekiştirirken, asimilasyon kampanyası Türklerin etnik kimlik bilincini güçlendirerek politize etmiştir. Kendilerini komünistlerin kurbanı olarak gören Türkler arasında yok edilmek istenen ortak kimliklerini korumaları gerektiği inancı gelişmiştir (Anagnostou, 2005: 96).

BKP azınlıkların ve çoğunluk içinden çıkan sivil toplum örgütlerinin gösterilerine ve uluslararası kurumların baskılarına dayanamayarak 29.12.1989 tarihinde aldığı bir kararla (Spokoen i gradiven trud, 1990) asimilasyon politikasından vazgeçmiştir. Türklerin ismini seçebilme, dini ibadetlerini yerine getirebilme, anadilinde konuşabilme, örf ve adetlerine uygun yaşayabilmesine ilişkin yasakların kaldırılması kararı bile özellikle Kırcaali'de azınlık konumunda bulunan Bulgarlar tarafından milliyetçi protestolarla karşılanmıştır. Etnik olarak homojen Bulgar ulusu ve ulusal birliğe tehdit oluşturan Türkler fikri söylemlerde ve zihinlerde yerini korumaktaydı (Stamatov, 2000; kişisel görüşmeler, 2013 yazı). BKP'nin asimilasyonist politikası ile Türk kimliğinin sınır işaretleri olarak iyice belirginleşen

Türkçe isimler, Türk dili, Müslümanlık ve ilgili örf ve adetler üzerindeki yasakların kalkması bölgede ve ülkede yeniden Türklüğün tanınması anlamına gelecekti. Yeni kurulan Kırcaali Vatandaşlar Birliği Komitesi tarafından bu durum "bütün halkı ilgilendiren en önemli ulusal sorun" olarak kabul edilmiştir. Bulgaristan'ın Türklerin özerkliğini tanımak zorunda kalacağı fikri öne sürülmüş, karara karşı mitingler düzenlenmiş, referanduma gidilmesi talepleri yükselmiştir. Bir başka deyişle karma bölgelerde çoğunluğun azınlığın etnik kimliğini belirleme hakkını korumak için girişimler baş göstermiştir (Deklaratsiya na Komiteta, 1990; Sıglasie, bratstvo, 1990)[21]. Türk azınlığı da buna karşı gösterilerle cevap verince yetkililer konuyu tartışmak üzere toplumun her kesiminden temsilcileri bir araya getiren *Ulusal Soruna İlişkin Toplum Konseyi* (9.01.1990-15.01.1990) toplamıştır (Uçreden e Obştestven, 1990). Toplam 65 grubun temsil edildiği Konsey'de geçiş döneminin sloganı haline gelen "barış içinde bir geçiş dönemi için ulusal uzlaşma" aranmıştır (S obşti usiliya, 1990; Jelev, 2004: 194). Konsey'den çıkan karar Türk azınlığın totaliter rejim döneminde olduğu gibi Bulgaristan'ın toprak bütünlüğüne ve ulusun birliğine bir tehdit olarak kabul edildiğini göstermektedir. Konsey'in Millet Meclisi'nin onayına sunduğu ve sonradan Anayasa'ya temel oluşturan önergede etnik azınlıkların elinden alınan bireysel hakların iade edilmesi öngörülmüştür: yasa önünde herkesin eşit olduğuna vurgu yapılarak, her vatandaşın vicdan, inanç ve din özgürlüğüne sahip olduğu; herkesin özgürce istediği ismi seçebileceği ve herkesin özel alanda ve bireysel ilişkilerinde istediği dili konuşabileceği üzerine uzlaşmaya varılmıştır. Ancak bu temel hakların tanınmasının karşılığında milliyetçileri yatıştırmak için bazı şartlar koşulmuştur: devletin yanı sıra bütün siyasi ve toplumsal güçler ve şahsen vatandaşlar, ülkenin toprak bütünlüğünü korumakla yükümlü kılınmış; Bulgarca resmi dil ilan edilmiş, eğitim kurumlarında ve diğer resmi kurum ve örgütlerde, resmi belgelerde ve açıklamalarda Bulgarcanın kullanımı zorunlu kılınmıştır; ülkenin toprak bütünlüğüne ve ulusun birliğine tehdit oluşturan dini, etnik veya başka bir temele dayanan siyasi ve toplumsal örgütler yasaklanmıştır. Ayrıca

---

[21]Aralık 1989-Ocak 1990 döneminde Yeniden Doğuş kampanyasına katılan ve bu süreçten fayda sağlayan yerel parti yetkililerinin kışkırttığı belirtilen etnik milliyetçilik hareketi ve rasyonalizasyonu için bkz. Stamatov, 2000

bölgesel olarak azınlık durumunda kalan (Kırcaali'deki Bulgarlar gibi) etnik grupların haklarının, özgürlüklerinin, güvenliğinin ve huzurunun sağlanması için yasal önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır (Trinadeseta sesiya, 1990). Milliyetçi protestoların önünü kesmek ve halkı yatıştırmak için hazırlanan bu uzlaşmacı önerge, 1991 Anayasası'nın azınlıkları ilgilendiren maddelerin düzenlenmesinde göz önünde bulundurulması açısından önemlidir. Burada alınan kararların birçoğu, özellikle devletin üniter ve ulusal birliğini koruma mekanizmaları, neredeyse aynı şekilde Anayasaya aktarılmıştır. Ayrıca Anayasa ile güvence altına alınan haklar önergede tanınan hakların dışına çıkmamıştır denebilir.

Bulgar siyasi elitler komünizm döneminde azınlıklar üzerinde sağlanan kontrolü devam ettirmek, azınlıkların devletin gücüne etkili bir şekilde meydan okumasını engellemek için azınlıkların siyasi alanda örgütlenmesini engellemeye çalışan önlemler almıştır (Johnson, 2002: 4-5; Kolarova, 1993: 33-37). 10 Kasım 1989'dan sonra yaşanan gelişmeler sonunda BKP ülkede başlıca muhalefet partisi olan Demokratik Güçler Birliği görüşmeyi kabul edince "totaliter rejimden demokratik bir toplumsal yapıya barışçıl bir geçişi gerçekleştirmek gibi insanca bir amaç" için Ulusal Yuvarlak Masa toplantıları (3.1.1990-14.05.1990) başlatılmıştır. Ulusal Yuvarlak Masa'nın amacı "en önemli siyasi, yasal ve sosyo-ekonomik sorunları çözmek için somut anlaşmalara" (Deklaratsiya za Rolyata, 1990) ulaşmaktı. Böylesine önemli bir görevle bu organ, bildirisinde ilan ettiği üzere ülkenin "gerçek siyasi ve toplumsal güçlerinin temsilcilerini" (Deklaratsiya za Rolyata, 1990) barındırıyordu. Ancak 1989-1990 kışında siyasi elitlerin söylemlerinde "demokrasi", "çoğulculuk", "ulusal uzlaşma ve barışma" gibi kavramlar ön planda olsa da bu "gerçek güçler" arasında HÖH de dahil olmak üzeri azınlık gruplarından hiçbir temsilci yer almıyordu. Başmüftü'nün ise sadece misafir statüsünde katılmasına izin verilmiştir (Gencev, 1990). Uluslararası ve yerel baskılar sonucunda asimilasyon politikasından vazgeçilmiştir, ama Bulgar milliyetçiliği dışlayıcılığını korumaya devam etmiştir. Türkler ülkenin gelecekteki düzeni için kararların alındığı bir siyasi platformda etnik bir azınlık topluluğu olarak yer alamamıştır. Yuvarlak Masa'da Jivkov ve asimilasyon politikasının sonuçlarının da tartışılması beklenmiştir, ama BKP ve DGB bu beklentileri karşılamamıştır. Ganev (2004: 69), iki tarafın da stratejik düşüncelerle bu konu üzerine "susma kararı" aldıklarının anlaşıldığını

belirtmektedir[22]. Birçok araştırmacı (Engström, 2009; Ganev, 2004; Kolarova, 1993; Capelle-Pogacean ve Ragaru, 2008) daha sonra 1990 Siyasi Partiler Kanunu ve 1991 Anayasası'nda yer bulan "etnik parti" kurma yasağının da Yuvarlak Masa müzakerelerinin kapalı bir oturumunda alındığını savunmaktadır. Buna rağmen yeni anayasayı oluşturmakla da görevli olan VII. Büyük Halk Meclisi (BHM) seçimleri öncesinde HÖH'ün bağımsız bir parti olarak kaydı yapılmıştır[23]. Seçimlerde oyların %6,03'ünü alan HÖH milliyetçi protestolara rağmen 23 temsilcisiyle BHM'de üçüncü parti olarak yer almıştır (Karasimeonov, 2010: 68). HÖH o dönemden beri farklı hukuki ve siyasi zorluklara rağmen her zaman mecliste temsil edilmiştir.

BSP'nin 1990'da yapılan seçimlerin sonunda çoğunluğu elde ettiği BHM'de kabul edilen 1991 Anayasası siyasi çoğulculuğu, ifade özgürlüğünü ve örgütlenme özgürlüğünü tanısa da 11.4'ncü maddesine göre "etnik, ırki ve dini temeli olan siyasi partiler...kurulamaz" (Konstitutsiya na Republika Bulgaria, 1991). Söz konusu madde anayasa tartışmaları sırasında HÖH'e sürekli etnik parti olarak atıf yapan BSP'nin ve 100'e yakın DGB temsilcisinin de desteği ile kabul edilmiştir. Bu madde ile belli bir (etnik) ulusun üyelerine ülkedeki azınlık üyelerine karşı imtiyaz tanıyan bir hüküm getirilmiştir denilebilir (Ganev, 2004: 71). Bulgaristan'ı azınlıkların siyasi temsili konusunda Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki en kısıtlayıcı düzenlemelerden birine sahip kılan (Rechel, 2007a: 357) bu maddenin kabul edilmesine karşı çıkan HÖH'ün argümanları dikkate alınmamıştır. HÖH meclisteki üçüncü parti olduğu halde anayasa metnine genel olarak etki edememiştir (Kolarova, 1993: 36, 41). Azınlık haklarına bireysel haklar olarak yaklaşılmış, pozitif grup hakları tanınmamıştır (Tatarlı, 2003: 30-33). HÖH anayasada etnik aidiyetin serbestçe seçilebilmesine, azınlıkların anadili eğitiminin tanınmasına, azınlık kültürünün geliştirilmesine, asimilasyonun yasaklanmasına ilişkin maddelerin yer almasını talep etmiştir (Stenogrami ot Plenarnite Zasedaniya na Sedmoto Veliko Narodno Sıbranie, 1990-1991) . Ancak etnik partiler yasağı kabul edildiğinden ve azınlık haklarına

---

[22] Uzmanlar Bulgaristan'da bu sözde "Yeniden Doğuş" süreciyle hesaplaşmanın hiçbir zaman gerçekleşmediğini belirtmektedir.

[23] HÖH'ün kaydının kurumlar üzerinde kontrolünü sürdüren BSP'nin siyasi bir hareketi olduğu savunulmaktadır. BSP'nin azınlıkların oyunu almasından korktuğu DGB'ye karşı HÖH'ün kaydına izin verdiği belirtilmektedir (Capelle-Pogacean ve Ragaru, 2008: 67-68; Ganev, 2004: 70; Drezov, 2012: 203)

ilişkin taleplerinin çoğu reddedildiğinden HÖH temsilcileri Anayasa metnini imzalamayı reddederek meclisi terk etmiştir (Tatarlı, 2003: 25; Stoyanov, 2011: 600). Aynı şekilde DGB içinden bazı milletvekilleri de BSP'nin seçimlerde hile karıştırdığını iddia ederek anayasayı imzalamayı reddetmiş, ancak anayasa kalan vekillerin oylarıyla kabul edilmiştir (Riedel, 2004: 595). 1991 Anayasası Bulgar ulusunun birliği ve devletin bütünlüğü fikrine dayanmaktadır. Buna uygun olarak özerk bölgesel oluşumlar yasaklanmakta (madde 1 ve 2) ve ulusal azınlıkların varlığı hiçbir maddesinde tanınmamaktadır. 1971 anayasasından pek farklı olmayarak azınlıklar "anadili Bulgarca olmayan vatandaşlar" olarak tanımlanmakta ve kendilerine ortak dil olarak ilan edilen "Bulgarcanın zorunlu okunmasının yanı sıra kendi dillerini okuma ve kullanma hakkı" (madde 36.2) tanınmaktadır. Anayasa'da ayrıca "zorla asimilasyona" karşı koruma getirilmektedir (madde 29.1). Bunun dışında bireysel olarak vatandaşlara "etnik aidiyetine uygun olarak kültürünü geliştirme" (madde 54.1), "din seçme veya dini görüşleri ya da ateist görüşleri seçme özgürlüğü" tanınmakta, devletin "farklı dinlere inananlar arasında, ayrıca inananlar ve inanmayanlar arasında hoşgörü ve saygının sürdürülmesi için yardımı" (madde 37.1) öngörülmektedir. Ancak buna rağmen anayasa Doğu Ortodoks Hıristiyanlığını ülkenin geleneksel dini ilan etmektedir (madde 3). Ayrıca etnik partilerin kurulmasının yasaklandığı gibi "ülkenin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve ulusun birliğine karşı olan, ulusal, etnik veya dini nefret uyandırmayı ...amaçlayan eylemlerde bulunan örgütler yasaklanmaktadır" (madde 44.2) (Konstitutsiya na Republika Bulgaria, 1991). Yeni anayasada azınlıklar tanınmadığı gibi azınlıkların daha sosyalist rejimin başında yasal olarak sahip oldukları hakların seviyesinin bile çok altında kalmıştır (Tatarlı, 2003: 30).

HÖH'ü Bulgar ulusunun ve devletinin birliğine karşı tehdit olarak gören BSP milletvekilleri (Karasimeonov, 2010: 71) yeni anayasa kabul edildikten sonra HÖH'ün "etnik parti" olduğu ve bu nedenle anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle kapatılmasına yönelik başvuruda bulunmuştur. Anayasa Mahkemesi, anayasanın dini, dilsel ve etnik farklılığı ve bu farklılıkları taşıyan bireylerin varlığını tanıdığını belirtmiştir. Mahkeme yasağın sadece belli bir etnik kökenden gelen topluluğa hitap edip o etnik topluluğun değerlerini, fikirlerini ve çıkarlarını koruyan, ayrıca söz konusu etnik topluluğa ait olmayan kişilere kapalı olan partileri kapsadığını

belirtmiştir. Mahkeme, HÖH'ün programındaki "etnik topluluk" hakları vurgusunu partinin belli toplulukların temel insan haklarının ve özgürlüklerinin çiğnendiği bir dönemde kurulmasına bağlamıştır. Bu bağlamda HÖH'ün etnik ve dini kökeninden bağımsız olarak her vatandaşa açık bir parti olduğunu, ayrıca anayasanın farklı etnik ve dinsel topluluklara ait bireylerin haklarını tanıdığını da göz önünde bulundurarak anayasaya aykırı olmadığına hükmetmiştir (Reşenie № 4, 1992)[24].

Bulgaristan'ın 1991 anayasasının oluşumunda Batı kurumlarının doğrudan hiçbir etkisi olmamıştır (Rechel, 2009: 83). Ancak Avrupa Konseyi (AK) temsilcileri daha 1992'de etnik azınlıkların siyasi aktivitesini kısıtlayan bu maddenin uluslararası standartlara aykırı olduğunu belirtmiştir (Tatarlı, 2003: 30). Bulgaristan'ın 1997'de AB üyeliği için başvurmasının ardından AB ve AK maddenin uygulanma şartlarının açıklığa kavuşturulmasını talep etmiştir (European Commission (EC), 2000: 22; European Commission against Racism and Intolerance (ECRI), 2000: 6). AB, Anayasa Mahkemesi'nin partilerin üyeliklerini belli etnik ve dinsel topluluklarla sınırlandırdıkları sürece bu madde kapsamına girdiği yönündeki açıklamasını kabul ederek bir daha raporlarında bu konuya değinmemiştir (Rechel, 2007a: 357). Bulgar ve Türk siyasetçilerine göre AB kurumları maddenin kalkmasına ilişkin hiçbir baskıda bulunmamıştır (Evropa ni pritiska, 2008). AK ve AGİT kurumları söz konusu maddenin uluslararası antlaşmalara uymadığını ve azınlıkların örgütlenme hakkını engelleyebilme ihtimali olduğunu vurgulamaya devam etmiştir (ECRI, 2004, 2009; Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (SFCPNM), 2014; Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), 2013, 2015) ancak Bulgaristan'da yetkililer maddenin kalkması için hiçbir girişimde bulunmamıştır.

Bulgaristan'daki gelişmeler bu maddenin "bir Türk partisinin ortaya çıkmasını engellemekten ziyade devletin görmek isteyeceği türde partiler üzerinde kontrol geliştirmesini sağladığını" (Johnson, 2002: 5) göstermektedir. Bulgaristan'da alternatif Türk partiler de dahil olmak üzere başka partiler etnik ve dini temele dayandıkları gerekçesiyle yasaklanmıştır (Johnson, 2002: 5; Rechel, 2007a: 357;

---

[24] Anayasa Mahkemesi'nin bu kararını Batı ülkelerinin baskısına bağlayanlar var, çünkü bu karardan iki buçuk hafta sonra Bulgaristan'ın Avrupa Konseyine üyeliği kabul edilmiştir (Rechel, 2007: 360; Drezov, 2012: 205).

Bılgarski Helzinski Komitet (BHK), 2004: 5). Aynı şekilde HÖH'e karşı alternatif oluşturması için daha ilk yıllardan itibaren belli partilerin kaydına izin verilmiştir, ama söz konusu partiler bugüne kadar seçimlerde başarılı olamamıştır[25].

HÖH partisi temsilcileri etnik parti olduklarına yönelik iddialara karşı çıkmaktadır. Kendileri ulusal temele dayanan etnik partiden, etnik temele dayanan ulusal bir partiye dönüştüklerini savunmaktadır (Doğan, 1999/2000: 50; kişisel görüşmeler, 2013 yazı). HÖH'ün ilk başta etnik Türk topluluğunun haklarını ve çıkarlarını savunmak için kurulduğunu belirten yetkililer, daha sonra siyasi platformunu genişlettiğini, sadece belli bir etnik topluluğun değil, *bütün etnik ve dini topluluklardan vatandaşların* haklarını ve özgürlüklerini korumayı hedef edinen sivil ve liberal bir partiye dönüştüğünü ifade etmektedir (Tatarlı, 1994; HÖH yetkilileriyle kişisel görüşmeler, 2012 yazı). HÖH bu kimliğini Avrupa Parlamento'sunda Avrupa için Liberaller ve Demokratlar İttifakı (ALDİ) içinde temsil edilerek de güçlendirmektedir. HÖH bütün Bulgaristan vatandaşlarını temsil eden ulusal bir parti olarak azınlıkların kültürel hakları için mücadele etse de parti temsilcileri bu çabalarının Bulgar nüfusunun tamamının yararına olduğunu vurgulamaktadır (Ishiyama ve Breuning, 1998). Ancak parti liderlerinin belli bir etnisiteye dayanan bir parti görünümünden kurtulmaya[26] ve farklı etnik gruplardan üye ve seçmen kazanmaya yönelik çabalarına rağmen parti hala çoğu etnik Türklerden oluşan bir seçmen temeline sahiptir (Genov, 2010: 43). 2009 yılındaki ulusal meclis seçimlerinde HÖH'e Türklerin %87,4'ü, Romanların %26,7'si, diğer olarak

---

[25] En son 2012 yılında HÖH'den ayrılan Kasım Dal ve Korman İsmailov tarafından "ulusal bir parti olarak" kurulan Hürriyet ve Şeref Halk Partisi (HŞHP), Reform Bloku seçim koalisyonuna katılarak 2014 seçimlerinde 3 milletvekili ile meclise girmeyi başarmıştır. 2013 yılında A. Doğan'dan liderliği devralan, ancak iki yıllık parti başkanlığı görevinden sonra HÖH'den ihraç edilen Lütfi Mestan ise 2016 yılının Şubat ayında yine "ulusal bir parti" olarak tanımladığı alternatif Sorumluluk, Özgürlük ve Hoşgörü için Demokratlar (ya da partinin Bulgarca isminin baş harflerinin birleşmesiyle meydana gelen) DOST partisini kurmuştur. Lütfi Mestan'ın görevden alınma sebebi, 2015 yılının Kasım ayında Türk Hava Kuvvetleri'nin sınır ihlali gerçekleştirdiği gerekçesiyle Rusya Federasyonu Hava Kuvvetlerine ait bir uçağı düşürmesi olayında Türkiye lehine bir konuşma yapması olarak sunulmaktadır. Mestan'ın ihracından sonra yaşanan gelişmeler Bulgaristan'daki Türk topluluğunun Türkiye ile ilişkileri meselesini yeniden gündeme getirmiştir (Dost Partisi, 2016; Lütfi Mestan'ın, 2016; Partiyata na Mestan, 2016; Bulgaristan'la dinli, 2016)

[26] 2014 seçimlerinden sonra HÖH'ün 36 milletvekilinden 10 tanesi Bulgar ismine sahiptir. http://www.parliament.bg/bg/MP

tanımlanan grubun[27] %23,5'i, Bulgarların ise sadece %1,6'sı oy vermiştir (Alfa Research, 2009a). Aynı yıl düzenlenen Avrupa Parlamentosu (AP) seçimlerinde de Türklerin %89,3'ü, Romanların %26,3'ü, diğer olarak tanımlanan grubun %48,3'ü, Bulgarların ise %1,4'ü HÖH sıralarından 3 AP milletvekili (Tsentralna İzbiratelna Komisiya (TSİK), 2009) seçmiştir. Türkiye'ye göç eden ve Bulgaristan vatandaşlığını koruyan göçmen topluluğunun % 98,6'sı da 2009 ulusal seçimlerinde HÖH'e oy vermiştir (ODIHR, 2009: 19). Sadece Bulgaristan nüfusu ve Türkiye'deki göçmen topluluğu arasında değil, Avrupa kurumları arasında da HÖH'ün "Türk partisi" olduğu kabul edilmektedir. Avrupa Komisyonu 1997 yılında yayımladığı Bulgaristan'ın üyelik başvurusuna ilişkin görüşünde " [anayasada yer alan] yasak büyük ölçüde Türk azınlığın çıkarlarını temsil eden" HÖH partisinin siyasi hayata katılımını engellememiştir diye belirtmektedir (EC, 1997). Aynı şekilde AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu da hazırladığı seçim izleme raporlarında HÖH'ün etnik Türk azınlığını ve Müslümanları temsil eden bir parti olarak görüldüğünü belirtmektedir (ODIHR, 2001, 2005, 2009, 2013, 2015) Bulgaristan'daki Türk topluluğunun, ayrıca Pomak ve Roman topluluğunun bir kısmının ve 1989'dan sonra Türkiye'ye göçen topluluğunun desteğini sağlamış olan HÖH, *de jure* olmasa da "*de facto* etnik bir parti" (Atanasov ve Naumovska, 2013: 48; Protsyk ve Sachariev, 2010: 6) olarak kabul edilmektedir. 1991 anayasası ile hukuken etnik partilerin yasaklanması ama daha ilk baştan HÖH için bir istisnanın yapılması ile HÖH, "Bulgaristan'daki etnik Türklerin tek olası siyasi temsilcisi haline dönüşmüştür" (Drezov, 2012: 205).

Geçiş döneminin hemen başında oluşup 2001 yılına kadar süren çift kutuplu "birinci parti modeli" BSP ve DGB arasındaki çatışma ile tanımlanmaktadır (Karasimeonov, 2010: 65-67). Geçiş döneminin başında seçimlerde çoğunluğu sağlayamayan BSP ve DGB arasında "denge sağlayıcı" görevini üstlenen HÖH, merkezi yürütme gücünün şekline ve içeriğine etki edebilen parti konumuna gelerek daha ilk baştan Bulgaristan siyasetinde önemli bir rol sahibi olmuştur (Drezov, 2012: 203-204, Karasimeonov, 2010: 89). Tarım sektöründe çalışan Türklerin özellikle

[27] Pomaklar ve Makedonlar gibi azınlıkların ayrı etnik kimliği kabul edilmediğinden araştırmaların farklı etnik gruplara ilişkin sorularında ancak Bulgar, Türk, Roman, diğer ve işaretlemedi bölümleri yer almaktadır.

etkilendiği derin bir ekonomik krizden geçen Bulgaristan'da Türklerin sosyo-ekonomik sorunlarına odaklanan ve ılımlı kültürel talepleri bulunan HÖH (Ishiyama ve Breuning, 1998; Anagnostou, 2005; Capelle-Pogacean ve Ragaru, 2008) ideolojik tutumlarından bağımsız olarak bütün siyasi partilerle işbirliği yapmaya hazır olmuştur (Roger, 2002: 21).

HÖH'ün öncelikli politikası Türklerin ve Müslümanların ülkenin yönetim yapılarına katılmasını sağlamak olmuştur. Ancak bunu "eşit temsil hakkı" veya "etnik kota" talebi olarak değil, farklı siyasi oluşumlar arasında işbirliğinin gereği olarak sunmaktadır (Capelle-Pogacean ve Ragaru, 2008: 92). 2001 yılında sosyalist rejimin yıkılışından beri ilk defa siyasi güç olarak yeni partilerin ortaya çıkması Bulgaristan'da çok merkezli olarak şekillenen "ikinci parti modelinin" (Karasimeonov, 2010: 126-127) gelişmesine yol açmıştır. Çift kutuplu modelde denge sağlayıcı olan HÖH, 2001 yılından sonra gelişen çok merkezli modelde iktidarda doğrudan yer alma hedefine ulaşmıştır (Capelle-Pogacean ve Ragaru, 2008: 98). HÖH 2005 yılına kadar İSUH (İkinci Simeon Ulusal Hareketi), 2009 yılına kadar ise BSP ve İSUH ile beraber koalisyon ortağı olarak hükümet etmiştir (Karasimeonov, 2010: 123, 147). Bunun sonucunda etnik Türkler Bulgaristan'ın 1878 yılındaki kuruluşundan beri ilk defa bakan, vali ve devlet ajanslarında yönetici olarak görev yapmaya başlamıştır[28] (Capelle-Pogacean ve Ragaru, 2008: 100). HÖH 1990 yılından beri parlamentoda yer alsa da siyasi sisteme entegrasyonu asıl hükümete aktif katılımı ile beraber tamamlanmıştır. Bu sayede hem merkezi düzeydeki idare mekanizmasındaki kadrosunu ve seçmenlerinin çıkarlarını korumak için iktidar kaynaklarını arttırmış, hem de yerel düzeydeki etkisini genişletmiştir

---

[28] Günümüzde nadir de olsa başka partilerden de Türk milletvekilleri mecliste yer alabilmektedir. Avrupalı Gelişim için Vatandaşlar Partisi'nin (GERB) 2009 yılında kurduğu 90. hükümette ve 2014 yılında kurduğu 94.hükümette GERB milletvekili Vecdi Raşidov Kültür Bakanı, 94. hükümette Reformcu Blok üyesi HŞHP'den seçilmiş Orhan İsmailov Savunma Bakanı Yardımcısı olarak atanmıştır. Hükümete dışarıdan destek veren milliyetçi Vatansever Cephe (VC), Türk asıllı Savunma Bakan Yardımcısının azledilmemesi durumunda desteğini çekeceğini bildirse de sonradan uzlaşıya varıldığını bildirmiştir. Kendilerinin de bir aday göstereceğini ve Bulgaristan Ulusal Televizyon'daki (BNT) 10 dakikalık Türkçe haber bülteninin yerel yayın yapan BNT 2'ye alınacağını bildirmiştir. Dönemin HÖH lideri Lütfi Mestan, GERB ve hükümet ortağı RB'nin iktidar için azınlık haklarının bir parçasını feda ettiklerini savunmuştur. HŞHP lideri Korman İsmailov RB'nin bu kararı partisinin desteği olmadan onayladığını ve Türklere karşı saygının küçük bir ifadesi olan bültenin siyasi alet olarak kullanılmasına karşı çıktığını bildirmiştir (Bulgaristan'da Türkçe, 2014; Türkçe haber bülteni, 2014; Bulgaristan'daki Türkçe haber, 2014)

(Karasimeonov, 2010: 136). HÖH'ün özellikle Türklerin yoğunlaştığı Kırcaali ve Razgrad bölgelerinde yerel yönetim yapılarında temsil gücü yüksektir. Türklerin bu bölgelerde çoğunlukta olması Kertikov'a göre "...demokratikleşme şartlarında Bulgaristan Türklerinin bölgesel düzeyde siyasi egemenlik ve etnik Bulgarlar ile diğer etnik topluluklara karşı siyasi ayrımcılık imkanını sağlamaktadır. Bunun sonucu...belli **"Türk siyasi özerk bölgelerinin"** gerçekleştirilmesi olarak nitelendirilebilir" (2006: 173).

Bulgaristan'da kuruluşundan bu yana oylarını gitgide arttıran tek parti olan HÖH'ün siyasi başarılarını Bulgar bilim insanları etkileyici diye tarif etmektedir. HÖH partisi Bulgaristan'da "iktidar belirleyen parti" (kingmaker) olarak tanımlanmaktadır (Hajdinjak ve diğerleri, 2012: 13, Atanasov ve Naumovska, 2013: 48).

Tablo 4: Ulusal Parlamentoda HÖH

Seçim Yılı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı	Parti Lideri
1990	6,03	23/400	Ahmet Doğan
1991	7,55	24/240	Ahmet Doğan
1994	5,44	15/240	Ahmet Doğan
1997	7,6	19/240	Ahmet Doğan
2001	7,45	21/240	Ahmet Doğan
2005	12,81	34/240	Ahmet Doğan
2009	14,46	38/240	Ahmet Doğan
2011	14,45	38/240	Ahmet Doğan
2013	11,31	36/240	Lütfi Mestan
2014	14,84	38/240	Lütfi Mestan (partiden ihraç edilmiştir)

Kaynak: Karasimeonov, 2010; TSİK (t.y.)

Tablo 5: Avrupa Parlamentosu'nda HÖH

Seçim Yılı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı
2007	20,26	4
2009	14,14	3
2014	17,27	4

Kaynak: TSİK (t.y.)

HÖH 2009 yılına kadar 3 kez koalisyon ortağı olmuş, kendisine Cumhurbaşkanı tarafından 2 kez hükümet kurma görevi verilmiş, bir kez de muhalefetle beraber güvensizlik oyu vererek hükümetin düşmesini sağlamıştır (Hajdinjak, 2008: 87; Atanasov ve Naumovska, 2013: 48). Hatta Avrupalı Gelişim için Vatandaşlar Partisi'nin (GERB) başkanı Borisov, HÖH'ün ve seçmeni üzerindeki gücünü "Bulgaristan'da HÖH olmadan seçim kazanılamıyor, Doğan nerede ise zafer de orada. Biz GERB olarak bu faktörle nasıl baş edeceğimizi değerlendiriyoruz" (Obreçen da bıde, 2006) şeklinde yorumlamıştır. 2009 yılında GERB'in HÖH ile koalisyon kurmayı reddetmesi üzerine HÖH muhalefet partisi konumuna düşmüştür. 2013 yılında kurucu lideri A. Doğan istifa ederek partinin liderliğini Lütfi Mestan'a devretmiştir. Aynı yıl gerçekleşen seçimlerin sonunda BSP ile HÖH yine ortak bir hükümet kursalar da 2014'de patlak veren protestolar üzerine hükümet istifa etmek zorunda kalmıştır (Pravitelstvoto podade, 2014).

Bulgaristan'da siyasi tarafların ve araştırmacıların çoğu Bosna ve Kosova'da yaşananların tersine, HÖH'ün ılımlı politikalarının da katkısıyla, Bulgaristan'da çoğunluk ve azınlıklar arasındaki farklılıkların uyumunun "Bulgar usulü bir etnik model" çerçevesinde sağlandığı konusunda hemfikirdir. Mitev'e göre Bulgaristan'da asimilasyon döneminden önceki iyi ilişkileri temel alarak, sivil örgütlerin yardımı, HÖH'ün yapıcı rolü ve ana siyasi partilerin etnik milliyetçilikten cayması nedeniyle etnik anlaşmazlıkların ve çatışmaların siyasi bir normalleşme sürecine dönüşümünü ifade eden "etnik model" (2004: 77), Avrupa kurumlarına üyeliğin hedeflendiği demokratikleşme sürecinde Bulgaristan'ın en büyük başarılarından biri olarak gösterilmektedir. HÖH'ün Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla demokratikleşme sürecinde siyasi aktivitesine izin verilmesinin ve diğer partiler tarafından siyasi

partner olarak kabul edilmesinin hakim olan etnik gerginliği azaltarak Bulgar çoğunluğu ve Türk azınlığı arasındaki ilişkileri normalleştirdiği kabul edilmektedir. HÖH ve diğer partiler arasında kurulan siyasi işbirliğinin çoğunluk ve azınlık ilişkilerinin radikal bir hal almasını önlediği belirtilmektedir. HÖH'ün laik, liberal ve Bulgaristan devletine sadık çizgisini sürdürdüğü sürece etnik barışın korunacağına ve Bulgaristan'daki azınlık topluluğunun Türkiye'nin çıkarları için kullanılamayacağına güvenilmektedir (Roger, 2002; Ganev, 2004; Capelle-Pogacean ve Ragaru, 2008; Kavalski, 2007; Kondakov, 2014).

Bu bağlamda asimilasyon kampanyası sırasında gasp edilen bireysel hakların iade edilmesi, HÖH'ün meclise girmesi ve akabinde seçmeli Türkçe eğitimin başlatılması, 1989 yazında Türkiye'ye göç edip bir kısmı geri dönen Türklere evlerinin iade edilmesi gibi meseleler 1989-1992 yılları arasında milliyetçi gruplar arasında güçlü bir direnişe yol açsa da 2000'li yılların ortasına kadar milliyetçilerin siyasi temeli ve kitle desteği zayıf kalmıştır. Siyasetçilerin çoğu etnik Bulgarlar ve etnik Türkler arasında düşmanlık ve güvensizlik yaratacak söylem ve eylemleri kınamıştır (Vassilev, 2001: 40-45). 1989'dan sonraki dönemde "aşırı milliyetçilik ifadeleri ile kesilen bağ, muhalif partilerin ve yavaş yavaş kendini yenileyen komünist partinin siyasi kimliğinin bir parçası haline gelmiştir" (Engelbrekt'ten aktaran Ishiyama ve Breuning, 1998). HÖH ile mecliste işbirliğini sürdürmek isteyen BSP zaman içinde milliyetçi eğilimlerini törpülemek zorunda kalmıştır (Vassilev, 2001: 51). Komünizm karşıtlığı temelinde şekillenen DGB ise milliyetçiliğe de karşı olan bir söylem geliştirmiştir. Geçiş döneminin başında azınlık hakları lehine bir tutum sergilemek demokrat bir yapı ile özdeşleştirilirken, azınlık hakları karşıtlığı komünizmin belirleyici özelliği sayılıyordu. Dolayısıyla Bulgaristan'ın geçiş döneminde etnik bir çatışmadan ziyade komünizm ve antikomünizm şeklindeki ideolojik çekişme daha belirleyici bir etken olmuştur (Engström, 2009: 76; Kolev (t.y.): 13-14; Genov, 2010: 36-37). 2000'lerin ortasına kadar Vassilev'in "Bulgaristan'da etnisite çatışması (conflict) o kadar hafifledi ki azınlık sorunları artık yeni rejim için doğrudan bir zorluk oluşturmamaktadır" (2001: 52) görüşü ülkede yaygın bir kabul görmekteydi.

AB Komisyonu da daha 1997 yılında Bulgaristan'ın adaylığına ilişkin görüş sunduğu raporunda "Türk azınlığı iyi bir şekilde entegre olmuş gibi görünüyor, ama

aynısı Romanlar (Çingeneler) için söylenemez"[29] demektedir. Raporda asimilasyona maruz kalan Türklerin durumunun son yıllarda iyileştiği, geri kalan nüfusla ilişkilerinin de uyumlu göründüğü, Türk azınlık üyelerinin hem ulusal parlamentoda hem de yerel düzeyde temsil edildiği yer almaktadır. Ancak hukuki alanda UAÇS'nin ve "bağlayıcılığı olmasa da azınlıklara grup hakları tanıyan Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin 1201 sayılı tavsiye kararını" imzalanmadığı belirtilmektedir. Anadil eğitimi hakkının verildiği vurgulanırken, azınlıkların çoğunluk oldukları bölgelerde anadillerini resmi dil[30] olarak kullanamadıkları dile getirilmektedir (EC, 1997). Komisyon bir sonraki raporlarında resmi dil konusuna bir daha değinmemektedir. Aynı şekilde Bulgaristan'ın "1201 sayılı tavsiye kararını imzalamadığı" konusu da bir daha gündeme getirilmemektedir. Türk azınlığına sadece bir cümlenin ayrıldığı 1998 yılındaki ilk ilerleme raporu Türklerin eğitim ve dil hakları ile ilgili hiçbir şikayetin rapor edilmediğini bildirmekte, Türk azınlığın tamamen entegre olduğunu ve siyasi hayatta temsil edildiğini belirtmektedir (EC, 1998: 11). AB Komisyonu UAÇS'nin imzalanmasını (EC, 1998: 9) ve söz konusu belgenin onaylanmasını (EC, 1999: 13) olumlu bulmuştur. Ulusal kanalda Türkçe (10 dakikalık) haber yayınına başlanmasını (EC, 2000: 22), isimleri değiştirilen kişilerin isimlerini artık zorlu mahkeme süreci yerine idari bir sürecin sonunda geri alabilmesini (EC, 2001: 24), Ayrımcılığa Karşı Yasa'nın kabul edilmesini (EC, 2003: 21) olumlu gelişmeler olarak bildirmiştir. Raporlarda anadil olarak Türkçe eğitim konusunda yaşanan sıkıntılar, Türklerin üst düzey idari kadrolarda, orduda ve emniyet teşkilatında temsil edilmemesi, yaşadıkları bölgelerdeki yatırım eksikliği ve yüksek işsizlik ise şikayet konuları olarak bildirilmiştir (EC, 2000: 22; EC, 2001: 24). 2007 yılındaki üyelikten önceki son rapor olan 2004 ilerleme raporunda iki cümle ayrılan Türklerin siyasi hayata entegre oldukları, asıl ekonomik olarak az gelişmiş bölgelerde yaşamakta olduklarından sosyo-ekonomik entegrasyonu için çabaların sürdürülmesi gerektiği belirtilmektedir[31] (EC, 2004: 26).

---

[29] Raporlar özellikle Roman azınlığın sosyo-ekonomik sorunlarına eğilmektedir. Bu çalışmada raporlar Türk azınlığı açısından değerlendirilecektir.

[30] HÖH, devlet okullarında Türkçenin okutulmasını talep etse de hiçbir zaman "resmi dil" talebinde bulunmamıştır (Kertikov, 2006: 177).

[31] HÖH programlarında bölgesel yatırıma ağırlık verse de hala çoğunluğu köylerde yaşamakta olan Türklerin sosyo-ekonomik durumunu düzeltebilecek yatırımlar gerçekleşmemiştir. Yerel bir HÖH

Bulgaristan'da 1989'dan sonra azınlık haklarındaki değişimi inceleyen Rechel, HÖH'ün "etnik parti" olarak yaftalanmasından ve kapatılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmasından dolayı minimalist bir azınlık hakları politikası izlemek zorunda kaldığını vurgulamaktadır. Devletin azınlıkların siyasete katılımı üzerinde kontrolünü elden bırakmamasından dolayı HÖH'ün ileri düzeyde haklar talep edemediği gibi Türkler dışındaki azınlıklar için de bir kazanç sağlayamadığını savunmaktadır (2007a: 353). Bu nedenle Rechel AB'ye adaylık sürecini azınlıklar politikası açısından "kaçırılmış fırsat" olarak değerlendirmekte, AB'nin en azından ülkedeki azınlıkların tanınması ve azınlıkların siyasi karar alma mekanizmalarında temsil edilmesi konusunda baskı kurmamasını eleştirmektedir (Rechel, 2007a: 366). Kendisine göre AB ekonomik alandaki üyelik kriterlerine ağırlık verirken azınlık hakları da dahil olmak üzere siyasi kriterlere gereken önemi vermemiştir (Rechel, 2008: 176). AB ve AK gibi Batı kurumlarının Bulgaristan'da azınlık haklarının iyileştirilmesinde belli bir dereceye kadar etkili olduğunu, UAÇS'nin ve Ayrımcılığa Karşı Yasa'nın kabul edilmesi, Roman azınlığın entegrasyonu için baskı kurduğunu belirtmektedir. Ancak kendisine göre UAÇS kabul edilmiş olsa bile "komünizm sonrasında Bulgaristan'da komünistlerin asimilasyon politikalarından vazgeçilmesinin dışında azınlık hakları alanında çok sınırlı bir gelişme yaşanmıştır" (Rechel, 2008: 178-179). AB'nin azınlık hakları alanında standartlarının olmaması, bu alanda ülkeler açısından çifte standardın hakim olması, AB'nin tutumunun insan

---

yetkilisi durumu "Bulgaristan'da azınlıklarla ilgili bir devlet politikası yok, bu nedenle biz 36 kişilik bir parti olarak mücadele ediyoruz ve genellikle çoğunluğa mağlup oluyoruz " şeklinde özetlemiştir. Günümüzde Bulgaristan'daki Türkler ekonomik sıkıntılardan dolayı Almanya, İngiltere, İspanya, Fransa, Hollanda gibi Avrupa Birliği ülkelerine göç etmektedir. HÖH' ün koalisyon ortağı olduğu dönemde yayınlanan son AB raporlarında bir daha değinilmese de Türkçe eğitimine ilişkin sorunlar da hala devam etmektedir. "Seçmeli ders" olarak verilen Türkçe dersleri İngilizce, Fransızca gibi Batı dilleri ile aynı statüde sunulmaktadır. Anadili Türkçeyi öğrenmek ve geliştirmek isteyen bir öğrenci bu durumda AB üyeliği ile beraber çok önemli bir hale gelen Batı dillerini seçememektedir. Anadili ve yabancı diller arasında oluşturulan rekabet nedeniyle 1993'te 100.000'in üzerinde öğrenci Türkçe dersi alırken bu sayı 2012 itibarıyla 8000 civarına düşmüştür. Anadili Türkçe eğitimi konusunda yaşanan sorunlar üzerine eğilmek için 2012 yılında Kuzey ve Doğu Bulgaristan Türkçe Öğretmenler Derneği ile Güney Bulgaristan Türkçe Öğretmenler Derneği kurulmuştur. Ayrıca orduda, yargıda ve emniyet teşkilatında Müslüman ismine rastlanmamasından da anlaşıldığı üzere bu alanda da ayrımcılığın devam ettiği bildirilmektedir (yerel yetkililer ile kişisel görüşmeler, 2013 yazı, 2014 yazı, 2015 yazı; Kırcaali'de Türkçe Öğretmenler, 2012; Kırcaali'de "Güney Bulgaristan, 2012; Remzi Osman: Opiti, 2012)

haklarına ve azınlık haklarına ilişkin samimi bir endişesinden ziyade bölgesel istikrar endişelerine bağlı olması, yasal değişikliklerin yeterli bulup uygulanmasına ilgi göstermemesi, daha çok Romanlar ve Türkler üzerine odaklanarak diğer azınlık topluluklarına yer vermemesi, kurumlar ve programları gözlemleyerek çoğunluk topluluğu içinde azınlıklara karşı baş gösteren milliyetçi eğilimleri göz ardı etmesi ve değişikliklerin siyasi diyalogla kabul edilmesine ve içselleştirilmesine fırsat vermek yerine "dış baskı" olarak kısa zamanda kabul edilmesi AB'nin Bulgaristan'da azınlık hakları üzerindeki etkisini sınırlandırmıştır (Rechel, 2008: 179-187).

Tablo 6: Demokratikleşme ve Avrupa Entegrasyonu Sürecinde Azınlık Hakları (Türkler açısından örneklendirilmektedir)

1.1984-89 asimilasyon kampanyası ile gasp edilen hakların iadesi: Türk isimlerini kullanma hakkı Özel alanda Türkçe konuşma hakkı Dini ibadetlerini özgürce yerine getirme hakkı Örf ve geleneklerini koruyarak kültürlerini geliştirme hakkı	1989-1991
2. Asimilasyona karşı korunma hakkı	1991
2.Anadilini devlet okullarında öğrenme hakkı (uygulamada sorunlar var)	1991-1999
3.Anadillerinde gazete, dergi ve kitap bastırabilme hakkı (mali yetersizlik ve yeterli bir kültürel elit çevresinin oluşamaması nedeniyle uygulamada zayıf, sadece Kırcaali'de haftalık bir gazete basılmaktadır)	1991
4.Kültürlerini korumak ve geliştirmek için dernekler ve örgütler kurma hakkı (çeşitli kültür dernekleri kurulmuştur)	1991
5. UAÇS'nin onaylanması ile ulusal azınlık olarak tanınma hakkı	1999
6.Kültürlerini korumak ve geliştirmek için devletten destek hakkı (uygulamada zayıf, mevcut 2 Türk tiyatrosu mali yetersizlik sebebiyle Bulgar tiyatroları ile birleştirilmiştir)	1999
7.Ulusal radyo ve ulusal televizyonda yayın hakkı (ulusal televizyonda on dakikalık yayının ve ulusal radyoda üç saatlik yayının kaldırılması için baskılar sürmektedir)	1999
8.Ayrımcılığa karşı korunma hakkı	2003

Bulgaristan'da da Avrupa kurumlara entegrasyonun hedeflendiği bu süreçte sivil (uygar) ve barışçıl ilişkilerin varlığını ifade eden "etnik model"in işlerliği pek sorgulanmamıştır (Kavalski, 2007: 25-26). Genov'a göre

> "...Bulgaristan'ın başarılı etnik modelinden bahsetmek siyaseten doğru (politically correct) olmuştur...Bulgaristan'ın AB üyeliği perspektifi ve bu görevin üstesinden gelinmesi meselesi söz konusu olduğundan Bulgaristan

> Türklerinin kendileri de resmi ve gayri resmi olarak etnik statükoyu kabul etmiştir. Türk karşıtı propaganda ivmesini kaybetmiştir" (2010: 43).

Ancak HÖH liderliği altında Türkler için minimum düzeyde kültürel haklar elde edilse de demokratik bir topluma geçiş sürecinde ortaya çıkan toplumsal, siyasi ve ekonomik sorunlar için Bulgar milliyetçileri Türkleri ve diğer Müslümanları günah keçisi olarak kullanmaya devam ettiklerinden hemen yüzeyin altında gerginlik, şüphe ve huzursuzluğun devam ettiğini vurgulayan araştırmacılar da mevcuttur (Warhola ve Boteva, 2003: 270-271). Gerçekten HÖH'ün açık bir şekilde ilk koalisyon ortağı olduğu dönemin sonundaki 2005 seçimlerinde "Osmanlı köleliği" söylemini yeniden canlandıran, Bulgaristan'da Türklerin olmadığını, sadece zorla Müslüman yapılan Bulgarların yaşadığını, Bulgaristan'daki etnik barışın sadece Türkiye'nin müdahalesiyle 1985-89 yılları arasında bozulduğunu, HÖH'ün anayasaya aykırı bir parti olmasından dolayı kapatılması gerektiğini iddia eden, ayrıca Romanların yaşam tarzına karşı söylemler geliştiren radikal bir milliyetçi parti de ilk defa meclise girmeyi başarmıştır. Nefret dolu, ksenofobik dil yeniden canlanmıştır (Genov, 2010: 43-44; Kavalski, 2007; Ghodsee, 2008). ATAKA'nın %8,93 oy oranı ve 21 temsilci (TSİK, 2005) ile 4. parti olarak meclise girmesi herkesi şaşırtsa da Kavalski ATAKA'nın tam da 1990'lardan beri milliyetçi düşüncelerin egemen siyasi söylemin dışında tutulması nedeniyle başarılı olduğunu savunmaktadır. Kendisine göre ATAKA, milliyetçiliğin marjinalize edilmesi nedeniyle yeni radikal düşüncelerin mobilizasyon potansiyeline başvurabilmiştir (Kavalski, 2007: 27). Ayrıca Genov'a göre buna ek olarak uzun süreli ulusal krizin sonunda ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması da radikal milliyetçiliğin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bulgaristan'ın NATO ve AB üyeliği ile beraber uluslararası güvenlik sorunu de çözüme kavuştuğundan "siyasi doğruluk rejimi altında uzun süredir sessiz kalınan konular hakkında yüksek sesle konuşmak" (Genov, 2010: 45) mümkün olmuştur. Popova (2016: 274-275) ise HÖH'ün kapatılmasına yönelik taleplerin sadece ATAKA ve seçmenine özgü olmadığını, tipik Bulgar seçmeninin genel görüşü olduğunu savunmaktadır. Kendisi 2006 yılında yapılan bir araştırmaya göre seçmenlerin %47'sinin Türklerin siyasi temsilcisi HÖH'ün kapatılmasını desteklediğini belirtmektedir. Bu nedenle ATAKA'nın sadece etnik Bulgar milliyetçiliğinin ve azınlık karşıtlığının patlak vermesi olarak yorumlanamayacağını,

Bulgarların ana siyasi partilere karşı hissettikleri tatminsizliğe ve hayal kırıklığına bağlanabileceğini savunmaktadır. Rechel'e göre ise ATAKA'nın varlığını tamamen "siyasi tesise karşı protesto oyu" olarak açıklamak mümkün değildir, çünkü ATAKA'nın siyasi platformunun büyük kısmını "açık bir azınlık karşıtı söylem" oluşturmaktadır (2007b: 1211). ATAKA milliyetçi söylemleri ile "Türklerin kazandığı siyasi güçten" ve devletin "Çingene sorunu" olarak adlandırılan sorunu çözememesinden rahatsız olan vatandaşları mobilize etmiştir (Karasimeonov, 2010: 207). ATAKA'nın başarısı bütün partilerin HÖH karşıtı bir propaganda yürütüp ulusal çıkarlara vurgu yapmasının önünü açmıştır. 2009 yılında seçimleri kazanıp hükümet oluşturan yeni GERB partisi de HÖH ve ülkedeki etnik gruplar arasındaki ilişkiler konusunda benzer bir milliyetçi tutum sergilemiştir (Genov, 2010: 44-45, Karasimeonov, 2010: 210). Krısteva partilerin 2009 seçim mitinglerinde çokseslilığini kaybettiğini, neredeyse bütün partilerin kampanyalarının "antidoğanlaşma" şeklinde özetlenebileceğini belirtmektedir (2009: 117-119). 2014 yılındaki seçimlerde ATAKA'nın oyları düşmüş olsa da (%4,52 ve 11 temsilci) (TSİK, 2014) bu oy kaybını milliyetçiliğin de kaybı olarak değerlendirmek mümkün değildir. Bu seçimlerde ikinci bir milliyetçi oluşum, VMRO - Bulgar Ulusal Hareketi ve Bulgaristan'ın Kurtuluşu için Ulusal Cephe partilerini birleştiren Vatansever Cephe (VC) de meclise girmiştir (%7,28 ve 19 temsilci) (TSİK, 2014). VC ve ATAKA, sadece HÖH'ü değil, doğrudan azınlık haklarını ve kimliği hedef almaktadır. Parlamentodaki diğer partiler de HÖH'ü hedef almaya devam etmektedir. Bulgar siyasetçiler HÖH'ü "etnisiteyi" kullanmakla suçlamaktadır. HÖH'ün her seçim öncesinde ve zora düştüğünde "Yeniden Doğuş" sürecini öne sürdüğünü, hakların iade edilmesinde oynadığı rolü kullanarak kendini "etnik barışın garantörü" olarak sunduğunu ve bu suretle Türk ve Müslüman topluluğu üzerinde egemenlik kurarak bu topluluğun kendi içine kapanmasına yol açtığını öne sürmektedirler. HÖH yetkilileri ise tam tersine, azınlıkların kendi içine kapanmasına izin vermeden kimliklerini korumalarını sağlayarak barış içinde geçiş sürecine büyük katkıları olduğunu vurgulamaktadır. Türk topluluğu içinde ise HÖH'e karşı zorunlu anadili eğitimini sağlayamaması dışında ılımlı politikaları nedeniyle nadiren eleştiri getirilmektedir. Özellikle kültür derneklerinin yetkilileri anadili eğitiminin Türk kültürünün gelişimi için zorunlu olduğunu ve bu konuda ısrarcı olunması gerektiğini

belirtmektedir. Bunun dışında sokaktaki Türkler ise HÖH'ün ilk dönemlerde azınlık topluluğu için çalıştığını kabul etmekte, ama bir kısmı artık temsilcilerinin makamlarını daha çok kişisel kazanç için kullandığını, sadece belli iş çevrelerini desteklediğini ve zenginleştirdiğini, ekonomik sıkıntı içindeki Türk topluluk üyelerinin toplumsal ve ekonomik gelişimi için yeterince çalışmadığını da dile getirmektedir (kişisel görüşmeler, 2012 yazı, 2013 yazı, 2015 yazı).

Başka hiçbir ana partinin programlarında (Hajdinjak, 2008) ve seçim platformlarında (ODIHR, 2014: 2) azınlıkların haklarına ve entegrasyonuna yönelik bir politikaya yer vermemesi azınlık topluluklarının entegrasyon sorununun başka bir boyutunu göstermektedir. HÖH son zamanlarda yine zorunlu anadili eğitimi, seçim mitinglerinde anadilin kullanılması gibi talepleri dile getirmeye başlamış olsa da 1990'dalarda olduğu gibi günümüzde de bu talepler Bulgar siyasetçiler tarafından reddedilmektedir (Otnovo othvırliha, 2015; Turski nyama, 2015). Türk siyasetçilere, AGİT'in defalarca eleştirdiği seçim kampanyalarında Türkçe konuşma yasağını (ODIHR, 2014) deldikleri gerekçesi ile cezalar kesilmektedir (Türkçe propaganda, 2014). Türkçe tarihi yer isimlerinin "yeniden Bulgarlaştırılması" için girişimler vardır (Za turskite, 2013; Bulgaristan'daki köy isimleri, 2014). Hatta yeni haklar tanınması bir yana, milliyetçi partiler ulusal televizyonda 10 dakikalık Türkçe haber bültenini kaldırmak için büyük çaba göstermektedir (Bulgaristan'da ülkede, 2016). Bütün bu gelişmeler karşısında Bulgaristan'ın etnik modeli sorgulanmaya başlanmıştır (Kertikov, 2006; Kavalski, 2007; Yalamov, 2005). Etnik olarak karma bölgelerde Osmanlı döneminden beri komşuluk ilkesine dayanan geleneksel bir hoşgörü kültürünün geliştiği inancının hakim olduğu tezi (Zhelyazkova vd., 1995) yaygın olsa da son çalışmalarda Türkler "komşu olarak" değil, özel haklar talep eden "bir azınlık topluluğu" olarak düşünüldüğünde önyargıların ve toplumsal mesafenin devam ettiği vurgulanmaktadır (Mitev, 2004; Hajdinjak ve diğerleri, 2012; Yanakiev, 2003):

> "Bulgaristan'da ötekilik kabul edilmiyor, ötekiliğe tahammül ediliyor... Çoğunluk toplumu azınlıkların etnik, dinsel ve kültürel kimliğini özgürce ifade etmesine izin verse de onlara eşit olarak saygı gösterip onları kabul etmeye hazır değildir...Çoğunluk, Türklerin fazla siyasi ve ekonomik güce ulaştığına inanıyor ve bunu tahammül edilemez buluyor" (Hajdinjak ve diğerleri, 2012: 3-4).

Henüz milliyetçi siyasi söylemlerin yaygınlaşmadığı 2003 yılında yapılan bir araştırmaya göre bütün etnik gruplardan Bulgaristan vatandaşlarının %85'i Bulgarlar ve Türkler arasındaki ilişkiler sorulduğunda skalanın iyi derecelerinden birini seçmiş, % 13'ü ise ilişkilerin kötü olduğunu belirtmiştir (Yanakiev, 2003: 21)[32]. Her iki etnik topluluğun çoğunluğu aynı ülkede yaşamayı, aynı yerleşim bölgesinde yaşamayı, aynı işyerinde çalışmayı, komşu olarak yaşamayı ve özel arkadaşlık ilişkileri kurmayı kabul etmektedir. Hem Bulgarlar hem Türkler bir tek evlilik söz konusu olduğunda araya sınır koymaktadır. Türklerin %74'ü bir Bulgar ile, Bulgarların ise %88'i bir Türk ile evlenmeyi reddetmektedir (Yanakiev, 2003: 25). Ancak bireysel ilişkilerde iyileşme gözlemlenirken, Mitev'e göre Bulgarlar hala Türkleri "vatandaş" olarak kabul edememektedir (Mitev'den aktaran Rechel, 2008b: 340). Genov'a göre de Bulgarlar, Türk ve Müslüman kimliklerine sarılan vatandaşların devlete karşı sadakatinden çoğu zaman şüphe duymaya devam etmektedir (Genov, 2010: 46). Azınlıkların grup haklarına ilişkin Bulgar topluluğunun tutumunu araştıran çalışmalar sadece siyasi elitler arasında değil, topluluk üyeleri arasında da azınlık haklarına ilişkin olumsuz tutumun devam ettiğini göstermektedir (Mitev, 2004: 89-90; Yanakiev, 2003). Azınlıkların kültürlerini korumak ve geliştirmek için dernekler kurmasına Bulgarların %14'ü, kendi anadillerinde kitap yayınlamalarına ise %28'i karşı çıkmaktadır. Azınlık çocuklarının devlet okullarında ana dillerini öğrenmelerine Bulgarların %57'si, anadillerinde eğitim verilmesine ise %73'ü karşı çıkmaktadır. Azınlıkların kendi televizyon kanalları olmasına %46'sı, ulusal televizyonda azınlık dilinde yayın yapılmasına %54'ü karşı çıkmaktadır. Oturdukları yerlerde kamu alanlarında kendi dillerinde tabelaların olmasına ise %72'si karşı çıkmaktadır. Azınlık üyelerinin bireysel olarak ulusal mecliste yer almasına Bulgarların %19'u ve ve yerel mecliste yer almasına %22'si karşı çıkarken kendi partilerini kurmalarına karşı olanların oranı %36'ya çıkmaktadır. Bölgesel özerkliğe ise Bulgarların %85'i karşı çıkmaktadır. Yine başka bir araştırmaya göre Bulgarların %56'sı azınlıkların orduda görev yapmasını onaylarken % 26'sı karşı çıkmakta,

[32] Romanlar ile ilişkiler ise tam tersine gitgide kötüleşmektedir. Araştırmada vatandaşların %18'in ilişkilerin yeterince iyi, %73'ü ise kötü ve çok kötü olduğunu belirtmiştir (Yanakiev, 2003: 21).

%49'u yargıda görev yapmasını onaylarken %36'sı karşı çıkmakta, %43'ü emniyet teşkilatında görev yapmasını onaylarken %39'u karşı çıkmaktadır (Yanakiev, 2003: 22-23). Bulgarlar Türklerin "iktidarda" olmasını, onlara herhangi bir şekilde bağımlı olmayı da kabul edememektedir. Bulgarların sadece %29'u bir Türk'ün çocuğunun öğretmeni olmasını, %21'i yerel emniyet teşkilatında müdür olmasını, %20'si orduda subay olmasını ve % 22'si bakan olmasını kabul edebilmektedir (Yanakiev, 2003: 28). Oysa araştırmalar azınlık topluluklarının özellikle dil ve eğitim haklarını önemsediğini göstermektedir. Hem Türklerin hem Romanların %88'i devlet okullarında anadili eğitimini, Türklerin %56'sı, Romanların ise %74'ü anadillerinde eğitim almayı; Türklerin %74'ü, Romanların % 78'i ulusal kanalda anadillerinde yayın yapılmasını; Türklerin %52'sinin, Romanların ise %69'unun yaşadıkları yerlerde kamu alanlarında anadillerinde tabelaların olmasını tercih etmektedir. Ayrıca Türklerin %91'i, Romanların ise %93'ü yargıda görev almayı; Türklerin %94'ü, Romanların ise %95'i orduda görev almayı; hem Türklerin hem Romanların %89'u emniyet teşkilatında görev almayı kendi doğal hakları olarak görmektedir (Yanakiev, 2003: 24).

Özetle, azınlıklara ilişkin yasaların çoğu sosyalist rejimin düşünce sisteminin ve propagandalarının hala etkisini sürdürdüğü ilk geçiş döneminde düzenlenmiştir (bkz. 6. tablo). Bu dönemde çoğunluğu elinde bulunduran BSP ve DGB içindeki bazı çevreler grup haklarını devletin ve ulusun birliğine tehdit olarak görmüştür. Dolayısıyla Bulgaristan, azınlık haklarını düzenlediği o ilk yıllarda eşitliği grup hakları üzerinden ziyade bireysel haklar üzerinden sağlama yolunu tercih etmiş, talep edilen grup haklarının ise çoğunu reddetmiştir. Özel alanda anadilini kullanma, örf ve geleneklerine göre yaşama ve folklorik kültürünü geliştirme, dini ibadetini yerine getirme konularında nispeten az sorun yaşanmıştır. Bu haklar daha 1989-1991 yıllarında iade edilmiştir. Ancak Bulgaristan, azınlık hakları alanında genel olarak daha tartışmalı konular olan ulusal azınlık statüsünü tanıma, devlet okullarında anadilin öğretimi, devlet okullarında anadilde eğitim, anadilin kamu alanında ve resmi ilişkilerde kullanımı, anadilde radyo ve televizyon yayını, azınlıkların grup olarak siyasi temsili gibi hakları tanıma konusunda tedbirli davranmıştır. Etnik partilerin yasaklanması ile azınlıkların siyasi platformda etnik konuları tartışma alanı kısıtlanmıştır. Böyle bir ortamda etnik partiden ulusal ve liberal bir partiye doğru bir

dönüşüm geçiren HÖH ılımlı kültürel taleplerde bulunmuştur. AB ile müzakereler çerçevesinde reformların arttığı 1997 sonrasında azınlık hakları konusunda bazı sınırlı gelişmeler yaşanmıştır. AB'ye üyelik sürecinin son aşamalarında ise Türkler ve azınlık hakları konuları gündeme gelmemiştir. Bulgaristan'da Türklerin etnik kimliğini koruyarak entegrasyonu gerçekleştirmesi sürecini ve bu süreçte Bulgar çoğunluğu ile Türk azınlığı arasında yeniden kurulan barışçıl ilişkileri ifade eden "etnik model" söylemi gelişmiştir. Ancak son zamanlarda bu model sorgulanır hale gelmiştir, çünkü AB'ye üyelikle beraber ortaya çıkan yeni milliyetçiler, Bulgaristan'da Türklerin kamusal alanda elde ettikleri görünürlüğü ve Romanların yaşam tarzını öncelikli hedefleri haline getirmişlerdir. Ayrıca Bulgar topluluğunun da hoşgörüsünün ancak "komşuluk" düzeyinde kalmış, azınlık haklarına karşı olumsuz tutumu devam etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BULGARİSTAN'DA TÜRK AZINLIĞIN ORTAK KİMLİK ÖRÜNTÜLERİ

3.1. TÜRK SİYASİ ELİTLER: ENTEGRASYON SÜRECİNDE ORTAK KİMLİK ÖRÜNTÜLERİNİN İNŞASI

Araştırmanın bu kısmında 1990'dan itibaren Bulgaristan'da Türk topluluğu ve Türklük üzerindeki söylemin tekelini elinde bulunduran HÖH'ün siyasi elitlerinin ve özellikle kurucu lideri A.Doğan'ın söylemlerine ağırlık verilecektir. Todorova'nın (2012a) Balkanlar'da sık rastlanıyor diye tarif ettiği, bünyesinde hem aydın hem de siyasetçi kimliğini birleştiren[33] Doğan'ın adı HÖH ile bütünleşmiştir. Zaman içinde HÖH'ün içinden ayrılan bazı isimler alternatif partiler kursalar da Türk hareketini bölmek istedikleri inancı yaygın olduğundan seçmenler tarafından yeterince destek görememiştir. Bazı oluşumlar ise Bulgaristan'ın 1991 Anayasasına aykırı "etnik parti" oldukları gerekçesi ile kaydedilmemişler ve topluluğu etkileyebilecek bir söylem üretebilecek güce ulaşamamıştır. Türk topluluğunun aydın kesiminin çoğunluğu zorunlu sürgün ve göçlerle beraber ülkeden ayrıldığından ve geride kalan aydınlar HÖH'ün çatısı altında birleştiğinden parti dışında bir söylem geliştirecek bir kültürel elit çevresi de henüz tam olarak şekillenmemiştir. Türk sivil toplum kuruluşları ise (kültür dernekleri, folklor grupları) HÖH'ün himayesi altında gelişmiştir. Son yıllarda HÖH'ün Türk topluluk kimliğinin gelişmesini ve sosyo-ekonomik sorunların aşılmasını sağlamadığını savunmaya başlayan bir eleştirel kesim dışında Türk siyasi elitler, sivil toplum kuruluşları ve yerel gazeteler demokratikleşme ve Avrupalılaşma sürecinde az çok fikir birliği içinde hareket etmiştir. Bir başka deyişle araştırmanın yapıldığı döneme kadar Türk topluluğunun

[33] Felsefe Bilimleri doktorudur.

siyasi ve kültürel elitleri arasında farklı topluluk kimliklerinin ilişkileri konusunda kayda değer bir söylemsel mücadele gözlenmemektedir[34].

HÖH, Bulgaristan devletinin bütün politikalarının tam bir başarısızlığa uğradığı bir dönemde (Fotev, 1992: 9) "totaliter rejimden demokrasiye geçişi" ve "sivil toplumun inşasını" hedefleyen bir değişim süreci çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Bütün siyasi ve toplumsal güçlerin "barış içinde geçişi" sağlamanın yollarını aradığı; demokrasi, çoğulculuk, insan hakları, azınlık hakları gibi Avrupa değerleri olarak nitelenen değerleri temel alan değişim sürecinde Türk siyasetçileri Bulgaristan'da "ulusal sorunun" çözümü için siyasi müzakerelere girerek

(1) Türk topluluk kimliğinin korunması

(2) ve Türklerin sivil topluma entegrasyonu

hedefleri arasında bir denge bulmaya çabalamıştır. Entegrasyon sürecinde etnik kimliğin korunması ve geliştirilmesi, ulusal birliğin ve güvenliğin korunması bağlamında müzakere edilmiştir. Doğan daha 1990'dan itibaren ülkedeki ve dünyadaki yeni siyasi gerçekliği değerlendirerek Türklerin siyasi hareketinin aşağıdaki gibi şekillendiğini belirtmektedir:

> "...Hareket, [1989 öncesindeki] mücadele döneminden kalma **yıkıcı güçten...** temel hak ve özgürlüklerin ...yönetimdekiler tarafından verilmesini beklemek yerine...yasal olarak kazanılmasını ve hayatın temel değerleri olarak pekiştirilmesini sağlayacak şartların oluşturulmasına gerçekten katılan yapıcı bir siyasi özneye dönüşmek...Hareket, bilinçli bir şekilde etnisite bazında "biz" ve "siz" diye **ayırıcı ilkeleri** güncelleştiren yasadışı bir muhalif örgütten diğer siyasi güçlerin onayı ile meşrutiyet kazanması gereken... hoşgörülü siyasi tutumu olan siyasi bir özneye götüren bir yoldan yürümek...Hareket, kısa zamanda **etnodinsel kimlik** ilkesini genelleştiren bir örgütten etnodinsel kimlik ile sivil topluma entegrasyon arasındaki dengeyi ve uyumu arayan bir siyasi özne olarak yeniden şekillenmek...Hareket, etnodinsel değerler sistemi çerçevesinde ayrışmayı ve kendi kabuğu içine kapanmayı öngören **etnik grubun hayatta kalma stratejisinden etnodinsel kimliği geliştirme stratejisini** ve bunun sonucunda kabuğundan sıyrılma ve topluma entegrasyon stratejisini arayan yoldan yürümek zorunda kalmıştır."[35] (Doğan, 1999/2000: 45-46).

---

[34] Türk hükümetinin HÖH'e karşı desteklediği öne sürülen, henüz ne derecede etkili olacağı bilinmeyen yeni bir alternatif parti olarak ortaya çıkan DOST ve HÖH arasında söylemsel farklılıklar oluşabilir. Ancak şimdilik DOST partisinin söylemlerini incelemek için yeterli veri yoktur. Partinin ilk kurultayında genel başkan görevine getirilen Lütfi Mestan "NATO ve AB yanlısı, liberal değerleri esas alan demokratik bir parti olacağız" demiştir (DOST Partisinin İlk Kurultayına, 2016).

[35] Aksi belirtilmediği sürece çeviriler bana aittir.

Doğan'a göre Bulgaristan'da çoğulcu bir demokraside azınlıkların siyasi ve hukuki araçlarla etnik kimliklerini koruyarak entegrasyonunun sağlanmasını ve barışçıl etnik ilişkilerin gelişmesini ifade eden "Bulgaristan'ın etnik modeli" (Doğan, 1999/2000: 49), ancak etnik/ulusaltı Türk kimliği ile ulusal kimliğin birbiri ile uyumlu olmasını durumunda işlevsel olacaktır. 19. yüzyıldan itibaren Bulgar milliyetçiliğinin ulusu etnik çoğunluk olarak beliren Bulgar topluluğu ile özdeşleştirerek şekillendirmesi, Türkleri bu ulusun "ötekisi" olarak bırakmıştır. Sosyalizm kisvesi altında sürdürülen milliyetçiliğin yarattığı "sosyalist ulus" Türkleri ancak zorla farklı bir din ve dil benimsetilmiş ama etnik Bulgarlarla aynı kandan gelen ve bu yüzden aynı isimleri taşıması, aynı dili konuşması ve sosyalizme uygun olarak dini bağlılığı yok edilmesi gereken[36] bir topluluk olarak kapsayabilmiştir. Dolayısıyla etnik kimliğin korunarak entegrasyonun sağlanması, azınlıkların etnik kimliği ile ulusal kimlik arasındaki çatışmalı ilişkinin uyumlu ilişkiye dönüştürebilmesi ile mümkün olacaktır.

Türklerin etnik kimliğini koruyarak ulusal entegrasyonu sağlamaya çalıştığı bu dönemde aynı zamanda Bulgaristan'ın AB'ye entegrasyon süreci de başlamıştır. Türkiye'nin AB üyeliği kapsamında yapılan araştırmalar kültürel ve tarihi birliği temel alarak kurulan bir Avrupalı kimliğinin Türklüğü ötekisi olarak inşa ettiğini ortaya çıkarmıştır (Meltem Müftüler-Bac, 1998; Rumelili, 2004, Kösebalaban, 2007). Kültürel bazda kurulan bir Avrupa kimliğinin Türk kimliğini dışlaması nedeniyle Türk siyasilerin Avrupa kimliğini de sivil değerler bağlamında kurması beklenebilir. Metin incelemeleri HÖH temsilcilerinin (ya da daha doğrusu HÖH içindeki söylemin kurucusu olan Doğan'ın) AB'nin dünya düzenindeki yeri ve geleceği, Bulgaristan'ın AB içindeki yeri ve geleceği konusunda ifadelerde bulunduğunu, hatta Türkiye'nin yerini tartıştığını ama son yıllara kadar Türk azınlığın doğrudan AB ile bağlantısını kurmadığını, bağlantıyı Bulgaristan üzerinden gerçekleştirdiğini ortaya koymuştur.

---

[36] Kertikov'a göre Bulgaristan vatandaşlarının çoğunluğu etnik aidiyetinden bağımsız olarak ateist olduğundan ülkede topluluklar arasında dini fanatizm görülmemektedir. Bütün vatandaşlar dini geleneklerine "kültürel miras" olarak saygı duymaktadır (2006: 177-178).

3.1.1. Çoklu Kimliklerin İnşası: Bulgaristan Vatandaşı Türkler

BKP, ülkede demokratik güçlerin gösterilerinin devam etmesi üzerine 29.12.1989 tarihinde aldığı bir kararla 1984 yılından beri sürdürdüğü politikasından vazgeçerek Todor Jivkov'un "zorla etnik olarak yekpare bir ulus yaratma" kampanyasını "kaba bir siyasi hata" olarak kınamış, "Bulgaristan vatandaşlarının anayasal haklarına karşı işlenen zulmün" sonunu getirmeye karar vermiştir. Belgede asimilasyon politikasının suçu "otoriter rejim dönemine" yüklenmekte, Bulgaristan'ın anayasasına ve kabul ettiği insan haklarına ilişkin uluslararası antlaşmalara atıf yapılarak "vatandaşların yasa önündeki eşitliği çiğnenmiştir" ve "... ulusun birliği ciddi şekilde zarar görmüştür" denmektedir. BKP bu konularda "toplumsal uzlaşım" sağlamak için "şimdiye kadar var olan ve yeni ortaya çıkan toplumsal örgütler, hareketler ve yapılarla geniş çaplı görüşmeler" yapılmasının gerekliliğini vurgulayarak müzakereye dayanan bir çözüme hazır olduğunu göstermektedir (Spokoen i gradiven trud, 1990).

BKP bu belgeyle asimilasyon politikalarını belli bir kişi ve belli bir dönem ile sınırlandırarak yasakların kalkmasına karar verse de hala totaliter rejimin milliyetçiliğinin etkisini taşıdığı söylenebilir. Yasakları ortadan kaldırırken "ülkenin teritoryal ve devlet bütünlüğünün, Bulgaristan'ın ulusal çıkarlarının ve güvenliğinin" de garanti altına alınmasını talep etmektedir. Ayrıca söz konusu Bulgaristan vatandaşları tanımlanırken henüz Türk, Pomak veya Roman diye ayrı bir etnik topluluktan bahsedilmemekte, bu vatandaşlar hala "Türkçe konuşan ve Müslüman nüfus" diye tanımlanarak dilsel ve dinsel[37] bir toplumsal kategori olarak inşa edilmektedir (Spokoen i gradiven trud, 1990) .

Jivkov'un yerine geçen Mladenov karardan hemen sonraki ilk röportajlarından birinde şöyle demektedir:

> "Ulusal birlik olmadan, halk içinde kaynaşma olmadan, toplumumuzun o kadar ihtiyaç duyduğu değişimi gerçekleştiremeyeceğiz. ... [gerçek] sosyalizmi hayata geçirebilmek için, Bulgaristan'ın bütünlüğü, bağımsızlığı ve gelişimi gibi ulusal çıkarları hayata geçirebilmek için halkın birlik içinde hareket etmesini

[37] Müslümanlar kategorisine isimleri değiştirilen Pomaklar ve Romanlar da dahildir. Türkçeyi ise Türkler, hem Pomakların hem de Romanların bir kısmı konuşmaktadır.

> kastediyorum. Bu birlik hareketinde toplumumuzun bütün sınıflarının ve tabakalarının - işçilerin, köylülerin, entelektüellerin, komünistlerin, partisizlerin, bütün vatansever toplumsal örgütlerin ve derneklerin, inanların ve ateistlerin - yeri vardır. Ulusal birlik denince gelişme yolunda ilerleyen bütün medeni ülkelerde olduğu gibi aynı haklara sahip, özgür, ülkesini seven Bulgaristan vatandaşlarının birliğini anlıyoruz.
> Bulgar Müslümanlardan bahsettiniz. Sorunun tarihini biliyorsunuz, kendine özgüdür. Onlar bizim kardeşimiz. Onların geleneklerine ve duygularına saygı duyuyoruz" (Mladenov, 1989).

BKP kurmayı umduğu "gerçek" sosyalist düzende artık "ulusal birliği" açıkça herhangi bir etnik soyun birliğine dayandırmamakta, tam tersine ulusal birlik aynı hakları paylaşan, ama aynı zamanda ülkesine sevgi ile bağlı Bulgaristan vatandaşlarının birliğinden oluşmaktadır. Ancak bütün metinde bu Bulgaristan vatandaşlarının arasında farklı bir etnik topluluğa ait olan kişilere dair herhangi bir açıklama yine yer almamaktadır. Bulgaristan'ın sosyalist ve bağımsız geleceği içinde yeri olan toplumsal tabakalar yine sınıf (işçi, köylü vs.) ve din (Bulgar Müslümanlar, inananlar, ateistler) bazında ayrılmaktadır.

Her iki örnek de "Bulgaristan vatandaşlarına" yönelik asimilasyon kampanyasından vazgeçilse de etnik azınlıkların tehdit oluşturduğu ulusun çıkarlar, ulusun güvenlik ve ulus-devletin bütünlüğü fikrinin söylemlerde yerini koruduğunu göstermektedir. BKP tarafından başka bir etnik topluluğun varlığı hala ifade edilememektedir, gerçek sosyalizmi hayata geçirmek için harekete geçecek olan halkın içinde sadece Bulgarlar ve artık geleneklerine saygı duyulan dinsel/dilsel azınlıklar var olabilmektedir.

Geçiş döneminin ilk aylarında Bulgarlar dışındaki topluluklara ne deneceği konusunda büyük kargaşa yaşanmaktadır. Hem gazetelerde hem meclis konuşmalarında dinsel ve dilsel kategorizasyona uygun olarak "Türkçe konuşan nüfus", "Bulgar Müslümanlar", "Bulgar Muhammedi" gibi terimlere rastlanmaktadır. Türkler arasında ise toplumsal gruplarının etnik kategorizasyonu konusunda net bir tavır vardır. HÖH lideri A. Doğan devletin dış kategorizasyonu kesin bir dille reddetmektedir:

> "Biz etnik Türk'üz, bize ne derlerse desinler, biz kendi terminolojimizi yerleştireceğiz" (Doğan, 1990a).

Doğan geçiş döneminin ilk yıllarında yaptığı konuşmalarda ve verdiği röportajlarda Türk azınlık üyelerinin bünyelerinde iki farklı kimliği, "etnik bilinci" ve "vatandaşlıkla tanımlanan ulusa aidiyet bilincini" birleştirebileceğini belirtmektedir.

> "Birçok kişi...ulusal bilinç ile etnik bilinci birbirine karıştırmaktadır. Bir etnik topluluğa (etnos) ait olmak, belli bir ülkenin vatandaşı olma bilincine sahip olmadığın anlamına gelmiyor. Bulgaristan bizim vatanımız ve bizim ulusal bilincimiz de Bulgaristanlıdır (bılgarsko)[38]" (Doğan,1990b).

> "Doğal olarak Bulgaristan'da Türk isem, ABD'de Bulgaristan (bılgarski) vatandaşı olacağım. Türkiye'de bile sizin burada beni kabul ettiğiniz şekilde Türk olarak kabul etmiyorlar. Orada bize genellikle "Bulgar" (bılgarin) deniyor. Ama sorun çok daha karışık. "Amerikan" dendiğinde aslında bu vatandaşlığı ifade ediyor, etnik aidiyeti değil....[Ama] "Bulgar" (bılgarin) ve "Bulgaristan vatandaşlığı" (bılgarski grajdanin) kavramları örtüşmüyor. "Bulgaristan vatandaşının" kapsamı çok daha geniş ve etnik aidiyetle özdeşleşen "Bulgar" kavramını da içermektedir. Vatandaşlık bütün etnik grupları kapsamaktadır" (Doğan, 1993a: 518).

Yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü gibi Doğan kimliklerin akıcılığına ve değişkenliğine vurgu yaparak bireysel düzeyde "çoklu kimlikler" inşa etme stratejisine başvurmaktadır. Ancak bir bireyin birden fazla kimliği içselleştirebilmesi için bu kimliklerin birbiri ile uyumlu olması gerektiğinden Doğan Bulgaristan'da tarih boyunca Türk azınlığını dışlayarak inşa edilmiş etnik ulusun ismi olan "Bulgar" kavramı yerine Bulgaristan'daki bütün etnik topluluk üyelerini kapsayan "Bulgaristan vatandaşı" kavramını yerleştirmeye çalışmaktadır. Ulusun unsurlarından biri olan "ortak ismi" dönüştürme stratejisine başvurarak ulusun isminin etnisite ile bağını koparmaya çalışmaktadır. Eskiden beri etnik çoğunlukla özdeşleşen bir ulusal kimliği ifade eden "Bulgar" tanımını etnik çoğunluğun ismi olarak inşa etmektedir.

---

[38] Etnik Bulgar kimliği Bulgarcada "bılgarin" (eril), "bılgarka" (dişil) , "bılgari" (çoğul) ismiyle ifade edilmektedir. "Bılgarska/o/i" sıfatı ise bir isimle birleştirildiğinde (örneğin bılgarska televiziya, bılgarska banka, bılgarsko samosıznanie, bılgarski grajdanin) Türkler tarafından hem Bulgar (isim) hem de Bulgaristan (isim) olarak çevrilmektedir. Tarihi süreç içinde "bılgarska (natsiya vb.)" etnik Bulgar topluluğuyla örtüştürüldüğünden ve bu nedenle Türkler tarafından kabul edilemediğinden "bılgarska" kavramı bağlama göre çevrilmiştir. Söylem çözümlemesinin de gösterdiği gibi etnik aidiyet olarak Bulgarlık reddedildiğinden Türklerin kurduğu söylemde ulusa aidiyetin reddedildiği durumda durumlarda "bılgarska" kavramı "Bulgar", kabul edildiği durumlarda ise "Bulgaristan (-lı)" olarak çevrilmiştir. Türk siyasiler Türkçe olarak böyle bir kavramsal tartışma yürütmediğinden ve Türk dil repertuarında bu kavram muğlak (çift anlamlı) kaldığından böyle bir yola başvurulmuştur. Gerekli görüldüğünde parantez içinde Bulgarca kavramlar da verilmiştir.

Buna göre "Türk" ve "Bulgar" bireylerin etnik kimliğini ifade ederken, ulusal kimlik "Bulgaristan vatandaşı" kavramı ile ifade edilebilmelidir. Doğan'a göre Türkler kendilerini vatanları olan Bulgaristan'da vatandaşlıkla tanımladıkları bir ulusal bilince sahipler.

3.1.2. Ortak bir Barışçıl Geçmişin İnşası

Doğan daha ilk baştan etnik bilinci Türk olan, ama kendini Bulgaristan'a ait hisseden, Bulgaristan vatandaşlığı ile tanımlanan bir ulusun parçası olan ve etnik bilinci Bulgar olan diğer Bulgaristan vatandaşları ile ortak çıkarları olan bir Türk azınlığı inşa etmektedir. Türk siyasetçiler Türk azınlık üyeleri için bireysel düzeyde çoklu kimlikler inşa ederken Bulgaristan'da Türkleri "tehdit edici bir öteki" olarak gören anlayışı da değiştirme stratejisine başvurmaktadır.

Türk siyasetçiler yeni düzende sosyalist rejimin Türkleri ulusal tehdit olarak gösteren söylemine karşı çıkmaktadır. Doğan

> "Bu [korku] propagandanın bir sonucudur. Özellikle son beş senede "yeniden doğuş" süreci ile ilişkili olarak daha yoğun yapılmıştır. Türkiye büyük düşman, *etnik bilinci Türk olan Bulgaristan vatandaşları* [vurgu bana ait] ise onun "beşinci kolu" veya "Truva atı" olarak görülüyordu" (Doğan 1990b).

> "...biz her zaman barış içinde yaşadık, hep beraber. Belli zamanlarda çatışmalar olmuştur, ama bunlar hep merkezi güçlerin karışması nedeniyle yaşanmıştır. Müslümanlar ve Hıristiyanlar her zaman komşuluk ilkesi doğrultusunda yaşamıştır. 1984 senesine kadar...kimse Bulgaristan'da Türk var mı yok mu sorgulamıyordu, onların buradaki varlığı apriori kabul ediliyordu. Ama "yeniden doğuş" süreciyle bağlantılı beş yıllık politika bakın nasıl gerginlik yaratmayı başardı. Size [Bulgarlara] korkmayı öğrettiler, bize de güvensizlik beslemeyi. Asıl sorun budur ve tam da bunun çözülmesi gerekiyor" (Doğan, 1990a).

derken "biz Türkler" ile "siz Bulgarları" bir kez daha "Bulgaristan vatandaşları" üst kimliği altında birleştirmektedir. İki ayrı topluluk arasındaki olumsuz duyguların ise totaliter rejimin söylemleri ve uygulamalarıyla "öğretilmiş" olduğunu vurgulayarak bunların "doğal" olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Yukarıdaki alıntıda "Müslümanlar" ve "Hıristiyanlar" dense de Osmanlı'nın millet sisteminin devamı olarak aslında "Türkler" ve "Bulgarlar" kastedilmektedir. Zaten alıntının devamında Türklerin varlığının asimilasyon kampanyasına kadar Bulgaristan topraklarında her

zaman sorgulanmadan kabul edildiği ifade edilmektedir. Bu döneme kadar topluluk üyelerinin "barış içinde" "komşuluk ilkesine" uygun yaşadığını belirtilirken, topluluklar arasında eskiden beri süregelen "ortak bir barışçıl geçmiş" kurulmaktadır. Bulgaristan'da Osmanlı dönemi eskiden beri 500 yıllık bir zülüm ve düşmanlık zamanı olarak inşa edildiği halde Türk siyasetçileri bu döneme dair açık bir ifadede bulunmamaktadır. Ancak Doğan 1984 senesine kadar farklı etnik/dinsel toplulukların "her zaman" komşu olarak barış içinde yaşadığını belirterek Osmanlı dönemi için de topluluklar arasında iyi ilişkilerin olduğunu üstü kapalı bir şekilde belirtmiş olmaktadır.

Türk siyasetçiler "Yeniden Doğuş" süreci konusunda da hiçbir zaman açık ve geniş bir kamuoyu tartışması başlatmamıştır. Doğan'ın daha 1990 yılında

> "Başkalarının yarattığı gerginlikleri arttırmamak için ["Yeniden Doğuş" sürecinde yaşanan zulümlere] ilişkin bilgileri kötüye kullanmak istemiyoruz" (Doğan, 1990b)

şeklindeki sözleri Bulgarları ve Türkleri karşı karşıya getirecek olaylar konusunda susma kararı alındığına işaret etmektedir.

Kendileri her fırsatta Türklerin ve Bulgarların komşuluk ilişkileri içinde sorunsuzca birlikte yaşadığı vurgularken[39] Yeniden Doğuş kampanyasını Komünist Parti ve azınlıklar arasında bir sorun olarak göstermektedir:

> "Totaliter rejim bile halkımızın farklı etnik toplulukları arasındaki dostluğu ve karşılıklı anlayışı yok etmeyi başaramadı. O zaman farklı etnik gruplar arasında değil, totaliter rejim ve ilgili etnik, dilsel ve dinsel azınlıklar arasında çatışma yaşandı. Gerçek budur. Totaliter rejimden demokrasiye geçtiğimiz bu dönemde de çiğnenen anayasal hakların iadesi söz konusudur...[bugün de azınlıkların haklarının iadesine karşı çıkan] bazı partiler etnik gerginlikler yaratarak ...demokratikleşmenin önüne geçmeye çalışmaktadır" (Tatarlı, 1991/1992a: 212).

---

[39] Bulgaristan'da bazı Bulgar siyasetçiler ve aydınlar arasında da rastlanan bir söylemdir. 1989'dan sonra Bulgar aydınları Bulgaristan topraklarında Bulgarların ve Türklerin hangi dönemden itibaren barışçıl bir biçimde birlikte yaşamaya başladığı konusunu tartışmaya açmıştır. Eskiden beri sunulduğu gibi topluluklar arasındaki hoşgörünün ve barışçıl ilişkilerin 1878'de Bulgaristan'ın kuruluşu ile başlamadığı, Osmanlı döneminde de son zamanlarında yaşanılan çatışmalar dışında farklı milletlerin birbiri ile komşuluk ilişkileri içinde uyumlu bir şekilde yaşadığına dikkat çekilmektedir.

"Biz Hak ve Özgürlükler Hareketi olarak... "Yeniden Doğuş" için bütün Bulgaristan halkının suçlu olduğunu söylenmesine izin vermeyeceğiz... Suçlu Bulgaristan Komünist Partisi'dir ...ve bu suç ortak bir suçtur...çünkü bu parti 1972'de, 1984'te bütün ülkede bütün üyeleri ile beraber büyük bir miting düzenleseydi "yeniden doğuş" yaşanmayacaktı " (Lütfi, 1992).

"Demokratikleşme" sürecinde yeni haklar değil, totaliter rejimin 1960'lardan itibaren sınırlandırdığı hakların iadesini talep eden Türkler, yaşanan gerginlikleri sadece belli siyasi gruplarla ilişkilendirmişlerdir. Bulgaristan'da yaşanan etnik gerginlikler farklı topluluk üyeleri arasında değil, belli partilerin ve üyelerinin yarattığı sorunlar olarak ele alınmıştır. HÖH temsilcilerinin kurduğu söylem sorunları belli siyasi oluşumlarla ilişkilendirerek toplum içindeki milliyetçiliği ve ayrımcılığı reddetmektedir.

3.1.3. Ortak Bir Bugünün ve Geleceğin İnşası

Türk siyasetçiler etnik topluluk kimliğini koruyarak Bulgaristan'a entegrasyonu hedeflemektedir. Dolayısıyla Türklerin siyasi yönelişinde herhangi bir bölücülük veya özerklik talebi bulunmamaktadır:

"[Hareketimizin] belgeleri milliyetçiliğin her türlü şeklinden uzak durduğumuzun ve her türlü şekline karşı çıktığımızın kanıtıdır! Şovenizme, İslami köktenciliğe ve tarihin rövanşını alma fikrine karşı çıkıyoruz" (Doğan, 1990b)

Siyasi olarak organize olsalar da Türklerin devletin bütünlüğüne tehdit oluşturmadığını göstermek isteyen HÖH, Türk milliyetçiliğine ve dini fanatizme karşı çıkmaktadır. Bulgaristan'da etnik topluluklar arasındaki barışı korumak için rövanşist bir tutumun da reddedilmesi gerektirdiğini savunmaktadır. Bu bağlamda Doğan Bulgarların Türk azınlığın Bulgaristan'a ait hissetmediği ve Türkiye'ye bağlılık duyduğu korkusunu da yıkmaya çalışmaktadır:

"Ben eminim – Bulgaristan bizim vatanımız. Biz Bulgaristan vatandaşıyız, burada doğduk, temel çıkarlarımız aynı... Öncelikli sorun toplumsal güvenliğimiz. Toplumsal hayata, meslek seçimine, dil öğrenimine eşit katılım garanti edilmediğinde nüfusun içindeki kompakt bir grup [çoğunluk tarafından] belirlenen bir hayat biçimine mahkum olur... Gelecekte demokratik bir Bulgaristan'da herkes için eşit toplumsal güvenlik garantileri sağlandığında göç psikozunun kendiliğinden kaybolacağını düşünüyorum " (Doğan, 1990a).

"Biz Bulgaristan'da yaşıyoruz. Bulgaristan bizim ortak evimiz. "(Doğan, 1990c)

"....Bulgaristan'da sizin söylediğinizin tersine sadece Bulgarlar (bılgari) yaşamıyor. Biz homojen bir Bulgar (bılgarska) ulusu değiliz. Bulgaristan farklı etnik toplulukların yer aldığı güzel bir bahçedir. Bu yeniden uyanan Bulgaristan'ın ulusal güvenliği, toprak bütünlüğü ve demokrasisi hem Bulgarlar, hem Türkler hem de ülkemizdeki bütün diğer etnik gruplar için aynı derecede değerlidir" (Lütfi, 1992).

Farklı bir etnik bilince sahip olsalar da Türklerin, Bulgaristan'da "doğdukları ve yaşadıkları" için Bulgaristan'ı "vatanı" olarak gördükleri ve vatandaş olarak Bulgarlarla "aynı temel çıkarları" paylaştıkları vurgulanmaktadır. Demokrasiye geçişin yaşandığı süreçte Bulgaristan'da Türklerin ayrımcılığa uğramadıkları, kendilerini topluluk olarak güvende hissettikleri takdirde etnik Bulgarlar kadar değer verdikleri "ortak evleri" olan Bulgaristan'dan ayrılmayacakları belirtilmektedir.

Doğan'ın yasadışı örgütün lideri olarak yattığı hapiste Mayıs 1989 tarihinde Devlet Güvenlik Komitesine yazdığı mektupta Türklerin Türkiye'ye göç edebilmesine yönelik bir isteği varken (Tatarlı, 2003: 13) totaliter rejimin çökmesinden sonra bu talep artık HÖH'ün programında yer almamaktadır. Bulgaristan'da doğmuş olan Türkler ve çocukları için siyasi elitler tarafından bu ülkede bir gelecek kurulmaktadır:

"Biz hepimiz burada doğduk ve eşit haklara sahip olarak, insani yaşam normlarına göre yaşamak istiyoruz. Çocuklarımız buradan yaşasın ve hem etnik bilince hem de Bulgaristan vatandaşı olarak yüksek bir ulusal bilince sahip olsunlar istiyoruz.
Var olmayan bir özerklik fikriyle kamuoyunun manipülasyonu, ulusal uzlaşımı ve din serbestisi de dahil olmak üzere etnokültürel hak ve özgürlüklerin tanınmasına yönelik taleplerimizi engellemektedir.
...
Bulgaristan halkının birliği sadece bu halkı oluşturan unsurların çeşitlilik içinde yaşam biçimlerinin garanti edilmesi temelinde mümkündür (Doğan, 1990d) "

Türk siyasetçiler Türklerin Bulgaristan'da yaşayabilmesi ve Bulgaristan vatandaşı olarak bir ulusal bilinç geliştirebilmesi için kendilerine farklı bir etnik topluluğun üyeleri olarak "eşit haklar" tanıyan, "insani yaşam normlarına" uygun, "çeşitliliği" kabul eden bir düzen kurulması gerektiğini ifade etmektedir. HÖH demokratikleşmekte olan Bulgaristan'daki Türk azınlığı için "cennet anavatan"

Türkiye'den ziyade "dedelerinin ve çocuklarının vatanında" "eşit katılım hakkının" olduğu bir gelecek fikriyle hareket etmektedir.

> "Ama ortak değerler sistemi kurmalıyız. Şimdi demokrasi, hukuk devleti, ekonomik hayata eşit katılım hakkı hakkında konuşmaya başladık. Bir demokratik devlette herkesin hakkı ve özgürlüğü konusunun tartışılmaması gerektiğini düşünüyorum. Etnik bilinç, kültür, din, toplumsal ve siyasi hayata eşit katılım ile ilgili temel hak ve özgürlüklerin...çiğnenmesi demokrasi kavramını absürtleştirir" (Doğan, 1990a).

Türkler "çoğulcu ve demokratik" olarak tanımlanan yeni düzende vatandaşlığın sadece statü olarak kalmasına karşı çıkmakta, bir köşede yaşayıp giden "öteki" olarak kalmak istememektedir. Devlet politikalarının nesnesi olmak yerine kendi kimliğini koruyarak devlet politikalarına katkısı olan bir özne konumuna yükselmek istemektedir. Bunun için yeni kurulmakta olan demokratik devlette Türklerin de topluluk olarak siyasi, toplumsal ve kültürel hayatta kendilerini geliştirebilmesini sağlayacak "ortak değerler sistemi" kurulmalıdır.

HÖH başkanına göre azınlıkların hak ve özgürlüklerinin tanınmasını içeren bu düzen hem "demokrasinin" bir gereğidir, hem de "ulusal güvenliği" ve "ulusal egemenliği" güvence altına alacak unsurlardan biridir. Demokratik bir düzende "eşit katılım" ulusun güvenliğini sağlayarak birlikte yaşamanın şartı olarak sunulmaktadır:

> "ulusal egemenliği ve ulusal güvenliği güvence altına almak için... ülke insanının ve etnik azınlıklarının hak ve özgürlüklerinin gerçek siyasi ve yasal güvencesini sağlamak" gerekir..." (Doğan, 1993b: 2).

Türk siyasetçiler Türklerin Bulgaristan'a aidiyetini kurarken Bulgaristan'ın istikrarı için Türkiye ile ilişkilerin düzeltilmesi gerektiğini de vurgulamaktadır. Siyasi iyi niyet göstererek gerginliklerin çözülmesinin gerektiğini vurgulayan Doğan, birbirinin "içişlerine karışılmamasının" ve "ekonomik ilişkilerin" kurulmasının iki halkın da yararına olduğunu belirtmektedir (Doğan, 1990b).

Türkiye'yi Balkanlar'daki diğer Müslümanlarla birleştiren, Balkan devletleri ve Avrupa için potansiyel bir tehdit oluşturan "hayali bir Müslüman topluluğu" fikrini birçok farklı etnik grubun birlikte yaşamak zorunda olduğu Balkanlar'da bir "saplantı" haline geldiğini, ama dünyanın ve Avrupa'nın buna izin vermeyeceğini, böyle bir girişimde bulunan siyasi oluşumların da kendi içine kapanarak eninde

sonunda varoluşlarını ve gelişmelerini engelleyen bir çatışma içine gireceğini savunmaktadır. Bu nedenle kendisi Balkanlar'da Müslümanlar birliğinin sadece kültür ve eğitim bakımından gerçekleşebileceğini savunmaktadır (Doğan, 1994: 23).

Doğan, bundan önce verdiği bir röportajında da Türkiye'yi "ülkemizle ilgili toprak iddiası bulunmayan" tek komşu devlet olarak tanımlamakta, Türkiye ile Bulgaristan arasında iyi ilişkilerin kurulması nedeniyle diğer devletlerin iddialarının da kendiliğinden kalktığını savunmaktadır. Kendisi ayrıca HÖH'ün politikalarının da hiçbir şekilde Bulgaristan'da Türk politikasının "iletkeni" olmadığını ifade etmiştir.

> Balkanlar'daki güvenliğin korunması, iki devletin egemenliğinin korunması söz konusu olunca, her zaman kesinlikle bizim devletimizin [Bulgaristan'ın] çıkarlarını korudum. Bulgaristan'da Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkarlarını koruyan bir politika yürütülemez, yürütülürse de bunu sağlayan politikacı uzun süre var olmaz...(Doğan, 1994: 23).

HÖH Başkanı Balkanlar'daki diğer bölgelerde etnik topluluklar arasında korkunç çatışmaların yaşandığı bir dönemde, Bulgaristan'da etnik ve dinsel toplulukların birlikte barışçıl bir şekilde yaşamasını sağlayan ve "birleştirici değerler sistemi" ilkeleri çerçevesinde hareket edilmesini sağlayacak şartların oluşturulduğunu ifade etmektedir. Kendisine göre Bulgaristan daha geçiş döneminin ilk yıllarında Balkanlar'da "etnik hoşgörünün" ve "dinsel hoşgörünün" hüküm sürdüğü bir ülke olarak kalmıştır. Bütün etnik toplulukların "ortak geleceğini", ayrıca "birleştirici değerleri" vurgularken, toplulukları "ayıran" ve onları "karşı karşıya getiren" her şeyden kaçınılarak karmaşık ilişkilerin "barışçıl" bir şekilde çözülmesini savunmaktadır. Bu da bütün etnik toplulukların siyasi, toplumsal ve kültürel hayata eşit bir şekilde katılmasıyla sağlanabilir. Bu modelin "Batı'nın onayını" da almış olması üzerindeki vurgu ise Bulgaristan'ın Avrupa kurumlarına entegrasyonu açısından önemlidir (Doğan, 2000).

Mayıs 1989 olaylarının kurbanlarını anma toplantılarından birinde (2004) Ünal Lütfi'nin sözleri Yeniden Doğuş kampanyasına karşı mücadele ile bütün etnik ve dinsel toplulukların "beraberliği" arasında bağ kurmaktadır ve genel olarak HÖH'ün söylemine iyi bir örnek oluşturmaktadır:

> "Bugün etnodilsel kimlik adına can veren kahramanların özverisi ve anısı karşısında başımızı eğip diz çöküyoruz...Biz de verdiğimiz mesajlar ile onların

özverisinin yüksekliğine erişmeliyiz. Çünkü onlar bunu istiyordu: hep beraber yaşayalım, barış içinde yaşayalım ve yarın AB'nin saygın üyesi olacak olan gelişen bir Bulgaristan için hep beraber çalışalım (aktaran Yordanov, 2004).

HÖH asimilasyon girişimini BKP ile özdeşleştirdiği gibi bu girişime karşı yürütülen mücadeleyi de bir 'bölünme' mücadelesi olarak değil, 'etnik ve dinsel kimliğinden vazgeçmeden beraberlik içinde yaşama' mücadelesi olarak sunmaktadır. Türk siyasi elitler Türklerin etnodinsel farklılığını koruyarak AB alanının bir parçası olmak için çaba gösteren Bulgaristan'da bir gelecek kurmasını teşvik etmiştir.

3.1.4. Avrupa'nın Sivil Değerleri Temelinde Çoketnili Sivil Ulusun İnşası

Geçiş döneminin başında sadece "Türk" kavramını kullanmaktan ise "Türk asıllı Bulgaristan vatandaşları" (Stenogrami ot sto i şestoto zasedanie, 1991/1992: 212), 1971 anayasasına bağlı kalarak "Bulgar asıllı olmayan vatandaşlar" (Stenogrami ot sto i şestoto zasedanie, 1991/1992: 205), hatta "İslam dininden olan vatandaşlar" (Stenogrami ot sto i şestoto zasedanie, 1991/1992: 225) gibi terimler kullanan siyasi elitlerin olduğu Bulgaristan'da HÖH'ün birçok etnik topluluğun yaşadığı Bulgaristan devleti, ulusu ve azınlıkların ilişkisi ile ilgili görüşünü milletvekillerinden İbrahim Tatarlı aşağıdaki gibi vermiştir:

"Bulgaristan Cumhuriyeti'nin tek uluslu ve üniter bir devlet olduğunu ve toprak bütünlüğünün dokunulmaz olduğunu kabul ediyoruz. Her türlü bölücülüğe ve her türlü özerk bölgesel oluşumlara karşıyız. ...HÖH parlamento grubu azınlık topluluklarının haklarına ilişkin ilkelerin yanı sıra insan ve vatandaşlık haklarını ve özgürlüklerini korumaktadır. Bulgaristan'ın tek uluslu bir devlet olduğunu kabul ediyoruz ama bu tek uluslu devlette sivil toplumunun alt sistemi olarak tarihi süreç içinde oluşmuş etnik, dilsel ve dinsel azınlıklar da de facto ve de jure mevcuttur.... Hiç şüphesiz ki bizde ortak ulusal kültürün ve resmi Bulgarcanın yanı sıra tarihi süreç içinde oluşmuş ve kendi dili, kendi etnik ve dini bilinci, kendi isim sistemi ve kültürü olan Bulgaristan vatandaşı toplulukları mevcuttur. Bunlar Türkler, Çingeneler, Ermeniler, Yahudiler, Müslümanlar, İsrailliler vs.dir. Bunlar azınlık topluluklarıdır" (Tatarlı, 1991/1992b: 75).

"Onlar sivil toplum sisteminin bir alt sistemidir, Bulgaristan halkının bir parçasıdır...kendi dili, kendi etnik ve dini bilinci, kendi ulusal, etnik, dilsel ve dinsel özdeşimi, kendi isim sistemi, kendi folkloru, kendi müziği, kendi koreografisi, kendi edebiyatı, Bulgaristan'ın ortak ulusal kültürünün bir parçası olan kendi sanatı ve kültürü olan azınlık topluluklarıdır. Bulgaristan vatandaşlığı, yani Bulgaristan Cumhuriyeti'nin sivil toplumuna aidiyet özelliği,

> onların özünün en önemli niteliğidir...Bu etnik, etnokültürel ve dini soykırıma izin vermeyen en ...siyasallaşmamış kategoridir. Vatandaşlık herkesin haklarının korunması ve bütün etnos'lardan Bulgaristan vatandaşlarının; Bulgaristan halkının bütün etnik, dilsel ve dinsel topluluklarının görevlerini yerine getirmeleri için yeterli bir temeldir" (Tatarlı, 1993: 8)

Bu alıntılardan da görüldüğü gibi özerk veya ayrı bir siyasi yapı oluşturmak yerine Bulgaristan devletinin siyasi yapısına entegrasyonu teşvik eden HÖH Bulgaristan'da 1) bir üst toplum olarak işlev gören, ortak kültüre ve resmi bir dile sahip ve vatandaşlık temelinde tanımlanan sivil toplumun olduğunu ve 2) bu sistemi oluşturan farklı alt topluluklar olarak azınlıkların da olduğunu ifade etmektedir. Buna göre Türkler ve diğer bütün etnik gruplar sivil toplumunun bir parçasıdır. Ama aynı zamanda çoğunluktan farklı bir etnik topluluk, kendi dili, dini, isim sistemi, folkloru, müziği, edebiyatı olan "Bulgaristan vatandaşı topluluklarıdır" veya "azınlık topluluklarıdır". Bu bağlamda bir yandan artık azınlık kültürlerini de kapsayan ortak bir kültürle ve ortak resmi dille tanımlanan ortak bir sivil kimlik, bir yandan da Bulgar etnisitesinin (çünkü bu anlayışta Bulgarlar da bir etnik topluluk olarak kabul edilmektedir) tanımlandığı din, dil, kültür, örf ve adetler gibi kriterlere uygun olarak farklı bir din ve dille tanımlanan, farklı kültürü, farklı örf ve adetleri bulunan, tarihsel bir geçmişe sahip ayrı bir etnik Türk kimliği (yeniden) şekillendirilmektedir.

HÖH'ün kurduğu çoketnili ve çokkültürlü toplum anlayışı ortak sivil değerleri vurgularken aynı zamanda her alt topluluğun değerlerini korumayı ve geliştirmeyi ifade etmektedir. HÖH siyasetçileri Türk etnik kimliğinin ifadesi olarak Türkçenin resmi dil olması için baskıda bulunmamış, ama azınlıkların anadili eğitimini ve kültürel gelişimini sağlayacak düzenlemeler talep etmiştir. Ülkedeki etnik azınlıkların sivil topluma entegrasyonu sağlanırken alt kimliklerini ancak bazı pozitif topluluk haklarının verilmesiyle koruyabileceklerini ifade etmektedirler. HÖH, azınlıkların sivil topluma entegrasyonunun topluluk olarak farklılığının korunması ile sağlanır ise ulusal güvenliğin ve demokrasinin de sağlanacağını savunmuştur. Ancak etnik konularla ilgili müzakereler sırasında Türk siyasi elitler her fırsatta ulusun ve devletin birliğine saygı duyduklarını tekrarlasalar etnik kimliğin korunmasına yönelik her türlü hak talebi, iddia ettikleri gibi etnik topluluğun farklılığını koruyarak entegrasyonu gerçekleştirme çabası olarak değil, "ulusal azınlık" statüsünü kazanmak ve ulus-devletin birliğini bölmek için girişim olarak kabul edilmiştir.

Bulgar siyasetçileri için etnik ulus anlayışına uygun olarak "ulusal azınlık" başka bir etnik ulusla (Türk ulusu) akrabalığı olan ve dolayısıyla "Bulgar devletine" sadık olamayacak bir topluluğu ifade etmektedir. Bu nedenle etnik kimliğini özgürce tanımlama, okullarda ana dilinin (zorunlu veya seçmeli olarak) okunması ve toplumsal hayatta anadilinin kullanılması, kendi anadilinde bilgiye ulaşabilme ve yayma, kendi kültürünü geliştirebilme, "-ov", "-ova" gibi Slav ekleri olmadan kendi geleneklerine uygun olarak isim verme gibi hak talepleri "ulusal kimliği reddetme" olarak algılandığından büyük tartışmalara yol açmıştır. Bu taleplerin "ileride, gelecekte, bir gün" ulusun ve devletin bölünmesine yol açacak bir "ulusal azınlık kimliği" yaratmak için temel oluşturduğu öne sürülmektedir (Stenogrami ot plenarnite zasedaniya na Sedmoto Veliko Narodno Sıbranie, 1990-1991). Bu yaklaşım Bulgar siyasetçilerin ulusal kimliği belli bir etnik topluluğun özellikleriyle anlamlandırmaya ve azınlıkları tehdit olarak görmeye devam ettiğini göstermektedir.

Bulgar siyasetçileri arasında Bulgaristan vatandaşlarının bireysel haklarının ve görevlerinin tanınmasıyla eşitliğin sağlandığı görüşü hakimdir. Türkleri "etnik veya ulusal azınlık" olarak tanımamaktadırlar. Farklı bir dil konuşan ve farklı bir dine inanan bir etnik topluluğun üyesi olarak kabul ettikleri Türklerin entegrasyonunun, topluluklar arasındaki sınırları belirginleştirecek ve farklı bir (etnik) ulusal bilincin gelişmesini sağlayacağından korktukları grup haklarının tanınması ile değil, bireysel düzeyde sağlanması gerektiği savunulmaktadır:

> "Birinci seçenek yeni anayasamızda...Bulgaristan vatandaşlarının; cinsiyet ırk, etnik aidiyet vb. farklılık ifade eden belirtilere göre ayrılan farklı vatandaş gruplarının hak ve özgürlüklerini korumak için özel normlar oluşturmaktır. Bu özel, seçici ve bölücü yaklaşım çok yanlış, çünkü her şeyden önce toplumu birleştirmek yerine bölüyor... İkinci seçenek bütün vatandaşların eşit haklarını, fırsat eşitliğini ve biri bir şekilde bu hakları çiğner veya kısıtlarsa bu hakların korunması için eşit teminatları anayasal olarak sağlamak ve korumaktır..."Ulus" kavramı özünde ve işlevinde ulusal egemenlik ve devlet egemenliği fikri ile yoğrulmuştur. Devletin egemenliği ilkesinden ulusun her türlü bölünmesinin sağduyuya ve toplumun ihtiyaçlarına aykırı olduğu anlayışı da doğmaktadır" (Şivarov 1991/1992): 133-134).

> "Bu metinde bireysel etnik kategorizasyonun, dış güçlerin etkisiyle ulusal etnik bilinç olarak şekillenmesini engelleyebilecek kadar garanti altına alan bir norm var mı, böyle bir eşik var mı?...bu eşik şudur: diğer bütün şartlardan bağımsız olarak yasal eşitlik. Bunun haricinde bir şey tanınırsa etnik özkategorizasyon eşiğinin aşılarak yabancı ulusal bilincin şekillenmesi tehlikesi ortaya çıkmaktadır" (Arnaudov, 1991/1992: 40).

Yukarıdaki alıntıların da gösterdiği gibi pozitif topluluk haklarının azınlıklarda "yabancı bir ulusa" aidiyet hissi uyandırabileceği, üyeler arasında sadece "etnik topluluk bilincinin" değil, "ayrı bir ulusal topluluk bilincinin" şekillenebileceği ve bunun da bölücülüğe yol açacağı korkusu devam etmektedir. Bu nedenle Türklerin ortak topluluk kimliğinin gelişmesini engelleyecek düzenlemeler daha uygun görülmektedir. Ortak topluluk kimliğini korumasını ve geliştirmesini sağlayacak hakları talep eden Türkler "ulusal birliğe tehdit oluşturabilecek bir öteki" olarak inşa edilmektedir:

> "...HÖH ulusal birlik için tehdit oluşturmaktadır...bir şekilde hayatımızdan yok edilmelidir" (Vodeniçarov, 1991/1992: 55).

HÖH'ün topluluk haklarına ilişkin talepleri "sadakatsizlik" ile eş tutulmaktadır. Yüzyıllardır Bulgarlarla aynı vatanı paylaşan Türklerin ayrı topluluk kimliğini geliştirme hakkından vazgeçerek çoğunluğa sadık olduklarını kanıtlamaları beklenmektedir.

Şüphe içinde olan taraf sadece Bulgar siyasetçiler değildir. Türk siyasetçilerin de geçiş döneminin ilk yıllarında geliştirdikleri söylemden birliğinin sağlanması gereken "ulus" kavramı ile ilgili çekincelerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Bulgaristan'da ulusal kimlik ve azınlıkların kimlikleri arasındaki ilişki tarihsel süreç içinde çatışmalı kimlikler modeline göre kurulduğundan (bkz. 2.bölüm) 1989 sonrasında siyasi ve toplumsal entegrasyonu gerçekleştirmeye çalışan Türkler azınlıkları da kapsayabilecek, farklı etnik kimliklerle uyumlu bir ilişki kurabilecek bir üst kimlik arayışındayken "ulus" kavramını kullanmakta zorlanmaktadırlar. Türkler "farklı bir etnik azınlık" olarak Bulgaristan'a aidiyetlerini dile getirdikleri zaman "ulus" kavramından çok "halk", "toplum" veya "sivil toplum" kavramını kullanmaktadırlar.

> "Slav dillerinde ulus kavramı farklı boyutları olan anlamlarla siyasallaştığından ve ideolojize edildiğinden Bulgaristan'da halktan ve sivil toplumdan bahsetmek daha iyidir. O zaman farklı etnik gruplar, dilsel ve dinsel azınlıklar sivil toplumun alt sistemi, Bulgaristan'daki halkın unsurları olarak ortaya çıkmaktadır. Etnik, dilsel ve dinsel aidiyetlerinden bağımsız olarak hepsi Cumhuriyetin vatandaşlarıdır" (Tatarlı, 1991/2009: 54).

Yüzyılı aşkın bir süredir ulusun Bulgar dili, Hıristiyanlık, Bulgar kültürü ve gelenekleri ile özdeşleştirilmesi ve bu ulusa aidiyetin daha kısa süre önce ancak etnik kimliğinin değiştirilmesi ile sağlanabileceğini öğrenen Türkler, vatandaşlık bağını kabul etse de tarihi süreçte etnik aidiyetle örtüştürülen ulusal aidiyeti kabul etmekte zorlanmaktadır. Ulusun hala etnik Bulgar topluluğu ile örtüştürülmesinden duydukları kaygı söylemlerine de yansımaktadır:

> "Bulgaristan halkı bir ulustan oluşmaktadır ve *o ulus Bulgardır*[40] *(bılgarska) ve etnik azınlıklardır* [vurgu bana aittir], buna Türk azınlığı da dahildir" (Beytullah, 1991/1992: 89).

> "Bugüne kadar geleneksel olan kavramlarla konuşacaksak Bulgaristan'da tek bir ulus var. Bu Bulgar (bılgarska) ulusudur. Ama *bu tek uluslu devlette bunun yanı sıra çeşitli azınlıklar* [vurgu bana aittir] da vardır..." (Tatarlı, 1993b: 8).

> "Evet, Bulgaristan'da tek bir ulus vardır. Bu *Bulgar (bılgarska) ulusudur* [vurgu bana aittir]. Ama *bu ulusun içine Bulgar (bılgarsko) bilincine sahip olan, Bulgar (bılgari) olan vatandaşlar* [vurgu bana aittir] girmektedir. Ama Bulgaristan'da *Bulgar (bılgarska) ulusunun yanı sıra azınlıklar da vardır* [vurgu bana aittir]...Bulgaristan tek uluslu bir devlettir, *tek ulusu vardır - Bulgar (bılgarsko) bilincine sahip olan vatandaşların ulusu* [vurgu bana aittir]. Ama aynı zamanda *Bulgar (bılgarsko) bilincine sahip olmayan Bulgaristan (bulgarski) vatandaşları* [vurgu bana aittir]da vardır. Bu vatandaşlar Türk, Yahudi, Çingene, Vlah bilincine sahiptir. Bunun varlığını tanısak da tanımasak da bu bir gerçektir... [Bu nedenle] "halk okuma evleri ulusal bilinci pekiştirmektedir" önerisi bizi endişelendirmektedir. Daha geniş bir ifade...[azınlıkları] da kapsayacaktır. Örneğin "vatandaşlık bilincini pekiştirmektedir" ya da "Bulgaristan Cumhuriyeti sadık vatandaşlar bilincini pekiştirmektedir" denilebilir" (Tatarlı,1996).

Türkler tek uluslu bir devleti kabul etmektedir ama bu ulus kimleri kapsamaktadır? Türklere göre "bu ulusa [etnik] Bulgar olan vatandaşlar girmektedir" ifadesinden de açıkça anlaşıldığı gibi ulus hala etnik çoğunlukla eşleştirildiğinden Bulgaristan'da Bulgar ulusu "ve", "ayrıca", "yanı sıra" etnik azınlıklar vardır diye ekleme ihtiyacı duymaktadırlar. Kendileri farklı etnik Türk kimliğini kapsayacak olan üst toplumu "ulus" yerine "sivil toplum" olarak kavramlaştırmakta, "ulusal bilinç" yerine "vatandaşlık bilinci" gibi kavramsal değişiklikler önermektedir. Hatta "devlet-ulus" kavramını duyunca "ulus kavramı çok siyasileşti. Devlet-halk

---

[40] bkz. 38'nci dipnot

kavramına razıyım, ama devlet-ulus kullanılamaz" (Tatarlı, 1992c: 56) diye itirazlar bile dile getirilmiştir.

HÖH radikal politikalar yerine diğer siyasi partilerle işbirliğine dayanan ılımlı ve kapsayıcı politikalar gütmüştür (bkz. 2. bölüm). Doğan 1994 yılında diğer siyasi partilerin yardımları ve "son derece hoşgörülü olan sıradan Bulgaristan vatandaşının çabalarıyla" bazı haklar elde edilmiş olsa da grup hakları konusunun çözülemediğini söylediği bir röportajında bu konunun Avrupa'da bile sorunlu olduğunu belirterek çözülmesinin uzun yıllar alacağını belirtmektedir (Doğan, 1994: 23). HÖH daha ilk baştan Türkler için vatandaşlık temeline dayanan ulusun parçası olan etnik azınlık kimliğini inşa etmek için çabalamıştır. Türkleri ayrı bir ulusun parçası olarak tanımlamaktan hep kaçınmıştır. Ancak HÖH içinde etnik azınlık yerine "ulusal azınlık" olduklarını iddia eden isimler de yok değildi:

> "Bulgaristan Cumhuriyeti'nde ulusal azınlıkların olduğu...herkesçe bilinen ve tartışılamaz bir gerçektir. On yıllardır ulusal kültürünü geliştiren bu azınlıklar...Bulgar (bılgarska) ulusunun etnik topluluğu olarak ilan edilemez, çünkü, Bulgar (bılgarsko) ulusal bilincinden çok farklı olan, açıkça şekillenmiş bir ulusal bilinci vardır... Mesele Bulgaristan'ın tek uluslu mu, yoksa çokuluslu bir devlet mi olduğudur." (Kenan, 1991/1992a: 155).

> "Biz kimiz? Bugüne kadar Bulgaristan'ın hiçbir anayasasında tanımlanmadık, ne Tatar, ne Makedon, ne Türk, ne de Çingene olarak. Biz aslında etnik ve ulusal aidiyeti olmayan, Bulgar olmayan (nebılgarski) vatandaşlarız sadece...Dış baskı veya iç manipülasyonlar olmadan yeni anayasamızda onurlu Türkler veya Çingeneler olarak kendimizi kabul ettirmeliyiz [haklar talep etmeden] önce ... Bizim ayrı bir dile, ayrı bir dine ve ayrı geleneklere sahip ayrı bir halk (narod) olduğumuzu unutmuşsunuz siz." (Kenan, 1991/1992b: 216-217)[41].

1993 yılında Kırcaali'de parti toplantısında kimi partililer bir kez daha "ulusal azınlık" statüsünü ortaya atınca Doğan parti üyelerinin kavramlarının anlamını bilmeden konuştuklarını iddia ederek ulusal azınlık anlayışını aşağıdaki gibi dile getirmektedir:

> "Ulusal azınlık iki temel kriteri...öngörmektedir. Birincisi anavatandır ve anavatanın olduğunun resmi olarak tanınmasıdır, ikincisi ise anavatanın diğer

---

[41] HÖH milletvekili Adem Kenan partiden ihraç edildi, etnik parti olduğu gerekçesiyle kaydı yapılmayan Türk Demokrat Partisini kurdu (kişisel görüşmeler, 2013 yazı).

ülkedeki bu azınlığın haklarının garantörü olmasıdır...Avrupa hala ulusal azınlık sorununu ertelemektedir, çünkü örneğin Çek Cumhuriyeti'nde, Slovakya'da veya başka bir ülkede azınlığın tanınması yeni bir Avrupa savaşı anlamına gelmektedir" (Doğan, 1993c: 8).

Bulgaristan'da bu kavramın bu kadar büyük korku yaratmasının sebebini de bu anlayışta aramak gerekir. Türkiye'nin eskiden beri Bulgaristan'daki Türkler tarafından anavatan olarak görülmesi, ayrıca Bulgaristan devleti tarafından Pantürkist emelleri olan bir devlet olarak görülmesi, "ulusal azınlık" talebini çok ciddi bir mesele haline getirmektedir. Doğan rol model olarak alınan Avrupa'nın bile böyle bir tanımlama getirmeye cesareti olmadığını belirterek kendi delegelerinin talebini de absürtleştirmektedir. Bu tür bir yorumlama getirildiğinde ulusal azınlık statüsünün talebi HÖH'ün yürüttüğü ılımlı politika için aşırı bir istektir. Ayrıca konuşmasının devamından Türkiye'nin de bu meseleye karışmayacağını belli etmektedir. Ulusal azınlık statüsünün resmen tanınması

"Türkiye'nin buradaki haklarımızın ve özgürlüklerimizin garantörü olacağı anlamına gelir. Pekiyi buna kim izin verir sanıyorsunuz? Demirel'den böyle bir şey isteseniz, TBMM'ye gitseniz kovarlar sizi oradan...O zaman neyin tartışmasını yapıyorsunuz?" (Doğan, 1993c: 8)

Baştan beri Bulgaristan'ın Avrupa kurumlarına ve Türklerin kimliğini koruyarak barış içinde Bulgaristan'a entegrasyonu hedefiyle hareket eden HÖH için geriye tek bir seçenek kalmaktadır: etnik azınlık statüsünün tanınması. Doğan'a göre etnik azınlık, "bir halkın tarihi şartlara bağlı olarak başka bir ülkede kalan parçasıdır". Kendisi etnik azınlık tanımını yaparken bile Türkiye ile bağlantı kurarken ulustan bahsetmez. Bulgaristan'daki Türkler, Türk ulusunun değil, "Türk halkının parçası" olmaktadır. Etnik azınlık ulusal azınlıktan farklı olarak "bir anavatanının güvencesini" aramaz, "insan haklarını bireysel ve topluluk düzeyinde ele alan ...uluslararası belgelerde tanınan hak ve özgürlükleri için mücadele eder." Kısaca HÖH, Türklerin Bulgaristan'a, Bulgaristan'ın da AB'ye entegrasyonu sürecinde azınlık meseleleri konusunda Avrupa'ya yönelmiştir:

"Azınlık statümüzün tanınması için mücadele ediyoruz, ama ulusal azınlık denince mesele farklılaşıyor....Bütün Avrupa'da sınırların açılması söz konusu olduğundan azınlıklar zaten statü kazanacak.... Avrupa bunun için mücadele ediyor" (1993c: 8)

Avrupa'nın zaten azınlıklara henüz adına "ulusal" demese de bir statü kazandırma politikası güttüğünün bilincindedirler ve bu politika çerçevesinde hak mücadelesinde bulunmaktadırlar.

HÖH'ün savunduğu bireysel düzeydeki çoklu kimlik modeli ve etnik kimliğini koruyarak siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel hayata eşit katılım hakkı, bir başka deyişle etnik topluluk olarak ulusal entegrasyon, aynı zamanda etnik ulus anlayışının yerini azınlıkların etnik kimliklerinin de gelişimine imkan veren sivil ulus anlayışının almasını gerektirmektedir.

AB ile müzakereler sürecinin ilk yıllarını, NATO'nun Kosova Savaşı'na müdahale ettiği dönemi ve UAÇS'nin onaylandığı dönemi kapsayan 1999-2000 yıllarında Doğan, Avrupa değerleri, Balkan milliyetçiliği ve ulusal kimlik arasında bağ kurmakta, etnik kimlik ve ulusal kimlik arasındaki ilişkileri yeniden inşa etme ihtiyacına dikkat çekmektedir. Kendisi Balkanlar'da ve Bulgaristan'da ulusun etnik toplulukla örtüştürülmesi geleneğinin yeni dünya düzenindeki yerini sorgulayarak Balkanlar'da zor da olsa "etnik kimlik" olarak ulus anlayışının "sivil toplum sistemi" olarak yeniden kavramlaştırılması ihtiyacını dile getirmektedir (Doğan,1999 /2000: 47). Kendisine göre "etnoulusal bir devlet olarak anlaşılan ulus-devletin azınlıkların hak ve özgürlükleri dahil bütün vatandaşların eşitliğini" (Doğan,1999 /2000: 47) koruması mümkün değildir. Böyle bir devlette "çoğunluk geçmişten gelen bütün birikimleri ve mitleri ile beraber etnoulusal bir devleti temsil etmektedir" (Doğan,1999 /2000: 46).

> "Tarih ve mitolojiye dayanan bir milliyetçilik Balkanların Avrupa'ya entegrasyonunu için çalışmadığı gibi, ilke olarak kötü bir hizmet sağlamaktadır. Çünkü bütün **Balkan halklarını ayırmakta ve karşı karşıya getirmektedir**. Bir şey daha var. Tarih ve mitolojinin işlevi ve projesi olarak milliyetçilik Balkan ülkelerindeki **azınlıkları da ötekileştirmektedir** ve topluma entegrasyon süreçleri için olumsuz bir ortam meydana getirmektedir.
> **Yeni dünya düzeni bağlamında milliyetçiliğin modern anlamı** ise **ulusal onurun yeni bir şekilde kavranmasını,** ileri görüşlülükle **ulusal çıkarın** bilincine varıp korunmasının işlevi olarak kavranmasını gerektirmektedir. Başka deyişle, geleceğe yönelik bir modeldir, ülkenin gelişimine tarihsel bir görkemin yeniden canlanması olarak değil, Avrupa'ya entegrasyon süreçlerinin bir parçası olarak ülkenin gelişimine öncelik veren bir modeldir" (Doğan,1999 /2000: 48).

Doğan'a göre Balkanlar'da azınlıklar "yaşadıkları ülkenin içinde sınırlı özerklik" ya da "etnoulusal bir devlet kurarak tam bağımsızlık" kazanmaları için kullanılagelmiştir. Ancak Avro-Atlantik topluluğunun yeni jeopolitik stratejisini ifade eden "yeni dünya düzeni" azınlıkların statüsünü, haklarını ve özgürlüklerini artık sadece azınlıklar bakımından değil, dünyadaki tek kutuplu yeni siyasi yapı bağlamında değerlendirmektedir. Bir başka deyişle azınlık hakları "öz-erek", yani asıl amaç olmaktan çıkmış, "dünya topluluğunun temel değerler sisteminin evrenselleştirilmesi" için araca dönüşmüştür (Doğan, 2000a: 57-58). Yeni dünya düzeni "kimlik" ile "entegrasyonu" arasında "denge ve uyumun" sağlanmasına gerektirmektedir. Topluluk kimliğinin ağır bastığı durumlarda ortak kimlik ve siyasi sınırların örtüştürüldüğünü, entegrasyonun ağır bastığı durumlarda ise küçük halkların marjinalize edildiğini ve kendine yabancılaştırıldığını savunmaktadır. Kimlik ve entegrasyon arasında denge ve uyum bulunduğunda ise "azınlık hakları demokrasinin ve sivil toplumun olgunluğunun işaretine dönüşmektedir" (Doğan, 2000a: 59). Bu nedenle azınlıkların etnodinsel kimliğinin garantörü olarak ulusüstü koruma mekanizması şeklinde işlev gören yeni dünya düzenine ihtiyaç duyduğunu savunmaktadır (Doğan, 2000a: 59-60).

Doğan, Balkan ve Bulgar milliyetçiliğinin genel sorununa parmak basmaktadır. Geçmişe yönelik bir etnokültürel ulus anlayışı hem komşu ülkelerle gerilime yol açmaktadır hem de azınlıkların ulusa aidiyetini kabul edememektedir. Bu durumda azınlıkların da ulusal kimlikle bağ kurup aidiyet hissetmesi mümkün olmamaktadır. Kendisi Avrupa kurumlarına entegrasyonun hedeflendiği yeni dünya düzeninde milliyetçiliğin geçmişle bağını koparmaktadır. Entegrasyon sürecinin şartları altında geleceğe odaklanan bir milliyetçilik anlayışını savunmaktadır. Böyle bir anlayış çerçevesinde Türk siyasetçiler ulusal kimliği Avrupa'nın sivil değerler sistemini temel alan bir kimlik olarak inşa edebiliyorken, azınlıkları da *ulusal güvenliğe ve çıkarlara tehdit* olmaktan çıkarıp sivil toplum sistemi olarak kabul edilen bir ulusun parçası olarak Avrupa entegrasyonu sürecinde çoğunluk gibi *ulusal kimlikle bağ kurabilen* ve *ulusal çıkarları koruyabilen* bir topluluğa dönüştürebilmektedir. Doğan'ın aşağıdaki ifadesi Batı değerleri çerçevesinde ulusal kimlik ve etnik kimlik ilişkilerinin uyumlu olarak yeniden şekillenmesine dair iyi bir örnektir:

" Balkanlar'da azınlıkların [kimliğini koruyarak] sivil topluma entegrasyonu ...ne sadece ilgili devletin ulusal tarihi ve kültürü ne de sadece bu devlette yaşayan azınlıkların etnodinsel kültürü temelinde gerçekleşebilir. Böyle bir entegrasyon sadece **çeşitliliğe ve ötekiliğe "hoşgörü sahasını" şekillendiren ve oluşturan ortak toplumsal-kültürel değerleri temel alarak** mümkündür. Ve en önemlisi: bu "hoşgörü sahası" Batı değerler sistemi tarafından desteklenmelidir (Doğan, 2000a: 60).

Doğan'a göre bunun için Balkanlar'daki yeni siyasi durumu ve Avrupa'ya entegrasyon sürecini göz önünde bulunduran "ılımlı bir milliyetçiliğe" ihtiyaç vardır, çünkü "Avrupa entegrasyonu Balkan halklarının çeşitliliğini ve kimliklerinin "alanını" gerçekleştirecektir" (Doğan, 2000a: 61).

Kendisine göre Avrupa entegrasyonunu çerçevesinde ulusal kimliğin Avrupa topluluğunun değerler sistemini temel alması, ulusal ülkünün diğer Balkan toplulukları ile bağlantılı olarak tarihsel olarak birikmiş çatışmacı öğelerinden temizlenmesini, tarih ve kültürü temel alan etnik milliyetçiliğin ülkenin geleceğe yönelik gelişimini temel alan ılımlı, sivil bir milliyetçiliğe dönüşmesini, ulusun etnisite ile bağını koparark vatandaşlığı temel alan sivil toplum olarak kavranmasını ve "ulus-devlet anlayışının çoketnili demokrasiye sahip çoketnili devlet olarak yeniden ifade edilmesini gerektirmektedir". Avrupa entegrasyonu ve ortak güvenlik sistemine üyelikle beraber "devletin egemenliği" anlayışı da değişmeli, "devlet ve temel kurumlarının uluslararası toplum ve sivil toplum" karşısında egemenliği azalmalıdır (2000a: 63; 2000b: 70). Doğan'a göre "etnik problemlerin çözümünde... gerçek entegrasyonu temel alan bu model "barış, denge, hoşgörü, diyalog, uzlaşma, eşitlik ve işbirliği kavramları çerçevesinde düşünülmelidir (1999: 39).

Daha önce de belirtildiği gibi Bulgaristan'da 1990'dan sonra farklı etnik toplulukların varlığını tanınsa da bu topluluklara azınlık statüsü tanınmamıştır. 1990'dan beri ülke içinde başka bir ulusa ait azınlıkların varlığı inkar edilmiştir, ama etnik ulus anlayışına uygun olarak Makedonya'da ulusal Bulgar azınlığı olduğu iddiasından da vazgeçilmemiştir. Etnik ulus anlayışından vazgeçmekte zorlanan Bulgaristan'da UAÇS de ulusal azınlık olmadığı gerekçesi ile oldukça tartışmalı geçen bir sürecin sonunda onaylanmıştır (Rechel, 2008: 338-339). Ulusun birliğini ve devletin güvenliğini tehlikeye sokmamak için "azınlık" ve "ulusal azınlık" kavramları arasındaki sınırı belirlemek için bir beyanname şart görülmüştür. Bulgar

siyasetçiler arasında hakim olan "etnotarihsel anlayışa" göre " bir devlet savaş sonunda veya meşru antlaşmalara dayanarak ilk yerel nüfusun olduğu yabancı bir bölgeyi topraklarına dahil ettiğinde [sınırları içinde] oluşan farklı etnik topluluk dili, dini ve diğer etnokültürel özellikleri ile ulusal azınlık şeklini alır" (İvanov, 1999). Bulgar siyasetçilere göre Bulgaristan'ın tarihsel süreci içinde böyle bir durum gerçekleşmediğinden, ayrıca "Bulgaristan'daki etnik Türk topluluğu, etnokültürel işaretini taşıdığını iddia ettiği [Atatürk döneminde kurulan] Türk ulusunun şekillenme sürecine de katılmadığı" için Bulgaristan'da bir "ulusal azınlık yoktur (Veliçkov, 1999)." HÖH vekili Kemal Eyüp Çerçeve Sözleşmesi'nin "tek bir Bulgaristan vatandaşını bile endişelendirmemesi gerektiğini" vurgulayarak "Bulgaristan'ın Avrupa Konseyi'nin değerlerine bağlılığını ve Avrupa yapılarına entegrasyon isteğini" gösteren "geleceğe yönelik olan bu belgenin" hiçbir şekilde "tekuluslu Bulgaristan Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini, Devletin iç ve dış güvenliğini ihlal eden bir eylem hakkı tanımadığını" (Eyüp, 1999) ifade eden bir beyanname ile birlikte onaylanmasını önermiştir[42].

UAÇS'nin onaylanmasından sonra Avrupa Birliği'nin temel değerleri çerçevesinde demokratikleşme sürecinde Bulgaristan'ın çoketnili karakterinin tanınması gerektiği ve azınlıkların da bu devletin çıkarlarını savunup ulusal güvenliğe tehdit olmadığı söylemini 2001'de İSUH ile ilk koalisyon hükümetini kurdukları gibi diğer HÖH vekilleri de yaymıştır. Bu söylem çerçevesinde Ünal Lütfi

> "ülkede azınlıklar ve çoğunluklarla ilgili gerçeklik bir şekilde devletin temel yasasında da ifadesini bulmalıdır...Azınlıklar yok mudur? Ben ve 1 milyon Türk daha, biz neyiz? 750 bini bulan Romanlar ne?" (Lütfi, 2001)

derken, bir başka vekil olan Kemal Eyüp de şöyle bir ifadede bulunmuştur:

> "defalarca Bulgaristan'ın çoketnili bir devlet olduğunu ifade ettik. Tek uluslu bir Bulgaristan olduğunu söylememiz için hangi ulus tanımının arkasında durduğumuzu belirlemeliyiz. Sivil ulus isek bizim savunduğumuz gibi tek uluslu [bir devlettir]. Ama etnik ulus olarak anlaşılırsa...o zaman çokuluslu

---

[42]UAÇS Kemal Eyup'un önerdiği beyanname ile birlikte onaylanmıştır, http://issuu.com/bghelsinki/docs/1999_fcnm-1-

> oluyor. Çoketnili olduğunu ise kimse inkar edemez ve çoğu kez *de facto* [çoketnili] olduğu ama *de jure* olmadığı söylenmiştir. Kim ülkedeki gerçekliği, kim hem Bulgar, hem Türk, hem Tatar, hem Yahudi vs. olduğunu inkar edebilir ki..." (Eyüp, 2001a).

Medyada bu söylem Anayasa'da "tekuluslu devlet" yerine "çoketnili devlet" şeklinde bir değişikliğe gidilmesi talebi olarak yansıtılınca HÖH milletvekilleri bunun vaktinin gelmediğini, sadece azınlıkların iktidar yapılarında yer almasının ve azınlık haklarının garanti edilmesini savunduklarını belirtmişlerdir (Lütfi, 2001). Eyüp de HÖH'ün ilk defa merkezi iktidarda yer almasını değerlendirdiği röportajda aşağıdaki ifadelerde bulunmuştur:

> "Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşmesini imzalamamız ve onaylamamız şekil icabı değildir...[azınlıkların] iktidar yapılarında yer alması ülkenin ulusal güvenliği için bir tehlike değildir. Biz büyük sorumluluğumuzu burada görüyoruz. Azınlık nüfusunun da devlete en az [Bulgarlar kadar] değer veren normal ve sadık Bulgaristan vatandaşı olduğunu kanıtlamaktır sorumluluğumuz (Eyüp, 2001b)"

Siyasi elitler öncelikle Bulgaristan'da farklı azınlıkların tanınmasını talep etmektedirler. Ayrıca Türk azınlığın ve Bulgar çoğunluğun tek bir ulus içinde birleştiğini ifade edebilmek için ulus anlayışının da önemli olduğunu ve bu tanımın açıkça belirtilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Kendilerini ancak çoketniliği tanıyan sivil bir ulusun parçası olarak görebileceklerini bildirmektedirler. Etnik ulus anlayışı değişmediği sürece çokulusluluğun kabul edilmesi gerektiğini, bir başka deyişle Bulgaristan'da diğer etnik toplulukların da farklı bir (etnik) ulusun parçası olduğu anlamına geldiğini ifade etmektedirler. Ancak eşit hakları tanınarak siyasi ve toplumsal entegrasyonu sağlanan Bulgaristan vatandaşı Türklerin de Bulgaristan'a bağlı olabileceğini, birlik ve beraberliğe bir tehdit olarak görülemeyeceğini savunmaktadırlar. Bu bağlamda Bulgarların "iktidar yapılarındaki Türklerin" tehdit olduğu yönündeki görüşünü değiştirmeye çalışmaktadırlar.

2003 yılında yayınlanan UAÇS'ye ilişkin devlet raporunda HÖH'ün teşvik ettiği "sivil ulus" tanımı kabul edilmektedir. Rapora göre "Bulgaristan Cumhuriyeti'nin Anayasası'nda ulusal toplumun devletin bütün vatandaşlarından oluştuğunu kabul eden sivil bir ulus anlayışı kabul edilmiştir." Ayrıca Bulgaristan'da " azınlık sorunlarının azınlıkların sivil topluma entegrasyonu ilkesi ve onların etnik,

dini ve dilsel kimliğinin korunması ilkesi arasında bir denge ve uyum yolu ile" başarılı bir etnik modelin geliştiği belirtilmektedir. Rapora göre Bulgaristan "azınlıkların korunmasının, üyelerinin bireysel haklarının ve özgürlüklerinin tam garanti edilmesi ile sağlandığı anlayışına uymaktadır" (SFCPNM, 2003: 3)

Yine aynı yıl Etnik ve Demografik Konulara İlişkin Ulusal Konsey, Bulgaristan'da çoğunluk arasında yayılan korkuyu gidermek için "ulus" ve "ulusal azınlık" anlayışına bir açıklık getiren broşür yayınlamıştır. Bu broşürde "ulus" dendiğinde etnik ve sivil olmak üzere iki farklı bakış açısının olduğuna dikkat çekilmektedir. Avrupa'da yaygın olan sivil ulusun bir devlette yaşayan bütün vatandaşlardan oluşan bir topluluk olarak kabul edildiği belirtilmektedir. Bu bağlamda "*ulus* kavramı *vatandaşlık* ile eşanlamlı" olduğundan "ulusal azınlık da bir devlette yaşayan, çoğunluktan farklı olan belli niteliklere sahip vatandaşlardan oluşan azınlıktır". Bulgaristan'da sivil ulus anlayış kabul edildiğine göre "ulusal azınlığın" da Bulgaristan'ın (bılgarska) sivil ulusunun bir parçası olduğu açıklanmaktadır. Etnik ulus anlayışı kabul edildiğinde ülkede azınlıkların da başka bir ulus-devlette çoğunluk olan bir ulusa ait olduğunun kabul edilmesi gerektiği, örneğin "Türk asıllı Bulgaristan vatandaşlarının Türkiye devletinde Türk ulusuna ait olduğunu kabul etmemiz gerektiği anlamına gelir" denmektedir (aktaran Nunev, 2008: 13-14).

Kemal Eyüp 2008'de Avrupa Konseyi'nin UAÇS'nin 10. yıldönümünü kutlamak için düzenlenen konferansta Anayasa Mahkemesi'nin kararına göre Bulgaristan anayasasının "dini, dilsel ve etnik farklılığı" tanıdığını, UAÇS'nin uygulanmasına ilişkin ilk devlet raporuna göre Sözleşme'nin "*etnik, dini ve dilsel azınlıklara ait Bulgaristan vatandaşlarını*" koruma altına aldığını, ayrıca bu rapora göre "vatandaşlardan oluşan Bulgaristan'ın (bılgarska) ulusunun etnik, dini ve dinsel azınlıkları da kapsadığını" belirtmiştir. 2003 yılında kabul edilen Ayrımcılıktan Koruma Yasasının da "etnik, dilsel ve dini azınlıklara ait bireylerin kimliğini ve onların bağımsız olarak veya başka grup üyeleri ile beraber kültürünü koruma ve geliştirme hakkını, dinini beyan ve uygulama hakkını ve dillerini kullanma hakkını" (Eyüp, 2008) tanıdığını belirtmiştir.

Ancak milliyetçi söylemlerin ve eylemlerin arttığı 2009 yılında Doğan 7. Ulusal Kurultay'da geçiş sürecinin yeni toplumsal yapısı olarak "üretici-vergi

mükelleflerinin oluşturduğu kalıcı bir birlik" anlamındaki sivil toplumun gelişemediğini savunmaktadır. Ayrıca daha modern anlayışı göre "insanın temel hak ve özgürlükleri konusuna özen gösterip angaje olan toplumun aktif kesimi "olarak da "Bulgaristan'da "çalışabilir" bir sivil toplumun olmadığını, dolayısıyla geçiş sürecinin halen sona ermediğini ve devam ettiğini" ifade etmektedir (Doğan, 2009: 8).

Bulgaristan'da özellikle bu dönemden sonra HÖH karşıtı söylemler artmış, seçimlerde birinci gelen GERB partisi HÖH ile siyasi işbirliğini reddetmiştir (bkz. 2.bölüm). Doğan HÖH liderliğini devrettiği 2013 yılındaki 8. Ulusal Kurultay konuşmasında ulus-devlet anlayışındaki merkezi idare yapısının 27 devletin birliğine, özellikle "Birleşik Avrupa Devletlerini" kurma fikrine ne kadar "hizmet ettiğini" sorgulamıştır. Merkeziyetçi iktidar yapısının güçlü olduğu ulus-devletlerin kendi ulusal ülkülerini takip ederek hem "çeşitliliği ve farklılığı", hem de bazen "bütünlüğü" dışlayarak AB'nin gerçek entegrasyonuna engel teşkil ettiğini savunmuştur. AB'nin içinde bulunduğu krizde merkeziyetçiliği değil bölgeselciliği temel alan iktidar yapısı fikrini, AB'nin jargonuyla "Bölgeler Avrupası" fikrini, hayata geçirememiş olmasının da önemli bir payı olduğunu öne sürmüştür.

Konuşmasında Balkanlar ve AB ilişkilerini değerlendirdiği kısımda Balkanlar'daki ülkelerin Avrupa'ya entegrasyon sürecinin aşağıdaki gbi değerlendirmektedir:

> "Avrupa üyeliğinin farklı hızlarda ilerlemesi farklı etnodinsel azınlıklar arasındaki değerler mesafesini arttırmaktadır...Balkan Savaşları'nın 100.yıl kutlamalarında hemen bütün ülkeler...azınlıkları kaybettikleri bölgelerdeki kültürel miraslarının tarihi varlığı olarak görmüşlerdir. Bir başka deyişle azınlıklar olası hak iddiaları için "yem" olarak algılanmaktadır...AB'nin Balkanları istikrar ve güvenlik bölgesine dönüştürmekten başka çaresi yoktur. Bununla ilgili de az şey yapılmadı. Etnodinsel azınlıklara gelince, onlar Balkanların Avrupa Beraberliğinin Üreticisine dönüşebilir. Tabii ki, her şey ulus-devletlerde azınlıkların statüsüne dayanmaktadır. Bu bağlamda Avrupa liberallerine önerim vardır, şöyle ki, AB'de risk altındaki azınlıklara, özellikle DA [Doğu Avrupa] ülkelerindeki azınlıklara **"Avrupa azınlığı statüsünü"** tanıyan bir kavram gereklidir. Avrupa liberallerinin AB'nin birliği ve gelişimi için son derece önemli olan azınlıklarla ilgili bu stratejik formülü bulacaklarına eminim (Doğan, 2013)"

Doğan konuşmasında Balkanlar'daki bütün ülkelerde var olan azınlık sorunlarını hatırlatmaktadır. Balkan devletlerinin 1912-1913 Savaşları'nın sonunda

diğer devletlerin sınırları içinde kalan azınlıkları "kültürel miraslarının tarihi varlığı", bir başka deyişle (etnik) uluslarının bir parçası olarak görmeye devam ettiğini belirten Doğan bu durumun gelecekte tehlikeli olabileceğine dikkat çekmektedir. Bu nedenle HÖH'ün de üyesi olduğu ALDİ'nin AB'nin birliğini ve gelişimini güvence altına almak için sorunu Avrupa düzeyinde çözmek için girişimde bulunması gerektiği kanısındadır. AB'nin özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde "risk altında" olan azınlıklara "Avrupa azınlığı" statüsü vermesi ile Balkanlar'daki azınlıkların, güvenliği tehdit eden bir "yem" yerine Avrupa düzeyinde bir "beraberliğin üreticisine" dönüşebileceğini savunmaktadır.

Doğan konuşmasında Bulgaristan'da son dönemlerde Müslüman azınlığa karşı totaliter rejimi hatırlatan bazı uygulamaların canlandığına dikkat çekmektedir. Kendisi "Avrupa azınlığı" kavramına ilişkin somut bir açıklama getirmese de "Avrupa azınlığı" kategorisinin risk altındaki azınlıkları kapsayabileceğini bildirmektedir. Kendisine göre "...ilgili ulus-devletler entegrasyonun şartı olarak etnokültürel kimliğin korunmasına ve gelişimine ilişkin uygun politikaya sahip değilse; anadilin öğrenilmesi ve kullanılması gibi temel sorunları çözebilecek durumda değilse..." Avrupa azınlığı statüsünün tanınmasına ilişkin bir kavram tasarlanılabilir. Bir başka deyişle HÖH'ün "Avrupa azınlığı" kavramı aslında 1990'dan itibaren "etnik azınlık" kavramı, UAÇS'nin kabul edilmesinden sonra ise "(sivil) ulusal azınlık" kavramı ile elde etmeye çalıştığı aynı toplumsal sonucu hedeflemektedir: azınlık üyelerinin etnik kimliğini koruyarak toplumsal, kültürel ve siyasi hayata katılımı. Ancak HÖH bu süreçte artık Bulgaristan devleti düzeyinde değil, doğrudan AB düzeyinde bir çözüm aramaktadır. HÖH'ün öngördüğü "Avrupa azınlığı" statüsü azınlık haklarına ilişkin politika yetkisini AB'ye aktarmaktadır. Doğan Bulgaristan'daki azınlık topluluklarının Avrupa'nın değerlerini temel alan ve azınlıkların etnokültürel kimliğini koruyan bir sivil ulus anlayışını yerleştirmeye çalışarak Bulgaristan'a entegrasyonunu gerçekleştirmeye çalışırken 2013 yılında ilk defa azınlık toplulukları ve Avrupa arasında yer alan ulusal düzeyi aşarak doğrudan azınlık toplulukları ve Avrupa arasında bağ kurmaktadır. Kendisi bu bağı kimlik ilişkileri kurarak değil, Balkanlar'daki "güvenlik" ve "AB'nin birliği ve gelişimi" çerçevesinde rasyonalize etmektedir.

Özetle, demokratikleşme ve Avrupalılaşma sürecinde Türk siyasi elitler etnik topluluk kimliklerinin farklılığını korurken, Avrupa değerlerini temel alan sivil bir ulusal kimlik inşa etmeye çalışmaktadır. Bulgaristan'a entegrasyonu teşvik eden Türk siyasetçiler, Türk milliyetçiliğini ve dini fanatizmi reddetmektedir. Bu süreçte eskiden beri "anavatan" olarak görülen Türkiye yerine çoketnili bir devlet olan Bulgaristan'a aidiyet inşa edilmektedir. Ayrıca kendileri Türk topluluğuna yönelik asimilasyon girişimini belli siyasi oluşumlarla sınırlandırarak topluluk üyeleri arasında geçmişten beri var olan iyi komşuluk ilişkilerine vurgu yapmakta ve Bulgar topluluğu içindeki milliyetçiliği de reddetmektedirler. Hiçbir zaman özerklik talebinde bulunmayan Türk siyasi elitler Bulgaristan'daki etnik ulus anlayışını, etnik azınlık topluluklarının da varlığını korumasına ve gelişmesine imkan tanıyan sivil ulus anlayışına dönüştürmek için çabalamaktadır. Bulgaristan'ın azınlıkları asimile etmeden ulusun bir parçası olarak kabul edebilmesi ve ulusal güvenliği sağlayabilmesi için Avrupa'nın sivil değerlerini temel alan bir ulusal kimlik inşasının kaçınılmaz olduğunu öne sürmektedirler. Türk siyasi elitler Türk azınlık topluluğu açısından Avrupa kimliğinin tarihsel ve kültürel boyutlarını sorunsallaştırmamaktadır. Kendileri sivil ulusal kimlikle bağlantılı olarak sivil bir ulusüstü kimlik inşa etmektedirler. Ancak AB üyeliğine rağmen Bulgaristan'da Türklerin ve diğer azınlıkların kendi kimliğini koruyarak ve geliştirerek "beraber yaşamaya" imkan tanıyan bir sivil toplumun gelişememesi üzerine "etnik/sivil ulus" ve "etnik/ulusal azınlık" topluluğu söylemine ilk defa "Avrupa azınlık topluluğu" kavramını da yerleştirmişlerdir.

3.2. KIRCAALİ BÖLGESİNDE ALAN ÇALIŞMASI: BİREYSEL DÜZEYDE ÖZDEŞİM ÖRÜNTÜLERİ VE ANLAM ÖRÜNTÜLERİ

Bulgaristan'ın kuruluş sürecinde etnik bir ulusun inşa edilmesi ile beraber Bulgaristan'da Türkler ulusun dışında kalmıştır. Bulgaristan'da Bulgar topluluğu ile Türk topluluğu din, dil, örf ve adetler, tarihi geçmiş gibi etnik sınır işaretleri sayesinde birbirinden ayrılmakta olduğundan (etnik) ulusun birliğini gerçekleştirmek adına Türkler önce gizli, sonra açık bir asimilasyona maruz kalmıştır (bkz. 2. bölüm). Demokratikleşme ve Avrupalılaşma sürecinde Türk siyasi elitlerin etnik kimliğin

farklılığını korurken, Avrupa değerlerini temel alan sivil bir ulusal kimlik inşa etmeye çalışmış ve etnik topluluğun sivil topluma entegrasyonunu teşvik etmiştir. Türk siyasi elitlerin sunduğu kimlik modeli etnokültürel topluluk üyeleri olarak Türklerin ulusal siyasi topluluk ve ulusüstü siyasi toplulukla özdeşimini öngörmektedir (bkz. bölüm 3.1). Çalışmanın devamında niceliksel verilerle desteklenen niteliksel bir analiz yapılarak Bulgaristan'daki Türk topluluğunun üyeleri arasında bireysel düzeyde etnik kimlik, ulusal kimlik ve ulusüstü Avrupa kimliğinin örüntüleri ortaya konacaktır. Alan araştırması sırasında 286 kişi ile yüz yüze yapılan anketlere başvurulmuş, ayrıca anket uygulamasının ardından rıza gösteren katılımcılarla bu sorular bağlamında sınırlı görüşmeler yapılmış, 23 kişi ile de doğrudan derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Karma metodoloji Bulgaristan'da 1989 sonrasında yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmelerle bağlantılı olarak farklı ortak kimlikler arasında kurulan ilişkileri derinlemesine bir biçimde anlamamızı sağlamaktadır. Birinci bölümdeki teorik çerçevede de geniş bir biçimde açıklandığı gibi ortak kimlik bireysel ve topluluk düzeyinde ele alınabilmektedir (bkz. bölüm 1.2). Ortak kimliğin siyasi elitlerin/kurumların aynılık ve farklılık mantığı temelinde anlamsal örüntüler kurarak inşa ettiği topluluk düzeyi bulunmaktadır. Bireysel ortak kimlik ise bireylerin bir topluluğa aidiyetini öznel olarak kabul etmesini (özkategorizasyon), topluluğa verdiği değeri ve topluluğu yansıtan davranışlarını içermektedir. Ancak bireyler de toplumsal etkileşimin içinde birer fail olarak ortak kimliğin öznel anlamını inşa edebilmektedir.

Özkategorizasyon bir kişinin kendini belli bir topluluğa ait hissettiğini göstermektedir. Ne var ki bir kişinin kendini bir topluluğa ait hissetmesinden topluluğun kendisi için değerli olduğu sonucunu çıkaramayız. Bireylerin topluluk düzeyinde inşa edilen ortak kimliğin unsurlarını içselleştirerek bunları koruma ve böylelikle sürekliliğini sağlama bilincine sahip olmaları durumunda topluluğun kendileri için değerli olduğunu söyleyebiliriz. Kendini belli bir topluluğun üyesi olarak kategorize eden bireyler, diğer topluluk üyeleriyle birlikte topluluğun unsurlarını koruyan davranışlarda bulunarak topluluğun sürekliliğini sağlamaktadır.

3.3.1. Özkategorizasyon

Bireysel düzeyde ortak kimliğin boyutlarından biri olan özkategorizasyon bireyin kendini belli bir topluluğun üyesi olarak görmesini ifade etmektedir. Birey kendini bir topluluğa ait olarak kategorize etmediyse, diğer boyutların varlığından da bahsetmek mümkün değildir (Ashmore ve diğerleri, 2004: 84). Araştırmada bir kişinin birden fazla toplulukla özdeşleşebileceği, bir başka deyişle çoklu kimliklere sahip olabileceği göz önünde bulundurarak katılımcılardan sunulan seçenekler arasından kendilerini ait hissettikleri üç kategoriyi seçmesi istenmiştir. Özkategorizasyon sorusunun sonuçlarına göre anket katılımcılarının tamamı kendini verilen topluluklardan en az birine ait olarak kategorize ederken, %65,7'si ikinci bir toplulukla, %33,1'i de üçüncü bir toplulukla aidiyet kurmuştur (bkz. 8. şekil). Bu da Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlık topluluğunun üyelerinin büyük kısmının bireysel düzeyde çoklu kimlikler geliştirdiğini göstermektedir.

Şekil 8: Özkategorizasyon (öneme göre özkategorizasyon değerleri %)

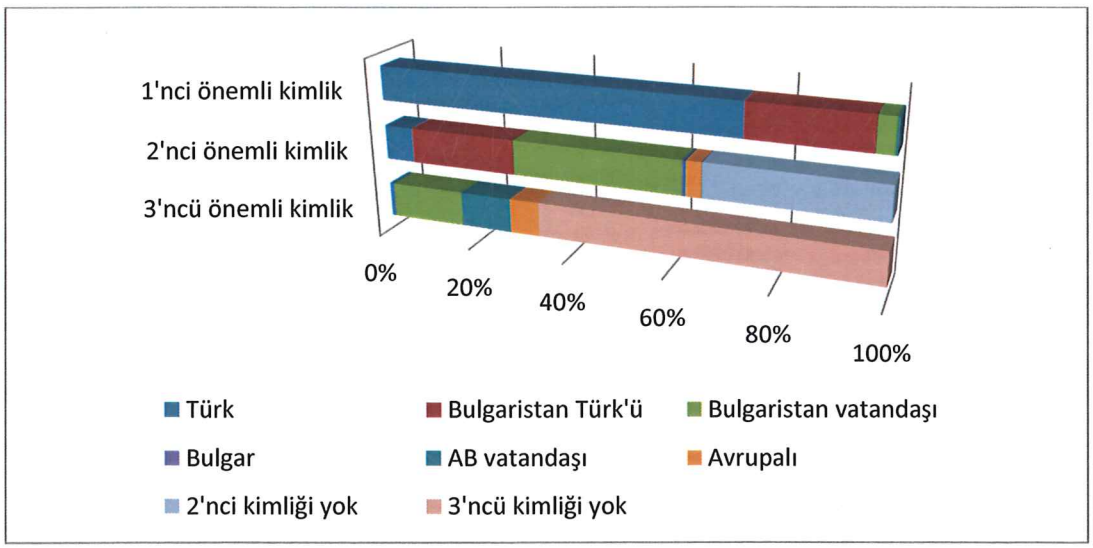

Bireyler farklı ortak kimliklere farklı derecede önem verebilmektedir. Bir başka deyişle birey kendini birden çok kimlikle tanımlasa da bu kimlikler benliği için farklı derecelerde öneme sahip olabilmektedir. Araştırmada katılımcıların %72,9'u kendileri için en önemli kimlik olarak Türk kimliğini belirtmiştir. Bulgaristan Türk'ü

ise %22,9'u için en önemli kimlik olarak gelişmiştir. Katılımcıların %34,3'ü ikinci bir toplulukla özdeşleşmezken, geri kalanların çoğunluğu ise ikinci önemli kimlik olarak Bulgaristan vatandaşı (%33,9) ve Bulgaristan Türk'ü kimliği ile özdeşleşmektedir. Verilere göre %66,9 oranında bir kesim arasında üçüncü bir topluluğa aidiyet hissi gelişmemiştir. Geri kalanların geneli ise en önemli üçüncü kimlik olarak Bulgaristan vatandaşı (%15,3), AB vatandaşı (%10,6) ve Avrupalı (%5,9) kimliğini belirtmektedir (bkz. 8. şekil).

Çoklu seçenek sunulan katılımcıların verileri önem sırası gözetilmeden toplam olarak değerlendirildiğinde faillerin %80'inin kendini Türk olarak kategorize ederken, %53'ü Bulgaristan vatandaşı, %45'i Bulgaristan Türk'ü, %11,4'ü AB vatandaşı, %10,6'sı Avrupalı ve %0,4'ü Bulgar olarak kategorize ettiği görülmektedir (bkz. 9. şekil).

Şekil 9: Özkategorizasyon (önemden bağımsız toplam veriler %)

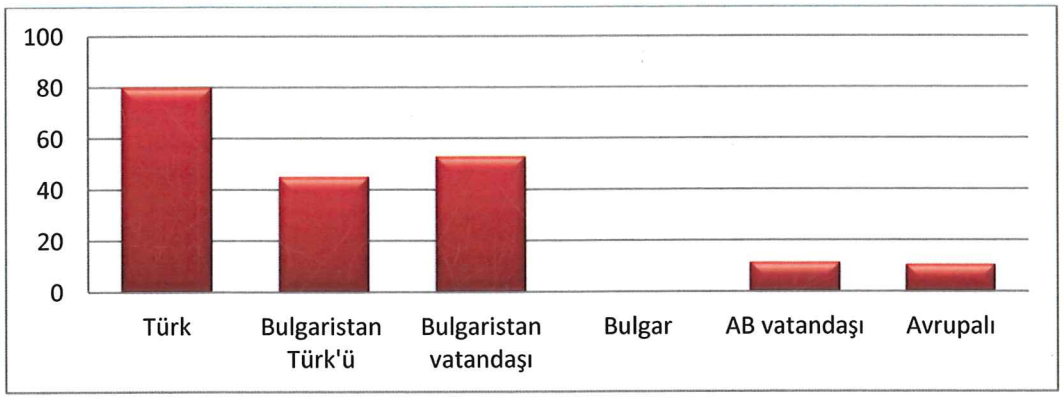

Her bir özkategorizayonu önem derecesine göre değerlendiren 10. şekilde de açık bir şekilde görüldüğü üzere araştırmanın hedef kitlesinin çoğunluğu için "Türk" en önemli kimlik kategorisi olarak ortaya çıkmıştır. Türk kategorisine aidiyet duyanlar arasında bu kategoriye ikinci veya üçüncü derecede önem verenlerin oranı çok düşüktür. "Bulgaristan Türk'ü" kategorisi de hemen hemen eşit oranda birinci ve ikinci önemsenen kimlik olarak belirmektedir. Bir başka deyişle, Türk ve Bulgaristan Türk'ü diye ayrım yapılmaktadır, ama hemen hemen bütün failler (%95,8) Türk veya Bulgaristan Türk'ü topluluğuna aidiyetini benliği için en önemli aidiyet olarak görmektedir.

Şekil 10: Özkategorizasyon (özkategorizasyona göre önem değerleri %)

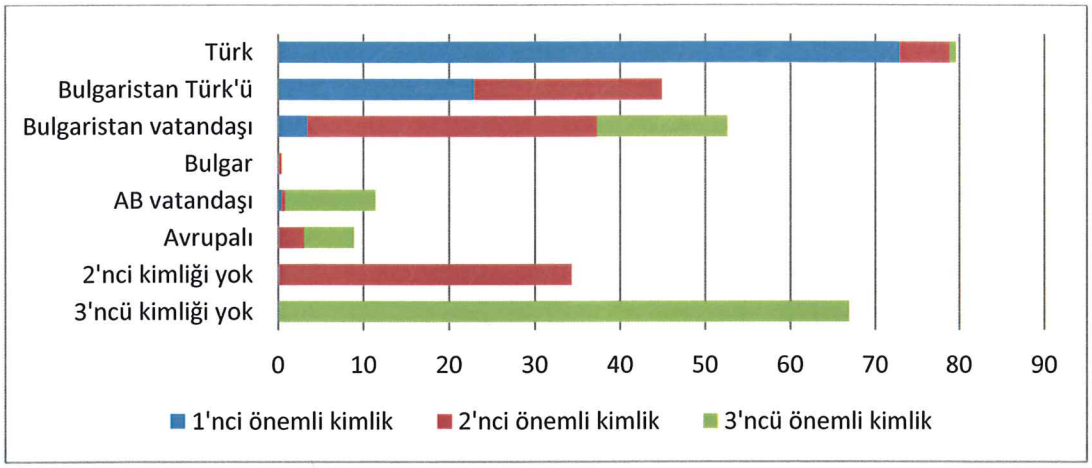

Katılımcıların tamamı mutlaka bu kategorilerden biri ile aidiyet bağı kurarken, bazıları kendilerini hem Türk hem Bulgaristan Türk'ü olarak tanımlamıştır. Ankete katılanların %55'i kendini sadece Türk olarak tanımlayıp Bulgaristan Türk'ü diye bir ayrımı reddederken %19,5'i ise "Türk" yerine sadece "Bulgaristan Türk'ü" kategorisi ile özdeşleşmektedir. Geriye kalan %25,5' lik kesim ise iki kategori ile birden özdeşleşmektedir.

"Yaş", "cinsiyet", "eğitim durumu", "meslek durumu" ve "ikamet yeri" bağımsız değişkenleri için yapılan Pearson Chi-Square testi de bu değişkenlerin birincil özkategorizasyona ("Türk" ve "Bulgaristan Türk'ü") etkisinin olmadığını göstermiştir (Türk ve Bulgaristan Türk'ü olarak beliren en önemli kimlik değişkenine yaşın etkisi için p-değeri (0,685)>0,05; cinsiyetin etkisi için p-değeri (0,295)>0,05; eğitim durumunun etkisi için p-değeri (0,558)>0,05; meslek durumunun etkisi için p-değeri (0,644)>0,05; ikamet yerinin etkisi için de p-değeri (0,390)>0,05 olarak hesaplanmıştır). Bir başka deyişle söz konusu faktörlerle en önemli aidiyet kategorisi olarak ortaya çıkan etnik topluluğa aidiyet arasında bir ilişki kurulamamaktadır. Yaşının kaç olduğundan, hangi cinsten olduğundan, nerede çalıştığından ve nerede oturduğundan bağımsız olarak ankete katılan failler kendilerini öncelikli olarak "Türk" veya "Bulgaristan Türk'ü" olarak tanımladıkları etnik topluluğa ait olarak hissetmektedir.

Önemden bağımsız toplam olarak değerlendirdiğimizde ise yaşın, cinsiyetin ve eğitimin "Bulgaristan Türk'ü" özkategorizasyonuna etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Burada Lojistik Regresyon modeli ve yaş değişkenine dair katsayı küçük bir farkla anlamlı bulunmuştur (p değeri (0,046) <0,05 şeklinde hesaplanmıştır). Yaş değişkeni için elde edilen katsayı (-0,007) şu şekilde yorumlanabilir: yaş arttıkça (regresyon denkleminden elde edilecek sonuç "0"a yani hayır'a yaklaşacağından) kendini Bulgaristan Türk'ü olarak tanımlama eğilimi azalmaktadır. Pearson Chi-Square testi için p-değeri (0,010)<0,05 olduğundan cinsiyetin de kendini "Bulgaristan Türk'ü" olarak tanımlamaya etkisinin olduğu söylenebilir. Kadınlar kendini Bulgaristan Türk'ü olarak tanımlamaya daha eğilimlidir. Aynı şekilde Pearson Chi-Square testi için eğitimin de p-değeri (0,24)<0,05 olduğundan kendini "Bulgaristan Türk'ü" olarak tanımlamaya etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle üniversite mezunları diğer mezunlarla karşılaştırıldığında kendini daha çok "Bulgaristan Türk'ü" olarak tanımlamaktadır. Kısaca gençler, kadınlar ve üniversite mezunları kendilerini Bulgaristan Türk'ü olarak tanımlamaya daha eğilimlidir. Söz konusu topluluk kimliklerinin üyeler için anlamını araştıran niceliksel analiz buna bir açıklama getirebilir.

Niteliksel analizin sonuçları ankete katılan azınlık üyelerinin en çok Türk ve/veya Bulgaristan Türk'ü kimliklerini önemsediğini göstermiştir (bkz. 10. şekil). Bulgaristan Türk'ü de Türk kimliği de aynı soy, aynı dil, aynı dini paylaşan tek bir topluluğu ifade etmektedir. Bu iki kimlik kategorisi aynı etnokültürel unsurlar temelinde inşa edilmektedir. Bu nedenle katılımcıların bir kısmı kendilerini hem Türk hem de Bulgaristan Türk'ü olarak kategorize edebilmektedir. Kendilerini ayrıca veya sadece Bulgaristan Türk'ü olarak tanımlayanlar kendilerini ülke sınırları içindeki diğer Türklerden ayırt etmek için kullanmamaktadır bu kavramı. Bulgaristan Türk'ü kimliği katılımcıların kendilerini Türkiye'deki Türklerden ayırmak için kullanılmaktadır. Ancak bu farklılık kesinlikle soy, din, dil gibi etnokültürel unsurlar temelinde inşa edilmemektedir. Bulgaristan'daki Türkler yine aynı soydan geldiklerine inandıkları, aynı dili konuştukları ve aynı dini paylaştıklarını belirttikleri Türkiye'deki Türklerden (1) doğup büyünülen yer ve (2) mantalite olarak ayrılık ilişkisi kurmaktadır.

Kendilerini Bulgaristan Türk'ü diye tanımlayanların bir kısmı bu kategorizasyonu coğrafi aidiyete bağlamaktadır, bir başka deyişle kendilerine göre

Bulgaristan Türk'ünü sadece ayrı bir coğrafi bölgede doğmuş olmak diğer Türklerden ayırmaktadır:

> "Bize Türkiye'de Bulgarlar diyorlar. Biz Bulgar değiliz. Bizim atalarımız Türk. Burada yaşıyoruz diye nasıl Bulgar oluyoruz? Ancak Bulgaristan Türk'ü olabiliriz."

> "Hiç İstanbul'daki, Bursa'daki, İzmir'deki Türk ile Kırcaali'deki Türk farklı olabilir mi? Bizim kökenimiz de orası. Tek fark bizim Bulgaristan'da yaşıyor olmamız. Aynı dili konuşuyoruz, aynı dine inanıyoruz. Sadece zamanla bazı adetlerde değişiklikler olmuş."

Bazılarına göre ise farklı bir sosyal ortamın ve eğitim sürecinin sonunda soydaş, dindaş ve dildaş oldukları Türkiye'deki Türklerden mantalite olarak da farklılaşmayı ifade etmektedir:

> "Biz Bulgaristan'da doğduk, burada yetiştik. Okuduklarımız, gördüklerimiz, yaşadıklarımız Türkiye'deki Türklerin yaşadıklarından farklı. Bu nedenle mantalitemiz de başka. Hatta burada Balkan mantalitesine sahibiz diyebiliriz. Aslında Bulgarlar da Türkler de, hepimiz Bay Ganyo'yuz."

> "Biz burada daha rahat, daha serbestiz. Türkiye'de kadınlara yaklaşım mesela, açık giyinmiş kadın gördüklerinde...bilmiyorum, bizim için bu çok normal. Ama orada öyle değil."

Ancak Türklerin bir kısmı Bulgaristan Türk'ü ayrımını tamamen reddetmektedir. Bu ayrımın Türk topluluğunun birliğini bozduğunu bildirmektedirler:

> "Japonya Bulgar'ı var mıdır ki Bulgaristan Türk'ü olsun? Türk nerede olursa olsun Türk'tür. Bir de Bulgar Türk'ü diye bir kavram da vardır. Bunun ne anlama geldiğini ise kimse açıklayamaz."

şeklindeki açıklamalar farklı kategorizasyonların dünyadaki Türklerin birliğini bozduğuna inanların tepkisini dile getiren kesime iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Kendilerini Türk, Bulgaristan Türk'ü ve/veya Bulgaristan vatandaşı olarak tanımlayan azınlık topluluğunun üyeleri, "Bulgar" ve "gavur" şeklindeki dış kategorizasyonlar karşısında tarihsel argümanlarla "Türklüğünü" kanıtlama zorunluluğunu hissetmektedir:

"Bulgaristan'da bize Türkler diyorlar, Edirne'ye geliyorsun, gavurlar geldi diyorlar, o kadar. Ama bana kalırsa Türk'üm. Hatta sınırda sordukları zaman siz nesiniz diye, Osmanlı Türklerinden. Öyle... Her bir çeşit Türkler var. Mesela Türk Çingeneler var, bilmem nasıl Türkler var. Alevi'si var, bilmem nesi var. Biz gene temiz Türk. Osmanlı Türk'ü dediğin temiz Türk."

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi millet sisteminin etkileri hala devam etmekte, etnik kimlik ve dini kimlik birbiri ile örtüştürülmektedir. Bulgaristan'da kullanıldığı şekliyle Çingeneler ayrı bir etnik topluluk olarak değil, dinine bağlı olarak Türk Çingeneler ve Bulgar Çingeneler olarak ayrılmaktadır. Müslüman dinine inananlar genel olarak Türk olarak kabul edilmektedir. Ancak kendileri kökenlerini dayandırdıkları Osmanlı Türklerini, bir başka deyişle Osmanlı döneminde Anadolu'dan gelen Türkleri "temiz Türkler" olarak kabul etmektedir. Hem Türkiye'de yaşayan Türklerin kendilerini "gavur" veya doğrudan "Bulgar" olarak tanımlaması, hem de Bulgaristan'da asimilasyon kampanyasının söylemlerinin bazı kesimler tarafından hala canlı tutulması etnik kimliğe bir tehdit olarak algılandığından, Osmanlı'ya dayandırılan Türklüğün "temizliği" ve bu kimliğe ait unsurların önemi daha da artmaktadır. Bulgaristan'daki Türk azınlığın söylemlerinde Osmanlı İmparatorluğu, Müslümanlık ve Türklük girift bir ilişkiler ağı oluşturmaktadır.

Hatta Türkiye'deki Türklerle köken, din ve dil birliği kurulurken savunma mekanizması olarak bu ülkede yaşayan Türklerin "kan temizliği" sorgulanmaya başlanmaktadır:

Biz Osmanlı zamanında Anadolu'dan gelmişiz buraya. Başka hiçbir ırkla da karışmadık. Türkiye'de öyle mi acaba? Biz temiz Türk'üz."

Ancak bu dış kazegorizasyonlar bazı Türkler arasında bir kimlik kargaşasına da yol açmaktadır. Farklı tanımlamalar etnik/ulusal aidiyet konusunda zihin bulandırmaktadır, özellikle gençler kendilerini arada kalmış hissetmektedirler:

"Bulgaristan'da yaşadığım, Türk olduğum için kendimi hiçbir natsiyaya [ulusa] bağlı hissedemiyorum. Bu yüzden ne Türk olduğumu kabullenebiliyorum ne de Bulgar. Çünkü...bilmem ki...Türkiye'ye gitsem bu Bulgar diyorlar, burada olsam bu Türk...öyle. Ama Müslüman'ım... Türk'üm de ve benim için Türk olmak önemli, çünkü Bulgaristan'da Bulgarlardan

önce Türkler varmış, o yüzden, biz ilk olduğumuz için ben kendimi buraya ait hissediyorum."

Örnekte de görüldüğü gibi Türkiye'de "Bulgar", Bulgaristan'da "Türk" olarak tanımlanmak kendilerini herhangi bir ulusal topluluğa ait hissetmelerini engelleyebilmektedir. Bu nedenle örnekteki kişi kendisi için Bulgaristan'a ait bir etnik topluluğun kimliği olarak Türklük bilincini ve bununla beraber Müslümanlık bilincini dile getirmektedir.

Türk ve Bulgaristan Türk'ü kategorisi ile özdeşimin yanında toplumsal olarak inşa edilen uyumlu kimlikler modeline de uygun olarak 10. şekilde de görüldüğü üzere katılımcıların yarısından fazlası özellikle ikinci veya üçüncü önemsenen kimlik olmak üzere Bulgaristan vatandaşlığı ile de özdeşleşmektedir. Lojistik Regresyon analizinde yaşın, Pearson-Chi Square analizlerinde cinsiyetin, eğitim durumunun ve ikamet yerinin "Bulgaristan vatandaşı" kategorisine de bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır (yaşın etkisi için katsayı (-0,003), p-değeri ise (0,308)>0,05, cinsiyetin etkisi için p-değeri (0,908)>0,05; eğitim durumunun etkisi için p-değeri (0,925)>0,05; ikamet yerinin etkisi için de p-değeri (0,190)>0,05 olarak hesaplanmıştır). Bir tek meslek durumunun kendini "Bulgaristan vatandaşı" olarak tanımlamaya etkisi olduğu saptanmıştır (p-değeri 0,040<0,05 olarak hesaplanmıştır). İlginçtir ki Bulgaristan vatandaşı olarak AB vatandaşı statüsünü de kazanan ve bu suretle Batı Avrupa ülkelerinin birinde sürekli bir iş bulan ve bu ülkeye yerleşen Türk topluluğunun üyeleri kendilerini "Bulgaristan vatandaşı" olarak tanımlamaya daha az meyillidir. Bu verilerden Bulgaristan'dan uzaklaşıp sadece yaz tatilleri için memleketine dönen söz konusu üyeler için zamanla Bulgaristan vatandaşları üst topluluğuna aidiyet hissinin kaybolduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Türkler Bulgaristan vatandaşlığını iki şekilde anlamlandırmaktadır: Bir kısmı kendileri için Bulgaristan vatandaşlığının hiçbir şey ifade etmediğini bildirirken, bir kısmı da Bulgaristan'da yaşayan bütün etnik toplulukları birleştiren bir üst kimlik olduğunu bildirmiştir:

"Bulgaristan vatandaşı olmak için Bulgar olmak gerekmiyor. Türkler, Bulgarlar, Çingeneler hepimiz Bulgaristan vatandaşıyız. Bu topraklar hepimizin."

"Bulgaristan vatandaşıyım. [Bulgaristan vatandaşlığı] nasıl yapacak bizi Bulgar? Adımızı, dilimizi değiştirdi mi? Hayır. Te yine aldık isimlerimizi. Bulgaristan vatandaşıyım ama her şeyim Türk."

Görüşmelerin yapıldığı azınlık üyelerinin çoğunluğu için yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi Bulgaristan vatandaşlığı kendi etnik kimliğine tehdit oluşturmayan ve bu topraklarda yaşama hakkı veren bir kategori olarak şekillenmektedir. Ancak nadiren vatandaşlığı azınlık üyelerinin hakları ve görevleri bağlamında değerlendiren söylemlere de rastlanmıştır:

"Biz de Bulgaristan vatandaşıyız. Eşit haklarımız var. Ama hala sokakta kendi aramızda bile Türkçe konuşmamızdan rahatsız olanlar var, örf ve adetlerimizi uygulamamızdan rahatsız olanlar var, mecliste vekillerimizin olmasından rahatsız olanlar var. Oysa herkes eşit şartlar altında yaşamalı. Biz de Bularlar gibi vergimizi ödüyoruz, vatandaş olarak görevimiz neyse yapıyoruz."

Yukarıdaki alıntıda Bulgaristan vatandaşı olarak eşit haklar denince aynen çoğunluk üyeleri gibi Türklerin de siyasi aktivitede bulunabilme, toplumsal olarak gelişme ve kültürel haklarını kullanabilme hakları anlaşılmaktadır. Türklerin Bulgaristan vatandaşları olarak görevlerini yerine getirdikleri halde siyasi aktivitelerinden, totaliter rejim dönemindeki ekonomik faaliyet alanlarının dışına çıkmalarından ve kültürel uygulamalarından rahatsızlık duyulmasına dair vurgu açıkça belirtilmese de bir ayrımcılık algısının varlığını göstermektedir.

Bulgaristan vatandaşı kimliği kendi etnik kimliklerine tehdit oluşturmadığından, hatta tam tersine bazıları için doğrudan etnik kimliğini koruyarak eşit katılım hakkını ifade ettiğinden hiç sorunsuz kabul edilmektedir. Ancak Bulgarlık isim değişikliğini, dilini konuşamamayı, Türklüğe ait ne varsa onu reddetme anlamını taşımaktadır. Bir başka deyişle Bulgarlık azınlık üyeleri için kesinlikle farklı bir etnokültürel topluluğa aidiyeti ifade etmektedir.

Görüşmelerde Türk topluluğunu ve Bulgar topluluğunu ayıran en önemli unsur din olarak belirmiştir. En sık "Bulgarlar bizden farklı. Mesela onlar Hıristiyan. Ayrıca bizimkilerden farklı bayramları var, farklı adetleri var. Onlar başka millet" şeklindeki ifadenin varyasyonları dile getirilmiştir.

Dil unsurunu ayırt edici bir özellik olarak kendiliğinden neredeyse kimse dile getirmemiştir. Bunda artık özel alanda anadillerini kullanabilme hakkına sahip olan

Türklerin Bulgarcayı sadece etnik bir toplulukla özdeşleştirmemesinin, Bulgaristan'da yaşamayı ve diyalog kurmayı sağlayan bir araç olarak görmesinin payı da olabilir.

Bulgar topluluğunun Türk topluluğundan farklı bir topluluk olarak inşa edilmesinin sonuçları özkategorizasyona da yansımaktadır. Ankete katılanlar bu kategoriyle özdeşleşmeyi reddetmektedir (bkz. 8. ve 9. şekil). Bulgar kavramının etnik bir toplulukla özdeşleştirilmesi ve "Bulgar ulusuna" aidiyetin de bu etnik topluluğa aidiyet olarak inşa edilmiş olmasının etkilerinin hala devam ettiği gözlemlenmektedir. Daha eğitimli kesim kendini bu konuda gayet net ifade edebilmektedir:

> "Bulgar ulusunun parçasıyız demeyelim. Bulgaristan halkının ya da grajdansko obştestvonun (sivil toplumun) parçasıyız diyebiliriz. Bunlar daha doğru olur. Bulgar ulusu denince farklı şeyler anlaşılabilir."

> "Tabii ki bılgarska natsiyanın [Bulgaristan ulusunun] parçasıyız. Kendini öyle hissetmeyenler zaten Türkiye'ye gitti. Burada yaşayanlar bu natsiyaya [ulusa] ait. Ama bak bu Bulgar olduğumuz anlamına gelmiyor."

Ulusal aidiyet ile bağlantılı olarak "Bulgar" kavramını kullanmak başlı başına bir sorundur. Bulgar kavramı etnik aidiyeti de bildirdiğinden, bir başka deyişle etnik çoğunluğu tanımlayan bir isim olduğundan, Bulgar ulusuna aidiyetin aynı zamanda etnik topluluğa aidiyeti ifade ettiğine yönelik çekinceler hala devam etmektedir. Türk dil repertuarında "Bılgarska natsiya" kavramını "Bulgar" kavramını kullanmadan ifade edilmesini sağlayacak bir kavram üretilmediğinden bu sorunu çözmek için azınlık üyeleri farklı stratejilere başvurmaktadır. Alıntıların da gösterdiği gibi kimileri "Bulgar ulusu" şeklindeki kavramlaştırmayı tamamen reddedip "Bulgaristan halkına" veya "sivil topluma" aidiyeti vurgulamaktadır. Kimileri ise doğrudan Bulgarca ifadesine (bılgarska) başvurmaktadır ve "Bulgar olduğumuz anlamına gelmemektedir" diye ayrıca bir açıklama yapılmaktadır.

Ancak Türklerin çoğunluğu "bılgarska natsiya" kavramı ile nasıl bir ilişki kurmaları gerektiği konusunda bocalamaktadır. Derin görüşme yapılan şahıslardan birinin aşağıdaki ifadesi ulus kavramının Türk topluluğu üyeleri için nasıl muğlak ve dolayısıyla kavranamaz hale geldiğini çok iyi açıklamaktadır:

"Bulgaristan'da yaşıyorsun, doğru biz de parçasıyız [bu ulusun]. Ama bu ulusun parçası olmak Bulgar olmak anlamına gelmiyor. Bulgaristan'da yaşıyorum diye Bulgar parçası...şey...olmuyorsun. Mesela Türkiye'de yaşıyorsun, Türk parçası...şey gibi..., aynı mesele. Bulgaristan'da yaşıyorsun, Bulgar parçası...elbette, onlara şey yapman lazım biraz, çünkü orada oturuyorsun... Bulgaristan'da yaşıyoruz, bu ulusun parçasıyız ama Bulgar değiliz."

Türk topluluğu arasında AB vatandaşı ve Avrupalı kimliği de daha çok üçüncü önemsenen kimlik olarak yavaş yavaş belirmeye başlamıştır (bkz. 10. şekil). Kendini AB vatandaşı ve Avrupalı olarak hissedenlerin oranı düşük olduğundan sağlıklı analiz yapmak için bu iki kimlik türü birlikte ele alınmıştır. Pearson Chi-Squere testi cinsiyetin ve ikamet yerinin Türklerin bu kimliklerle özdeşimine bir etkisinin olmadığını (p-değeri cinsiyet için (0,719)>0,05, ikamet yeri için (0,094)>0,05 olarak hesaplanmıştır), eğitimin ve meslek durumunun ise etkisi olduğunu (p-değeri eğitim için (0,047)<0,05, meslek durumu için (0,011)<0,05 olarak hesaplanmıştır) ortaya koymuştur. Aynı şekilde Lojistik Regresyon analizi de yaşın bu kimliklerle özdeşimine etkisini olduğunu ortaya koymuştur (yaş değişkeni için katsayı (-0,039), p-değeri (0,000)<0,05 olarak elde edilmiştir). Yaş arttıkça (regresyon denkleminden elde edilecek sonuç "0" a yani hayır'a yaklaşacağından) kendini "AB vatandaşı, Avrupalı " olarak tanımlama eğilimi azalmaktadır. Verilere göre Türklerin eğitim düzeyi arttıkça da bu kimliklerle özdeşenlerin oranı artmaktadır. Üniversite mezunları arasında bu kimliklerle özdeşim en yüksek seviyesine ulaşmaktadır. Bulgaristan'da ikamet edip yaşamını sürdüren, ayrıca diğer bir AB ülkesinde mevsimlik çalışan üyelerin çoğunluğu bu kimliklerle özdeşleşmezken, AB ülkelerinin birinde sürekliliği olan bir işte çalışanlar arasında özdeşim konusunda dengeli bir durum söz konusudur. AB ülkesinde çalışanların yarısı bu kimlik kategorilerinden biri ile özdeşleşmiştir.

Neredeyse bütün failler Avrupalılığı ekonomik refah ve yüksek yaşam standardı olarak anlamlandırmıştır. Kendini Avrupalı olarak hissetmediğini bildiren faillerin hiçbiri bunu kültürel unsurlara dayandırmamıştır. En sık rastlanan cevaplar: "Sen de görüyorsun burayı. Burası sence Avrupa'ya benziyor mu?", "Ben 400 leva alırken Avrupalı benim en az 4-5 katımı kazanıyor. Ne zaman onlar gibi yaşarım, o zaman kendimi Avrupalı hissederim", "Ben Avrupa'ya gittim. Gördüm orada nasıl yaşıyorlar. Devlet AB üyesi oldu, ama insanların Avrupalı olduğu söylenemez"

şeklinde olmuştur. Avrupalılık kültürel temelde değil, gelişmişlik, yaşam standardı ve yaşam tarzı temelinde kurulduğundan zamanla gelişebilecek bir kimlik olarak görülmektedir: "Şimdi orada yaşayan Türkler zamanla Avrupalı olabilir. Zamanla onlar gibi yaşamaya, onlar gibi düşünmeye ve davranmaya başlayabilir" veya "yaşam standardım iyileşince, alım gücüm artınca, yani Avrupa buraya gelince ben kendimi Avrupalı hissederim" ifadelerinden de anlaşıldığı gibi bir insanın Avrupalıların yaşam standardını, yaşam tarzını ve değerlerini içselleştirdiği zaman Avrupalı olabileceğini düşünmektedirler.

Kendilerini daha şimdiden Avrupalı olarak tanımlayan küçük kesim ise bunu (1) Bulgaristan'ın Avrupa kıtası içinde yer almasına, (2) AB vatandaşlığına dayandırmaktadırlar. Bir başka deyişle Bulgaristan'daki Türklerin bir kısmı mekansal aidiyetin kendilerini Avrupalı olarak tanımlanması için yeterli olduğunu düşünmektedir. Bir kısmı ise AB vatandaşlığı ile Avrupalığı örtüştürmektedir.

Bulgaristan'daki bütün vatandaşların hukuki olarak AB vatandaşlığı statüsü kazanmış olmasına rağmen niceliksel veriler çok az bir kesimin AB vatandaşlığı kimliğini içselleştirdiğini göstermektedir. Bunda AB vatandaşlığı statüsünün çoğu Türk'ün hayatında bir değişime yol açmamış olmasının da payı büyüktür. Aşağıdaki alıntılar bunu açıkça göstermektedir:

> "AB vatandaşıyım ama daha bu sınırların dışına çıkmadım. Benim için hiçbir şey değişmedi."

> "AB vatandaşıyız ama diğer AB vatandaşlarının beyaz kölesiyiz biz. Avrupa'da bizi köle gibi kullanıyorlar. Bu nasıl eşitlik?"

> "Manchester'da bir restoranda bulaşıkçı gibi çalışıyorum. Sabah 6'da evden çıkıp işe gidiyorum. Akşam 11'de ancak toplanıyorum. 15 saat çalışıyorum. Çalışmaktan ve uyumaktan başka bir şey yapmaya zaman kalmıyor. Ama kendi vatandaşlarının çalışma koşulları çok farklı."

Alıntıların da gösterdiği gibi Türkler kendilerini AB'de ikinci sınıf vatandaş olarak görmektedir. Daha eski üye ülkelerdeki AB vatandaşları ile aralarında eşitlik olmaması AB vatandaşlığının içselleştirilmesini engellemektedir.

Siyasi olarak önem taşıyan etnik, ulusal veya ulusüstü bir topluluğa aidiyetin belli bir toprağa (territory) aidiyet hissi ile bağlantısı kurulmaktadır. Çalışmada ulusüstü bir yapıya entegre olan çoketnili bir devlette belli bir etnik azınlığa aidiyet

hissi ile belli sınırları olan bir toprak parçasına aidiyet hissinin deneysel olarak ayrı incelenebileceğini varsayılmıştır. Pearson Chi- Square testine göre en çok önem verilen kimlik ile en çok ait hissedilen yer arasında p-değeri (0,360)>0,05 olduğundan Bulgaristan'daki Türklerin özkategorizasyonun belli bir toprak parçasına aidiyet hissine etkisi yoktur. Belli bir özkategorizasyon mutlaka belli bir toprak parçasına aidiyeti getirmemektedir. Bir başka deyişle araştırma sahasında belli bir topluluğa aidiyet hissi ile yerel bölgeye, Bulgaristan'a, Türkiye'ye veya Avrupa'ya aidiyet hissi birbirinden ayrı alanlar olarak incelenebilmektedir.

Tablo 7: Birincil Özkategorizasyon ve Birincil Bölgesel Aidiyet İlişkisi

		Birincil Bölgesel Aidiyet (%)					
		Köyüme/ Kasabama/ Rodoplara	Bulgaristan'a	Türkiye'ye	Avrupa'ya	Hiçbir yere	Her yere
Birincil Özkategorizasyon	Türk	69	19	6,4	4	0,6	1,2
	Bulgaristan Türk'ü	65	28	1,6	0,5	0	0
	Bulgaristan vatandaşı	75	12,5	0	0	12,5	0
	Bulgar	0	0	0	0	0	0
	AB vatandaşı	100	0	0	0	0	0
	Avrupalı	0	0	0	0	0	0

En çok önem verilen kimlik ile en çok ait hissedilen yerin ilişkisine bakıldığında (bkz. 7. tablo), kendilerini öncelikli olarak Türk olarak kategorize edenlerin %69'unun en çok yaşadığı bölgeye aidiyet hissettiği, % 19'unun ise en çok Bulgaristan'a ait hissettiği ortaya çıkmıştır. En çok Türk topluluğuna aidiyetine önem veren bu kişilerin sadece %6,4'ü kendini en çok Türkiye'ye ait hissederken, kendini en çok Avrupa'ya ait hissedenlerin oranı ise %4'te kalmaktadır. Kendilerini öncelikli olarak Bulgaristan Türk'ü olarak kategorize edenlerin de %65'i en çok köyüne/kasabasına/bölgesine ait hissederken, %28'i en çok Bulgaristan'a, %1,6'sı en çok Türkiye'ye, % 0,5'i de en çok Avrupa'ya ait hissetmektedir. Bulgaristan vatandaşlığını en önemli kimlikleri olarak hissedenlerin %75'i kendilerini yine en

çok köyüne/kasabasına/bölgesine, %12,5'i ise en çok Bulgaristan'a ait hissetmektedir, geriye kalan %12,5'i ise hiçbir yere ait hissetmemektedir. Kendisi için en önemli kimlik olarak AB vatandaşlığını belirten katılımcılar ise yine kendilerini en çok köylerine/kasabalarına/bölgelerine ait hissetmektedir. Özetle, en çok hangi kimliğine önem verirse versin, ankete katılanların çoğunluğu için bölgesel aidiyet ya da bir bütün olarak Bulgaristan'a aidiyet en güçlü aidiyet hisleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Şekil 11: Bölgesel Aidiyet

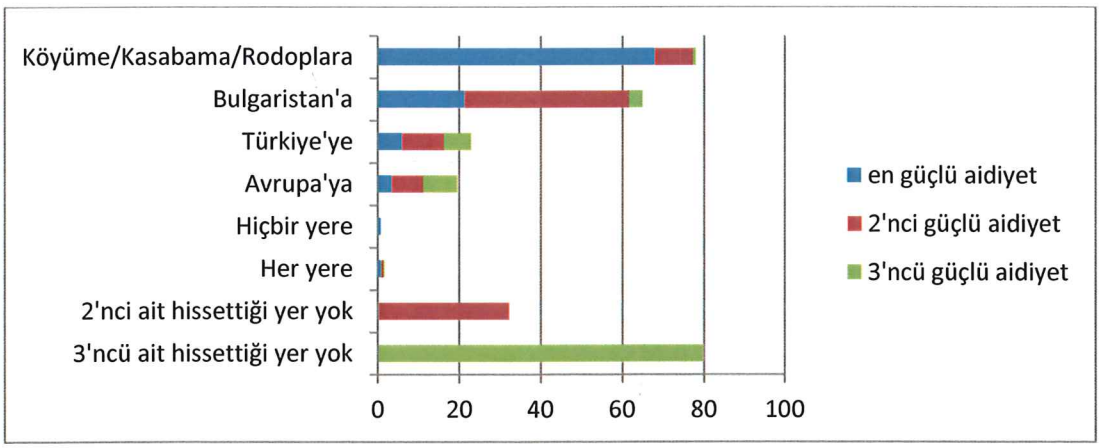

Ayrıca araştırmanın verilerine göre hedef kitlesinin üçte ikisinden fazlası farklı derecelerde de olsa kendini iki yere ait hissederken, beşte biri de üç yere ait hissetmektedir. Ankete katılan faillerin %67,8'i kendilerini en çok yaşadıkları köye/kasabaya/bölgeye, %21,2'si Bulgaristan'a, %5,9'u Türkiye'ye, %3,4'ü Avrupa'ya ait hissetmektedir. Katılımcıların %32,2'si kendini ikinci bir yere ait hissetmezken, %40'3'ü ikinci bir yer olarak Bulgaristan'a, 10,2'si Türkiye'ye, %9,3'ü köyüne/kasabasına/bölgesine, %7,6'sı ise Avrupa'ya ait hissetmektedir. Katılımcıların %79,7'si herhangi bir üçüncü yere aidiyet hissetmezken, %8,5'i Avrupa'ya, %6,8'i Türkiye'ye, %3,4'ü Bulgaristan'a, %0,8'i köyüne/kasabasına/bölgesine ait hissetmektedir (bkz. 11. şekil).

Bu verilere göre Bulgaristan'da Türklerin üçte ikisi kendilerini öncelikle köyüne/kasabasına/bölgesine ait hissetmektedir. Bulgaristan'a aidiyet hissi de nüfusun beşte biri arasında en güçlü aidiyet hissi, beşte ikisi arasında ikinci güçlü aidiyet hissi olarak belirmiştir. Bu oranlara karşılık Türkiye'ye ve Avrupa'ya aidiyet

hissi daha zayıf kalmaktadır. Belli bir toprağa aidiyetin gücüne bakılmaksızın genel olarak aidiyet hissinin yaygınlığını değerlendirdiğimizde faillerin %78'inin kendini köyüne/kasabasına/bölgesine, %65'inin bütün olarak Bulgaristan'a, %23'ünün Türkiye'ye, %19,5'inin de Avrupa'ya ait hissettiği ortaya çıkmıştır (bkz. 12. şekil).

Şekil 12: Bölgesel Aidiyet (önemden bağımsız toplam veriler)

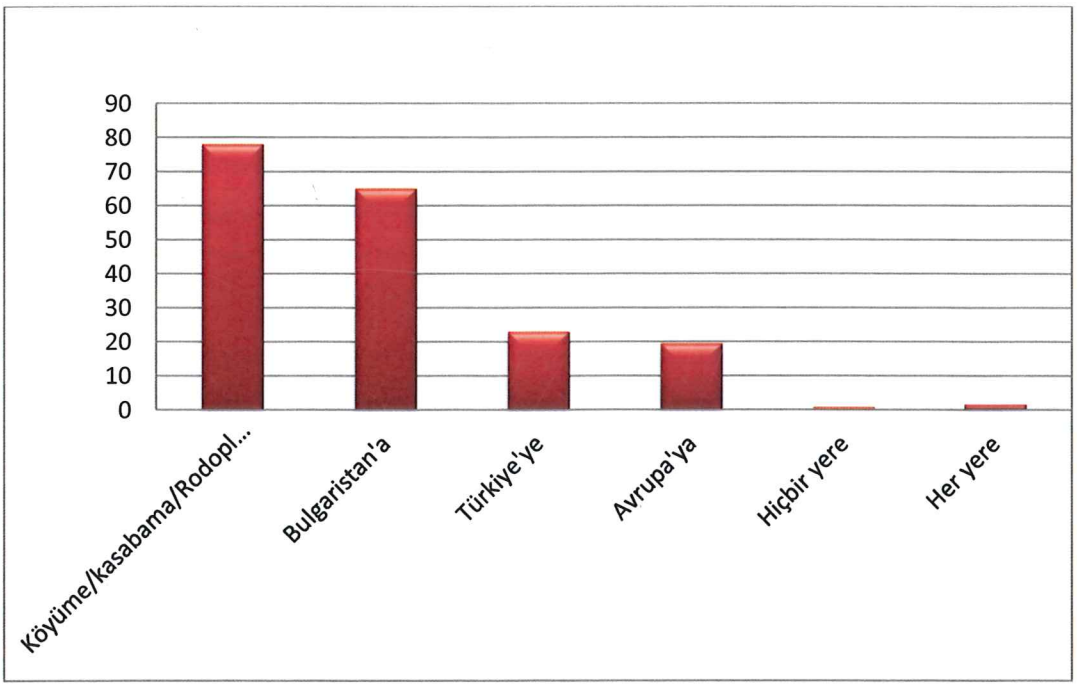

Türkiye'ye ait hissettiklerini belirten azınlık üyelerinin çoğunluğu aynı zamanda yaşadığı köye/kasabaya/bölgeye ve/veya Bulgaristana da ait olarak hissettiklerini belirtmişlerdir (%23 içinden %21,3'ü). Bu veriler kendini Türk olarak tanımlamak ile Türkiye'ye ait olmak arasında bir korelasyonun olmadığını göstermektedir. Bulgaristan'da doğup büyüyen Türkler özellikle de doğdukları bölgeye, yani Bulgaristan topraklarına bağlılık duymaktadır. Türk azınlık üyeleri yabancı topraklarda değil, kendi vatanlarında yaşadıklarını hissetmektedir. Yaklaşık dörtte biri ise Türkiye'yi de (ana)vatanları olarak görüp bu topraklara da aidiyet hissetmektedir.

3.3.2. Değer

Çalışmada öncelikle kişilerin Bulgaristan'daki etnik topluluk meselelerine, Bulgaristan'daki ulusal meselelere, her ne kadar Türkiye'nin vatandaşı olmadıklarından sivil katılım gösteremeyecek olsalar da topluluğa değer boyutunun var olabileceğini öngörerek Türkiye'nin ulusal meselelerine ve son olarak Avrupa meselelerine ilgisi ölçülmüştür.

3.3.2.1. Etnik Topluluk

Bulgaristan'daki Türklerin etnik topluluk meselelerine ilgisi ölçmek için kendilerine (a) Bulgaristan'daki Türk basınını ve medyasını takip edip etmedikleri ve (b) Bulgaristan'daki siyasi ve ekonomik gelişmeleri etnik topluluklarına etkisi bakımından takip edip etmedikleri sorulmuştur.

Şekil 13: Etnik Topluluk Meselelerine İlgi

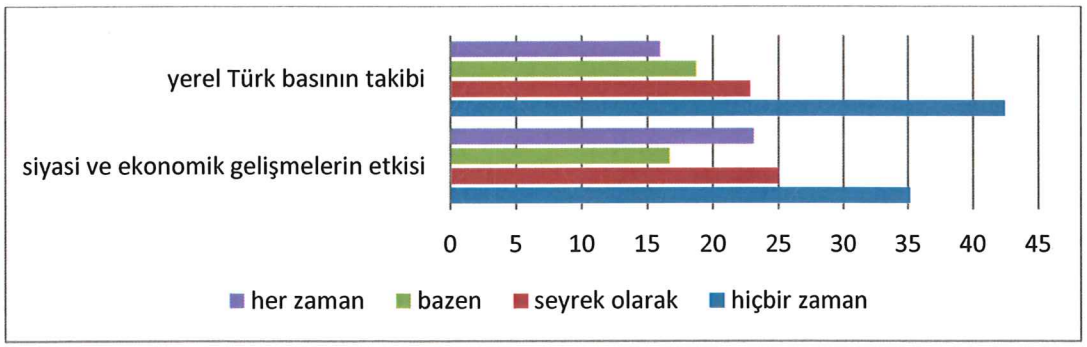

Verilere göre ankete katılanların sadece %16'lık bir kısmı "her zaman" yerel Türk basınını takip ederken, yine sadece %23 dolaylarında bir kısmı Bulgaristan'daki siyasi ve ekonomik gelişmeleri "her zaman" etnik topluluğuna etkisini değerlendiren bir ilgi ile takip ediyor. Yüzde 18,7'lik bir kısmı "bazen" yerel basını takip ederken %16,7'lik bir kısmı da "bazen" siyasi ve ekonomik gelişmelerin ile etnik topluluğu arasında ilgi kurmaktadır. Bir başka deyişle yaklaşık %40'lık bir kısmı etnik topluluğuna yönelik ortalamadan yüksek bir ilgi sergilemektedir. Toplam %60'ın üzerinde bir kısmı ise yerel Türk basınını "seyrek olarak" takip ettiği ya da "hiçbir

zaman" takip etmediği gibi siyasi ve ekonomik meselelerdeki gelişmeleri de etnik toplulukları açısından "seyrek olarak" değerlendirmekte ya da "hiçbir zaman" değerlendirmemektedir.

Bu veriler Türklerin yarısından fazlasının etnik topluluğuna ilişkin meselelerle ilgilenmediğini göstermektedir. Ancak Bulgaristan'da ulusal gazetelerde HÖH'e ilişkin yazılar dışında etnik azınlık topluluğu olarak Türklerin meselelerine ilişkin hiçbir tartışmanın yer almaması, yerel Türk basınının gelişmemiş olması (bir tek Kırcaali'de haftalık bir gazete yayınlanmaktadır, bunu haricinde internette birkaç haber portalı mevcuttur), nadir sayıdaki yerel sivil toplum kuruluşlarının çoğunluğu köylerde yaşayan Türklerle sürekli bir iletişim içinde olamaması nedeniyle Türkler arasında etnik topluluk meselelerine ilişkin bir kamusal tartışma alanının oluşmadığını da belirtmek gerekir.

Yüz yüze yapılan görüşmelerde Türklerin etnik topluluklarını ilgilendiren meseleler ile ilgili söylemi çok benzerdir. Asimilasyon kampanyası sırasında gasp edilen bireysel hakların iadesi ile kimlik sorunlarının çözüldüğü inancı hakimdir. Yeniden Doğuş sürecini yaşamış bir kadının aşağıdaki sözleri genel görüşü çok iyi yansıtmaktadır: "Biz haklarımızı aldık. Artık eskisi gibi Türk gibi yaşamamız engellenmiyor. Adımızı kullanıyoruz, Türkçe konuşabiliyoruz, bayramlarımızı kutluyoruz."

Gençler arasında da benzer bir söylem söz konusudur. Aşağıdaki ifade gençler arasındaki ortak bir görüşü dile getirmektedir: "Eskiden bir süreliğine durum çok kötüymüş. İnsanların isimlerini değiştirmişler, Türkçe konuşmalarını yasaklamışlar. Bu yüzden birçok insan Türkiye'ye göç etmiş. Ama şimdi öyle bir şey yok. Herkes çocuğuna istediği ismi verip istediği dilde konuşuyor."

Bu örneklerin de gösterdiği gibi azınlıkların hakları denince akla hemen 1984-1989 yılındaki asimilasyon kampanyası sırasında gasp edilen bireysel haklar gelmektedir. Azınlık üyeleri çok küçük bir kesim kendiliğinden bunun dışındaki haklardan bahsetmektedir. Bu kişiler de topluluk olarak haklarını değerlendirirken daha çok Türk topluluk kimliğinin bir öğesi olarak gördükleri anadilinin öğrenimi ve gelişimi konusunda önlemlerin alınması gerektiğini dile getirmektedir. Türklerin çoğunluğu etnik topluluğun hakları meselesini daha çok bireysel haklarını kullanıp kullanamadıkları ve anadilinin gelişimi konusu bağlamında değerlendirilmektedir.

Bu nedenle Türk topluluğu arasında hakların daha çok bireysel düzeyde değerlendirildiğini söylemek mümkündür.

STK üyeleri de Türk topluluğunun çoğunluğu arasında bir hak arama bilincinin gelişmediğini bildirmişlerdir. Hatta kendileri topluluk kimliğinin vazgeçilmez unsurları olarak gördükleri dilsel gelişime ve kültürel gelişime ilişkin haklardan bile yararlanılmamasından veya kısıtlamalar karşısında tepkisiz kalınmasından şikayetçiler. Yerel bir HÖH yetkilisi Bulgaristan'da anadil eğitim hakkı uygulaması nedeniyle ailelerinin de desteği ile çocukların daha çok İngilizceye yönelmesini aşağıdaki gibi değerlendirmektedir:

> " Tamam, demokrasi geldi, haklarımızı aldık, isimlerimizi aldık, ibadetlerimizi yapmaya başladık, camimiz serbest, bayramlarımızı kutladık, sıra geldi okumaya...11 kişi gönüllü olmalı Türkçe sınıfı açmak için, dilekçe vermeliyiz çocuklarımızın seçmeli ders olarak Türkçe öğrenebilmesi için. Yasak diye bir şey yok. Ama oğlumun Türkçe okuyabilmesi için komşu komşu gezsem de, ne lazım Türkçe okumak, çocuklarımız Türkiye'nin kanallarını izlediklerinden artık Türkiye Türkçesi ile konuşmaya başladı zaten diyorlar. Yabancı diller ile karşı karşıya getirilen anadili Türkçeyi artık okulda öğrenen çok az Türk genci kaldı. Biz anadilin önemini anlatıyoruz kendilerine ama çocuklar Türkçeyi nasıl olsa konuşuyorlar diye yabancı dili seçiyorlar. Parlamentoda 240 milletvekilinden 36 milletvekiliyiz, sesimizi duyuramıyoruz, zorunlu hale getiremiyoruz. Temel yapıyı bilmeden, kitap okumadan, yazı yazmadan, kulaktan duyma bir şekilde öğrenilen Türkçenin de sınırları oluyor. Bu şekilde öğrenilen bir dilde düşünce üretmek ya da kültürel bir eser sunmak mümkün müdür...Biz azınlığız. Türk sivil toplum örgütleri de sadece isim olarak var. Kurulmuş olanlar var, ama mali sıkıntılar nedeniyle faaliyet gösterenler az. Bulgaristan'daki Türk azınlığı kaderine terk edilmiş."

Kendisi Bulgaristan devletinin Türklerin kültürel elitinin (öğretmenler, doktorlar, mühendisler vs.) ülkeden göçüne neden olduğunu, böylelikle "Türk topluluğunun kültürel gelişimini sakatladığını" belirtmiştir.

Bir kültür derneği yöneticisi ise faaliyetlerini ve yaşadıkları sıkıntıları aşağıdaki gibi aktarmaktadır:

> "Azınlıklara kültürlerini geliştirme hakkı tanınmıştır. Ama GERB hükümetinin kültür kurumlarında reform yapmasının sonunda Türkçe oyunlar sahneleyen Kırcaali'deki "Kadriye Latifova" ve Razgrad'daki "Nazım Hikmet" tiyatroları kapatıldı. Kültür Bakanlığı 2 yılda bir yapılan Balkan Türk Folklor Festivalini finanse etmeyi de reddetti. Artık masraflar daha çok yerel belediyelerimizin bütçeleri ile karşılanıyor. Gazete ve dergiler de mali sıkıntı nedeniyle kapatılmaktadır. Biz bütün engellere rağmen sivil toplum kuruluşları olarak Türk kültürünü yaşatmak için

çalışıyoruz. Biz gençlerimize kültürümüzü ve geleneklerimizi aktarmayı ve öğretmeyi amaçlıyoruz. Farklı kurslar düzenliyor, folklor grupları ve müzik gruplarımızla çeşitli festivallere katılıyoruz... Köylere gittiğimizde,"çocuklarınız sağlam bir eğitimle düzgün bir Türkçe öğrenmeli, bu onların anadili" dediğimizde, bize "önce ekmek derdimize çare bulalım, sonra Türkçe meselesini de konuşuruz" diye cevap veriyorlar."

Türk topluluğun üyeleri azınlık haklarından ziyade "işsizliği" ve "yoksulluğu" en büyük sorunları olarak görmektedir. Türkler totaliter rejimin yıkılmasından sonra siyasi olarak mobilize olsalar da sosyalist piyasadan serbest piyasa koşullarına geçiş sürecinde ekonomik mobilizasyonu gerçekleştirememiştir. 1989'dan sonra özelleştirme politikaları kapsamında Türk bölgesindeki fabrikaların ve maden ocaklarının kapatılması ve tütün alım fiyatlarının düşürülmesi Türk topluluğunu ekonomik bir bunalıma sürüklemiştir. HÖH'ün yerel yetkilileri Türkler arasında girişimciliğin gelişmediğini bildirmektedir. Yerel Türk nüfusu arasında kendi işini kurabilen kesimin oranı çok düşüktür. Çalışma çağındaki nüfus bölgedeki işsizlik ve düşük ücretler nedeniyle Batı Avrupa ülkelerinde çalışmayı tercih etmekte ve birikimler ile Bulgaristan'da kalan ailelerini geçindirmektedirler. Son yıllarda ilk giden aile üyeleri eş ve çocuklarını da yanına aldığından zaten 1989 göçüyle ciddi bir nüfus kaybeden Türk köyleri iyice boşalmaktadır. Hatta durum o kadar vahimdir ki yerel HÖH yetkilileri Bulgaristan devletinin azınlıkların yaşadığı bölgelerin gelişimi için bir politikası olmadığını, hatta özellikle bölgeye yatırım yapmayarak Türkleri bıktırarak AB ülkelerine göçünü teşvik ettiğini, gizliden gizliye "etnik temizlik politikası" uyguladığını, "Bulgaristan'dan Türk'ü kaldırmak" için çabaladığını belirtmiştir.

3.3.2.2. Bulgaristan Toplumu

Ulusal basın ve medyayı her zaman takip edenlerin oranı yerel basını her zaman takip edenlerin yaklaşık iki katıdır (%31,5). Aynı şekilde ulusal basını ve medyayı "bazen" takip edenlerin oranı (%32) yerel basını "bazen" takip edenlerden daha yüksektir. Bir başka deyişle ankete katılan Türklerin toplam %63,5 oranı ulusal meselelere ortalamadan fazla ilgi göstermektedir. Ulusal meselelere gösterilen ilgi, etnik meselelere gösterilen ilgiden daha yüksektir. Yine de ankete katılan faillerin

toplam %36,5'i "seyrek olarak" ve "hiçbir zaman" ulusal meseleleri takip etmemektedir.

Şekil 14: Bulgaristan'daki Ulusal Meselelere İlgi

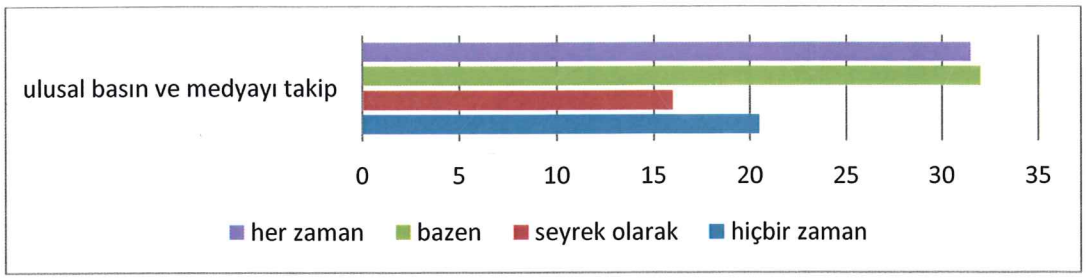

Yüz yüze görüşmelerde ulusal meseleler söz konusu olduğunda "yolsuzluk, işsizlik ve yoksulluk" konularının ön planda olduğu gözlemlenmiştir. "Bulgaristan dibe gidiyor", "Bulgaristan'da politikacılar çalıp çırpıyor, biz de iyi kötü geçinmeye çalışıyoruz, başka ne diyelim", "Avrupa'ya gidebilen gidiyor, kalan da bir şekilde boğaz tokluğuna burada ömür geçiriyor", "Türkiye'ye gidenler yüksek maaşla emekli de oldu, çocuklarını da okuttu, ev de yaptı, arabasını da aldı. Bizim burada iş yok, olsa da maaşlar çok düşük, hiçbir şey yapılamıyor" gibi daha çok bireysel olarak deneyimlenen ekonomik sıkıntılara vurgu yapılmaktadır. Demokrasinin yanlış anlaşıldığını (artık iyi veya kötü, her şey serbest, hiçbir kısıtlama yok), bu nedenle Bulgaristan'ı batıran bir süreç olduğunu, ekonomik ve toplumsal hayata eşit katılımın boş bir hayale dönüştüğünü ifade etmektedirler. Hatta 40 yaş üstü nesil sosyalist dönemin 1985-1989 yıllarındaki asimilasyon kampanyası öncesindeki ekonomik ve toplumsal düzenine karşı bir özlem duymaktadır. Gençlerin "Bulgaristan'ı, yaşadığım bölgeyi seviyorum, ama burada bir geleceğimiz yok", "iş sağlansa kıpırdamam bile yerimden, bizim Bulgaristan'ımız yaşamak için çok güzel bir ülke", "belli çevreler kalkındı, ama çoğumuzun ekonomik ve sosyal güvencesi yok, çoğu kişi Avrupa ülkelerine gidiyor, 20-25 seneye buralarda insan kalmaz", "azınlık hakları diyorsun, insan haklarımız bile yok" şeklindeki ifadeleri ise Bulgaristan topraklarına bağlılık duysalar da vatandaş olarak en temel ekonomik ve sosyal haklarından bile yararlanamamalarının ulusal düzeyde toplumsal entegrasyonlarını zorlaştırdığını göstermektedir.

3.3.2.3. Türkiye Toplumu

Türkiye hala zihinlerde "anavatan" olarak yerini korurken bazı azınlık üyeleri için kökenlerinin olduğu, soydaşlarının ve aile üyelerinin yaşadığı, ancak aidiyet hissetmediği bir yeri, bazıları için ise ait olmayı düşlediği bir yeri ifade etmektedir.

Şekil 15: Türkiye'deki Ulusal Meselelere İlgi

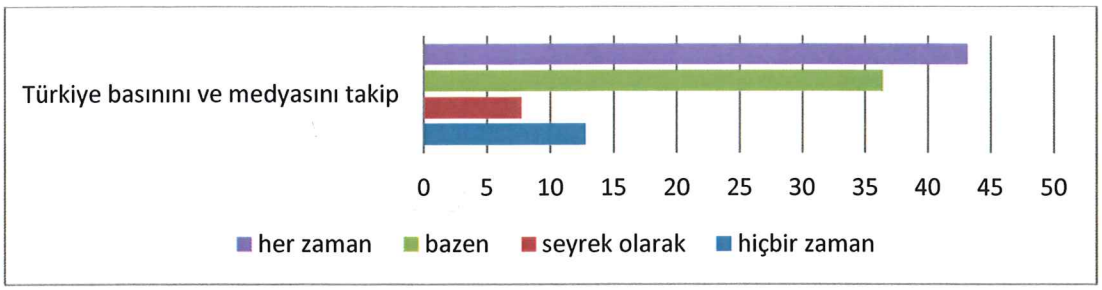

Ankete katılan faillerin çoğunluğu aidiyet hissi beslemeseler de Türkiye'deki meselelere büyük ilgi göstermektedirler. Verilere göre %43,2'lik bir kısmı "her zaman Türkiye basınını ve medyasını takip ederken, %36,4'lük bir kısmı da "bazen" takip etmektedir. Sadece %12,8'i "hiçbir zaman" Türk basınını ve medyasını takip etmezken, %7,7'lik bir kesimi de "seyrek olarak" takip etmektedir. Buna göre ankete katılan faillerin %79,6'sı Türkiye'nin ulusal meselelerine ortalamadan fazla ilgi göstermektedir. Ancak %20,5'lik bir kesimi Türkiye'nin meselelerine ilgisiz kalmakta veya az ilgi göstermektedir.

Bulgaristan'ın meseleleri denince daha çok yaşadıkları ekonomik bunalıma ve işsizliğe odaklanan Türkler, Türkiye söz konusu olunca Türkiye'nin ekonomisi, iç siyaseti, Türkiye'nin azınlıkları ile yaşadığı sorunlar, Türkiye'deki sosyal ve kültürel ilişkiler (kadın-erkek ilişkileri, doğum, düğün ve cenazelerdeki örf ve adetler, dizileri, müziği vs.), Türkiye'ye göç eden topluluğun yaşam şartları gibi konular hakkında görüş alışverişinde bulunabilmektedir.

HÖH'ün yerel bir yetkilisi durumu

> "Bulgaristan'da Türkler Türkiye'nin televizyon kanallarını izleyebiliyorlar. Artık neredeyse hepsi sadece Türk televizyon kanallarını izliyorlar. İnsanlarımız artık Bulgaristan ile pek ilgilenmiyor. Bulgaristan'da kendilerini

ilgilendiren meseleleri ve gelişmeleri bile izlemez oldular. Ülkede savaş çıksa haberleri olmayacak"

şeklinde özetlemiştir.

Bulgaristan'daki Türkler Türkiye'yi ekonomik olarak çok ilerlemiş bir ülke olarak görmektedir. Türkiye denince genellikle kültürel veya tarihsel meselelere vurgu yapan söylemlerden ziyade ya "güçlü ülke", "yüksek maaş", "iyi emeklilik şartları", "güzel altyapı" gibi Bulgaristan'da eksik gördükleri maddi unsurları ön plana çıkarmaktadırlar ya da "güvenlik sorunu", "muhafazakar bir toplum", "kadın olmanın zorluğu", "betonlaşma", "sıkıntılı kalabalık" gibi Bulgaristan'da alışık oldukları yaşam tarzından farklı olan ve kendilerini rahatsız eden yönlerine vurgu yapmaktadırlar. Türkiye'deki azınlık sorunlarını ise Bulgaristan'da kendi topluluk üyelerinin bireysel haklarının ve ılımlı kültürel taleplerin tanınması ile entegrasyonu sağlama politikası çerçevesinde değerlendirmektedirler. Kişisel görüşme yapılan Türkler Türkiye'deki bölücü hareketi anlamlandıramadıklarını belirtmiş, azınlık sorunlarının Bulgaristan'daki gibi barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Ancak bir kısmı hem Türkiye'de hem de ülke içindeki Türk siyasetçilerin Bulgaristan'daki Türklerin azınlık sorunları için yeterince çabalamadığını, bu yolda daha fazla baskı uygulanabileceğini belirtmektedir.

3.3.2.4. Avrupa Toplumu

Bulgaristan'da Türklerin Avrupa ülkelerine yönelik ilgisi söz konusu olunca, sadece 3,7'lik bir kesimi "her zaman", %6,4'lük bir kesimi de "bazen" Avrupa ülkelerinin basın ve medyasını takip etmektedir. Verilere göre %83,5 gibi çok yüksek bir kesim "hiçbir zaman" Avrupa ülkelerinin basın ve medyasını takip etmezken, %6,4'lük kesimi de "nadiren" takip etmektedir. Bu veriler Bulgaristan'daki Türkler arasında diğer Avrupa uluslarına yönelik ilginin çok zayıf olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 16: Avrupa Meselelerine İlgi

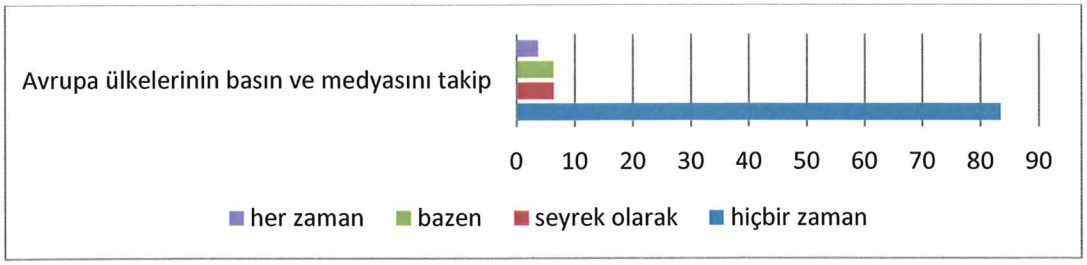

Avrupa uluslarına ilgisizliğin bu kadar büyük olmasının arkasında dil sorunu önemli bir faktör gibi görülebilir. Ankete katılanların %30,7'si Avrupa ülkelerindeki meseleleri takip etmeye imkanlarının olmadığını bildirmişlerdir. Ancak imkanı olan küçük kesimin ilgisinin de Avrupa uluslarına duydukları ilgiden ziyade kişisel ilgi olduğu anlaşılmıştır. En az bir veya iki Avrupa ülkesindeki iç meseleleri takip ettiğini bildiren bütün failler neden olarak bu ülkelerde yaşayan ve çalışan yakınlarının olmasını göstermişlerdir. Avrupa uluslarını siyasi bir topluluk içinde birleştirme hedefini güden AB'ye üyelik süreci Türk topluluğu içinde henüz "Avrupa topluluğuna" yönelik bir ilgi gelişmesine yol açamamıştır.

Yerel yetkililere göre AB insanlarda kendilerinin de dahil olduğu ulusüstü bir siyasi topluluğu birleştiren bir yapıdan ziyade ekonomik çağrışımlar uyandırmaktadır. Kendilerine göre entegrasyon sürecinde AB Türk topluluğu için "serbest dolaşım hakkı" dışında bir şey ifade etmez hale gelmiştir. Kendileri Türklerin baştan beri AB'ye ekonomik bir kalkınma sağlaması beklenen bir kurum olarak yaklaştıklarını belirtmektedir.

Çalışmada AB'nin bir kişi için birden çok şey ifade edebileceğini düşünerek önem sırasına göre üç yanıt seçilmesini isteyen sorumuza verilen yanıtlar bu savı kısmen desteklemektedir. Ancak veriler AB'nin başka imajlarını da ortaya koymaktadır.

Şekil 17: AB'nin İmajı

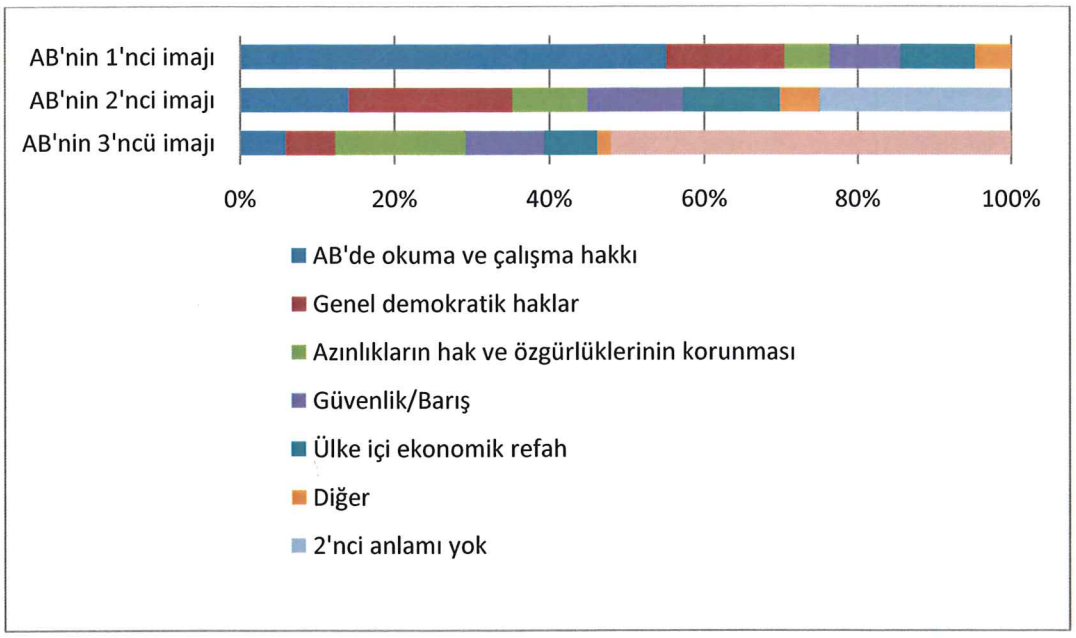

AB ankete katılanların %55,1'i için yerel yetkilileri destekleyecek şekilde öncelikle üye ülkelerin birinde "okuma ve çalışma hakkını" ve % 9,7'si için "ülke içi ekonomik refahı" ifade etmektedir (bkz. 17. şekil). Önem sırasından bağımsız olarak toplam yanıtlara bakıldığında "okuma ve çalışma hakkı" oranının %75'e, ülke içinde ekonomik refah" oranının ise %29,2 çıktığı görülmektedir (bkz. 18. şekil). Bulgaristan'ın AB'nin en fakir ülkesi olmaya devam ettiği göz önünde bulundurulunca AB'nin ülke içinde ekonomik bir refah ile ilgisinin kuranların oranının düşük olması şaşırtıcı değildir. AB Türklerin gözünde ülke içinde genel bir ekonomik kalkınmaya yol açarak değil, Türklere AB vatandaşı olarak serbest dolaşım hakkı tanıdığı için ekonomik olarak fayda getiren bir oluşuma dönüşmüştür. AB'nin çoğu kişi tarafından öncelikli olarak ailenin geçimini sağlayan bir serbest dolaşım alanı olarak görülmesine rağmen ankete katılanların %15, 9'u için öncelikle "genel demokratik hakları", %5,9'u için "azınlık hakları ve özgürlüklerinin korunmasını", %9,3'ü için ise "güvenliği/barışı" ifade etmektedir (bkz. 17. şekil).

Yine önem sırasına bakmadan toplam veriler değerlendirildiğinde ise AB'nin ankete katılanların %42,9'u için "genel demokratik hakları", % 32,5'i için "azınlık hak ve özgürlüklerin korunmasını", % 31,8'i için "güvenliği/barışı" ifade ettiği anlaşılmaktadır (bkz. 18. şekil). "Diğer" yanıtını seçen % 11,5 oranındaki kesim için

ise AB üye ülkelerde maruz kalınan kötü çalışma şartları nedeniyle "beyaz köleliği", Bulgaristan'da "sosyal güvenliğin erozyonunu", "Türk kimliğinin ve aile değerlerinin yok oluşunu", Bulgaristan'ın siyasetçileri ve zengin iş adamları tarafından "parası yenilen bir kurumu" ifade etmektedir.

Şekil 18: AB'nin İmajı (öncelikten bağımsız olarak toplam veriler)

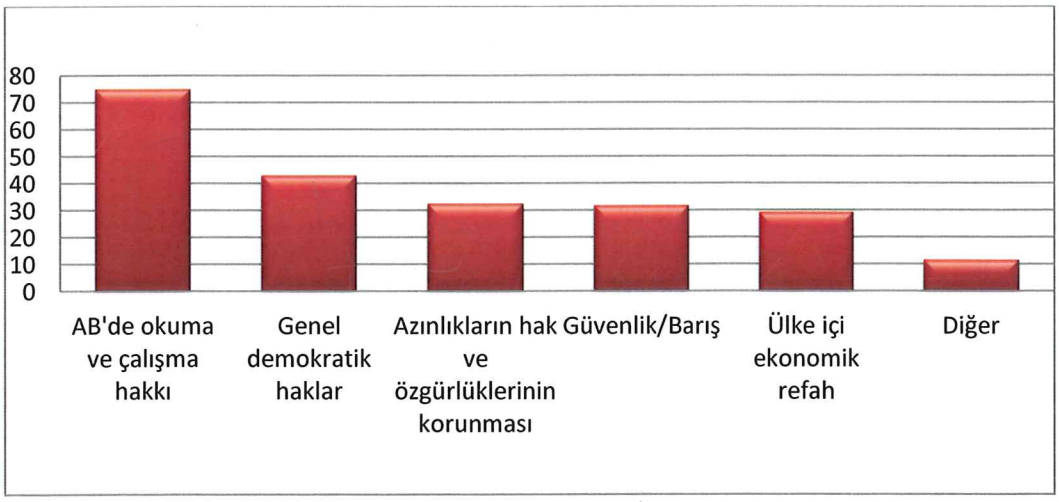

AB'nin Türklerin gözünde kazandığı anlamı genel olarak değerlendirecek olursak AB Türklerin dörtte üçü için daha çok diğer AB ülkelerinde bireysel olarak istihdam imkanı sunan ekonomik bir oluşum olarak şekillenirken, yaklaşık yarısına yakını için AB demokratik hakları, üçte biri için de azınlıkların hak ve özgürlüklerini koruyan bir yapıyı ifade etmektedir. AB'nin demokratik haklarla beraber azınlık haklarının ve özgürlüklerinin koruyucusu olarak kabul edilmesi, ankete katılan yaklaşık üçte birlik kesimin kafasında güvenlik ve barış çağrışımları uyandırmasını da anlaşılır kılmaktadır.

Neredeyse tamamına yakını Avrupa uluslarına karşı ilgisiz olan, dörtte üçü AB'yi ekonomik bir gelir kapısı ve üçte biri azınlık haklarının koruyucusu şeklinde gören Türkler için AB'nin önemini anlamak için kendilerine AB üyeliğinin etkilerini farklı düzlemlerde (kişisel düzlemde, ait oldukları etnik topluluk düzleminde, diğer etnik topluluklar düzleminde, ülke düzleminde) nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur. Türklerin %42,7'si AB'nin kişisel olarak ne olumlu ne de olumsuz etkisini hissetmediğini belirtirken, %41,5'i de AB'nin kişisel olarak kendilerini olumlu

etkilediğini vurgulamıştır. Geri kalan katılımcılardan ise sadece %14,1'lik bir kesim AB üyeliğinden olumsuz etkilendiğini ifade etmiştir. AB üyeliğinin kişisel olarak "son derece olumlu" olarak değerlendiren kesim ise çok düşüktür (%1,3). Ama aynı şekilde üyeliğin "son derece olumsuz" etkileri olduğunu belirten kesimin oranı da düşüktür (%0,4). Kişisel düzlemdeki etkiler ile etnik topluluk üzerindeki etkiler karşılaştırıldığında arada büyük farkların olmadığı gözlemlenmektedir. Hatta Türkler AB üyeliğinin bütün ülkeyi ve diğer azınlık topluluklarını da hemen hemen aynı şekilde etkilediği kanısına sahipler. Türklerin yarısına yakını AB ile farklı düzlemler arasında ilgili hiçbir ilgi kurmaz veya aralarında küçük bir kesim olumsuz ilgi kurarken, yarısına yakını da AB'ye olumlu yaklaşmaktadır (bkz. 19. şekil). Düzlemler arasında önemli bir farkın olmamasını AB'nin Türklerin çoğunluğu için her şeyden önce etnik aidiyetinden bağımsız olarak bütün vatandaşlara AB ülkelerinde çalışma hakkı tanıyan bir ekonomik oluşum olarak şekillenmiş olmasına bağlamak mümkündür. AB'nin Bulgaristan sınırları içinde olumlu bir değişim yarattığını düşünenlerin oranı bu nedenle daha düşüktür. Türkler AB'nin hem kişi olarak kendileri üzerindeki olumlu etkisini hem de topluluklar üzerindeki olumlu etkisini daha çok serbest dolaşımın bireysel düzlemde sağladığı ekonomik yarar açısından değerlendirmektedir.

Şekil 19: AB'nin Etkisi

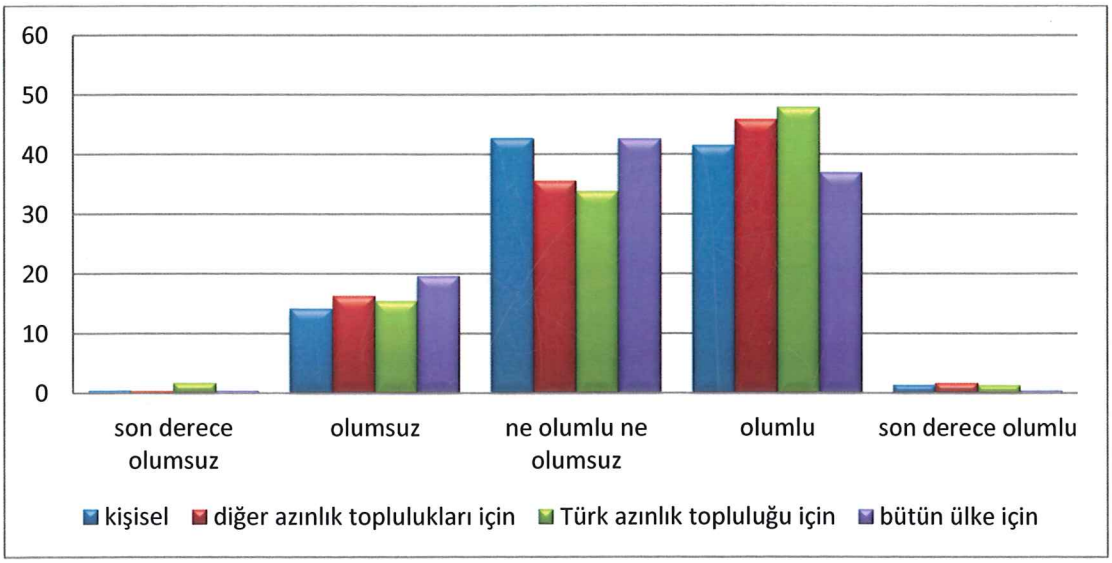

Alan çalışması Türk nüfusu arasında AB'yi ekonomik katkısından dolayı kişisel düzlemde olumlu olarak değerlendiren iki grup ortaya çıkarmıştır. Köylerde çiftçilik ve hayvancılıkla geçinen çok küçük bir kesim AB fonlarının ekonomik olarak gelişmelerine yararını vurgulamaktadır. AB'yi kişisel düzlemde olumlu olarak değerlendiren kesimin büyük bölümü ise ya kendisinin ya da herhangi bir aile üyesinin "Avrupa'da çalışıyor ve aileyi geçindiriyor" olmasından dolayı hissettiği memnuniyeti dile getirmektedir. Ancak AB'yi her ne kadar ekonomik katkısından dolayı "olumlu" olarak değerlendirseler de AB'ye yönelik ekonomik göçün bir zamanlar Türkiye'ye göç akınlarının olduğu gibi aile birliğinin dağılmasına yol açmasından ve insanları memleketinden etmesinden üzüntü duyduklarını da ifade etmektedirler:

> "Aileler battı bizim. Avrupa bize bu büyük zararı yaptı: aile değerleri kayboldu. Avrupa bizim hem kimliğimizi çökertti hem ailemizi. Avrupa'nın kimliğimizi korumasını beklerken bizi çökertti. Bu durumda Türk topluluğu nasıl Avrupalı diyelim. Sadece Türkler için de geçerli değil bu, Bulgarlar için de geçerli. Arkada kalan çocuklar sahipsiz kalıyor, kötü yollara düşüyor, o zaman gelecek için nasıl bir vatandaş yetiştiriyoruz. Avrupa bizi üye yaptı ve kendi kaderimize terk etti. Sermayenin serbest dolaşımı var, yurtdışından bankadan parayı gönderiyorsun, ama eşin nerede, çocuğun nerede?"

Topluluklar üzerindeki etkisi dendiğinde de yine çoğunlukla "AB Türklerin çoğu için ekmek kapısı oldu", "AB'ye girmeseydik bizim Türklerin durumu daha kötü olurdu. Anne babalar çocuklarından, kardeşler birbirinden ayrılıyor ama bizim bölgeye hiç doğru düzgün yatırım yapılmıyor, o nedenle sınırların açılması biz Türkler açısından iyi oldu" gibi AB'nin topluluk üyelerinin üzerindeki bireysel ekonomik etkisi üzerine vurgu yapılmaktadır. Bu yaklaşım diğer topluluklar için de geçerlidir: "mesela Bulgarlar ve Çingeneler de biz Türkler gibi herhangi bir AB ülkesinde çalışabiliyorlar" ya da "benim yaşamımı nasıl etkilemediyse Bulgarın yaşamını da etkilemedi; yaşam standardımız hiç yükselmedi. AB'ye girdiğimizden beri hiçbirimiz bir fark hissetmiyoruz" gibi genellikle ekonomik durum üzerinden değerlendirme yapılmaktadır.

Azınlık hakları söz konusu olduğunda Türklerin çoğunluğu "Biz haklarımızı AB'ye girmeden çok önce almıştık. 1989'dan sonra demokrasi geldi ve biz haklarımızı elde ettik (Bulgaristan'da Türklerin çoğunluğu demokrasi ve AB üyeliği

arasında bir ilişki kurmamaktadır). AB üyeliğimizden bu yana da hiçbir değişiklik olmadı. Bu nedenle AB'nin azınlık hakları konusunda önemli bir kurum olduğunu söylemek mümkün değildir" görüşünü savunmaktadır. Ancak AB'nin imajı sorusunun da gösterdiği gibi Türklerin bir bölümü AB ve azınlık hakları arasında da bağ kurmaktadır. AB'nin azınlık toplulukları üzerindeki etkilerini genel olarak ülke üzerindeki etkisinden biraz daha olumlu olarak çıkmasının sebeplerinden biri de AB'nin azınlık üyelerinin haklarının korunmasını sağladığı görüşünde aramak gerekir. AB'nin etkilerini olumlu olarak değerlendiren kesimin bir kısmı Bulgaristan devletini denetlediği ve azınlık haklarına saygı duymasını sağladığı gerekçesi ile de AB'ye değer vermektedir. "AB sayesinde artık dışarıda okuyabiliriz ve çalışabiliriz. Okumak için yine para lazım, orada bizim Türkler için çalışma şartları da malum. Böyle düşününce AB olmasa da olur mu diye soruyor insan. Ama AB olmazsa devleti kim denetleyecek? Bu yüzden önemli" veya "HÖH azınlık hakları için çabaladı ama devlet bir tek HÖH'ün çabasıyla teslim etmedi bize bu hakları. AB'nin baskısı da etkili oldu" şeklindeki görüşler AB'nin Türk topluluğu için azınlık haklarının garantörü olarak önemine de dikkat çekmektedir. Aynı şekilde "Avrupa Birliği denince aklıma birlik geliyor, insanların birliği, burada düşmanlık yok" şeklindeki ifadenin de gösterdiği gibi AB ekonomik bir kurumdan ziyade farklı toplulukların barış içinde yaşamasına imkan veren, insanlar arasında birlik yaratabilecek bir yapı olarak da inşa edilmektedir.

Kısaca AB'yi daha çok ekonomik bir oluşum olarak algılayan Türkler, ülke düzleminde olsun, azınlık toplulukları düzleminde olsun, kişisel düzlemde olsun AB'nin etkisini benzer olarak değerlendirmektedir. AB'nin ülkeyi veya azınlık topluluklarını bir bütün olarak etkileyecek bir anlamdan ziyade, azınlık topluluk üyeleri de dahil olmak üzere bu ülkede yaşayan Bulgaristan vatandaşlarını bireysel olarak etkileyen bir anlam kazanmış olması (AB vatandaşı olarak ülke dışında öğrenim görme ve çalışma hakkı) kişisel etki ve diğer düzlemdeki etkiler arasında büyük bir fark olmamasını anlaşılır kılmaktadır.

Türk topluluğunun AB ile ilgi seviyeleri kendilerini ilgilendiren sorun alanları ile sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda Türklerin yarısına yakını Avrupa Birliği ile herhangi bir bağ kurmazken, yarısına yakını da daha çok pragmatik bir yaklaşım sergilemektedir. Türk azınlığı arasında AB üyeliğinin kendi hayatlarında ve bütün

Bulgaristan vatandaşlarının hayatında olumlu veya olumsuz hiçbir değişiklik yaratmadığını düşünen bir "kayıtsızlar" kesimi mevcuttur. Bunun dışında aynı oranda AB üyeliğinin yarattığı olumlu değişikliklere vurgu yapan bir "yararcı" kesim mevcuttur. Yararcı kesim için AB bütün vatandaşlar için serbest dolaşımın sağladığı ekonomik fırsatları, bir bölümü için de azınlık üyelerinin haklarının korunmasını ifade etmektedir. AB, Türk topluluğu tarafından özellikle ekonomik sıkıntılarından kurtulmanın aracı olarak algılanmaktadır. AB'nin tanıdığı serbest dolaşım hakkından yararlanan Türkler, AB ülkelerine iş göçü aile birliğinin dağılmasına yol açsa da AB'yi ekonomik açıdan değerli bir yapı olarak kabul etmektedir. Küçük bir kesim için ise AB aynı zamanda kimliklerini koruyan bir yapı olarak da değer kazanmıştır. Türkler AB'nin içsel sıkıntıları arasında kabul edilebilecek genişleme, komşuluk politikası, AB parlamentosunda temsil sorunu, bütün Avrupalıları birleştiren bir siyasi oluşum olarak geleceği gibi konulara ilişkin kaygı ve ilgi taşımamaktadırlar.

3.3.3. Davranış

Bireysel ortak kimliğin özkategorizasyon ve değer dışında davranışsal boyutu da bulunmaktadır. Bireyin belli bir topluluk tarafından paylaşıldığına inanılan ortak bir kimlikle özdeşimi bireysel davranışları da kapsamaktadır. Bireyler belli bir toplulukla özdeşleştiğinde bu topluluğu yansıtan davranışlar sergileyebilir. Çalışmada günlük hayatta etnokültürel bir topluluğun üyesi olarak davranış boyutu ile siyasi hayatta davranış boyutuna odaklanılacaktır.

3.3.3.1. Etnokültürel Davranışlar

3.3.3.1.1. Dil Hakimiyeti

Türk azınlık topluluğunun üyeleri Türkçeyi etnik kimliklerinin en önemli unsurlarından bir olarak kabul etmektedir. Sivil toplum kuruluşu yetkilileri "anadili Türkçeye" tam hakimiyetin "topluluğun kültürel gelişimi için ve kimliğini koruyabilmesi için", ayrıca " sivil topluma entegrasyonu kolaylaştıracak olan resmi dil Bulgarcanın daha rahat öğrenilmesi için" gerekli olduğunu ifade etmektedir.

Yapılan alan araştırmasında ankete katılan faillerin tamamı resmi dil Bulgarcaya ve etnik topluluklarının dili olan Türkçeye hakim olduklarını bildirmişleridir. Ancak verilere göre katılımcılar her iki dile de aynı derecede hakim değildir. Katılımcıların %62,3'ü en iyi etnik topluluklarının dili olan Türkçeyi bildiklerini belirtirken, %37,7'lik kesim resmi dil Bulgarcayı Türkçeye göre daha iyi bildiğini belirtmiştir. Topluluk üyelerinin bir kısmı da İngilizceyi, çalıştıkları AB ülkesinin dilini veya Rusçayı daha çok üçüncül derecede bildiklerini belirtmiştir (bkz. 20. şekil).

Şekil 20: Dil Hakimiyeti

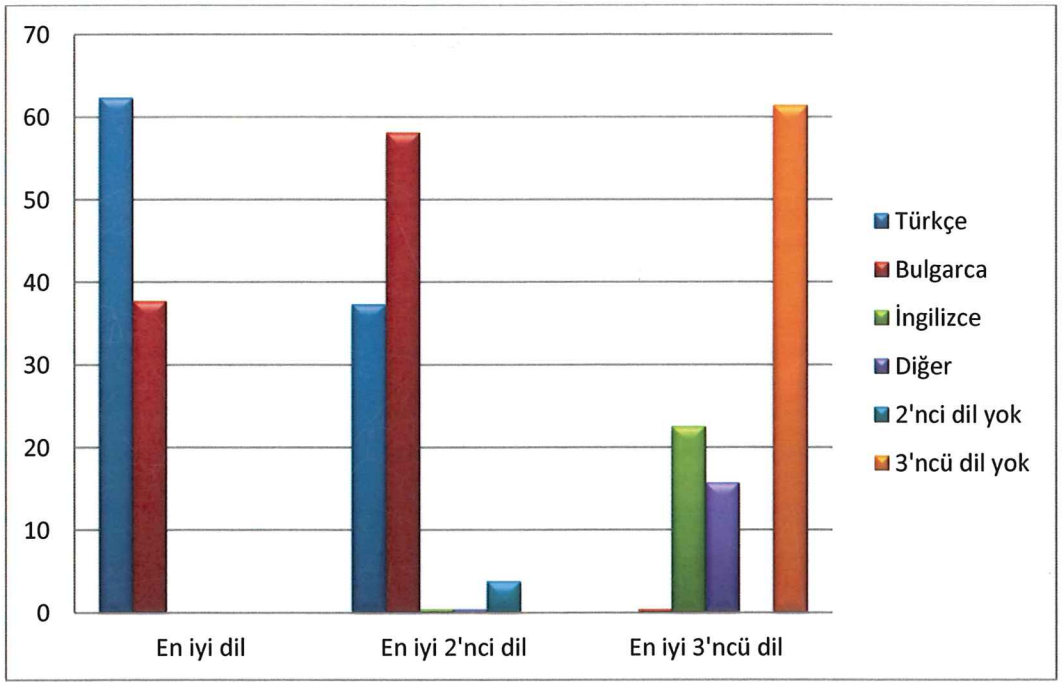

Pearson Chi-Square testinin değerleri cinsiyetin en iyi bilinen dile etkisinin olmadığını (p-değeri 0,253>0,05), ancak ikamet yeri, eğitim durumu ve meslek durumunun (p-değeri sırasıyla 0,02<0,05; 0,000<0,05; 0,000<0,05 olarak hesaplanmıştır) etkili olduğunu göstermektedir.

Sekizinci tabloda da görüldüğü gibi şehirde yaşayanların yarısından biraz fazlası Türkçeyi en iyi bildiğini söylerken, köyde yaşayanların üçte ikisinden fazlası en iyi Türkçeye, geri kalanı üçte biri ise Bulgarcaya hakim olduğunu bildirmiştir.

Tablo 8: İkamet Yeri ve Dil İlişkisi

		en iyi bilinen dil		
		Türkçe	Bulgarca	toplam
ikamet yeri	şehir	51	49	100
	köy	96	40	136
toplam		147	89	236

Eğitim durumu ile dil ilişkisine bakıldığında (bkz. tablo 9) ilkokul, ortaokul ve lise mezunlarının büyük kısmının en iyi Türkçeye hakim olduğu, üniversite mezunlarının çoğunluğunun ise Bulgarcaya hakim olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Eğitim Durumu ve Dil İlişkisi

		en iyi bilinen dil		
		Türkçe	Bulgarca	toplam
eğitim durumu	ilkokul	2	0	2
	ortaokul	34	9	43
	lise	78	23	101
	üniversite	33	57	90
toplam		147	89	236

Meslek durumu söz konusu olduğunda ise (bkz. tablo 10) kamu sektöründe çalışanlar hariç, bütün meslek gruplarındaki bireylerin çoğunluğunun en iyi dil olarak Türkçeyi belirttiği görülmektedir. Kamu sektöründe çalışanların çoğunluğu ise Bulgarcayı Türkçeye göre daha iyi bildiğini ifade etmişlerdir.

Tablo 10: Meslek Durumu ve Dil İlişkisi

		en iyi bilinen dil		
		Türkçe	Bulgarca	toplam
meslek durumu	Bulgaristan'da kamu	22	41	63
	Bulgaristan'da özel	37	29	66
	AB ülkelerinde mevsimlik işçi	3	0	3
	bir AB ülkesinde sürekli iş	21	1	22
	işsiz	35	5	40
	Bulgaristan'da serbest meslek	23	12	35
	emekli	2	1	3
	öğrenci	4	0	4
toplam		147	89	236

Şekil 21: Yaş ve Dil İlişkisi

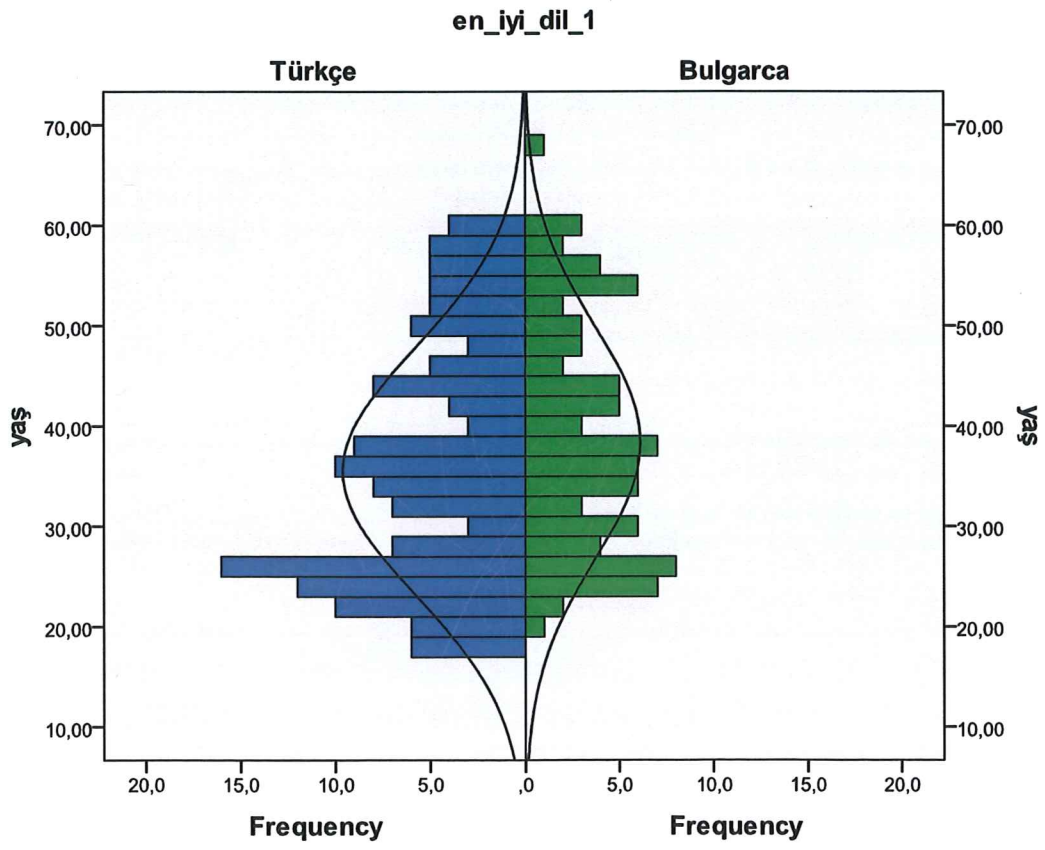

Yapılan Lojistik Regresyon modeli ve yaş değişkenine dair katsayı da anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). Yaş değişkeni için elde edilen katsayı (-0,11) şu şekilde yorumlanabilir: yaş arttıkça (regresyon denkleminden elde edilecek sonuç "0" a yani Türkçeye yaklaşacağından) en iyi dil olarak Türkçe daha ön plana çıkmaktadır. Fakat 21. şeklin de gösterdiği gibi bu etkinin çok yüksek derecede olmadığı söylenebilir.

Türkçe 1970'lerden itibaren aile ortamında öğrenildiğinden ve 1990'dan sonra tekrar devlet okullarında eğitimine başlandığı halde uygulamadaki kısıtlamalar nedeniyle yine daha çok aile ortamında ve uydu yayınlar sayesinde Türkiye kanallarının takip edilmesi ile öğrenildiğinden en iyi Türkçeyi bildiğini savunan kesim arasında da bu dilin hakimiyeti konusunda sorunlar göze çarpmaktadır. Türklerin büyük çoğunluğu Türkçeyi artık Türkiye Türkçesi ile konuştuğu halde bir kısmı kelime haznelerinin belli alanlarla sınırlı olmasından dolayı ve dil yazım kurallarına hakim olmadıklarından aşina oldukları konular dışında bir tartışma yapmak zorunda kaldıklarında kendilerini hem sözlü hem de yazılı olarak ifade etmekte zorlandıkları ifade etmişlerdir. Görüşmeler sırasında da Bulgarcası daha iyi olan Türkler kendilerini ifade etmekte zorlandıklarında hemen Bulgarca konuşmaya başlarken, bu seçeneği olmayanlar ise kendilerini ya daha basit bir şekilde ifade etmeye çalışmışlardır ya da hiç konuşmamayı tercih edip ancak ısrarlar sonunda kendilerini ifade etmek için zorlamışlardır. Ancak özellikle Bulgaristan'daki devlet okullarında seçmeli olarak Türkçe dersini almış olan ve/veya üniversiteyi Türkiye'de tamamlamış olan bireyler Türkçe ifade gücü ile gurur duyduklarını belirtmişlerdir.

Türklerin büyük kısmının Bulgarcayı ikincil derecede hakim olmasının ise bir başka dezavantajı bulunmaktadır: Bulgarcası zayıf olan Türklerin toplumsal entegrasyonunu zorlaşmaktadır. Çoğunluğu köylerde yaşayan Türklerin çocukları ortaokuldan sonra şehirlerdeki etnik olarak karışık liseleri ziyaret etmeye başladıklarında Bulgarcaları yeterli olmadığından derslerde zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Bazıları bu nedenle lisedeki eğitim dönemini tamamlasalar da üniversiteye devam edebilmelerini sağlayacak "matura" sınavında başarılı olamadıklarını belirtmişlerdir. Bulgaristan'da üniversite eğitimini tamamlayan Türklerin oranının hala çok düşük olduğunu STK yetkilileri de doğrulamıştır. Bu nedenle Bulgaristan'da Türk gençleri iş piyasasında da rekabet edemez hale

gelmektedir. AB ülkelerinin birinde çalışmayan gençler ya nüfus çoğunluğu Türklerden oluşan ve bu nedenle Türkçe bilgisinin bir dereceye kadar yeterli olduğu bölgelerinde sınırlı iş imkanları için rekabet etmektedir ya da Sofya gibi büyük şehirlerde düşük vasıflı işçi olarak çalışmaktadır.

AB ülkelerinden birine yerleşmiş olanlar ise taşındıkları ülkenin dilini veya İngilizceyi bilmediklerinden dolayı uyum sağlamakta zorluk çektiklerini bildirmişlerdir. Bu nedenle çoğu en azından ülkenin dilini öğrenene kadar Türkiye'den göçmüş olan Türklerin yanında çalışmayı tercih etmektedir.

3.3.1.1.2. Tarih ve Adetler hakkında Bilgi Toplama

Topluluk üyeleri topluluğun tarihini ve topluluk adetlerini araştırarak topluluğun ve topluluk kimliğinin zaman içindeki devamlılığını inşa edebilmektedir. Bulgaristan'da tarih kitaplarında azınlıkların gelişimine yer verilmediğinden Türklerin tarih bilinci geliştirebilmesi için özel bir ilgi göstererek araştırma yapması gerekir. Etnik topluluğun tarihi ve adetleri hakkında bilgi yayma ve bilgi toplama da bir etnik topluluğa üyeliğin davranış göstergesi olarak incelenebilir.

Şekil 22: Türklerin Tarihi ve Örf/Adetleri Hakkında Bilgi Toplama

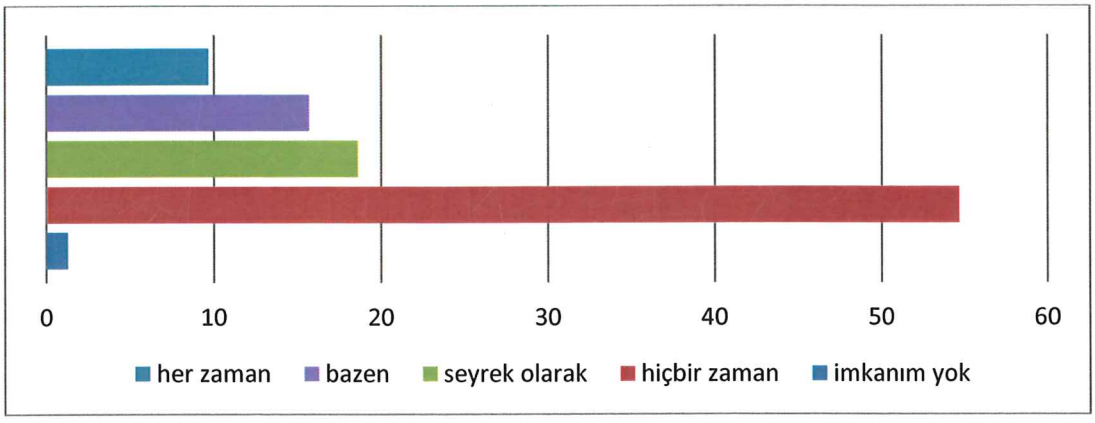

Şekil 22'de de görüldüğü gibi Türk azınlığın neredeyse dörtte üçü topluluklarının tarihi ve adetleri hakkında bilgi toplamak için zaman ayırmamaktadır. Görüşme yapılan Türklerin çoğunluğu resmi tarihte yer verilmeyen Türk azınlık

topluluğunu araştıran bilimsel araştırmaların olup olmadığından dahi habersizler. Bu nedenle de Türklerin büyük çoğunluğunun tarihleri hakkında hem çok az bilgi sahibi olması hem de net tavırla konuşamaması şaşırtıcı değildir. Türklerin tarihi dendiğinde "Osmanlı Bulgaristan'ı fethettikten sonra bizi Anadolu'dan buraya göndermişler, öyle deniyor", "Tam ne zaman bilmiyorum ama biz Türklerin Karaman tarafından buraya geldiğimiz anlatılıyor" gibi genellikle "anlatı" şeklinde aktarılan ifadelerle topluluğun kökenini Anadolu topraklarına bağlamaktadırlar. Osmanlı Dönemi'nin tarihi dendiğinde "Türkler Bulgarları kesip biçmiş, çok zülüm çektirmiş" gibi resmi Bulgar tarihini yansıtan bilgileri sunmaktadırlar. Ancak bir kısmı bu derece zulmün yaşandığına inanmakta zorluk çektiklerini, bir kısmı ise geçmişte ne olduğunu bugün tam olarak bilmenin zor olduğunu söyleyerek resmi söyleme mesafeli yaklaşmakta ama genellikle alternatif bir söylem de sunamamaktadır. Çok azı emin bir şekilde Osmanlı döneminin hoşgörü kültüründe böyle olayların yaşanmadığını bildirmektedir.

Bulgaristan Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Türk topluluğunun gelişimine ilişkin bilgiler de genellikle bir üst neslin yaşadıklarına dair anlatıları ile sınırlı kalmaktadır. Ankete katılanların çoğunluğu topluluklarının Bulgaristan'daki sosyal, ekonomik, dini, kültürel gelişimi hakkında çok az bilgi sahibidir. Daha eski dönemlere ilişkin "Balkan Savaşları'nda köyden kaçmış nenemler, saklanmak zorunda kalmışlar, sonra yine dönmüşler", "Sanırsam yol kesip Türkleri öldürüyorlarmış", "eskiden Türkçe okullar varmış" gibi daha çok kısa bilgiler verilmektedir.

Sosyalist dönemdeki asimilasyon kampanyası gibi yakın tarih hakkında ise çoğu uzun uzadıya konuşmak istememektedir. Gençlerin çoğunluğu arasında konuya ilgi çok zayıftır. 30 sene önce gerçekleşmiş bu süreci "bir zamanlar adları değiştirmişler", "eskiden adları değiştirip Türkçeyi yasaklamışlar, insanlar da buradan gitmek zorunda kalmış", "olmuş bitmiş, vazgeçilmiş zaten, tekrar tekrar bahsetmeye ne gerek var" şeklinde çok önceleri yaşanmış ve unutulması gereken bir olay gibi anlatmaktadırlar. Ancak bir kısım genç de bu dönemde bile gizliden gizliye asimilasyon politikasının sürdürüldüğünü, "Bulgaristan'da Türklüğün gelişiminin" engellendiğini savunmaktadır.

3.3.1.1.3. Örf ve Adetleri Uygulama ve Kültürel Kutlamalara Katılım

Örf ve adetlerin uygulanması, kültürel kutlamalara katılım etnik topluluğun ortak kültürünü korunmasını ve sürdürülmesini sağlamaktadır. Türklerin çoğunluğu (%94,1) topluluklarına özgü kültürel örf ve adetleri uyguladıklarını belirtmişlerdir. Çoğu kültürel örf ve adetler dendiğinde dini bayramlara, ayrıca doğum, düğün ve cenazeler gibi yaşam döngüsüne ilişkin uygulamaları örnek olarak vermektedir. Kültürel örf ve adetler konusunda ayrıca araştırma yapmayan Türklerin çoğunluğu, uzun bir dönem boyunca Türk topluluğunun kültürel kimliğini yok etmeye çalışan bir devlette örf ve adet olarak ne korunduysa onu uyguladıklarını bildirmiştir. Orta yaşlı ve yaşlı kesim Türk topluluğunun eski adetlerinin yok olmaya yüz tuttuğunu belirtirken, genç neslin de henüz bunları canlandırmaya çalışmadığını bildirmiştir.

Ancak totaliter rejimin yıkılışından sonra Türkiye'ye göç eden akrabalarının büyük çoğunluğu Bulgaristan'a gidip geldiğinden ve kendilerinin de onları ziyaret ettiğinden Türkiye'de uygulanan bazı gelenekleri öğrendiklerini de ifade etmişlerdir.

Şekil 23: Türklere Özgü Kültürel Örf ve Adetleri Uygulama

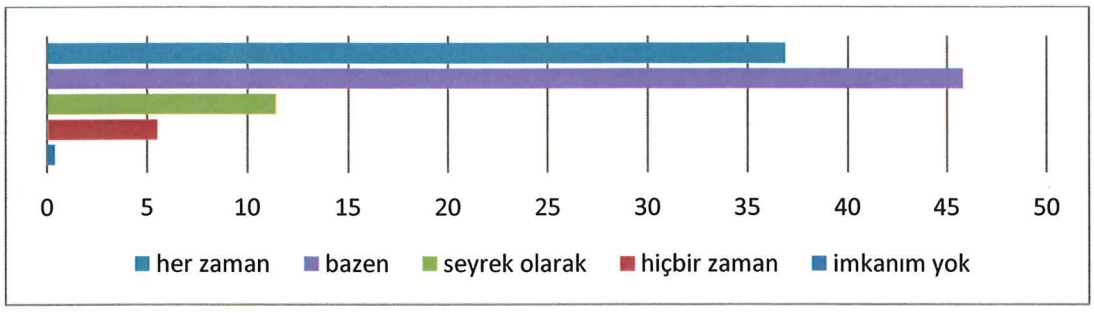

Şekil 24: Bulgarlara Özgü Kültürel Örf ve Adetleri Uygulama

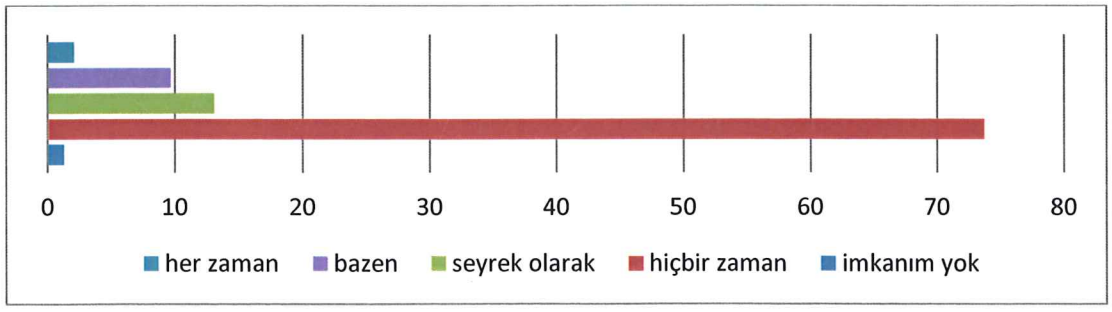

Türk azınlığı üyeleri arasında sadece %30 gibi bir kesimin, o da çoğunun seyrek olarak Bulgarlara özgü olarak tanımlanan örf ve adetleri uygulaması, örf ve adetlerin günümüzde de Türk ve Bulgar topluluklarını ayıran sınır işaretleri olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Bulgar adetlerini uyguladığını bildiren kesim ya baharın gelişini ve toprağın yeniden canlanışını kutlayan "Baba Marta" gibi pagan geleneklerini uyguladığını ya da Hıristiyan dinine özgü bazı örf ve adetlere sadece Bulgar komşuları ve arkadaşlarının daveti üzerine katıldıklarını bildirmişlerdir. Kendileri Bulgar ve Türklerin beraber yaşadığı yerleşim bölgelerinde komşuluk ilişkileri çerçevesinde hem Hıristiyan hem Müslüman bayramlarında karşılıklı bir kültürel alışverişin olduğunu belirtmektedirler. Bulgarlara özgü örf ve adetleri uygulamadığını belirten kesimden bazı üyeler ise bunun Bulgar örf ve adetlerine "saygısızlık" olarak algılanmaması gerektiğini, her topluluğun kendi örf ve adetlerini uygulamasına saygı duyduklarını bildirme ihtiyacı hissetmişlerdir.

Türk topluluğunun büyük çoğunluğu (%86,8) kendi kültürel kutlamalarına da genellikle katılmaktadır. Türkler yılın belli günlerinde belli bir köyde yapılan geleneksel kutlamalarda (hıdrellez, maye vs.) toplanarak eğlenceler düzenlediklerini bildirmektedir. Ancak insan sayısının azalması ile bu geleneksel kutlamaların da yok olmasından korktuklarını belirtmektedirler.

Şekil 25: Türklere Özgü Kültürel Kutlamalara Katılım

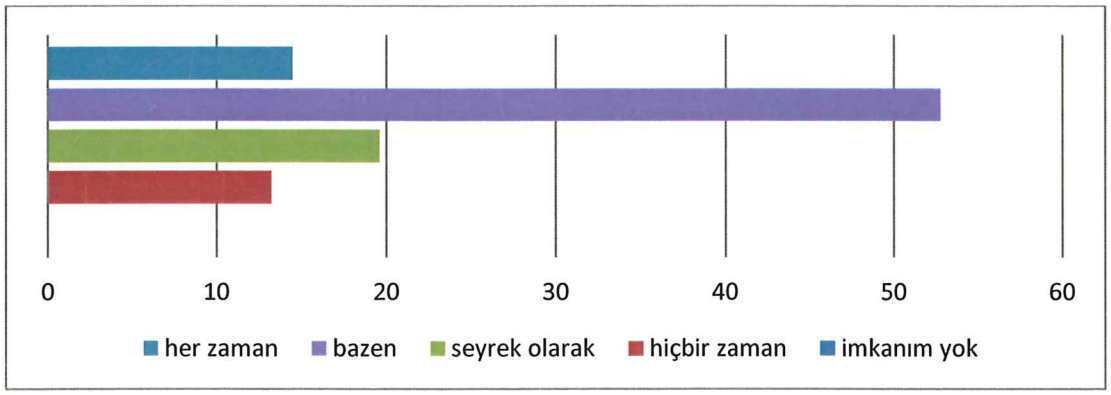

Şekil 26: Bulgarlara Özgü Kültürel Kutlamalara Katılım

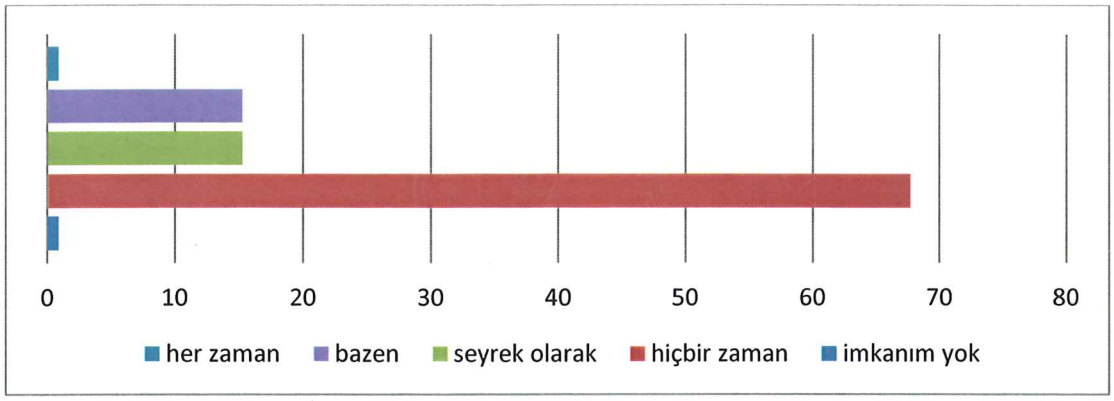

Bulgarlara özgü kültürel kutlamalara da katılanların oranı % 30'larda kalmaktadır. Büyük kısmı tıpkı örf ve adetlerin uygulanmasında olduğu gibi kültürel kutlamalara da Bulgar arkadaşlarının ve komşularının daveti üzerine katıldıklarını bildirmiştir.

Türklerin bir yandan ayrı etnik topluluk olarak kendi kültürel adetlerini ve kutlamalarını sürdürürken diğer toplulukların adetlerine de saygı göstermesi, bir yandan da ortak bir yerleşim alanını paylaştıkları diğer etnik topluluğun kültürel uygulamalarına katılması, öznel olarak hoşgörü ve çokkültürlülük değerlerinin varlığına işaret etmektedir.

3.3.1.1.4. Ulusal Bayramlara ve Törenlere Katılım

Bulgaristan'ın ulusal bayram ve törenleri Bulgar etnokültürel topluluğunun bayramları olarak şekillenmiştir. Bu bağlamda ulusal bayramlarla Osmanlı'yı (Türkleri) "zulüm eden öteki" olarak kuran bir tarihsel söylemin sürdürülmesi azınlık topluluğunun üyelerinin kendilerini suçlanan taraf olarak hissetmesine yol açmaktadır.

27. şekilden de anlaşıldığı üzere Türkler ulusal bayramları ve ulusal kahramanları anma günlerine katılmayı tercih etmemektedir. Ankete katılanların dörtte üçü ulusal bayramların kutlamalarına hiçbir zaman katılmadıklarını belirtmiştir. Geri kalan dörtte birlik kesimin çoğu ise kamu görevlilerinden

oluşmaktadır. Bu kişilerin çoğunluğu görevleri icabı ulusal bayram törenlerine katıldıklarını bildirmişlerdir.

Şekil 27: Ulusal Bayramlara ve Ulusal Kahramanları Anma Törenlerine Katılım

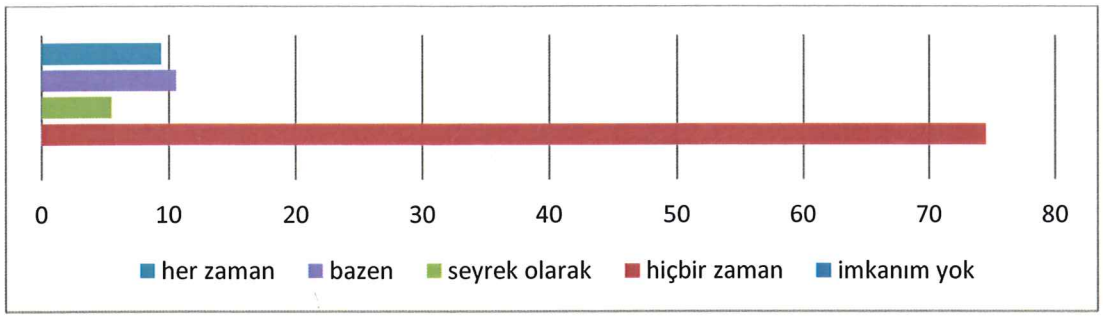

Bulgaristan'da ulusal bayramların çoğunluğunun Bulgarların Osmanlı egemenliğinden kurtuluşu ile ilişkili olması, bir başka deyişle etnik Bulgar topluluğunun bayramı olarak kutlanması, Türklerin kendilerini ötekileştirilmiş olarak hissetmesine yol açmaktadır. Aşağıdaki örnekler Bulgaristan'da Türklerin (Osmanlının) düşman imajının korunmasının birçok Türk'ün üzerindeki olumsuz etkisini göstermektedir:

> "Eskiden 3 Mart ulusal bayram kutlamalarına katılıyordum. [Türk] Belediye başkanımız ve diğer konuşmacılar her zaman hoşgörüden, barış içinde birlikte yaşamaktan, komşuluktan bahsederdi. Eğlence ve şenlik havası da hoşuma gidiyordu. Ancak en son katıldığımda GERB temsilcisi "Türkler, kölelik, zulüm, kıyım" gibi kelimeler kullanınca bir daha asla katılmamaya karar verdim."

Türkler resmi söylemlerde ve aile içinde Osmanlı'nın Bulgaristan'daki egemenliğinin "sürekli bir zulüm dönemi" olarak resmedilmesinin ve yeni nesillere de bu şekilde öğretilmesinin iki topluluk arasındaki ilişkileri zorlaştırdığını düşünmektedir. Hiç kuşkusuz bu söylem Türklerin kendini sivil bir ulusun parçası olarak hissetmesini de zorlaştırmaktadır:

> "Bulgarlar çocuklarına Türklerin barbarlığını ve zulmünü anlatıp durmaktadır. Bunu artık bıraksalar iki topluluk üyeleri çok daha iyi anlaşabilir. Biz Türkler de Bulgarlara biraz uzak duruyoruz, ama Bulgarları onların bizi sevdiğinden

daha çok seviyoruz. Biz bu ülkeyi seviyoruz. Bu ülkeye sahip çıkıyoruz. Ama onlar bir türlü Osmanlıyı unutamıyor, unutturmuyor da"

şeklindeki görüş birçok Türk tarafından dile getirilmiştir.

Araştırmada ayrıca özellikle dernek üyelerinin son zamanlarda Türkiye'nin Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Cumhuriyet Bayramı, Öğretmenler Günü gibi ulusal bayram günlerinde etkinlikler düzenlediği ortaya çıkmıştır. Ancak köylerde yaşayan nüfusun çoğunluğu Kırcaali'de düzenlenen kutlama etkinliklerinden habersizdir. Bu da söz konusu etkinliklerin halka yayılmadığını, belli bir kültürel elit kesimi ile sınırlı kaldığını göstermektedir.

3.3.3.2. Siyasi Davranışlar

Kendilerini dil, dinle ilişkili örf ve adetler, bayramlar ve kutlamalar gibi sınır işaretleri ile Bulgarlardan ayrı bir etnik topluluk olarak ayıran Türkler, legal olarak Bulgaristan'ın ve AB'nin kapsadığı siyasi topluluğun da bir üyesi olarak kategorize edilmektedir. Aynı şekilde Türk siyasetçileri de Türkleri Bulgarlardan farklı etnik topluluk üyeleri olarak, ama aynı zamanda söz konusu siyasi toplulukların bir parçası olarak inşa etmektedir. Ancak araştırmamız Türklerin bir bölümünün kendilerini öznel olarak söz konusu siyasi toplulukların üyesi olarak kategorize ederken, bir bölümünün de bu kategorizasyonları içselleştirmediğini göstermiştir. Tamamı kendilerini Bulgarlardan farklı bir etnik topluluğun üyesi olarak kategorize ederken, sadece belli oranlarda üyeler kendilerini ulusal düzeyde sivil topluluğun veya ulusüstü düzeyde sivil topluluğun üyesi olarak kategorize etmiştir (bkz. bölüm 3.3.1). Bu açıdan kendilerini farklı bir etnokültürel topluluğa ait olarak gören ve bir kısmı arasında üst bir sivil topluluğa aidiyet bilinci gelişirken, bir kısmı arasında gelişmemiş olan Türklerin bireysel düzeydeki özdeşimlerinin bir boyutu olarak siyasi davranış da ayrı bir inceleme alanı oluşturmaktadır.

Oy verme davranışı bir vatandaşın başlıca siyasi davranışlarından biri olarak kabul edilebilir. Ulusal parlamento ve Avrupa parlamentosu seçimlerinde Bulgaristan düzeyinde katılım düzeyi çok düşük olmasına rağmen (TSİK, Rezultati ot izbori) Türk topluluğu içinde oy verme oranı daha yüksektir. Görüşme yapılan bireylerin %86,4'ü ulusal parlamento seçimlerinde, %69,5'i ise Avrupa Parlamentosu

seçimlerinde oy verdiklerini belirtmiştir. Belli bir bölgede yoğunlaşmış etnik bir azınlık topluluğun üyesi oluşunun, Türklerin oy verme davranışı üzerindeki etkisi inkar edilemez. Ulusal parlamento seçimlerinde oy verme nedenine bakıldığında öncelikle "azınlıkların haklarının ve özgürlüklerinin korunmasının", sonra da "bölgesel kalkınmanın" Türklerin başlıca oy verme nedenleri olduğu anlaşılmaktadır (bkz. 28. şekil).

Şekil 28: Ulusal Parlamento Seçimlerinde Oy Verme Nedeni

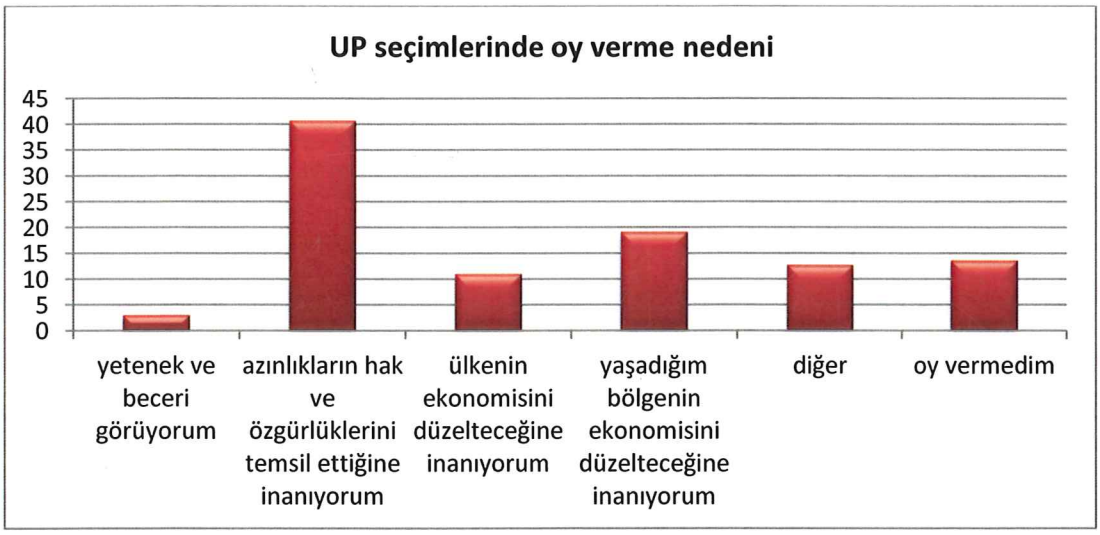

Şekil 29: Avrupa Parlamentosu Seçimlerinde Oy Verme Nedeni

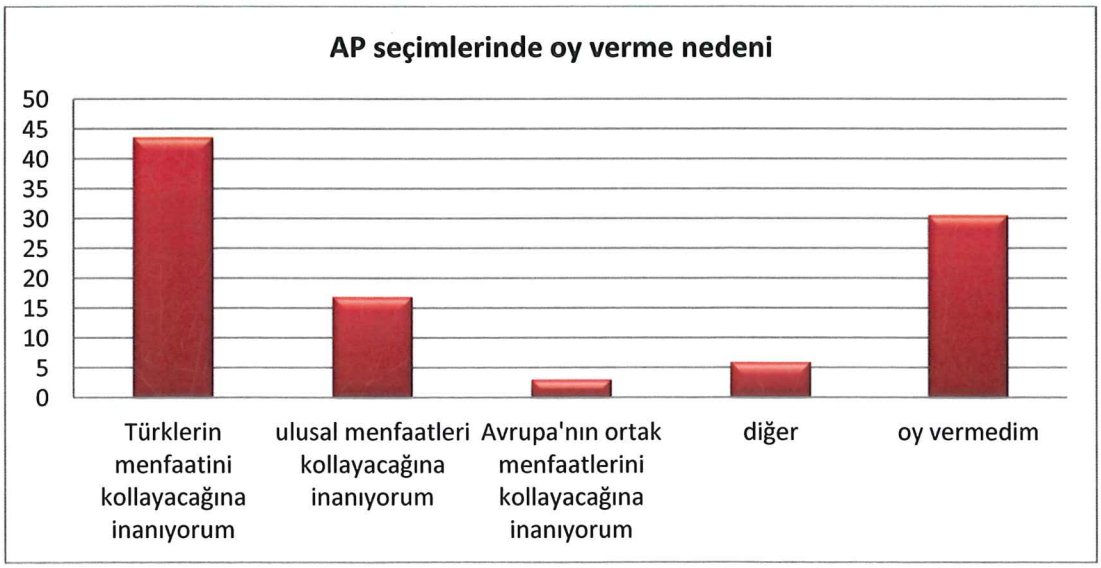

Aynı şekilde çoğunluk AP adaylarından "Türklerin menfaatini" koruması beklemektedir. Ankete katılanlar arasından küçük bir kesim adayın "ulusal menfaatleri" korumasını beklerken, "Avrupa'nın ortak menfaatleri" diye bir bilincin ise henüz gelişmediği anlaşılmaktadır (bkz. 29. şekil). "Diğer" olarak cevap verenlerin çoğunluğu ise "alternatifimiz yok" şeklinde cevap vermiştir.

Veriler hem ulusal parlamento hem Avrupa Parlamentosu seçimlerinde Türklerin üyesi oldukları etnik azınlığın haklarını ve çıkarlarını temel alarak oy verdiğini göstermektedir. Bu da günümüzde etnik Türk topluluğu ile siyasi topluluğun örtüştüğünü göstermektedir. Her ne kadar büyük kısmı Bulgaristan vatandaşlığı kimliğini içselleştirmiş olsa da henüz etnisiteden ayrışmış bir sivil topluluk üyesi olarak hareket edememektedirler. Siyasi davranışın etnikleşmesi söz konusudur. Yukarıda da açıklandığı gibi Türkler çok partili döneme geçildiği 1990 yılından bugüne kadar HÖH'ü desteklemiştir. Anketimizde hangi partiye oy verdikleri ayrıca sorulmadığı halde çoğu katılımcı kendiliğinden HÖH'e oy verdiğini belirtmiştir. Bir kısmı başka bir partiye (genellikle GERB, BSP veya NPSD) oy verdiğini ifade ederken, oy vermeyen kesim ise seçim zamanında diğer AB ülkelerinin birinde çalıştığından ya da artık HÖH'ün Türklerin haklarını ve menfaatini koruduğuna dair duyduğu güveni kaybettiğinden oy vermediğini açıklamıştır.

Tablo 11: Siyasi Tutumlar

(5) tamamen katılıyorum (4) katılıyorum (3) kararsızım (2) katılmıyorum (1) hiç katılmıyorum (%)

	5	4	3	2	1
1.Parti liderinin/parti kadrosunun etnik kimliğini önemserim.	33,9	20,8	3	11,9	30,5
2.Bir parti sadece azınlıkların değil, bütün Bulgaristan halkının menfaatini korumalıdır.	78,7	16,2	3,8	0,9	0,4
3.Türklerin ağırlıkta olduğu bir parti, Türklerin menfaatini korumalıdır.	35,6	18,6	12,7	12,3	20,8
4.Türklerin olmadığı ulusal partiler de Türklerin çıkarını savunur.	2,6	19,1	15,3	21,3	41,7
5.Oy verirken etnik kimliğime göre değil, bireysel menfaatlerimi temsil ettiğine inandığım bir partiye oy veririm.	42,9	27,9	6,4	9,4	13,3
6.Bulgaristan AB üyesi olsa da etnik azınlıkların hak ve özgürlüklerini korumak için etnik temele dayanan bir partiye ihtiyaç vardır.	42,9	23,2	10,7	6,9	16,3
7.AB üyesi olan Bulgaristan'da siyasi partilerin azınlıkları ilgilendiren sorunlarla ilgilenmesine gerek kalmamıştır, ulusal sorunlarla ilgilenmeleri yeterlidir.	11,2	9,9	11,2	34,8	33,0

Türklerin Bulgaristan'ın kurulduğu 1878 yılından 1990 yılına kadar kendi siyasi hareketinden mahrum kalması ve etnokültürel asimilasyona maruz kalması, ayrıca günümüzde de Türklerin olmadığı ulusal partilerin Türk topluluğunun güvenini kazanamamış olması (11. tablo, 4.madde) Türklerin menfaatlerini etnik azınlık topluluğu temelinde şekillendirmelerini anlaşılır kılmaktadır. Etnik kimliğine göre değil, bireysel menfaatleri temelinde oy verdiğini ifade eden Türkler (11. tablo, 5.madde) için bireysel menfaatleri ile etnik azınlık olarak haklarının ve çıkarlarının çakıştığı anlaşılmaktadır. Zaten görüşmelerde de çoğu bunu açıkça ifade etmiştir. Türklerin çoğunluğu AB üyesi olan Bulgaristan'da henüz sadece ulusal sorunlar diye ortak sorunlardan bahsedilemeyeceğini, azınlık topluluğu olarak kendi sorunlarının da ayrıca devam ettiği ve bununla ilgilenilmesi gerektiği görüşünü paylaşmaktadırlar (11. tablo, 7.madde). Bu nedenle hala etnik azınlık üyesi olarak oy verme mecburiyetinde olduklarını belirtmektedirler. Ancak görüşmelerden anlaşıldığı üzere AB üyeliği süresince (genellikle de 15-20 senelik bir süre veriyorlar) azınlıkların sorunlarının çözülebileceğine ve o zaman bütün toplulukları birleştiren ortak ulusal sorunlardan bahsedilebileceğine inanmaktadırlar. Neredeyse tamamı aslında bir partinin sadece azınlıkların değil, bütün Bulgaristan halkının menfaatini koruması gerektiğini savunsa da (11. tablo, 2.madde) başka hiçbir ulusal partinin azınlıklara ilişkin bir program sunmamasının da etkisi ile yarısından fazlası günümüzde Türklerin ağırlıkta olduğu bir partinin Türklerin menfaatini koruması gerektiğini düşünmektedir (11. tablo, 3.madde). AB üyeliğine rağmen diğer ulusal partilerin hala güven vermemesi nedeniyle ankete katılanların üçte ikisi kendi haklarını savunacak etnik temele dayanan bir partiye ihtiyaç duymaktadır (11. tablo, 6.madde). AB'nin çok "uzak olmasından" dolayı "AB'ye Bulgaristan'da Türklerin de yaşadığını hatırlatacak ve sorunlarını dile getirecek" topluluk temsilcilerinin olması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu nedenle Türklerin yarısından fazlası için parti liderlerinin ve parti kadrosunun etnik kimliği de önemlidir (11. tablo, 1. madde). Hatta önemli olmadığını belirten kişilerin bir kısmının da Bulgaristan'ın etnik modeli çerçevesinde Bulgar asıllı temsilcileri de dahil eden HÖH'e atıfta bulunarak "hiç önemli değil, bizim partimizde Bulgar milletvekilleri da var" demelerinden aslında en azından

çoğunluğunun "bizlerden" oluştuğu ve "bizlerin" haklarını kollayan bir siyasi oluşumun varlığını önemsediğini göstermektedir.

Şekil 30: Azınlıkların Hak ve Özgürlüklerini Koruyan Oluşumlar

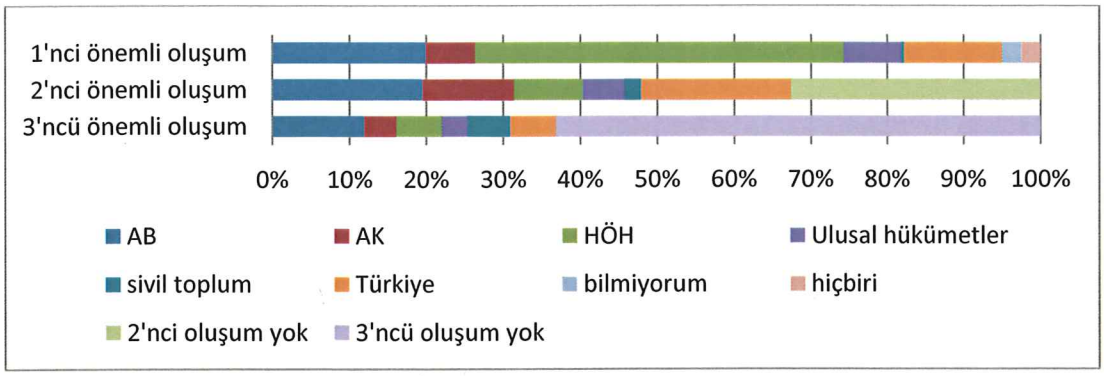

Bulgaristan'da azınlıkların haklarını ve özgürlüklerini sağlayan ve koruyan en önemli üç oluşuma odaklanan bir soruya verilen yanıtlara göre HÖH partisi %47,9 oranında bir kesim tarafından en önemli azınlık hakları koruyucusu olarak görülürken, %19,9'luk bir kesim AB'yi ve % 6,4'lük bir kesim AK'yi, %12,7'lik bir kesim Türkiye'yi ve sadece % 7,6'lık bir kesim ulusal hükümetler ile % 0,4'lük bir kesim sivil toplumu azınlık haklarını ve özgürlüklerini koruyan en önemli oluşum olarak kabul etmektedir (bkz. 30 şekil).

Şekil 31: Azınlıkların Hak ve Özgürlüklerini Koruyan Oluşumlar (önemden bağımsız olarak toplam veriler)

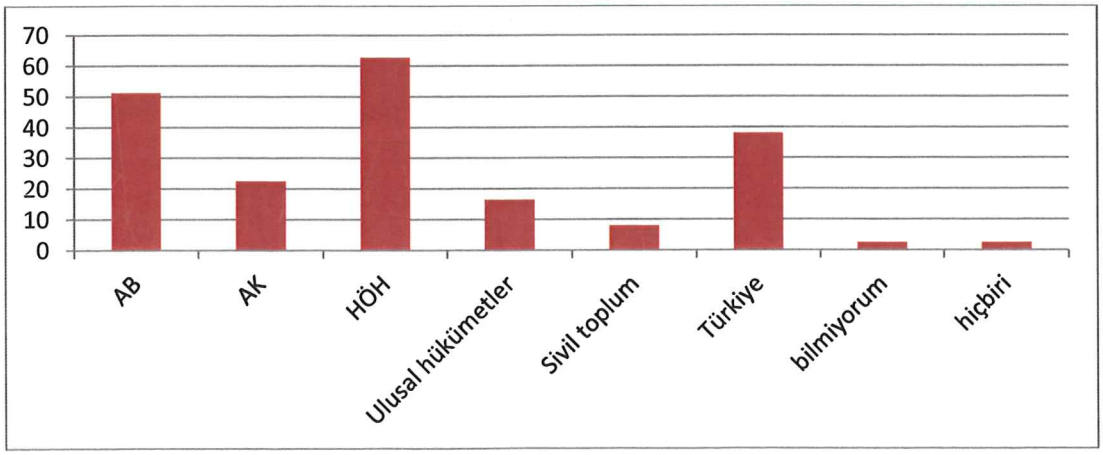

Önem sırasından bağımsız olarak toplam oranlara bakıldığında (bkz. 31. şekil) yine HÖH %62,7'lik bir oranla en başta gelirken, bu sefer ankete katılanların yarısından biraz fazlası (%51,3) AB'yi Bulgaristan'daki azınlık haklarının kazanılmasını sağlayan ve koruyan bir yapı olarak görmektedir. AB'den bağımsız bir yapı olarak AK de %22,5'lik bir kesim tarafından Bulgaristan'daki azınlık haklarının ve özgürlüklerinin koruyucusu olarak kabul edilmektedir. Bu kesim genel olarak Avrupa kurumlarının desteği sayesinde HÖH'ün hakları elde edebildiğine inanmaktadır. Çoğu için haklar HÖH, AB ve AK'nin ortak zeminde buluşması sayesinde elde edilmiştir. AB ve AK'nin azınlık haklarını ön plana çıkaran HÖH'ün olmadığı durumda baskı kurmayacağını, ama HÖH'ün AB ve AK'nin desteği olmadan bir başına hareket etmekte zorlanacağı kanaatindeler. Kendileri Avrupa kurumlarının 1984 senesindeki gibi bir asimilasyonun yaşanmasına izin vermeyeceğine inanmaktadır. Ancak Bosna krizini örnek vererek Avrupa'nın "Müslüman halkların arkasında durmayacağına" inanan bir kesim de mevcuttur.

Türkiye de 38,1'lik bir kesim tarafından Bulgaristan'daki Türklerin hak ve özgürlüklerini koruyan bir devlet olarak kabul edilmektedir. Bu kesimin çoğunluğu görüşmelerde her ne kadar AKP hükümetinin HÖH ile ilişkileri mesafeli olsa da Türkiye'nin devlet olarak her zaman Bulgaristan'daki Türklerin ardında olduğuna ve olacağına güvendiklerini bildirmişlerdir.

Bulgaristan'da Türkler ulusal hükümetlere ve sivil topluma karşı ise aynı güveni beslememektedir. Toplam olarak sadece %16,5'i ulusal hükümetlerin hak ve özgürlükleri koruduğuna inanırken, sivil toplum söz konusu olduğunda bu oran %8'de kalmaktadır. Bu nedenle bir kesim Türk arasında "bir daha 1984 olayları yaşanmaz herhalde ama belli de olmaz, devlet bu, bir kez yapmış, bir daha da yapabilir" şeklinde bir şüphe hala yaygındır.

2013-2014 yılındaki saha ziyaretleri Türklerin bütün beklentilerini HÖH partisine bağlı olarak dillendirdiğini ortaya çıkarmıştır. Zorunlu Türkçe eğitimi gibi azınlık haklarına ilişkin talepleri olsun, su, yol, iş gibi temel ihtiyaçlara yönelik talepler olsun, her zaman HÖH muhatap olarak alınmaktadır. Bir kısmı diğer partilerin elde edilen hakları bile ellerinden alacağını ve kendilerini ekonomik ayrımcılığa maruz bırakacağını savunurken, "HÖH bu saatten sonra hiçbir şey

yapmasa bile, en azından zarar vermeyeceğini biliyoruz" gibi var olanı savunmaya yönelik bir yaklaşımla da siyasi harekete sahip çıkmaktadır. Özellikle bu kişiler alternatif bir partinin olmamasından daha çok şikayetçiler[43].

Özetle, Türklerin çoğunluğu etnisiteden arındırılmış bir sivil iç grubun üyesi olarak değil, etnik azınlık iç grubunun üyesi olarak hareket etmektedir. Azınlık sorunlarının oy verme davranışının üzerinde birebir etkili olduğunu söyleyebiliriz, çünkü Bulgar partilerine olan inancın ve güvenin zayıf olması siyasi tercihlerin belirlenmesinde etkili bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda azınlık haklarını öne çıkartan HÖH'e oy vermede yoğunlaşma dikkat çekmektedir. İlkesel olarak etnik nedenlerle oy vermenin doğru olmadığını düşünseler de sisteme olan güvensizlik azınlık çıkarlarını öne çıkartan bir partinin gerekliliğini düşündürmektedir.

---

[43] 2016 yılında küçük bir kesim arasında yapılan görüşmeler bazı azınlık üyeleri için HÖH'den ihraç edilen Lütfi Mestan'ın kurduğu DOST partisinin alternatif bir parti olarak belirdiğini ortaya koymuştur.

SONUÇ

Bulgaristan'daki Türk azınlığın kimlik örüntülerini sorunsallaştırma amacını gütmüş olan bu tez çalışması, makro düzlem (siyasi elitlerin inşa ettiği kimlik örüntüleri) ve mikro düzlem (sıradan topluluk üyelerinin kimlik örüntüleri) olmak üzere iki farklı analiz düzeyini birleştirmekte ve Bulgaristan'daki Türklerin kimlik örüntülerine bütünsel bir yaklaşım sunmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde genel olarak kimlik ile ilgili tartışmalara ve Avrupa kimliğinin tezimiz açısından ilgili görülen literatür taramasına yer verilerek çalışmanın bu genel çerçeve içindeki yeri belirlenmiştir. Ardından ortak kimliği bir analiz kategorisi olarak inceleyebilmek için çalışma sorularımıza uygun kavramsal ve kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. Bu kapsamda çalışmanın bu kısmında önce analiz düzeyleri ve kimlik türleri arasında ilişki açığa konmuştur. Ardından inşacı yaklaşım ve söylem kuramına dayanarak ortak kimlik oluşumunun çerçevesi çizilerek siyasi elitlerin söylemsel olarak inşa ettiği ortak kimlik örüntüleri ve bireysel düzeydeki ortak kimlik örüntüleri arasındaki ilişki açığa kavuşturmuştur. Bu bölümde ayrıca araştırma konusunun kapsadığı ortak kimlikler olarak etnik kimlik, ulusal kimlik ve ulusüstü kimlik değerlendirilmiştir. Kavramsal ve kuramsal çerçeve, (a) ortak kimliklerin bireysel ve topluluk düzeyinde incelenebileceğini, (b) kimliklerin söylemsel olarak üretilen, değişken olgular olduğunu, (c) kimliklerin farklı taraflarca farklı sınır kodlarına göre inşa edilebildiğini, (d) siyasi ve kültürel elitler tarafından söylemsel olarak üretilen kimliklerin bireyler tarafından kabul edilebileceği gibi reddedilebileceğini ve (e) bireylerin birden fazla kimlik geliştirebileceğini ortaya koymuştur. Bölümün son kısmında ise ortak kimliğin farklı düzeylerini incelemek için kullanılan eleştirel söylem çözümlemesi ve yüz yüze görüşmelerle desteklenen istatiksel veri analizi yöntemleri tanıtılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türklerin günümüzdeki ortak kimlik örüntülerinin bağlamını kurmak için tarihsel ve güncel gelişmelere odaklanılmıştır. Bulgarların Osmanlı İmparatorluğu'ndan kurtuluş mücadelesi sürecinde ulusal kimlik Türkleri ve Müslümanları ötekileştirecek şekilde inşa edilmiştir. Bulgar ulusu etnik soy, dil, din, örf ve adetler gibi unsurlar çerçevesinde birleştirilirken, Osmanlı (veya Bulgaristan'da yaygın olarak kullanıldığı şekliyle Türkler) Bulgarların kendini ayırt ettiği "öteki" olarak işlev görmüştür. Ulus, vatandaşlar topluluğu ile değil, belli

kültürel özelliklere sahip olduğu vurgulanan bir etnik topluluk ile eşleştirilmiştir. Ancak böyle bir anlayış başka bir etnik soy, dil ve/veya dine sahip vatandaşların ulusun dışında kalmasına neden olmuştur. Türkler Bulgar ulusu içinde "yabancı bir hükümdarlığın" geride bıraktığı "yabancı" birer unsur olarak kalmıştır.

Bulgar milliyetçiliğinin geçirdiği gelişmelere bağlı olarak etnokültürel bir ulusal kimliğin ötekisi olarak kalan Türklere ve genel olarak Müslümanlara karşı istikrarsız bir yaklaşım sergilenmiştir. 1878'de Bulgaristan'ın kurulmasından sonra bu devletin vatandaşı olarak kabul edilseler de yeni oluşan Bulgar ulusunun zulüm, barbarlık ve kölelik dönemi olarak resmettiği Osmanlı egemenliğinden geride kalan bir topluluk olarak kabul edilmeleri; egemen çoğunluktan başka etnik soya ait olmaları, başka bir dine ibadet etmeleri, başka bir dile sahip olmaları ve başka örf ve adetleri uygulamaları; ayrıca "anavatan" olarak kabul edilen Türkiye'ye yakın olmaları ve (etnik) ulusun birliğini tehdit eden bir topluluk olarak görülmeleri Türklerin ulusa entegrasyonunu sorunlu kılmıştır. Bulgaristan'da hükümetler çoğunluğun etnik kimliği ile örtüşen bir ulusal kimliğin inşası ve ulus-devletin konsolidasyonu için çabaladıkları ilk dönemlerde Türklere dini bir azınlık topluluğu olarak muamele etmiştir. Bulgaristan hükümetleri dini özgürlüğü ve göçleri teşvik ederken, Türklerin siyasi ve toplumsal entegrasyonu için hiçbir çabada bulunulmamıştır. Çoğunluğu köylerde yaşayan, okuma yazma oranı düşük ve fakir olan Türkler dini bir azınlık topluluğu olarak marjinalize edilmiş, Bulgar çoğunluğun siyasi ve ekonomik üstünlüğü korunmuştur. Özellikle 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile dini elitler Bulgaristan hükümetleri ile uzlaşarak dini kimliği korumak için çabada bulunmuştur. Türkiye'de Atatürk'ün modernleşme devrimini takip eden aydın bir kesimin Türk topluluğunu dini azınlıktan laik bir etnik azınlığa dönüştürmeye yönelik girişimleri ise Türk milliyetçiliğinin yansımaları olarak kabul edildiğinden ve ulus-devletin bütünlüğüne bir tehdit olarak görüldüğünden Bulgar milliyetçileri tarafından bastırılmıştır. Bu süreçte kendini artık bu topraklara yabancı hisseden birçok Türk ülkeyi terk etmiştir.

Komünist rejimin ilk yıllarında Marksizm-Leninizm doktrininin laik fikirleri doğrultusunda azınlıkların topluma entegrasyonu hedeflenmiştir. Komünist parti Türkleri örnek bir "sosyalist azınlığa" dönüştürmeyi hedeflemiştir. Eğitim ve kültür kurumları aracılığı ile etnik kimliği güçlendirmeye çalışırken komünizme zıt olarak

kabul ettiği dinin etkisini de zayıflatmaya çalışmıştır. Sosyalist toplumun farklı etnik kimliklere sahip insanların yavaş yavaş "tek bir sosyalist Bulgar ulusu altında" birleşmesi ile meydana gelmesi beklenmiştir. Sosyalizmin doktrinini yayacak bir Türk aydın kadrosu oluşturmak için uygulamalar devreye sokulmuştur. Ulusal azınlık olarak tanınan Türk topluluğu laik ve sosyalist eğitim programına uygun olarak Türkçe eğitim veren okullarda öğrenim görüyor, Türkçe gazeteleri ve dergileri yayınlayabiliyor, Türkçe radyo yayınında bulunabiliyor, Türkçe tiyatro oyunları sahneleyebiliyordu. Etnik kimliği pekiştirecek politikalara rağmen Sovyetler Birliği'ndeki siyasi modelden farklı olarak Türklerin idari ve teritoryal özerkliği tanınmamış, ayrı bir siyasi topluluk olarak örgütlenmelerine izin verilmemiştir. Yürüttüğü politikalara rağmen Türkler arasında etnik kimlik güçlendiği halde sosyalist topluma bağlılık zayıf kalınca Komünist Parti sosyalizm kisvesi altında yavaş yavaş kültürel bir milliyetçiliğe doğru kaymıştır. Bu dönemde Türk ve Müslüman azınlığın varlığı henüz inkar edilmese de Türkçe eğitime son vermiş, Türkçe gazeteleri ve dergileri kapatmış, Türkçe kitap yayını durdurmuş ve yayınlanan kitapları toplatmış, tiyatroları kapatmış, dine karşı aktif bir propaganda yürütmüştür. Türklerin topluluk kimliğinin unsurları olarak şekillenen dil, din, örf ve adetleri aktif bir şekilde aşındırarak onları etnik Bulgar topluluğunun dili, kültürü ve sosyalist gelenekler ile tanımlanan ulusa asimile etmeye çalışmıştır. Göç seçeneği de bu dönemde bir "emniyet sübabı" olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Ancak 25 yıllık asimilasyon politikalarına rağmen Türkler kendi kimliklerini korumaya devam etmiştir. Kendi aralarında Türkçe konuşmaya devam etmişler, yaşam tarzının dinle bağı zayıflasa ve din daha çok geleneksel bir hal kazansa da Türk topluluğu arasında ateistlik umulduğu kadar yaygınlık kazanmamıştır. Ayrıca Türkiye Türklerin gözünde "anavatan" konumunu korumaya devam etmiştir. Bu nedenle 1984-1985 kışında Bulgaristan'daki Türklerin Osmanlılar tarafından zorla Müslüman yapılan etnik Bulgarlar oldukları iddia edilerek Türklere Slav isimleri verilmiş, kendi aralarında bile Türkçe konuşmaları, dini ibadetlerde bulunmaları, Türk kültürünü yansıtan kıyafetler giymeleri, örf ve adetleri uygulamaları, kutlamalarda bulunmaları yasaklanmıştır. Söz konusu politikalar tam tersi bir etki yaratarak etnik kimlik bilincinin canlanmasına yol açmıştır. Türkler yeraltı direniş hareketleri kurarak 1989 yılında açlık grevlerine ve barışçıl gösterilere başvurarak Türk isimlerini kullanma,

ana dillerini kullanma, örf ve adetlerini uygulama haklarının iadesini talep etmiştir. Gösteriler devam edince Türkiye ile sınırlar açılmış ve 3 ay sonra sınırlar kapanana kadar büyük bir insan topluluğu Türkiye'ye göç etmiştir. Geride kalan Türkler ise komünist dönemin sona erdiği ve Bulgaristan'ın demokratikleşme ve Avrupalılaşma yoluna girdiği bu dönemde ilk kez siyasi olarak sesini duyurmaya ve varlığını göstermeye başlamıştır.

Ancak Bulgar siyasi elitler komünizm döneminde azınlıklar üzerinde sağlanan kontrolü devam ettirmek için azınlıkların siyasi alanda örgütlenmesini engellemeye çalışan önlemler almıştır. 1991 Anayasası ile etnik, ırksal ve dini temele dayanan partilerin kurulması yasaklanmıştır. Böylece Bulgaristan'da azınlıkların siyasi temsili çoğunluğun 'iznine tabi olmuştur'. Yeraltı organizasyonlarından birinin devamı olan HÖH' ün Anayasa Mahkemesi kararıyla siyasi aktivitesine izin verilmiştir. HÖH yetkilileri partinin ilk başta etnik Türk topluluğunun haklarını ve çıkarlarını savunmak için kurulduğunu, ama daha sonra siyasi platformunu genişlettiğini, sadece belli bir etnik topluluğun değil, *bütün etnik ve dini topluluklardan vatandaşların* haklarını ve özgürlüklerini korumayı hedef edinen sivil ve liberal bir partiye dönüştüğünü ifade etmektedir. Yine de HÖH' ün etnik parti olarak yaftalanması nedeniyle Türk siyasetçilerin etnik konuları tartışma alanı kısıtlanmıştır. Bu nedenle HÖH minimalist bir azınlık hakları politikası izlemiştir. Bulgaristan'da diğer partiler ise azınlık haklarını gündemine dahi almamıştır. Demokratikleşme ve AB'ye üyelik sürecinde 1984-89 yılında sürdürülen asimilasyon politikasından vazgeçilmesi dışında azınlık hakları alanında yaşanan gelişmeler çok sınırlı kalmıştır. İsimler iade edilmiş, özel alanda anadilini kullanma, örf ve geleneklerine göre yaşama ve folklorik kültürünü geliştirme, dini ibadetini yerine getirme hakları tanınmıştır. Ancak Bulgaristan azınlık hakları alanında genel olarak daha tartışmalı konular olan ulusal azınlık statüsünü tanıma, devlet okullarında anadilin öğretimi, devlet okullarında anadilde eğitim, anadilin kamu alanında ve resmi ilişkilerde kullanımı, anadilde radyo ve televizyon yayını, azınlıkların grup olarak siyasi temsili gibi hakları tanıma konusunda tedbirli davranmış ve Türk siyasiler de bu konularda aşırı baskı kurmaktan imtina etmiştir. Bulgaristan'da siyasi tarafların ve araştırmacıların çoğu Bosna ve Kosova'da yaşananların tersine, HÖH'ün demokratikleşme sürecinde siyasi partner olarak kabul edilmesinden sonra yürüttüğü

ılımlı politikalarının da katkısıyla, Bulgaristan'da çoğunluk ve azınlıklar arasındaki farklılıkların uyumunun "Bulgar usulü bir etnik model" çerçevesinde sağlandığı konusunda hemfikirdir. Ancak AB'ye üyelikle beraber ortaya çıkan yeni milliyetçiler, Bulgaristan'da Türklerin kamusal alanda elde ettikleri görünürlüğü ve Romanların yaşam tarzını öncelikli hedefleri haline getirmişlerdir. Ayrıca toplumsal düzeyde de etnik olarak karma bölgelerde Osmanlı döneminden beri komşuluk ilkesine dayanan geleneksel bir hoşgörü kültürünün geliştiği inancının hakim olduğu tezi yaygın olsa da son çalışmalarda Türkler "komşu olarak" değil özel haklar talep eden "bir azınlık topluluğu" olarak düşünüldüğünde önyargıların ve toplumsal mesafenin devam ettiği vurgulanmaktadır. Bu nedenle son zamanlarda Bulgaristan'da Türklerin etnik kimliğini koruyarak entegrasyonu gerçekleştirmesi sürecini ve bu süreçte Bulgar çoğunluğu ile Türk azınlığı arasında yeniden kurulan barışçıl ilişkileri ifade eden "etnik model" sorgulanır hale gelmiştir..

Çalışmanın üçüncü bölümünün ilk kısmında Türklerin Bulgaristan'a entegrasyonunu gerçekleştirmeye yönelik ılımlı politikalar yürüten HÖH'ün söylemsel olarak inşa ettiği kimlik örüntüleri incelenmiştir. Posttotaliter rejimin çökmesi ve Bulgaristan'ın Avrupa kurumlarına yönelmesi ile beraber Türklerin ulusal kimlik ve Avrupa kimliği ile ilişkili olarak kimliğini yeniden tanımlayıp inşa edebileceği yeni bir süreç de başlamıştır. HÖH' ün bu süreçteki söylemlerinin analizi Türk siyasetçilerin çoğunluk topluluğu ve azınlık topluluğu arasındaki eşit olmayan güç ilişkilerini dönüştürmeyi amaçladığını göstermektedir. Türk topluluğunun temsilcileri ulusal entegrasyonu gerçekleştirmeyi, ama aynı zamanda etnik kimliğini korumayı hedeflemektedir. Söylem analizinin de ortaya koyduğu gibi Türk siyasi elitler entegrasyon hedefi çerçevesinde kimlik ilişkilerini söylemsel olarak yeniden kurma müzakeresinin tarafları olarak (1) Bulgaristan'da yaşayan Türkler için bireysel düzeyde çoklu kimlikler inşa etmiş, (2) Bulgar ve Türk toplulukları için ortak bir barışçıl geçmiş inşa etmiş, (3) iki topluluk için ortak bir bugün ve gelecek inşa etmiş ve (4) AB'nin sivil değerleri temelinde alt da toplulukları da kapsayan çoketnili bir sivil ulus inşa etmiştir.

Doğan daha totaliter rejimin yıkıldığı 1989 yılında kimliklerin akıcılığına ve değişkenliğine vurgu yaparak bireysel düzeyde *çoklu kimlikler* inşa etme stratejisine başvurmuştur. Kendisi etnik çoğunluk topluluğuna ait olmayan bireylerin de ulusal

bilinç geliştirebileceğini ve ulusal topluluğun bir üyesi olabileceğini savunmuştur. Ancak Jivkov rejiminin "sosyalist ulusunun" çoğunluğun kimliği ile özdeşleştirilerek azınlıkların etnik kimliklerini önce aşındırmaya, sonra da "Yeniden Doğuş" süreciyle doğrudan yok etmeye çalışan politikalarının da gösterdiği gibi "Bulgarlık" ile özdeşleştirilen ulusal bilincin Türkler tarafından kabul edilmesi mümkün olmamıştır. Bu nedenle Türk siyasetçiler azınlık topluluk üyeleri için çoklu kimlikler inşa ederken aidiyet ilişkisinin kurulmasına imkan sağlayabilecek yeni bir kavram üretme ihtiyacını hissetmiştir. Kendileri Bulgarlığı etnik bir topluluğa üyelikle eş tutarken Türklerin de özdeşleşebileceği yeni bir ortak kimlik ismini kullanıma sokmuştur: "Bulgaristan vatandaşı". "Türk" ve "Bulgar" kavramları iki farklı etnik topluluğun isimleri olarak sunulurken, Bulgaristan vatandaşı bütün etnik toplulukların üyelerini kapsayabilen bir üst kimlik olarak inşa edilmiştir. Doğan'a göre Bulgaristan sadece etnik Bulgar çoğunluğun değil Türklerin de "vatanıdır", Türkler de Bulgarlar ile bu ülkede yaşayan "vatandaşlar" olarak "aynı temel çıkarlara" sahiptir. Kendisine göre Bulgaristan'da yaşayan Türkler, Türk "etnik bilincinin" yanı sıra etnik aidiyetle örtüştürülmeyen, tam tersine "vatandaşlıkla tanımlanan bir ulusa aidiyet bilinci" de geliştirmiştir. Doğan "etnik bilinci Türk olan Bulgaristan vatandaşları" şeklinde ikili bir kimlik modeli sunarken, Türk azınlık üyeleri için "Avrupalı" kategorisini sorunsallaştırmamaktadır.

HÖH' ün siyasi elitleri posttotaliter rejime geçişin ilk yılından itibaren Türklerin etnik bir temele dayanan ulusal alanda yeri olmayan "düşman öteki" olarak kabul edilmelerine karşı çıkmaktadır. Bulgaristan'a ait hisseden Türk topluluğunun üyeleri ile Bulgar topluluğunun üyeleri arasında eskiden beri iyi komşuluk ilişkilerin varlığını dikkat çekerek toplumsal düzeyde *ortak bir barışçıl geçmiş* inşa etmektedirler. Türk siyasetçiler Türkler ve Bulgarlar arasında hiçbir zaman bir sorun olmadığını, asimilasyon sürecinden "totaliter rejimin" ya da başka bir deyişle "Komünist Partisinin" sorumlu olduğunu ifade etmektedirler. Gerginlik "parti" ve "azınlık toplulukları" arasında yaşanmıştır, Türk ve Bulgar toplulukları arasındaki "komşuluk", "dostluk" ve "anlayış" ise bu süreçte bile kaybolmamıştır. Türk siyasi elitler Bulgaristan'da hassas bir konu olan 500 yıllık Osmanlı egemenliği konusuna ise açıkça değinmemektedir. Ancak Bulgaristan'da Müslümanların ve Hıristiyanların iyi komşuluk ilişkilerini herhangi bir belirli dönemle sınırlamak yerine "her zaman"

gibi başlangıcı belli olmayan, kapsayıcı bir tabir kullanarak üstü kapalı bir şekilde iyi ilişkilerin Osmanlı dönemini de kapsadığını ifade etmiş olmaktadırlar.

Türklerin siyasi yönelişinde herhangi bir bölücülük veya özerklik talebi bulunmamaktadır. HÖH'ün siyasi elitleri Bulgarlarla *ortak bir siyasi yapı altında bir gelecek* kurma fikri ile hareket etmektedir. Türk azınlık üyelerinin farklı bir etnik topluğun üyesi olarak kendi kimliğini korurken siyasi, toplumsal ve kültürel hayata eşit katılım hakkı olan Bulgaristan vatandaşları olarak Bulgaristan devleti içinde yaşama isteğini dile getirmektedirler. Türk siyasetçiler Bulgaristan'ın içinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve toplumsal krizden çıkması için Türk azınlığın da katkıda bulunacağını, ancak bunun için azınlıkların da asimile olmadan gelişmesine imkan veren "ortak değerler sisteminin" kurulması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Doğan daha 1993 yılında Bulgaristan'ın azınlıkların etnik ve dinsel grupların eşit katılımını sağlayan bir sistemin şartlarını sağlayabildiğini ifade etmiştir. Kendisine göre Bulgaristan Balkanlar'da etnik ve dinsel hoşgörünün hüküm sürdüğü bir ülke olarak kalmayı başarmıştır. Türk siyasiler ilerleyen yıllarda da her zaman çoğunluk ve azınlık topluluklarını karşı karşıya getirecek unsurlar yerine hep beraber hareket edebilecekleri, ortak gelecek kurabilecekleri değerler etrafında birleşmek gerektiğini vurgulamıştır.

Ortak değerler sistemi içinde "farklı etnik toplulukların beraberliği" hedefi bağlamında Bulgar topluluğu ulus olarak değil, Türkler gibi bir etnik topluluk; Türkleri dışlayan etnik ulus da böylelikle *bütün etnik toplulukları kapsayan bir sivil ulus* olarak inşa edilmektedir. Türkler etnik azınlık topluluğu olarak kendilerini etnik Bulgar topluluğundan ayırırken Osmanlı egemenliğinden sonra inşa edilen ulusal kimliğin sınır işaretleri olarak işlev gören ve "Yeniden Doğuş" sürecinde yasaklanmış isim, dil, din, örf ve adetler, kendine özgü kültür gibi öğeleri yeniden kurmaktadır. Buna göre Türkler ve Bulgarlar etnik topluluklar olarak aralarındaki dilsel, dinsel ve kültürel sınırları korurken, aynı zamanda eşit vatandaşlar olarak ortak bir dil ve ortak bir değerler kültürünü temel alan sivil ulus içinde birleşmektedir. Bir başka deyişle etnokültürel özellikler temelinde farklılık kuran (etnik Türk ve etnik Bulgar topluluğu), ama sivil ulus temelinde aynılık kuran (Bulgaristan vatandaşları topluluğu) bir strateji söz konusudur. Doğan'a göre bu anlayış, bütün vatandaşların etnik kimliğinden bağımsız olarak Bulgaristan'ı vatanı

olarak görmesini ve ayrılıklar yaratan "geçmişten" ziyade AB entegrasyonu sürecinde Türkler de dahil herkesin ortak ulusal çıkarları paylaştığı ve gerçekleştirmeye çalıştığı bir "geleceğe" yönelmesine imkan vermektedir.

Türk siyasetçiler Türklerin ulusal entegrasyonu çerçevesinde etnik kimlik ve ulusal kimlik arasındaki ilişkiyi yeniden kurmaktadır. Ulusun belli bir etnik toplulukla bağının koparılması, Türklerin de başka bir (etnik) ulusun dış devletteki azınlığı olarak değil, Bulgaristan sınırları içindeki vatandaşlardan oluşan sivil ulusun bir parçası olan etnik azınlık olarak inşa edilmesini getirmektedir. Avrupa kurumlarına entegrasyon sürecinde UAÇS'nin imzalanması ile ulusal azınlık kavramı dolaşıma girmiş olsa da ulusal azınlık yine vatandaşlıkla tanımlanan ulusun birliğine ve beraberliğine tehdit oluşturmayan bir topluluk, Bulgaristan'ın sivil ulusunun bir parçası olarak tanımlanmıştır.

Türk siyasetçiler etnik çeşitliliği kapsayan *sivil ulusal kimliği Avrupa'nın sivil değerler sistemine* dayandırmaktadır. Kendileri AB entegrasyonunu çoketniliği ve çokkültürlülüğü kabul eden bir sivil ulusal kimliğin inşası bağlamında değerlendirmektedir. Bu süreçte Türk topluluk kimliği ve Avrupa kimliği ilişkisi kültürel unsurlar temelinde sorunsallaştırılmamakta; Avrupa kimliği etnik azınlıkların kimliğine tehdit oluşturmayan ve ulusal kimliğin de uyum sağlaması gereken bir sivil değerler sistemi olarak inşa edilmektedir. Bir başka deyişle Türk siyasi elitler Türkleri Avrupa'nın sivil değerlerini temel alarak gelişen bir sivil ulus içinde korunması ve geliştirilmesi gereken bir etnik azınlık topluluğu olarak sunmaktadır.

Bulgarlığın da Türklük gibi etnisite temelinde kurulması ile etnik Bulgarlar=ulus=devlet denklemi bozulmakta, yerine etnik Bulgarları ve etnik Türkleri kapsayan Bulgaristan vatandaşları=ulus=devlet denklemi inşa edilmektedir. Ancak Bulgaristan'da etnik Bulgar çoğunluğun ve etnik Türk azınlığın (ve tanınan diğer azınlıkların) üyelerini kapsayan eşit vatandaşlar topluluğu ile örtüşen bir ulus anlayışını kuran söylemlerin yanı sıra özellikle 2005'den sonra etnik Bulgar çoğunluğu=ulus=devlet anlayışının devamı olan söylemler de artmaya başlamıştır. Bunun üzerine Doğan parti liderliğinden çekildiğini de ilan ettiği konuşmasında Balkan Savaşları'nın 100. yıl kutlamalarının da gösterdiği gibi Balkanlar'da bir türlü kırılamayan etnik ulus anlayışı nedeniyle azınlıkların ortak kimliğinin korunmasını

ve gelişmesini sağlayacak hakların verilmediği ülkelerde "Avrupa azınlığı" statüsünün tanınmasını sağlayacak yeni bir formüle ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Bu formülü Balkanların istikrarı ve güvenliği için gerekli görmektedir. Doğan yıllar boyunca azınlıkların kimlik sorununu ulus anlayışını dönüştürme stratejisine başvurarak çözmek için uğraşırken, etnik ulus anlayışının etkisinin artması ve HÖH'ün siyasi sistemdeki yerinin sorgulanmaya başlanması ile etnik topluluklar arasındaki barışın korunması için Balkanlar'daki azınlıkların doğrudan Avrupa düzlemiyle ilişkisini kurma ihtiyacını hissetmiştir.

Üçüncü bölümün ikinci kısmında Türk azınlık üyelerinin kimlik örüntüleri incelenmiştir. Ortak kimlikle özdeşim öncelikle belli bir topluluğa aidiyet bilgisini ifade etmektedir. Bireylerin kendilerini belli bir topluluğa ait hissetmesi, bu topluluğu diğer topluluklardan ayıran bazı unsurları ait olduğu topluluğun diğer üyeleri ile beraber paylaştığına kanaat getirdiği anlamına gelmektedir. Bulgaristan'da Türk topluluğunun üyelerinin kurduğu anlamsal örüntülerin analizine göre aşağıdaki sonuçlara varılmıştır: Osmanlıya dayanan bir tarih bilinci Türklük bilincini meşrulaştırmaktadır. Ama aynı zamanda Türklük ve Bulgaristan Türklüğü şeklinde iki kategori ortaya çıkmaktadır. Türklük ve Bulgaristan Türklüğü soy, din ve dil unsurları bakımından birbirinden ayrılmamaktadır. Bulgaristan Türk'ünün sadece 1) doğulan ve yaşanılan toprak parçası ve 2) farklı toplumsal yapı ve eğitim süreci sonunda gerçekleşen sosyalizasyonun sonunda gelişen farklı mantalite temelinde farklılığı kurulmaktadır. Bu nedenle niceliksel analizin de gösterdiği gibi bazı üyeler kendilerini hem "Türk" hem de "Bulgaristan Türk'ü" olarak tanımlayabilmektedir. Söz konusu ayrımı kullanan failler kendilerini soydaş, dildaş ve dindaş olarak tanımlanan Türkiye'deki Türklerden yukarıda bahsedilen unsurlar temelinde (yaşanılan yer ve mantalite) ayırmak için kullanmaktadır. Bazıları ise bu tür bir ayrımı tamamen reddetmekte, bunun Türk birliğini bozduğunu ifade etmektedir.

Türk ve Bulgar kimlikleri ise birbirini dışlayan etnokültürel kimlikler olarak inşa edilmektedir. Din, dil ve soy birliği bir yandan "biz Türkleri" birleştiren unsurlar olarak, bir yandan da "onlardan, Bulgarlardan" ayıran önemli sınır işaretleri olarak kurulmaktadır. Bulgarlık kendi etnik topluluğundan farklı bir etnik topluluğa aidiyeti ifade etmektedir. Niceliksel analizin de gösterdiği gibi kimi azınlık üyeleri kendilerini Bulgaristan vatandaşı olarak kategorize edebiliyorken, Bulgar

kategorizasyonunu reddedilmektedir, çünkü Bulgaristan'da "Türk olmak", "Bulgar olmamak" anlamına gelmektedir.

Tarihsel süreç içinde "Bulgar" kavramı etnik ulus ile o kadar örtüştürülmüştür ki "Bulgar ulusuna" aidiyet de ifade edilememektedir. Azınlık üyeleri daha çok "Bulgaristan halkı", "sivil toplum (vatandaşlar toplumu)" veya "bılgarska natsiya" ile aidiyet ilişkisi kurmaktadırlar. Türklerin "Bulgar ulusuna" aidiyeti reddederken bazılarının "bılgasrka natsiya" denince aidiyet kurabilmesi "bılgarska" kavramının etnik topluluğu ifade eden "Bulgar" yerine "Bulgaristan" olarak da çevrilebilmesinde yatmaktadır. Bu durum Türklerin (ne çeşit adlandırılırsa adlandırılsın) kendi etnik kimliklerini kabul eden bir toplulukla aidiyet kurabildiğini göstermektedir.

"Bulgaristan halkı" veya "sivil toplum" anlayışı içinde Bulgaristan vatandaşı kimliği azınlık üyeleri arasında etnokültürel kimlikleri kapsayan bir üst kimlik olarak inşa edilmektedir. Bulgaristan vatandaşlığı "bu topraklar" üzerinde yaşayan bütün etnik toplulukların kendilerini tanımlayabileceği bir kimlik olarak şekillenmektedir. Aynı zamanda etnik azınlık üyelerine de çoğunluk üyeleri gibi siyasal, toplumsal ve kültürel olarak gelişmesi için haklar tanıyan ve karşılığında görevler yükleyen bir kimlik olarak kabul edilmektedir.

Avrupalı kimliği ise daha çok "zengin", "yaşam standardı yüksek", "medeni" bir topluluğa aidiyet ve "coğrafi bölgeye" aidiyet olarak inşa edilmektedir. Coğrafi aidiyet olarak kurulması durumunda azınlıklar dahil Bulgaristan'da yaşayan bütün topluluklar Avrupalı olarak görülmektedir. Ancak genellikle bir Doğu Avrupa ülkesi olan Bulgaristan'ın AB üyesi olsa da Batı Avrupa topluluklarının yaşam standardına erişememiş olması nedeniyle Bulgaristan'da yaşayanların "henüz" Avrupalı olarak görülmesinin mümkün olmadığı görüşü daha yaygındır. Türk topluluğu arasında Avrupalılığın kültürel kodlar temelinde kurulmaması "ileride" Bulgaristan'da yaşayan bütün etnik topluluk üyeleri için Avrupalılığın mümkün olduğu çıkarımının yapmalarını da mümkün kılmaktadır.

AB vatandaşlığı ise ayrım yapmadan her bireye eşit haklar sağlaması gereken bir kimlik olarak inşa edilmektedir. Ancak özellikle serbest dolaşım hakkından yararlanarak Batı Avrupa ülkelerinde çalışan azınlık üyeleri hukuken AB vatandaşı olsalar da ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüklerini, AB içinde vatandaşlar arasında eşitliğin olmadığını belirtmektedirler. Batı Avrupalı AB vatandaşı ve Doğu

Avrupalı AB vatandaşı ayrımı, bir başka deyişle eşitlik kurması gereken vatandaşlık kimliğinde de ayrımcılığın gözlemlenmesi, Türkler tarafından bu kimliğin de içselleştirilmesini engelliyor gibi görünmektedir. AB vatandaşlığı Türkler için hukuki bir statüden öteye geçememektedir.

Topluluk kimliği kişiler açısından farklı anlamlar kazanabildiğinden aidiyet hislerinde de farklılaşma olabileceği teorik çerçevede belirtilmişti. Bazı kişiler belli kimlik kategorileri ve toprak parçaları ile özdeşleşebiliyorken, bazı kişiler bunları reddedip başka kategoriler ve toprak parçaları ile özdeşleşebilmektedir. Aynı şekilde bir birey genel topluluğun içinde kendini farklı (alt) kategorilerle tanımlayabilmekte veya bu kategoriyi reddedebilmektedir. Ankete katılan topluluk üyeleri arasında bireysel ortak kimlik düzeyinin boyutlarından olan özkategorizasyon ile ilgili aşağıdaki sonuçlara varılmıştır:

Türk azınlık üyeleri arasında çoklu kimliklerin geliştiği ortaya çıkmıştır. Topluluk üyelerinin üçte ikisi iki topluluğa, üçte biri ise üç topluluğa aidiyet hissi geliştirmiştir. Türk azınlığın çoğunluğu kendini Türk olarak kategorize ederken, hemen yarısı Bulgaristan Türk'ü, yarısından fazlası Bulgaristan vatandaşı, onda biri AB vatandaşı ve yine onda biri Avrupalı olarak kategorize etmiştir. Sadece 0,4'lük bir kesim kendini Bulgar olarak kategorize etmiştir. Bulgaristan'da Türk ve Bulgaristan Türk'ü diye ayrım yapılmaktadır, ama neredeyse bütün failler Türk veya Bulgaristan Türk'ü topluluğuna aidiyetini benliği için en önemli aidiyet olarak görmektedir. Katılımcıların tamamı mutlaka bu kategorilerden biri ile aidiyet bağı kurarken, bazıları kendilerini hem Türk hem Bulgaristan Türk'ü olarak tanımlamıştır. Bulgar kimliği başka bir etnik topluluğa aidiyet olarak kabul edildiğinden reddedilmektedir, ancak toplumsal olarak inşa edilen uyumlu kimlikler modeline de uygun olarak katılımcıların yarısından fazlası özellikle ikinci veya üçüncü önemsenen kimlik olmak üzere Bulgaristan vatandaşlığı ile de özdeşleşmektedir. Belli bir kesim (ankete katılanların beşte biri) arasında ise AB vatandaşlığı veya Avrupalılık da üçüncü derecede önemsenen kimlik olarak belirmeye başlamıştır.

Özkategorizasyonu etkileyen faktörler incelendiğinde her yaştan, cinsiyetten, eğitim durumundan, meslekten ve yerleşim biriminden insanlar için Türk veya Bulgaristan Türk'ü kimliği en önemli kimlik olarak çıkmaktadır. Bir başka deyişle bu değişkenlerle etnik kimlik olarak beliren birincil özkategorizasyon arasında bir

korelasyon kurulamamaktadır. Ancak önemden bağımsız toplam olarak değerlendirdiğimizde gençlerin, kadınların ve üniversite mezunlarının kendilerini Bulgaristan Türkleri topluluğunun üyesi olarak kabul etmeye daha meyilli olduğu ortaya çıkmıştır.

Bulgaristan vatandaşı özkategorizasyonuna ise meslek durumu dışında hiçbir değişkenin etkisi yoktur. AB vatandaşı statüsünü de kazanan ve bu suretle Batı Avrupa ülkelerinin birinde sürekli bir iş bulan ve bu ülkeye yerleşen Türk topluluğunun üyeleri kendilerini "Bulgaristan vatandaşı" olarak tanımlamaya daha az meyillidir. Buradan Bulgaristan'dan uzaklaşınca vatandaşlıkla özdeşimin de azaldığı sonucunu çıkarmak mümkündür.

Sağlıklı analiz yapmak için birlikte hesaplanan "AB vatandaşı, Avrupalı" özkategorizasyonuna ise yaşın, eğitim ve meslek durumunun etkisi vardır. Gençler, eğitim düzeyi yüksek kişiler ve AB ülkesinde çalışanlar kendilerini bu kimliklerden biri ile tanımlamaya daha çok eğilim göstermektedir.

Bulgaristan'da Türk azınlık topluluğu üyeleri kendilerini farklı kimliklerle tanımladığı gibi farklı bölgelere de aidiyet hissi geliştirmiştir. Ankete katılanların çoğunluğu için bölgesel aidiyet ya da bir bütün olarak Bulgaristan'a aidiyet en güçlü aidiyet hisleri olarak ortaya çıkmaktadır. Veriler kendini Türk olarak tanımlamak ile Türkiye'ye aidiyet hissi arasında bir korelasyonun olmadığını göstermektedir. Bulgaristan'da doğup büyüyen Türkler özellikle doğdukları bölgeye, Bulgaristan topraklarına bağlılık duymaktadır. Türk azınlık üyeleri yabancı topraklarda değil, kendi vatanlarında yaşadıklarını hissetmektedir. Ancak Bulgaristan'da yaşayan Türkler Türkiye'yi (ana)vatanları olarak kabul etmeye devam etmektedir. Ankete katılan faillerin dörtte üçü (ana)vatan Türkiye'ye bir aidiyet hissi beslemese de dörtte biri kendilerini Türkiye'ye de ait hissetmektedir. Türk olarak kategorizasyon yaygın ve Türklüğe verilen önem güçlü olduğu halde Türkiye'ye aidiyet hissinin az kişi arasında gelişmesi ve zayıf olması araştırma sahasındaki Türkler arasında Türkiye düzeyinde bir topluluğa aidiyet bilincinin Bulgaristan'daki bir azınlık topluluğuna aidiyet bilincine göre daha zayıf olabileceğini göstermektedir.

Avrupa Türkler için Balkanların ötesindeki "uzak" ve "zengin" Batı Avrupa ile tanımlanmaktadır. Bir başka deyişle Avrupa Bulgaristan'ın da içinde yer aldığı bir bölge olarak değil, Bulgaristan'ın (Balkanların) sınırları ötesinde başlayan bir bölge

olarak görülmektedir. Ankete katılan faillerin ancak beşte biri Avrupa'ya ait hissettiğini bildirmiştir. Bu insanlar da daha çok ikinci veya üçüncü sırada Avrupa'ya karşı bir aidiyet hissi geliştirmiştir.

Bir toplulukla özdeşimin değer boyutu söz konusu olduğunda ise Türkler arasında topluluğun meselelerine ilginin çok zayıf olduğu ve henüz topluluk düzeyinde azınlık hakları bilincinin yeterince gelişmemiş olduğu ortaya çıkmıştır. Türklerin yarısından fazlası etnik topluluğu ile ilgili meselelerle ilgilenmemektedir. Asimilasyon kampanyası sırasında gasp edilen bireysel hakların iadesi ile tatmin olmuş görünen Türkler arasında topluluk düzeyinde hak arama bilinci gelişmemiştir. Sadece küçük bir kesim topluluk meselelerini değerlendirirken Türk topluluk kimliğinin bir öğesi olarak gördükleri anadilinin öğretimi ve gelişimi konusunda önlemlerin alınması gerektiğini savunmaktadır. Bunun dışında Türk topluluğunun en büyük sorunu olarak yoksulluk ve işsizlik gibi bireysel ekonomik konular ön plana çıkmaktadır.

Ulusal meselelere gösterilen ilgi, etnik meselelere gösterilen ilgiden daha yüksektir. Ankete katılan faillerin üçte ikisi ulusal meseleleri takip ettiklerini belirtmişlerdir. Yüz yüze görüşmelerde ulusal meseleler söz konusu olduğunda da "yolsuzluk, işsizlik ve yoksulluk" konularının ön planda olduğu ortaya çıkmıştır. Bulgaristan vatandaşı olarak ekonomik ve sosyal haklarından yararlanamamaları Türklerin toplumsal entegrasyonunu zorlaştırmaktadır.

Bulgaristan'daki Türklerin "anavatan" olarak kabul ettikleri Türkiye'ye aidiyet bağı zayıf olsa da Türkiye'deki meselelere büyük ilgi göstermektedirler. Buna göre ankete katılan faillerin beşte dördü Türkiye'nin ulusal meselelerine ortalamadan fazla ilgi göstermektedir. Etnik azınlık topluluğunun ve Bulgaristan'ın meseleleri denince daha çok yaşadıkları ekonomik bunalıma ve işsizliğe odaklanan Bulgaristan'daki Türk azınlık topluluğu, soydaş bir topluluk olarak gördükleri Türkiye'deki Türklerin ekonomik meseleleri, iç siyasi meseleleri, azınlıklarla ilişkileri, sosyal ve kültürel ilişkileri ve Bulgaristan'dan göçen topluluğun yaşam tarzını yakından takip etmektedir.

Bulgaristan'daki Türkler arasında diğer Avrupa uluslarına yönelik ilgi ise çok zayıftır. Ancak yüzde onu diğer Avrupa uluslarının meselelerini takip etmektedir ki bu ilginin ardında bu uluslara duyulan yakınlık değil, AB üyeliğinden sonra aile

üyelerinin bu ülkelerin birine taşınmış olması yatmaktadır. Avrupa uluslarını siyasi bir topluluk içinde birleştirme hedefini güden AB'ye üyelik süreci Türk topluluğu içinde henüz "Avrupa topluluğuna" yönelik bir ilgi gelişmesine yol açamamıştır. AB Türkler için kendilerinin de dahil olduğu ve ortak meselelerin birleştirdiği ulusüstü bir siyasi topluluğu ifade etmemektedir. AB Türklerin dörtte üçü için dolaşım hakkı sayesinde bireysel olarak istihdam imkanı sunan ekonomik bir oluşum olarak şekillenirken, yaklaşık yarısına yakını için demokratik hakları, üçte biri için de azınlıkların hak ve özgürlüklerini koruyan bir yapıyı ifade etmektedir. Türk topluluğunun AB ile ilgi seviyeleri kendilerini ilgilendiren sorun alanları ile sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda Türklerin arasında AB'ye verilen değer söz konusu olduğunda iki grup ortaya çıkmaktadır: (1) Türklerin yarısına yakını ("kayıtsızlar" grubu), AB'nin hiçbir değişiklik yaratmadığını savunarak AB'ye herhangi bir değer yüklememektedir ve (2) yarısına yakını da ("yararcılar" grubu) bütün vatandaşlar için tanıdığı serbest dolaşım hakkı ile iş imkanı sağladığı ve azınlık üyelerinin haklarını koruduğu için AB'yi önemli bir yapı olarak görmektedir. Türkler AB'nin içsel sıkıntıları arasında kabul edilebilecek genişleme, komşuluk politikası, AB parlamentosunda temsil sorunu, bütün Avrupalıları birleştiren bir siyasi oluşum olarak geleceği gibi konulara ilişkin ise kaygı ve ilgi taşımamaktadırlar.

Türk azınlık üyeleri arasında bireysel ortak kimliğin davranış boyutu ise dil hakimiyeti, tarih ve adetler hakkında bilgi toplama, örf ve adetleri uygulama, kültürel kutlamalara katılım gibi etnokültürel davranışlar ve oy verme ile kısıtlanan siyasi davranışlar olarak incelenmiştir.

Ankete katılan faillerin tamamı etnik topluluklarının dili olan Türkçeye ve Bulgaristan'ın resmi dili olan Bulgarcaya hakim olduklarını bildirmişleridir. Yaklaşık üçte ikisi en iyi Türkçeyi, üçte biri ise en iyi Bulgarcayı bilmektedir. Üniversite mezunları, etnik Bulgarların da yaşadığı şehirlerde ikamet edenler ve kamu görevlileri arasında Bulgarcaya hakimiyet daha yüksektir. Yaşın ise en iyi bilinen dile çok az derecede etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ama yine de yaş arttıkça en iyi dil olarak Türkçe biraz ön plana çıkmaktadır.

Türkçenin öğretiminde uygulamada sorunlar yaşanmasından dolayı azınlık topluluğunun çoğunluğu anadilini aile ortamında veya Türkiye kanallarını takip ederek öğrenmektedir. Bu nedenle anadillerinde sözlü ve yazılı ifade gücü bazı

konularla sınırlıdır. Azınlık topluluğunun üyeleriyle yapılan görüşmeler en iyi Türkçeyi bildiklerini söyleyen kişilerin bile anadil Türkçeye her yönden hakim olamadıklarını göstermiştir. Ancak Türkçe eğitim almış olan kişiler kendilerini diğerlerine göre çok daha iyi ifade edebilmektedir. Aynı şekilde azınlık üyeleri sivil topluma entegrasyonun şartlarından biri olan Bulgarcaya hakimiyetin de iyi düzeyde olmadığı bildirilmektedir. Bu durum Türklerin toplumsal ve ekonomik entegrasyonunu zorlaştırmaktadır. Kendileri ancak Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerde sınırlı iş imkanları için rekabet edebilmekte, büyük şehirlerde vasıfsız işlerde çalışmakta ya da AB ülkelerine göç etmek zorunda kalmaktadır.

Türk azınlığın neredeyse dörtte üçü topluluklarının tarihi ve adetleri hakkında bilgi toplamak için zaman ayırmamaktadır. Bu nedenle de Türklerin büyük çoğunluğu siyasi, sosyal, ekonomik, dini, kültürel tarihleri hakkında hem çok az bilgi sahibidir hem de net tavırla konuşamamaktadırlar. Türk azınlık üyeleri arasında topluluklarına ilişkin güçlü bir tarih bilinci gelişememiştir. Yeniden Doğuş süreci gibi yakın dönem söz konusu olunca, bu süreci yaşayanların çoğu bu konuda uzun uzadıya konuşmamayı tercih ederken, süreci yaşamayan gençler ise "uzun süre önce yaşanmış", "gelmiş geçmiş" bir olay gibi yaklaşmaktadır. Ancak bu süreçle yüzleşilmesi gerektiğini savunan bir kesim de yeni yeni ortaya çıkmaya başlamış gibi görünmektedir.

Bulgaristan'da Türkler Osmanlı dönemine ilişkin resmi söylemin de bilincindedirler, ancak çoğu bu söylemin "gerçeği olduğu gibi yansıttığından" şüphelidir. Osmanlı ile ilgili "500 yıllık kölelik" söyleminin Bulgar topluluğu içinde Türklere karşı olumsuz duygular uyandırdığından sürdürülmemesi gerektiği kanısındalar. Kısaca, Türk azınlık üyeleri geçmişte iki topluluk arasındaki anlaşmazlıkları vurgulayan tarihi anlatılardan, çoğunluk ve azınlık toplulukları arasındaki iyi ilişkileri zedelediği gerekçesiyle kaçınılmasından yanadır.

Türklerin neredeyse tamamı topluluklarına özgü kültürel örf ve adetleri uyguladıklarını belirtmişlerdir. Çoğu kültürel örf ve adetler dendiğinde dini bayramlara, ayrıca doğum, düğün ve cenazeler gibi yaşam döngüsüne ilişkin uygulamaları örnek olarak vermektedir. Türk topluluğunun büyük çoğunluğu kendi kültürel kutlamalarına da genellikle katılmaktadır. Bulgarlara özgü örf ve adetlerin uyguladığını ve kültürel kutlamalara katıldığını belirten küçük kesim ise Bulgar

arkadaşlarının ve komşularının daveti üzerine katıldıklarını bildirmişlerdir. Örf ve adetlerin günümüzde de Türk ve Bulgar topluluklarını ayıran sınır işaretleri olarak işlev gördüğü, ama komşuluk ilişkilerin olduğu yerlerde kültürel alışverişin olduğu ortaya çıkmıştır.

Bulgaristan'da ulusal bayram ve törenler ise Bulgar etnokültürel topluluğunun bayramları olarak şekillenmiştir. Bu bağlamda ulusal bayramlarla Osmanlı'yı (Türkleri) "düşman öteki" olarak kuran bir tarihsel söylemin sürdürülmesi azınlık topluluğunun törenlere ve kutlamalara katılımını güçleştirmektedir. Ankete katılanların dörtte üçü ulusal bayramların kutlamalarına hiçbir zaman katılmadıklarını belirtmiştir. Geri kalan dörtte birlik kesimin çoğu ise kamu görevlilerinden oluşmaktadır. Bu kişilerin çoğunluğu görevleri icabı ulusal bayram törenlerine katıldıklarını bildirmişlerdir. Ancak Bulgaristan'ın ulusal bayramları birleştirici olmak yerine Türkleri dışladığı için azınlık üyelerinin neredeyse tamamı kutlamalara katılmamayı tercih ederken, küçük bir kültürel elit çevresi son zamanlarda Türkiye'nin ulusal bayramlarını kutladığını bildirmiştir.

Siyasi davranış olarak incelenen oy verme davranışına ilişkin veriler, Türklerin hem ulusal hem de AB parlamentosu seçimlerinde aktif olduğunu göstermiştir. Türklerin çoğunluğu azınlık topluluğu meselelerine, ulusal topluluk ve Avrupa meselelerine karşı ilgisiz olsa da hem Bulgaristan vatandaşı hem de Avrupa vatandaşı olarak siyasi katılım hakkını kullanmaktadır. Hangi partiye oy verdiklerine yönelik açıkça bir soru olmasa da çoğu kendiliğinden HÖH' e oy verdiğini belirtmiştir. Türklerin oy verme davranışının ardında ulusal parlamentoda çoğunlukla "azınlıkların haklarının korunması", "bölgesel kalkınmanın gerçekleşmesi", Avrupa Parlamentosu'nda ise "Türklerin çıkarlarının korunması" gibi kaygılar yatmaktadır. Türklerin belli bir bölgede yoğunlaşmış bir azınlık topluluğuna ait oluşu ve çoğunluğu oluşturan Bulgarlara tam bir güven duyamaması siyasi topluluk üyesi olarak davranışını etkilemektedir. Etnik topluluk üyeliği ve siyasi topluluk üyeliği birbiriyle örtüşmektedir, bir başka deyişle Türklerin çoğunluğu etnisiteden arındırılmış bir siyasi topluluk üyesi olarak değil, etnik azınlık iç grubunun üyesi olarak hareket etmektedir. İlkesel olarak etnik nedenlerle oy vermeye karşıdırlar, ancak Bulgaristan'ın AB üyeliğine rağmen siyasi sisteme ve sivil topluma güven duyamadıklarından kendilerini etnik topluluk olarak temsil edecek bir siyasi oluşumu

desteklemektedirler. Her ne kadar sivil bir vatandaş olarak oy vermek isteseler de kimliğini koruma güdüsü ve ekonomik ayrımcılık korkusu ile etnik bir azınlık üyesi olarak hareket etmektedirler.

Makro düzeyde yapılan analiz Bulgaristan'da AB üyeliği sonrasında da dil, din, kültür, örf ve adetlere dayanan etnik topluluk ve vatandaşlığa dayanan sivil topluluğu uzlaştırma girişiminin sonuna gelinmediğini göstermektedir. Bulgaristan'da ortak kimlik müzakerelerinin bir tarafı olarak Türk topluluğunun siyasi elitleri AB'nin teşvik ettiği kimlik değerlerini temel alarak; hem Bulgarlar hem Türkler arasında korunması gerektiğini vurguladıkları etnik topluluk bilincine ek olarak tam ve eşit bir entegrasyon için vatandaşlığa dayanan sivil toplum bilincini de geliştirmeye yönelik bir söylemsel uygulamada bulunmaktadır. Bir başka deyişle Türklerin etnik kimliğini tehdit etmeyen, sivil değerleri kabul ederek azınlıkların etnik kimliği ile uyumlu ilişkiler kurabilecek bir ulusal kimlik inşa etmektedirler. Bulgarlar arasında açığa çıkan milliyetçi söylemlerle beraber Türk siyasetçiler arasında ilk defa doğrudan Avrupa ve azınlık topluluğu arasında ilişki kurulmuştur.

Mikro düzeydeki analizde Türklerin çoklu kimlikler geliştirdiği ortaya çıkmıştır. Türk ve/veya Bulgaristan Türk'ü ve/veya Bulgaristan vatandaşı ankete katılan faillerin en çok önemsediği kimlikler olarak belirmiştir. Faillerin büyük kısmı ayrıca kendilerini en çok köyüne/kasabasına/bölgesine ve sonra da Bulgaristan'a ait hissetmektedir. Türkiye'ye aidiyet hissi ise hem daha az kişi arasında yaygındır hem de özellikle bölgesel aidiyet hissine ve Bulgaristan'a aidiyet hissine göre daha zayıftır. Avrupa'ya aidiyet hissi ise en zayıf his olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla doğru orantılı olarak AB vatandaşı ve Avrupalı kategorisi ile özdeşim de Türk topluluğu arasında daha çok üçüncü sırada olarak belirmeye başlamıştır. Türklerin tamamı etnik topluluk üyeleri olarak dillerini konuşmaya devam etmekte, geleneksel kültürlerine uygun örf ve adetlerini uygulamaya özen göstermektedirler. Ancak ekonomik sıkıntılarla boğuşan Türklerin çoğunluğu dil, din ve farklı örf ve adetlerle tanımladıkları etnik topluluk kimliğini geliştirme bilincine sahip değiller. Öte yandan Bulgaristan'ın şartları altında ulusal entegrasyonu da gerçekleştirmemekte, bütün vatandaşlık haklarından yararlanan ve katılım gösteren bir sivil toplum üyesinden ziyade, çoğunluğu ya köylerde kendi içine kapalı bir topluluk olarak yaşamakta ya da AB ülkelerine doğru istikrarlı bir şekilde göç etmektedir. Bir siyasi

topluluğun üyesi olarak sivil bir vatandaş bilinci ile hareket etmek isteseler de devletin ve (sivil) toplumun güvenlerini kazanamamış olması nedeniyle ayrı etnik kimliğinin etkisi altındaki bir vatandaş olarak hareket etmektedirler.

Çalışma AB üyesi bir ülkede farklı kuramsal ve metodolojik yaklaşımları birleştirerek etnik azınlık topluluğu kimliğinin ulusal kimlik ve Avrupa kimliği ile ilişkisini farklı düzeylerde ve açılardan inceleyen ilk araştırma olma özelliğini taşımaktadır. Çalışmada sadece Türk topluluğunun siyasi elitlerine odaklanılmıştır. Ortak kimlik inşasının bir tarafı olan Bulgar siyasi elitlerin etnik kimlik, ulusal kimlik ve Avrupa kimliği arasında kurduğu anlamsal örüntüleri inceleyen bir çalışma bu araştırmayı tamamlayabilir. Ayrıca örneklemini Kırcaali bölgesiyle sınırlandıran bu çalışmanın bulgularını karşılaştırmak için Razgrad bölgesinde de benzer bir çalışma yürütülebilir.

KAYNAKÇA

Abdelal, R., Herrera, Y. M., Johnston, A. I. ve McDermott, R. (2006). Identity as a Variable. *Perspectives on Politics.* 4(4), 695-711

Alpha Research. (7 Temmuz 2009a). *Sotsialno-Demografski Profil na Glasuvalite v Patlamentarnite İzbori 2009 (2009 Ulusal Meclis Seçimlerinde Oy Kullananların Toplumsal-Demografik Profili)* http://alpharesearch.bg/bg/socialni_izsledvania/political_and_economic_monitoring/general_election.html , (15.03.2015)

Alpha Research. (7 Temmuz 2009b). *Sotsialno-Demografski Profil na Glasuvalite v İzborite za Evropeyski Parlament (Avrupa Parlamentosu Seçimlerinde Oy Kullananların Toplumsal-Demografik Profili*) http://alpharesearch.bg/bg/socialni_izsledvania/political_and_economic_monitoring/eu_election.html, (15.03.2015)

Anagnostou, D. (2005). Nationalist Legacies and European Trajectories: Post-communist Liberalization and Turkish Minority Politics in Bulgaria. *Southeast European and Black Sea Studies, 5*(1), 89-111.

Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London: Verso.

Andreevski, A. (11 Ocak 1990). Bılgariya e Naş Obşt Dom, v Nego İma Myasto za Vsiçki (Bulgaristan Hepimizin Ortak Evi, Bu Evde Herkese Yer Var). *Oteçestven Front.*

Andreevski, A. (9 Ocak 1990). Uçreden e Obştestven Sıvet po Natsionalniya Vıpros (Ulusal Soruna İlişkin Toplum Konseyi Kuruldu). *Oteçestven Front.*

Arman, M. N. (2007). *Avrupa Birliği'nin Batı Balkanlar Genişlemesi: Bir Dış Politika Aracı olarak Kimlik Dönüşümü.* İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Arnaudov, D. (11 Haziran 1991/1992,). Stenogrami ot sto çetirideset i sedmoto zasedanie (Yüzkırkyedinci oturum tutanakları). *VII. Veliko Narodno Sıbranie Stenografski Dnevnitsi 1990-1991, Zasedaniya 147-153* (s. 1-42). içinde Sofya: Jusautor.

Ashmore, R. D. ve Jussim, L. (1997). Introduction: Toward a Second Century of the Scientific Analysis of Self and Identity. R. D. Ashmore ve L. Jussim içinde, *Self and Identity: Fundamental Issues.* (s. 3-19). New York: Oxford University Press.

Ashmore, R. D., Deaux, K. ve McLaughlin-Volpe, T. (2004). An Organizing Framework for Collective Identity: Articulation and Significance of Multidimensionality. *Psychological Bulletin, 130*(1), 80-114.

Assmann, J. (1986). ‹Opting in› und‹ opting out›. Konformität und Individualität in den Poetologischen Debatten der Englischen Aufklärung. H. U. Gumbrecht içinde, *Stil. Geschichten und Funktionen eines Kulturwissenschalichen Diskurselements* (s. 127-143). Frankfurt: Suhrkamp.

Atanasov, P. ve Naumovska, B. (2013). Multicultural Societies and 'Ethnic' Political Parties: The Case of Macedonia, Bulgaria and Romania. *Journal of Education, Psychology and Social Sciences, 1*(1), 45-53.

Barbour, S. (2000). Nationalism, Language, Europe. S. Barbour ve C. Carmichael içinde, *Language and Nationalism in Europe* (s. 1-17). Oxford: Oxford University Press.

Barry, B. (2001). *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism.* Cambridge: Harvard University Press.

Barth, F. (1969). Introduction. F. Barth içinde, *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference* (s. 9-38). Oslo: Universitetsforlaget.

Bedrov, İ. (19 Aralık 2013). *Za Turskite İmena i "Rebılgarizatsiyata"*. Deutsche Welle: http://www.dw.com/bg/%D0%B7%D0%B0-%D1%82%D1%83%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B0-%D0%B8-%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B0/a-17307132 (25.01.2016)

Berger, P. L. ve Luckmann, T. (1991). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge.* London: Penguin Books.

Beytullah, M. (22 Mayıs 1991/1992). Stenogrami ot sto trideset i sedmoto zasedanie (Yüzotuzyedinci oturum tutanakları). *VII. Veliko Narodno Sıbranie Stenografski Dnevnitsi 1990-1991, Zasedaniya 136-138* (s. 65-118). içinde Sofya: Jusautor.

Biersteker, T. J., ve Weber, C. (1996). *State Sovereignty as Social Construct.* Cambridge: Cambridge University Press.

Bılgarski Helzinski Komitet. (2004). *Alternativen Doklad na Doklada na Bılgaria İzgotven v Sıeotvestvie s İziskvaniyata na Çlen 25, Paragraf 1 na Ramkovata Konventsiya za Zaştita na Natsionalnite Maltsinstva (Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi'nin 25. Maddesi 1. Fıkrası gereği Hazırlanan Bulgaristan Raporuna Alternatif Rapor).* http://www.bghelsinki.org/media/uploads/special/fcnm_shadow_report-2004.pdf, (17 Nisan 2013)

Billig, M. (1995). *Banal Nationalism.* Los Angeles: SAGE Publications.

Blumer, H. G. (1969). *Symbolic Interactionism.* Englewood Cliffs, NJ: Transaction.

Bonacker, T. ve Bernhardt, J. (2006). Von der Security Community zur Securitized Community: Zur Diskursanalyse von Versicherheitlichungsprozessen am Beispiel der Konstruktion einer Europäischen Identität. A. Siedschlag içinde, *Methoden der Sicherheitspolitischen Analyse* (s. 219-242). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Borden, M. S. (2001). *The Politics of Nationalism under Communism in Bulgaria: Myths, Memories and Minorities.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). London: University College London, The School of Slavonic and East European Studies. http://discovery.ucl.ac.uk/1317549/1/248046.pdf, (17.10.2015).

Bourne, A. K. (2003). European Integration and Conflict Resolution in the Basque Country, Northern Ireland and Cyprus. *Perspectives on European Politics and Society, 4*(3), 391-415.

Breakwell, G. M. (2004). Identity Change in the Context of the Growing Influence of European Union Institutions. R. K. Herrmann, T. Risse-Kappen, ve M. B. Brewer içinde, T*ransnational Identities: Becoming European in the EU* (s. 25-39). Lanham: Rowman ve Littlefield.

Brewer, M. B. (1991). The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time. *Personality and Social Psychology Bulletin, 17*(5), 475-782.

Brewer, M. B. (2001). The Many Faces of Social Identity: Implications for Political Psychology. *Political Psychology, 22*(1), 115-125.

Brewer, M. B. (2009). Social Identiry and Citizenship in a Pluralistic Society. E. Borgida, C. M. Federico ve J. L. Sullivan içinde, *The Political Psychology of Democratic Citizenship* (s. 153-175). New York: Oxford University Press.

Brubaker, R. ve Cooper, F. (2000). Beyond "Identity". *Theory and Society, 29*(1), 1-47.

Brunnbauer, U. (2001). The Perception of Muslims in Bulgaria and Greece: Between the 'Self'and the 'Other'. *Journal of Muslim Minority Affairs, 21*(1), 39-61.

Bruter, M. (2004). On What Citizens Mean by Feeling 'European': Perceptions of News, Symbols and Borderless-ness. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 30*(1), 21–39.

Bruter, M. (2005). *Citizens of Europe? The Emergence of a Mass European Identity.* Houndmills: Palgrave Macmillan.

Bulgaristan'da Ülkede 'Türkçe Yasaklansın' Girişimi. (21 Ocak 2016). *Kırcaali Haber*. http://www.kircaalihaber.com/?pid=3veid_news=16443, (25.01.2016)

Bulgaristan'daki Türkçe Haber Bülteni Tartışması. (8 Aralık 2014). *News Press*. http://www.haberpress.net/bulgaristandaki-turkce-haber-bulteni-tartismasi-167084h.htm, (25.01.2016).

Bulgaristan'da Türkçe Bülten Krizi. (8 Aralık 2014). *Kırcaali Haber*. http://kircaalihaber.com/?id_news=14060, (25.01.2016)

Bulgaristan'daki Köy İsimleri Türkçe Kalacak. (13 Ocak 2014). *Dünya Bülteni*. http://www.dunyabulteni.net/haber/286207/bulgaristandaki-koy-isimleri-turkce-kalacak, (25.01.2016)

Büchsenschütz, U. (2000). *Maltsinstvenata Politika v Bılgaria. Politikata na BKP kım Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi (1944-1989) (Bulgaristan'da Azınlık Politikası. BKP'nin Yahudilere, Romanlara, Pomaklara ve Türklere Yönelik Politikası (1944-1989).*

bglog.net/.../Малцинствената%20политика%20в%20България.pdf, (10.02.2012).

Calhoun, C. (1993). Nationalism and Ethnicity. *Annual Review of Sociology, 19*, 211-239.

Calhoun, C. (2003). The Variability of Belonging: a Reply to Rogers Brubaker. *Ethnicities, 3*(4), 558-568.

Capelle-Pogacean, A. ve Ragaru, N. (2008). Malcinstvenite Partii, Partii «Kato Drugite» ? Opitıt na DPS v Bılgaria i na DSUR v Rumınia. M. Deçeva içinde, *Dinamika na Natsionalnata İdentiçnost i Transnatsionalnite İdentiçnosti v Protsesa na Evropeyska İntegratsiya* (s. 61-120). Sofya: Paradigma.

Carey, S. (2002). Undivided Loyalties: Is National Identity an Obstacle to European Integration. *European Union Politıcs, 3*(4), 387-413.

Castano, E. (2004). European Identity: A Social-Psychological Perspective. R. K. Herrmann, T. Risse-Kappen ve M. B. Brewer içinde, *Transnational Identities: Becoming European in the EU* (s. 40-58). Lanham: Rowman ve Littlefield.

Cederman, L.-E. (2001). Nationalism and Bounded Integration: What It Would Take to Construct a European Demos. *European Journal of International Relations, 7*(2), 139-174.

Cerulo, K. A. (1997). Identity Construction: New Issues, New Directions. *Annual Review of Sociology*(23), 385-409.

Chandra, K. (2012). Introduction. K. Chandra içinde, *Constructivist Theories of Ethnic Politics* (s. 1-50). Oxford: Oxford University Press.

Checkel, J. T. (2007). International Institutions and Socialization in Europe: Introduction and Framework. J. T. Checkel içinde, *International Institutions and Socialization in Europe* (s. 3-27). Cambridge: Cambridge University Press.

Checkel, J. T. ve Katzenstein, P. J. (2009). *European Identity.* Cambridge: Cambridge University Press.

Checkel, J. T., ve Katzenstein, P. J. (2009). The Politicization of European Identities. J. T. Checkel ve P. J. Katzenstein içinde, *European Identity* (s. 1-25). Cambridge: Cambridge University Press.

Citrin, J., ve Sides, J. (2004). More than Nationals: How Identity Choice Matters in the New Europe. R. K. Herrmann, T. Risse-Kappen ve M. B. Brewer içinde, *Transnational Identities: Becoming European in the EU* (s. 161-185). Lanham: Rowman ve Littlefield.

Connolly, W. E. (1991). *Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox.* Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Cooley, C. H. (1902). *Human Nature and Social Order.* New York: Scribner.

Cordell, K. ve Wolff, S. (2011). The Study of Ethnic Conflict: An Introduction. K. Cordell ve S. Wolff içinde, *Routledge Handbook of Ethnic Conflict* (s. 1-12). London: Routledge.

Crampton, R. J. (2005). *A Concise History of Bulgaria.* Cambridge: Cambridge University Press.

Creswell, J. W. (2009). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches.* Los Angeles: SAGE Publications.

Csergő, Z. (2002). Beyond Ethnic Division: Majority-Minority Debate about The Postcommunist State in Romania and Slovakia. *East European Politics ve Societies, 16*(1), 1-29.

D.Laitin, D. (1999). Somalia: Civil War and International Intervention. B. F. Walter ve J. Snyder içinde, *Civil War, Insecurity, and Intervention,* (s. 146-180). New York: Columbia University Press.

Daskalov, R. (1994). Natsionalno-Kulturnata ni Identiçnost: Haçin na İzgrajdane (Ulusal-Külterel Kimliğimiz: İnşa Şekli). İ. Elenkov, ve R. Daskalov içinde, *Zaşto Sme Takiva - v Tırsenoto na Bılgarskata Kulturna Identiçnost* (s. 27-48). Sofya: İzdatelstvo Prosveta.

Daskalov, R. (1998). *Mejdu İztika i Zapada: Bılgarski Kulturni Dilemi (Doğu ile Batı Arasında: Bulgar Kültür İkilimleri).* Sofya: LİK.

Daskalov, R. (2004). *The Making of a Nation in the Balkans: Historiography of the Bulgarian Revival: Historiography of the Bulgarian Revival.* Budapest: Central European University Press.

David, O. ve Bar-Tal, D. (2009). A Sociopsychological Conception of Collective Identity: The Case of National Identity as an Example. *Personality and Social Psychology Review*, 354-379.

Deaux, K. (2000). Models, Meanings and Motivations. D. Capozza ve R. Brown içinde, *Social Identity Processes : Trends in Theory and Research* (s. 1-14). London: SAGE Publications.

Deklaratsiya na Komiteta za Grajdansko Edinstvo v Kırdjali (Kırcaali Vatandaşlar Birliği Komitesi'nin Bildirisi). (3 Ocak 1990). *Nov Jivot*, s. 3.

Deklaratsiya za Rolyata i Statuta na Natsionalnata Krıgla Masa (Ulusal Yuvarlak m-Masanın Rolü ve Statüsüne ilişkin Bildiri). (12 Mart 1990). http://www.omda.bg/public/bulg/k_masa/dokumenti_round_table/role_status_RT.htm, (25 Nisan 2013)

Delanty, G. (1995). *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Delanty, G. (1998). *Social Theory and European Transformation: is there a European Society?* http://www.socresonline.org.uk/3/1/1, (30.02.2015)

Delanty, G. (2010). *The European Heritage from a Critical Cosmopolitan Perspective.* http://eprints.lse.ac.uk/53305/1/__Libfile_repository_Content_European%20Institute_LEQS%20Discussion%20Papera_LEQSPaper19b.pdf, (21.06.2014)

Delanty, G., ve Rumford, C. (2005). *Rethinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanization.* London: Routledge.

Deng, F. M. (1995). *War of Visions: Conflict of Identities in the Sudan.* Washington, DC: Brookings.

Denich, B. (2000). Unmaking Multiethnicity in Yugoslavia: Media and Metamorphosis. J. M. Halpern ve D. A. Kideckel içinde, *Neighbors at War: Anthropological Perspectives on Yugoslav Ethnicity, Culture, and History* (s. 39-55). University Park: The Pennsylvania State University Press.

Diez, T. (1996). Postmoderne und Europäische Integration. Die Dominanz des Staatsmodells, die Verantwortung Gegenüber dem Anderen und die Konstruktion

eines Alternativen Horizonts. *Zeitschrift für Internationale Beziehungen, 3*(2), 255-281.

Diez, T. (1999). Speaking 'Europe': The Politics of Integration Discourse. *Journal of European Public Policy, 6*(4), 598-613.

Dimitrov, V. (2000). In Search of a Homogenous Nation: the Assimilation of Bulgaria's Turkish Minority, 1984-1985. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe, 1*(4), 1-22.

Dittmar, H. (2011). Material and Consumer Identities. S. J. Schwartz, K. Luyckx ve V. L. Vignoles içinde, *Handbook of Identity Theory and Research* (s. 745-769). New York: Springer.

Doğan, A. (26 Mart 1990a,). Komşulukıt e Otkrehnat (Komşuluk Açıldı). *Pogled*, s. 10.

Doğan, A. (17 Temmuz 1990b). Strahıt İzyajda Duşata (Korku Ruhu Yiyip Bitiriyor). *Podkrepa*.

Doğan, A. (9 Mayıs 1990c). Ahmet Dogan Se Razgreniçava (Ahmet Doğan Aynı Fikirde Değil). *Otechestven Front*.

Doğan, A. (17 Eylül 1990d). *Stenogrami ot Plenarni Zasedaniya, Pırvoto Tırjestveno Zasedanie [Meclis Genel Kurul Tutanakları, Birinci Törensel Oturum]*. http://www.parliament.bg/pub/StenD/20130308024905170719 90_1%20tyrjestveno%20zasedanie.pdf

Doğan, A. (3 Ocak 1993a). V İmeto na Obştonatsionalnite İnteresi Bih Sıdeystval za Razturvane na DPS (Ortak Ulusal Çıkarlar Adına HÖH'ün Dağılması için Çalışırdım). V. Veleva içinde, *Mıje na Vlast* (s. 510-519). Sofya: Kognito, 2008.

Doğan, A. (3 Aralık 1993b). II. Natsionalna Konferentsiya, Otçeten Doklad na Predsedatelya na Tsentralniya Sıvet na Dvijenieto za Prava i Svobodi (Ulusay Kurultay, Hak ve Özgürlükler Hareketi Merkez Kurulu Başkanı Ahmet Doğan'ın Raporu). *Prava i Svobodi*, s. 1-6.

Doğan, A. (5 Kasım 1993c). Dvijenieto za Prava i Svobodi Tepırva Şte İma Vajna Politiçeska Rolya (Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin Önemli bir Siyasi Rolü Olacak). *Prava i Svobodi*, s. 8.

Doğan, A. (25 Ekim 1994). DPS Ne Tryabva Da İma Poveçe Ot 30 Deputati (HÖH'ün 30'dan Fazla Milletvekili Olmamalı). *Standart*, s. 23.

Doğan, A. (1999/2000). Za Bılgarskiya Etniçeski Model (Bulgaristan'ın Etnik Modeli Üzerine). A. Doğan içinde, *Bılgariya i Noviyat Svetoven Red (Bulgaristan ve Yeni Dünya Düzeni)* (s. 41-53). Sofya: İnstitut za Liberalni İzsledvaniya.

Doğan, A. (2000). *Bılgariya i Noviyat Svetoven Red (Bulgaristan ve Yeni Dünya Düzeni).* Sofya: İnstitut za Liberalni İzsledvaniya.

Doğan, A. (2000a). Maltsinstvata i Noviyat Svetoven Red (Azınlıklar ve Yeni Dünya Düzeni). A. Doğan içinde, *Bılgariya i Noviyat Svetoven Red (Bulgaristan ve Yeni Dünya Düzeni)* (s. 54-65). Sofya: İnstitut za Liberalni İzsledvaniya.

Doğan, A. (2000b). IV. Natsionalna Konferentsiya, Pod Znaka na Evrointegratsiyata (IV. Ulusal Kurultay, Avrupa Entegrasyonu İşareti Altında). A. Doğan içinde, *Bılgariya i Noviyat Svetoven Red (Bulgaristan ve Yeni Dünya Düzeni)* (s. 66-83). Sofya: İnstitut za Liberalni İzsledvaniya.

Doğan, A. (2009). *VII. Ulusal Kurultay Raporu.* http://www.dps.bg/bg/

Doğan, A. (19 Ocak 2013). VIII. Natsionalna Konferentsiya, Reçta na Lidera na DPS Ahmed Dogan za Ottehyaleto mu (VIII. Ulusay Kurultay, HÖH Lideri Ahmet Doğan'ın İstifasına İlişkin Konuşması). *Dnevnik.* http://www.dnevnik.bg/analizi/2013/01/19/1987188_rechta_na_lidera_na_dps_ahmed_dogan_za_otteglianeto_mu/, (21.04.2014)

Dost Partisi Genel Başkan Adayı Lütfi Mestan. (27 Şubat 2016). *haberler.com.* http://www.haberler.com/dost-partisi-genel-baskani-adayi-lutvi-mestan-8203765-haberi, (30.02.2016).

DOST Partisinin İlk Kurultayına Büyük İlgi. (10 Nisan 2016). *Kırcaali Haber.* http://kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=16957, (11.04.2016).

Drezov, K. (2012). Transition Comes Full Circle, 1989-1997. G. Pridham ve T. Gallagher içinde, *Experimenting with Democracy: Regime change in the Balkans* (s. 195-218). London: Routledge.

Duchesne, S. (2008). Waiting for a European Identity...Reflections on the Process of Identification with Europe. *Perspectives on European Politics and Society, 9*(4), 397-410.

Duchesne, S. ve Frognier, A.-P. (2008). National and European Identifications: A Dual Relationship. *Comparative European Politics, 6*(2), 143-168.

Eder, K. (2009). A Theory of Collective Identity: Making Sense of the Debate on a 'European Identity'. *European Journal of Social Theory, 12*(4), 427–447.

Eisenstadt, S. N. ve Giesen, B. (1995). The Construction of Collective Identity. *European Journal of Society, 36*(1), 72-102.

Eminov, A. (1997a). *Bulgarian Nationalism and Muslim Minorities.* https://www.academia.edu/4733624/Bulgarian_Nationalism_and_Muslim_Minorities, (02.09.2014)

Eminov, A. (1997b). *Turkish and Other Muslim Minorities of Bulgaria.* London: Hurst ve Company.

Eminov, A. (1997c). Islam and Muslims in Bulgaria: A Brief History. *Islamic Studies, 36*(2/3), 209-241.

Eminov, A. (2000). Turks and Tatars in Bulgaria and the Balkans. *Nationalities Papers, 28*(1), 129-164.

Engström, J. (2009). *Democratisation and the prevention of violent conflict: lessons learned from Bulgaria and Macedonia.* Farnham: Ashgate Publishing.

Eriksen, T. H. (2010). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives.* London: Pluto Press.

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis.* New York: Norton.

European Commission. (15 Temmuz 1997). *Commission Opinion on Bulgaria's Application for Membership of the European Union.* http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/dwn/opinions/bulgaria/bu-op_en.pdf, (25.12.2011)

European Commission. (1998). *1998 Regular Report on Bulgaria's Progress towards Accession.* http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1998/bulgaria_en.pdf, (25.12.2011)

European Commission. (13 Ekim 1999). *1999 Regular Report on Bulgaria's Progress towards Accession.* http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/bulgaria_en.pdf, (25.12.2011)

European Commission. (8 Kasım 2000). *2000 Regular Report on Bulgaria's Progress Towards Accession.* http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2000/bg_en.pdf, (25.12.2011)

European Commission. (13 Kasım 2001). *2001 Regular Report on Bulgaria's Progress towards Accession.* http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2001/bu_en.pdf , (25.12.2011)

European Commission. (2003). *2003 Regular Report on Bulgaria's Progress towards Accession.* http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2003/rr_bg_final_en.pdf, (25.12.2011)

European Commission. (6 Ekim 2004). *2004 Regular Report on Bulgaria's Progress towards Accession.* http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_bg_2004_en.pdf, (25.12.2011)

European Commission against Racism and Intolerance. (21 Mart 2000). *Second Report on Bulgaria.* http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_02/02_CbC_eng/02-cbc-bulgaria-eng.pdf, (25.12.2011)

European Commission against Racism and Intolerance. (27 Temmuz 2004). *Third Report on Bulgaria.* http://www.refworld.org/docid/46efa2e5d.html, (25.12.2011)

European Commission against Racism and Intolerance. (24 Şubat 2009). *ECRI Report on Bulgaria (Fourth Monitoring Cycle).* http://www.refworld.org/docid/49e889180.html, (25.12.2011)

European Parliament MEPs. (tarih yok). http://www.europarl.europa.eu/meps/en/search.html?country=BG, (30.05.2015)

Evropa Ni Pritiska Da Razreşim Etniçeskite Partii (Avrupa Etnik Partiler Meselesini Çözüme Kavuşturmamız İçin Baskı Kuruyor). (21 Mayıs 2008). *Vsekiden.* http://www.vsekiden.com/30657%20evropa%20ni%20pritiska%20da%20razre%C5%9Fim%20etni%C3%A7eski%20partii, (23.07.2014)

Eyüp, K. (18 Şubat 1999). *Stenogrami ot Plenarni Zasedaniya, Dvesta Dvadeset i Devetoto Zasedanie (Meclis Genel Kurul Tutanakları, İkiyüzyirmidokuzuncu Oturum)*. http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/6/ID/1460, 25.08.2014

Eyüp, K. (17 Temmuz 2001a). SDS: Tezata za Multietniçeska Dırjava e Opasna (DGB: Çoketnili Devlet Savı Tehlikelidir). *mediapool.* http://www.mediapool.bg/sds-tezata-za-multietnicheskata-darzhava-e-opasna-news13101.html, (25.03.2014).

Eyüp, K. (21 Temmuz 2001b). DPS ne e Zaplaha za Natsionalnata Sigurnost (HÖH Ulusal Güvenlik İçin Tehdit Değildir). *Standart.* http://paper.standartnews.com/bg/article.php?d=vearticle=139978, (25.03.2014).

Eyüp, K. (9-10 Ekim 2008). *Conference Enhancing the Impact of the Framework Convention.*

http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/6_resources/PDF_IAConf_Paper_KEyup_en.pdf, (07.02.2013)

F.Dovidio, J., Gaertner, S. L. ve Saguy, T. (2007). Another View of "We": Majority and Minority Group Perspectives on a Common Ingroup Identity. *European Review of Social Psychology, 18*(1), 296-330.

Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language.* London: Longman.

Favell, A. (2010). European Identity and European Citizenship in Three 'Eurocities': A Sociological Approach to the European Union. *Politique Europeenne*(30), 187–224.

Fearon, J. D. (3 Kasım 1999). *What is Identity (As We Now Use the Word).* http://www.seminario2005.unal.edu.co/Trabajos/Fearon/What%20is%20identity%20(as%20we%20now%20see%20the%20world).pdf, (30.08.2013)

Fligstein, N. (2008). *Euroclash: The EU, European Identity, and the Future of Europe.* Oxford: Oxford University Press.

Fligstein, N., Polyakova, A. ve Sandholtz, W. (2012). European Integration, Nationalism and European Identity. *Journal of Common Market Studies, 50*(1), 106-122.

Fotev, G. (1992). Prestruktirane na Sotsialniya Svyat v Posttotaliternoto Obştestvo (Posttotaliter Toplumda Toplumsal Dünyanın Yeniden Yapılandırılması). *Sotsiologiçeski Problemi*(4), 3-14.

Fotev, G. (1994). *Drugiyat Etnos (Öteki Etnos).* Sofya: Akademiçno İzdatelstvo "Marin Drinov".

Gabel, M. (1998). Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories. *The Journal of Politics, 60*(2), 333-354.

Ganev, V. I. (2004). History, Politics, and the Constitution: Ethnic Conflict and Constitutional Adjudication in Postcommunist Bulgaria. *Slavic Review, 63*(1), 66-89.

Geertz, C. (1963). The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Politics in the New States. C. Geertz içinde, *Old Societies and New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa* (s. 105-157). New York: The Free Press of Glencoe.

Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures: Selected Essays.* New York: Basic Books.

Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism.* Ithaca: Cornell University.

Gellner, E. (1999). Adam's Navel: 'Primordialists' versus 'Modernists'. E. Mortimer ve R. Fine içinde, *People, Nation and State: The Meaning of Ethnicity and Nationalism* (s. 31-35). London: I. B. Taurus.

Genov, N. (2010). Radical Nationalism in Contemporary Bulgaria. *Review of European Studies, 2*(2), 35-53.

Ghodsee, K. (2008). Left Wing, Right Wing, Everything: Xenophobia, Neo-totalitarianism, and Populist Politics in Bulgaria. *Problems of Post-Communism, 55*(3), 26-39.

Giesen, B. (1993). *Die Intellektuellen und die Nation.* Frankfurt/M.: Suhrkamp.

Gleason, P. (1983). Identifying Identity: A Semantic History. *The Journal of American History, 69*(4), 910-931.

Gospodinova, V. (3 Kasım 2006). Obreçen da Bıde Silen (Güçlü Olmak için Doğmuş). *Kapital.* http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2006/11/03/291462_obrechen_da_bude_silen/, (25.11.2013)

Gradeva, R. (1996). Turks in Eighteenth-century Bulgarian Literature: Historical Roots of Present-day Attitudes in Bulgaria. *The European Legacy, 1*(2), 421-426.

Gruev, M., ve Kalyonski, A. (2008). *Vızroditelniyat Protses. Myusyulmanskite Obştnosti i Komunistiçeskiyat Rejim (Yeniden Doğuş Süreci. Müslüman Topluluklar ve Komünist Rejim)*. Sofya: Siela.

Gürsoy, A. (2007). Osmanlı Millet Sisteminin Dönüşümü. *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 6*(1), 57-71.

Habermas, J. (1994). Citizenship and National Identity. B. v. Steenbergen içinde, *The Condition of Citizenship* (s. 20-35). London: SAGE Publications.

Habermas, J. (1995). Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe. R. Beiner içinde, *Theorizing Citizenship* (s. 255-282). Albany: State University of New York Press.

Habermas, J. (1998). *Die Postnationale Konstellation und die Zukunft der Demokratie.* http://library.fes.de/pdf-files/akademie/online/50332.pdf, (15.05.2014).

Habermas, J. (2003). Toward a Cosmopolitan Europe. *Journal of Democracy, 14*(4), 86-100.

Habermas, J. (2004). Why Europe Needs a Constitution. E. O. Eriksen, J. E. Fossum ve A. J. Menendez içinde, *Developing a Constitution for Europe* (s. 17-33). London; New York: Routledge.

Habermas, J. ve Derrida, J. (2003). February 15, or What Binds Europeans Together: A Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in the Core of Europe. *Constellations, 10*(3), 291-297.

Hajdinjak, M. (2008). Thou Shall Not Take the Names Ethnic or Minority, And I Will Bless Thee: Political Participation of Minorities in Bulgaria. *Political Parties and Minority Representation.* içinde Skopje: Friedrich Ebert Stiftung. http://www.fes.org.mk/pdf/Political%20Parties%20and%20Minority%20Participation.pdf, (30.07.2013)

Hajdinjak, M., Kosseva, M. ve Zhelyazkova, A. (2012). *Tolerance and Cultural Diversity Discourses in Bulgaria.* http://cadmus.eui.eu/handle/1814/23257, (11.03.2015)

Hall, P. A. ve Taylor, R. C. (1996). Political Science and the Three New Institutionalisms. *Political Studies, 44*(5), 936-957.

Hall, S. (1996). Introduction: Who Needs 'Identity'. S. Hall ve P. d. Gay içinde, *Questions of Cultural Identity* (s. 1-17). London: SAGE Publications.

Haller, M. ve Ressler, R. (2006). National and European Identity: A Study of Their Meanings and Interrelationships. *Revue française de sociologie, 47*(4), 817-850.

Haunns, S. (2004). *Identität in Bewegung. Prozesse Kollektiver Identität bei den Autonomen und in der Schwulenbewegung.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Hayward, K. (2003). The Region between State and Nation: British and Irish Conceptions of Northern Ireland as a European Region. *Perspectives on European Politics and Society, 4*(3), 417-445.

Herrmann, R., ve Brewer, M. B. (2004). Identities and Institutions: Becoming European in the EU. R. K. Herrmann, T. Risse-Kappen ve M. B. Brewer içinde, *Transnational Identities: Becoming European in the EU* (s. 1-22). Lanham: Rowman ve Littlefield.

Hobsbawm, E. J. (1983). Introduction: Inventing Traditions. E. J. Hobsbawm ve T. Ranger içinde, *The Inventşon of Tradition* (s. 1-14). Cambridge: Cambridge University Press.

Hobsbawm, E. J. (1992a). Ethnicity and Nationalism in Europe Today. *Anthropology Today, 8*(1), 3-8.

Hobsbawm, E. J. (1992b). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hogg, M. A. ve Abrams, D. (2006). *Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes.* Florence, US: Routledge.

Horowitz, D. L. (1985). *Ethnic Groups in Conflict.* Berkeley, CA: University of California Press.

Höpken, W. (1997). From Religious Identity to Ethnic Mobilisation: the Turks of Bulgaria before, under and since Communism. H. Poulton ve S. Taji-Farouki içinde, *Muslim Identity and the Balkan State* (s. 54-81). London: C. Hurst ve Co.

Hunt, S. A., ve Benford, R. D. (2004). Collective Identity, Solidarity, and Commitment. D. A. Snow, S. A. Soule ve H. Kriesi içinde, *The Blackwell Companion to Social Movements* (s. 433-457). Oxford: Blackwell Publishing.

Ignatieff, M. (1994). *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism.* Toronto: Penguin.

Ignatieff, M. (1999). Benign Nationalism? The Possibilities of the Civic Ideal. E. Mortimer ve R. Fine içinde, *People, Nation and State: The Meaning of Ethnicity and Nationalism* (s. 141-147). London: I. B. Taurus.

Inglehart, R. (1970). Cognitive Mobilization and European Identity. *Comperative Politics, 3*(1), 45-70.

Ishiyama, J. T., ve Breuning, M. (1998). *Ethnopolitics in the New Europe.* Colarodo: Lynne Rienner Publishers.

İvanov, H. (18 Şubat 1999). *Stenogrami ot Plenarni Zasedaniya na Trideset i Osmoto Narodno Sıbranie, Dvesta Dvadeset i Devetoto Zasedanie [Otuzsekizinci Halk Meclisi Genel Kurul Tutanakları, İkiyüzyirmidokuzuncu Oturum].* http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/6/ID/1460,%20 (17.3.2014).

Jäger, S. (2001). Discourse and Knowledge: Theoretical and and Methodological Aspects of a Critical Discourse and Dispositive Analysis. R. Wodak ve M. Meyer içinde, *Methods of critical Discourse Analysis* (s. 32-62). London: SAGE Publications.

Jelev, J. (17 Nisan 1992/2004). Stsenariyat e Udobna Politiçeska Spekulatsiya (Senaryo İşe Yarayan bir Siyasi Spekülasyon). G. Georgiev-Gesh içinde, *İntervyuta: Yanuari 1989 - Septemvri 1990 g.* (s. 191-194). Sofya: Fondatsiya " D - R Jelyu Jelev".

Jenkins, R. (2000). Categorization: Identity, Social Process and Epistemology. *Current Sociology, 48*(7), 7-25.

Jenkins, R. (2008). *Social Identity.* New York, NY: Routledge.

Jenkins, R. (2008). The Ambiguity of Europe: 'Identity Crisis' or 'Situation Normal'? *European Societies, 10*(2), 153-176.

Johnson, C. (2002). Democratic Transition in the Balkans: Romania's Hungarian and Bulgaria's Turkish Minority (1989–99). *Nationalism and Ethnic Politics, 8*(1), 1-28.

Jørgensen, M. ve Phillips, L. (2002). *Discourse Analysis as Theorie and Method.* London: SAGE Publications.

Kaina, V. (2009). *Wir in Europa: Kollektive Identität und Demokratie in der Europäischen Union.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Kaina, V. (2013). How to Reduce Disorder in European Identity Research. *European Political Science, 12*(2), 184-196.

Kanev, K. (2002). Law And Politics Toward The Muslims in Bulgaria. P. G. Danchin ve E. A. Cole içinde, *Protecting the Human Rights of Religious Minorities in Eastern Europe* (s. 316-344). New York: Columbia University Press.

Karadjov, A. (2011). *The Turkish Minority in Bulgaria and the 'Revival Process': The Construction of a Political Minority.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Budapest: Central European University, Department of Nationalism Studies. www.etd.ceu.hu/2011/karadjov_alexander.pdf, (11.07.2014)

Karan, C. (24 Şubat 2016). Bulgaristan'la Dinli Biatlı Kriz. *Cumhuriyet.* http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/486363/Bulgaristan_la_dinli_biatli_kriz.html, (17.03.2016).

Karasimeonov, G. (2010). *Partiynata Sistema v Bılgaria (Bulgaristan'da Parti Sistemi).* Sofya: Nik.

Karolewski, I. P. (2011). European Identity Making and Identity Transfer. *Europe-Asia Studies, 63*(6), 935-955.

Karolewski, I. P. ve Kaina, V. (2006). *European Identity: Theoretical Perspectives and Empirical Insights.* Münster: LIT Verlag.

Katzenstein, P. (1996). *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics.* New York: Columbia University Press.

Kavalski, E. (2007). '"Do Not Play with Fire": The End of the Bulgarian Ethnic Model or the Persistence of Inter-Ethnic Tensions in Bulgaria?'. *Journal of Muslim Minority Affairs, 27*(1), 25-36.

Kaya, A. (2008). Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çükkültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: Birarada Yaşamanın Siyaseti. A. Kaya ve T. Tarhanlı içinde, *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları* (s. 41-66). İstanbul: Tesev Yayınları.

Kaya, A. ve Tarhanlı, T. (2008). Türkiye'de Azınlılar ve Anayasal Yurttaşlık. A. Kaya ve T. Tarhanlı içinde, *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları* (s. 17-37). İstanbul: Tesev Yayınları.

Keller, R. (2011). The Sociology of Knowledge Approach to Discourse (SKAD). *Human Studies, 34*(1), 43-65.

Keller, R. (2012). Entering Discourses: A New Agenda for Qualitative Research and Sociology of Knowledge. *Qualitative Sociology Review, 8*(2), 46-75.

Kelley, J. (2004a). International Actors on the Domestic Scene: Membership Conditionality and Socialization by International Institutions. *International Organization, 58*(3), 425-457.

Kelley, J. G. (2001). Norms and Membership Conditionality: The Role of European Institutions in Ethnic Politics in Latvia, Estonia, Slovakia and Romania. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Cambridge: Harvard University.

Kelley, J. G. (2004b). *Ethnic Politics in Europe: The Power of Norms and Incentives.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Kenan, A. (29 Mayıs 1991/1992a). Stenogrami ot Sto i Çetirideseto Zasedanie (Yüzkırkıncı Oturum Tutanakları). *VII. Veliko Narodno Sıbranie Stenografski Dnevnitsi 1990-1991, Zasedaniya 139-142* (s. 79-191). içinde Sofya: Jusautor.

Kenan, A. (8 Mart 1991/1992b). Stenogrami ot Sto i Şestoto Zasedanie (Yüzaltıncı oturum tutanakları). *VII. Veliko Narodno Sıbranie Stenografski Dnevnitsi 1990-1991, Zasedaniya 104-106* (s. 197-261). içinde Sofya: Jusautor.

Kertikov, K. (2006). Evrointegratsiyata na Bılgariya - Predizivikatelstvo pred Transformaysiyata na "Bılgarskiya Etniçeski Model" (Avrupa Entegrasyonu - Bulgaristan'ın Etnik Modelinin Dönüşümü Karşısındaki Meydan Okuma). V. Prodanov içinde, *Bılgarski Natsionalismi i Evropeyskata İntegratsiya* (s. 168-181). Sofya: Hristo Botev.

King, C. ve Melvin, N. J. (1999/2000). Diaspora Politics: Ethnic Linkages, Foreign Policy, and Security in Euroasia. *International Security, 24*(3), 108-138.

Kırcaali'de "Güney Bulgaristan Türkçe Öğretmenleri ve Gönüllüleri Buluşması" Çalıştayı Gerçekleşti. (22 Şubat 2012). *Kırcaali Haber*. http://www.kircaalihaber.com/?pid=3veid_news=8354., (18 .04.2013).

Kırcaali'de Türkçe Öğretmenler Derneği Kuruldu. (22 Şubat 2012). *Kırcaali Haber*. http://www.kircaalihaber.com/?pid=3veid_news=8356, (18 .04.2013).

Klandermans, B. (1997). *The Social Psychology of Protest.* Oxford: Blackwell.

Klotz, A. ve Lynch, C. (2007). *Strategies for Research in Constructivist International Relations.* Armonk, NY: M. E. Sharpe.

Kohli, M. (2000). The Battlegrounds of European Identity. *European Societies, 2*(2), 113-137.

Kolarova, R. (1993). Tacit Agreements in the Bulgarian Transition to Democracy: Minority Rights and Constitutionalism. *The University of Chicago Law School Roundtable,* 1(1), 23-51.

Kolev, A. (tarih yok). *Why Bulgaria Remained Peaceful and How This Helps Us Understand Nationalist Conflict in Post-Communist Eastern Europe.* http://socsci2.ucsd.edu/~aronatas/scrretreat/Kolev.Alex.doc, (12.03.2013).

Kondakov, A. (2014). Liberalniyat İslyam Kato İnstrument v Borbata sreştu Radikalniya İslyamizm v Bulgaria (Bulgaristan'da Radikal İslamizme karşı Savaşta bir Araç olarak Liberal İslam). *Geopolitika* (5). http://geopolitica.eu/spisanie-geopolitika-broi-5-2014/1659-liberalniyat-islyam-kato-instrument-v-borbata-sreshtu-radikalniya-islyamizam-v-balgariya, (15.06.2015).

Konstitutsionen Sıd. (21 Nisan 1992). *Reşenie № 4 [Karar № 4].* http://constcourt.bg/acts, (22.02.2013).

Köksal, Y. (2006). Minority Policies in Bulgaria and Turkey: The Struggle to Define a Nation. *Southeast European and Black Sea Studies, 6*(4), 501-521.

Kösebalaban, H. (2007). The Permanent "Other"? Turkey and the Question of European Identity. *Mediterranean Quarterly, 18*(4), 87-111.

Krappmann, L. (1997). Die Identitätsproblematik nach Erikson aus einer Interaktionistischen Sicht. H. Keupp ve R. Höfer içinde, *Identitätsarbeit Heute. Klassische und Aktuelle Perspektiven der Identitätsforschung* (s. 66-92). Frankfurt/M.: Suhrkamp.

Krısteva, A. (2009). Obrazi i Poslaniya na İzbori 2009. *Politiçeski İzsledvaniya* (1-2), 105-126.

Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights.* Oxford: Clarendon Press.

Kymlicka, W. (2002). Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe. W. Kymlicka ve M. Opalski içinde, *Can Liberal Pluralism be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe* (s. 13-105). Oxford: Oxford University Press.

Kymlicka, W. ve Opalski, M. (2002). Introduction. W. Kymlicka ve M. Opalski içinde, *Can Liberal Pluralism be Exported?: Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe* (s. 1-10). Oxford: Oxford University Press.

Lapid, Y. ve Kratochwil, F. (1996). *The Return of Culture and Identity in IR Theory.* Boulder, CO: Lynne Rienner.

Larin, S. J. (2010). Conceptual Debates in Ethnicity, Nationalism, and Migration. R. Denemark içinde, *The International Studies Encycopedia* (s. 438-457). Malden: Wiley-Blackwell.

Leerssen, J. (2007). Identity/Alterity/Hybridity. M. Beller ve J. T. Leerssen içinde, *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: a Critical Survey* (s. 335-341). Amsterdam: Rodopi.

Licata, L. (2003). Representing the Future of the European Union: Consequences on National and European Identifications. *Papers on Social Representations, 12*(5), 5.1-5.22.

Luyckx, K., Schwartz, S. J., Goossens, L., Beyers, W. ve Missotten, L. (2011). Processes of Personal Identity Formation and Evaluation. S. J. Schwartz, K. Luyckx ve V. L. Vignoles içinde, *Handbook of Identity Theory and Research* (s. 77-98). New York: Springer.

Lütfi Mestan'ın Kuracağı Yeni Partinin İsmi DOST Olacak. (2016, Şubat 9). *Kırcaali Haber*. http://www.kircaalihaber.com/?pid=3veid_news=16569, (13.02.2016).

Lütfi, Ü. (29 Şubat 1992). *Stenogrami ot Plenarni Zasedaniya na Trideset i Şestoto Narodno Sıbranie, Çetirideset i Deveto Zasedanie (Otuzyedinci Halk Meclisi Genel Kurul Tutanakları, Kırkdokuzuncu Oturum).* http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/4/ID/2373, (27.03. 2014).

Lütfi, Ü. (17 Temmuz 2001). SDS: Tezata za Multietniçeska Dırjava e Opasna (DGB: Çoketnili Devlet Savı Tehlikelidir). *mediapool.* http://www.mediapool.bg/sds-tezata-za-multietnicheskata-darzhava-e-opasna-news13101.html, (25.03.2014)

Mahon, M. (1999). The Turkish Minority under Communist Power-Politics of Ethnicity and Power. *Journal of Sourhern Europe and the Balkans, 1*(2), 149-162.

Maier, M. L., ve Risse, T. (2003). *Europeanization, Collective Identities and Public Discourses (IDNET). Final Report.* http://cordis.europa.eu/documents/documentlibrary/82608121EN6.pdf, (20.03.2010).

Marcussen, M., Risse, T., Engelmann-Martin, D., Knopf, H. J. ve Roscher, K. (1999). Constructing Europe? The Evolution of French, British and German Nation State Identities. *Journal of European Public Policy, 6*(4), 614-633.

Markaryan, A. (4 Eylül 2015). Turski Nyama da se Uçi Zadıljitelno v Uçilişte (Okulda Mecburi olarak Türkçe Okutulmayacak).*OFFNews.* http://offnews.bg/news/Obshtestvo_4/Turski-niama-da-se-uchi-zadalzhitelno-v-uchilishte_554697.html, (12.12.2015)

Marushiakova, E. ve Popov, V. (2006). *Muslim Minorities in Bulgaria.* http://www.islamawareness.net/Europe/Bulgaria/bulgaria_article0003.pdf, (15.07.2014).

Matouschek, B., Wodak, R. ve Januschek, F. (1995). *Notwendige Massnahmen gegen Fremde? Genese und Formen von Rassistischen Diskursen der Differenz.* Vienna: Passagen Verlag.

McGarty, C. (1999). *Categorization in Social Psychology.* London: Sage Publications.

McLaren, L. M. (2002). Public Support for the European Union: Cost/Benefit Analysis or Perceived Cultural Threat? *The Journal of Politics, 64*(2), 551-566.

McLaren, L. M. (2006). *Identity, Interests and Attitudes to European Integration.* Houndmills: Palgrave Macmillan.

Mead, G. H. (1934). *Mind, Self and Society.* Chicago: University of Chicago Press.

Medrano, J. D. (2003). *Framing Europe: Attitudes to European Integration in Germany, Spain, and the United Kingdom.* Princeton; Oxford: Princeton University Press.

Medrano, J. D. ve Gutierrez, P. (2001). Nested Identities: National and European Identity in Spain. *Ethnic and Racial Studies, 24*(5), 753-778.

Meinhof, U. H. (2004). Europe Viewed from Below : Agents, Victims and the Threat of the Other. R. K. Herrmann, T. Risse-Kappen ve M. B. Brewer içinde, *Transnational Identities : Becoming European in the EU* (s. 214-244). Lanham: Rowman and Littlefield.

Melluci, A. (1996). *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age.* Cambridge: Cambridge University Press.

Metodieva, Y. (30 Kasım 2013). *"Turtsite v Bılgaria": Natsiyata Kato Peperuda ot Herbariy, Natsiyata Kato Jiv Orhanizım ("Bulgaristan'daki Türkler": Herbaryumdan Kelebek Olarak Ulus, Canlı Organizma Olarak Ulus).* http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/iuliana-metodieva/2013-11/turcite-v-blgariya-naciyata-kato-peperuda-ot-herbarij-naciyata-kato-zhiv-organizm/, (01.02.2015).

Meyer, T. (2009). Europäische Identität. T. Meyer ve J. Eisenberg içinde, *Europäische Identität als Projekt: Innen - und Außensichten* (s. 15-30). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Michel, T. F. (1990). The Turkish Minority in Bulgaria. *Islam and Christian–Muslim Relations, 1*(2), 269-279.

Miller, D. (1995). *Nationalism.* London: Oxford University Press.

Mirkova, A. M. (2009). Citizenship Formation in Bulgaria: Protected Minority or National Citizens? *Journal of Muslim Minority Affairs, 29*(4), 469-482.

Mitev, P. E. (2004). Ethnic Relations in Bulgaria: Legal Norms and Social Practice. *Prospects of Multiculturality in Western Balkan States* (s. 76-93). içinde Belgrade: Ethnicity Research Center. http://www.fes.org.mk/pdf/PETER%20-%20EMIL%20MITEV%20-%20ETHNIC%20RELATIONS%20IN%20BULGARIA%20-.pdf, (30.11.2013).

Moscovici, S. (1988). Notes Towards a Description of Social Representations. *European Journal of Social Psychology, 18*(3), 211-250.

Mutafçieva, V. (10 Haziran 2009). Vera Mutafçieve: Tursko Robstvo ili Osmansko Vladiçestvo? + video (Vera Mutafçieva: Türk Köleliği mi Osmanlı Egemenliği mi? + video). *E-vestnik.* http://e-vestnik.bg/6364, (11.02.2013).

Muyhtar, F. (2003). *The Human Rights of Muslims in Bulgaria in Law and Politics since 1878.* http://www.bghelsinki.org/en/publications/bhc-reports/special-reports/, (11.06.2014).

Müftüler-Bac, M. (1998). The never-ending story: Turkey and the European Union. *Middle Eastern Studies, 34*(4), 240-258.

Mladenov, P. (5 Aralık, 1989). Naşiyat İzbor e İstinkiyat Sotsializm (Bizim Seçimimiz Gerçek Sosyalizm). *Oteçestven Front.*

Natsionalen Statiçeski İnstitut. (2011a). *Prebroyavane 2011: Okonçatelni Danni (Nüfus Sayımı 2011: Kesin Veriler).* http://www.nsi.bg/census2011/newsbg.php?n=68, (02.02.2012)

Natsionalen Statiçeski İnstitut. (2011b). *Naselenie po Oblasti, Obştini, Naseleni Mesta i Samoopredelenie po Etniçeska Prinadjejnost kım 1.02.2011 Godina (Oblast, Obştina, Yerleşim Birimi ve Etnik Aidiyete göre 1.02.2011 Yılındaki Nüfus).* http://www.nsi.bg/census2011/pagebg2.php?p2=175vesp2=190, (02.02.2012)

Neuburger, M. (1997a). Bulgaro-Turkish Encounters and the Re-imaging of the Bulgarian Nation (1878-1995). *East European Quarterly, 31*(1), 1-18.

Neuburger, M. (1997b). Difference Unveiled: Bulgarian National Imperatives and the Re-dressing of Muslim Women. *Nationalities Papers, 25*(1), 169-183.

Neumann, I. B. (1998). European Identity, EU Expansion, and the Integration/Exclusion Nexus. *Alternatives: Global, Local, Political, 23*(3), 397-416.

Neumann, I. B. (1999). *Uses of the Other: The" East" in European Identity Formation.* Manchester: Manchester University Press.

Nunev, Y. (2008). Normativni Aspekti na Obrazovatelnata İntegratsiya na Detsata i Uçenitsite na Bılgarski Grajdani s Etno-Kulturni Razliçiya v Konteksta na İnterkulturnoto Obrazovanie i Vızpitanie. *Mnogoobrazie bez granitsi* (s. 9-26). içinde Veliko Tırnovo: Faber.

Oakes, P. (2002). Psychological Groups and Political Psychology: A Response to Huddy's "Critical Examination of Social Identity Theory". *Political Psychology, 23*(4), 809-824.

Office for Democratic Institutions and Human Rights . (2 Kasım 2005). *Republic of Bulgaria Parliamentary Elections 25 June 2005 OSCE/ODIHR Election Assessment Mission Report.* http://www.osce.org/odihr/elections/bulgaria/16816?download=true, (22,03.2012).

Office for Democratic Institutions and Human Rights. (31 Ağustos 2001). *Republic of Bulgaria Parliamentary Elections 17 June 2001 Final Report.* http://www.osce.org/odihr/elections/bulgaria/16029?download=true, (22.03.2012).

Office for Democratic Institutions and Human Rights. (30 Eylül 2009). *Republic of Bulgaria Parliamentary Elections 5 July 2009 OSCE/ODIHR Limited Election Observation Mission Final Report.*
http://www.osce.org/odihr/elections/38934?download=true, (22.03.2012).

Office for Democratic Institutions and Human Rights. (25 Temmuz 2013). *Republic of Bulgaria Early Parliamentary Elections 12 May 2013 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report.*
http://www.osce.org/odihr/elections/103878?download=true, (07.08.2015).

Office for Democratic Institutions and Human Rights. (7 Ocak 2015). *Republic of Bulgaria Early Parliamentary Elections 5 October 2014 OSCE/ODIHR Limited Election Observation Mission Final Report.*

http://www.osce.org/odihr/elections/bulgaria/133571?download=true, (07.08.2015).

Oommen, T. (2004). *Nation, Civil Society and Social Movements: Essays in Political Sociology.* New Delhi: SAGE Publications.

OOmmen, T. K. (1997a). *Citizenship, Nationality and Ethnicity - Reconciling Competing Identities.* Cambridge: Polity Press.

OOmmen, T. K. (1997b). Introduction: Conceptualzing the Linkage between Citizenship and National Identity. T. K. OOmmen içinde, *Citizenship and National Identity: from Colonialism to Globalism* (s. 13-50). London: SAGE Publications.

Oommen, T. K. (2004). *Nation, Civil Society and Social Movements: Essays in Political Sociology.* New Delhi: SAGE Publications.

Opalski, M. (2002). Can Will Kymlicka Be Exported to Russia. W. Kymlicka ve M. Opalski içinde, *Can Liberal Pluralism be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe* (s. 298-319). Oxford: Oxford University Press.

Ortaylı, İ. (1998). The Ottoman Millet System and It's [sic] Social Dimensions. R. Larsson içinde, *Boundaries of Europe* (s. 120-126). Uppsala: Ord ve Form.

Otnovo Othvırliha Predlojenieto na DPS za Agitatsii na Mayçin Ezik (HÖH'ün Anadilde Propaganda Teklifini Yeniden Reddettiler). (16 Eylül 2015). http://bgizbori.org/otnovo-othvarliha-predlozhenieto-na-dps-za-agitatzii-na-maichin-ezik/, (18.11.2015).

Papakoçev, G. (2011, Mart 3). *Tursko robstvo ne e imalo? (Türk Köleliği Yok Muymuş?)*
http://www.dw.com/bg/%D1%82%D1%83%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%BE-%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-

%D0%BD%D0%B5-%D0%B5-
%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%BE/a-14886755, (22.07.2014).

Parekh, B. (2000). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory.* London: Palgrave.

Parliamentary Assembly of the Council of Europe. (1985). *Resolution 846.* http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16257velang=en, (17.03.2012).

Parliamentary Assembly of the Council of Europe. (1989). *Resolution No.927.* http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16338velang=en, (17.03.2012).

Peters, B. (1993). *Die Integration moderner Gesellschaften.* Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Pettai, V. (2002). Definitions and Discourse: Applying Kymlicka's Models to Estonia and Latvia. W. Kymlicka ve M. Opalski içinde, *Can Liberal Pluralism be Exported?: Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe* (s. 259-269). Oxford: Oxford University Press.

Philippou, S. (2005). Constructing National and European Identities: the Case of Greek-Cypriot Pupils. *Educational Studies, 31*(3), 293-315.

Pojarliev, İ. (2Ağustos 1997). Tursko Robstvo ili Osmansko Prisıstvie (Türk Köleleiği mi Osmanlı Varlığı mı?). *Kapital.* http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/obshtestvo/1997/08/02/240079_tursko_robstvo_ili_osmansko_prisustvie/, (22.07.2014).

Polletta, F., ve Jasper, J. M. (2000). Collective Identity and Social Movements. *Annual Review of Sociology, 27*, 283-305.

Popova, M. (2016). Who Brought Ataka to the Political Scene? Analysis of theVote for Bulgaria's Radical Nationalists. T. Dragostinova ve Y. Hashamova içinde, *Beyond Mosque, Church and State: Alternative Narratives of the Nation in the Balkans* (s. 259-286). Budapest: Central European University Press.

Popovic, A. (1986). The Turks of Bulgaria (1878–1985). *Central Asian Survey, 5*(2), 1-32.

Poulton, H. (1997). Islam, Ethnicity and State in the Contemporary Balkans. H. Poulton ve S. Taji-Farouki içinde, *Muslim Identity and The Balkan State* (s. 13-32). London: C. Hurst ve Co.

Poulton, H. (2000). The Muslim Experience in the Balkan States, 1919-1991. *Nationalities Papers, 28*(1), 45-66.

Pravitelstvoto Podade Ostavka (Hükümet İstifa Etti). (23 Temmuz 2014). *Mediapool*. http://www.mediapool.bg/pravitelstvoto-podade-ostavka-news222978.html, (18.07.2015).

Priban, J. (2006). Happy Returns to Europe? The Union's Identity, Constitution-Making, and its Impact on the Central European Accession States . W. Sadursk, A. Czarnota ve M. Krygier içinde, *Spreading Democracy and the Rule of Law?: the Impact of EU Enlargement on the Rule of Law, Democracy And Constitutionalism in Post-Communist Legal Orders* (s. 193-218). Netherlands: Springer.

Protsyk, O. ve Sachariew, K. (2010). Recruitment and Representation of Ethnic Minorities under Proportional Representation: Evidence from Bulgaria. *East European Politics and Societies, 20*(10), 1-26.

Recchi, E. (2014). Pathways to European Identity Formation: a Tale of Two Models. *Innovation: The European Journal of Social Science Research, 27*(2), 119-133.

Rechel, B. (2007a). State Control of Minorities in Bulgaria. *Journal of Communist Studies and Transition Politics, 23*(3), 352-370.

Rechel, B. (2007b). The 'Bulgarian Ethnic Model'—Reality or İdeology? *Europe-Asia Studies, 59*(7), 1201-1215.

Rechel, B. (2008a). What Has Limited the EU's Impact on Minority Rights in Accession Countries? *East European Politics ve Societies, 22*(1), 171-191.

Rechel, B. (2008b). Ethnic Diversity in Bulgaria: Institutional Arrangements and Domestic Discourse. *Nationalities Papers, 36*(2), 331-350.

Rechel, B. (2009). *Minority Rights in Central and Eastern Europe.* London; New York: Routledge.

Reckwitz, A. (2001). Der Identitätsdiskurs. Zum Bedeutungswandel einer Sozialwissenschaftlichen Semantik. W. Rammert içinde, *Kollektive Identitäten und Kulturelle Innovationen. Ethnologische, Soziologische und Historische Studien* (s. 21-38). Leipzig: Leipziger Uni-Vlg.

Remzi Osman: Opiti za Nov Vızroditelen Proces İma i Dnes! (Bugün de Yeni Yeniden Doğuş Süreci Denemeleri Var!). (2012, Mart 17). *24 Rodopi.* http://rodopi24.blogspot.com.tr/2012/03/23_17.html, (27.08.2013)

Riedel, S. (2004). Das Politische System Bulgariens. W. Ismayr içinde, *Die Politischen Systeme Osteuropas* (s. 593-636). Opladen: Leske + Budrich.

Risse, T. (2002). Nationalism and Collective Identities: Europe versus the Nation-State? P. Heywood, E. Jones ve M. Rhodes içinde, *Developments in West European Politics* (s. 77–93). Houndmills: Palgrave Macmillan.

Risse, T. (2004). European Institutions and Identity Change: What Have We Learned. R. Herrmann, T. Risse-Kappen ve M. B. Brewer içinde, *Transnational Identities: Becoming European in the EU* (s. 247-271). Lanham: Rowman ve Littlefield.

Risse, T. (2005). Neofunctionalism, European Identity, and the Puzzles of European Integration. *Journal of European Public Policy, 12*(2), 291-309.

Risse, T. (2010). *A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres.* Ithaca, NY; London: Cornell University Press.

Roccas, S. ve Brewer, M. B. (2002). Social Identity Complexity. *Personality and Social Psychology Review, 6*(2), 88-106.

Roger, A. (2002). Economic Development and Positioning of Ethnic Political Parties: Comparing Post-Communist Bulgaria and Romania. *Southeast European Politics, 3*(1), 20-42.

Rumelili, B. (2004). Constructing Identity and Relating to Difference: Understanding the EU's Mode. *Review of International Studies, 30*(1), 27-47.

S Obşti Usiliya i Razliçni Mneniya Kım Edna Tsel [Ortak Çaba ve farklı Fikirlerle Tek Bir Hedefe Doğru]. (10 Ocak 1990). *Oteçestven Front.*

Sauerwein, K.-H. (1999). Einleitung: Die Konstruktion Kollektiver Identitäten und die Realität der Konstruktion. W. Gephart, ve K.-H. Sauerwein içinde, *Gebrochene Identitäten: zur Kontroverse um kollektive Identitäten in Deutschland, Israel, Südafrika, Europa und im Identitätskampf der Kulturen* (s. 9-27). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. (9 Nisan 2003). *Report Submitted by Bulgaria Pursuant to Article 25, Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities.* http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_1st_SR_Bulgaria_en.pdf, (03.05.2012)

Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. (2014, Temmuz 30). *Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities-Third Opinion on Bulgaria.* https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008c669, (18.08.2015).

Segal, D. A. ve Handler, R. (2006). Cultural Approaches to Nationalism. G. Delanty ve K. Kumar içinde, *The SAGE Handbook of Nations and Nationalism* (s. 57-65). London: SAGE Publications.

Serpe, R. T. ve Stryker, S. (2011). The Symbolic İnteractionist Perspective And Identity Theory. S. J. Schwartz, K. Luyckx ve V. L. Vignoles içinde, *Handbook of Identity Theory and Research* (s. 225-248). New York: Springer.

Shils, E. (1992). Civility and Civil Society. E. C. Banfield içinde, *Civility and Citizenship in Liberal Democratic Societies* (s. 1-15). New York: Paragon House.

Shore, C. (2000). *Building Europe: The Cultural Politics of European Integration.* London: Routledge.

Simon, B. (1997). Self and Group in Modern Society: Ten Theses on the Individual Self and the Collective Self. R. Spears, P. J. Oakes, N.Ellemers ve S. A. Haslam içinde, *The Social Psychology of Stereotyping and Group Life* (s. 318–335). Oxford: Blackwell.

Smith, A. D. (1986). *The Ethnic Origins of Nations.* Oxford: Blackwell.

Smith, A. D. (1991). *National Identity.* Reno, NV: University of Nevada Press.

Smith, A. D. (1992). National Identity and the Idea of European Unity. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), 68*(1), 55-76.

Spohn, W. (2005). National Identities and Collective Memory in an Enlarged Europe. K. Eder ve W. Spohn içinde, *Collective Memory and European Identity: The Effects of Integration and Enlargement* (s. 1-14). Alderson: Ashgate.

Spokoen i gradiven trud, konstruktiven dialog i natsionalno sıglasie. (2 Ocak 1990). *Oteçestven Front*, s. 1,3.

Stamatov, P. (2000). The Making of a "Bad" Public: Ethnonational Mobilization in Post-communist Bulgaria. *Theory and Society, 29*(4), 549-572.

Stenogrami ot Plenarnite Zasedaniya na Sedmoto Veliko Narodno Sıbranie (Yedinci Büyük Halk Meclisi Genel Kurul Tutanakları). (1990-1991). http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/3, (22.02.2016).

Stenogrami ot Sto i Şestoto Zasedanie (Yüzaltıncı Oturum Tutanakları). (8. Mart 1991/1992). *VII. Veliko Narodno Sıbranie Stenografski Dnevnitsi 1990-1991, zasedaniya 104-106* (s. 197-261). içinde Sofya: Jusautor.

Stets, J. E. ve Burke, P. J. (2000). Identity Theory and Social Identity Theory. *Social Psychology Quarterly, 63*(3), 224-237.

Stoyanov, V. (1998). *Turskoto Naselenie v Bılgaria mejdu Polyusite na Etniçeskata Politika (Bulgaristan'da Etnik Politika Kutupları arasındaki Türk Nüfusu).* Sofya: LİK.

Stoyanov, V. (2011). Kım Rannata Istoriya na DPS (HÖH'ün İlk Dönem Tarihi Üzerine). V. Stoyanov içinde, *Valeristica Polyhistorica, Vol. 2* (s. 572-618). Sofya: İnstitut za istoriçeski izsledvaniya pri BAN.

Straub, J. (1994/1995). *Identität und Sinnbildung: Ein Beitrag aus der Sicht einer Handlungs- und Erzähltheoretisch Orientierten Sozialpsychologie.* http://www.uni-bi.de/(28en,en)/ZIF/Publikationen/Jahresberichte/1994-Straub.pdf, (20.04.2013).

Sugarev, E. (9 Ocak 1990). Sıglasie, Bratstvo i Sıvırşeno Ravenstvo Mejdu Vsiçki [Uzlaşım, Kardeşlik Ve Herkes Arasında Mükemmel Eşitlik]. *Oteçestven Front.*

Şimşir, B. (1986). *Bulgaristan Türkleri: 1878-1985* . Ankara: Bilgi Yayınevi.

Şivarov, S. (22 Mayıs 1991/1992). Stenogrami ot Sto Trideset i Osmoto Zasedanie (Yüzotuzsekizinci oturum tutanakları). *VII. Veliko Narodno Sıbranie Stenografski Dnevnitsi 1990-1991, Zasedaniya 136-138* (s. 65-141). içinde Sofya: Jusautor.

Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology.* Cambridge: Cambridge University Press.

Tajfel, H. (1982). *Social Identity and Intergroup Relations.* Cambridge: Cambridge University Press.

Tajfel, H. ve Turner, J. J. (1986). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. W. G. Austin, ve S. Worchel içinde, *Psychology of Intergroup Relations.* Chicago: Nelson-Hall.

Tatarlı, İ. (1991/2009). Problemi na Malstsinstvata v Republika Bılgaria i neynotı Myasto v Arhitekturata na Evropa (Bulgaristan Cumhuriyeti'nde Azınlıkların sorunları ve Bulgaristan'ın Avrupa Yapısındaki Yeri). İ. Tatarlı içinde, *Pravata na Çoveka, na Natsiite i Maltsinstvata - Vıtraşna i Mejdunarodna Pravna Uredba i Problemi na Tyahnata Realizatsiya v Bılgaria* (s. 53-61). Sofya: ET "Avrasya - İ. Tatarlı".

Tatarlı, İ. (13 Ağustos 1993a). Maltsintvata v Bılgariya - Konstitutsionna i Zakonova Uredba (Bulgaristan'da Azınlıklar- Anayasal ve Yasal Düzenlemeler). *Prava i Svobodi.*

Tatarlı, İ. (6 Ağustos 1993b). Maltsintvata v Bılgariya - Konstitutsionna i Zakonova Uredba (Bulgaristan'da Azınlıklar - Anayasal ve Yasal Düzenlemeler). *Prava i Svobodi.*

Tatarlı, I. (30 Haziran 1994). *Stenogrami ot Plenarni Zasedaniya na Trideset i Şestoto Narodno Sıbranie, Trista i Deveddeseto Zasedanie (Otuzaltıncı Halk Meclisi Genel Kurul Tutanakları, Üçyüzdoksanıncı Oturum).*
http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/4/ID/2399, (25.07.2013)

Tatarlı, İ. (6 Mart 1996). *Stenogrami ot Plenarni Zasedaniya na Trideset i Sedmoto Narodno Sıbranie, Sto Çetirideset i Sedmo Zasedanie (Meclis genel kurul tutanakları, yüzkırkyedinci oturum).*
http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/3/ID/1897/, (25.07.2013)

Tatarlı, İ. (2003). *Dvijenie za Prava i Svobodi: Faktor za Demokratsiya, Razbiratelstvo i Sigurnost v Stranata i na Balkanite (Hak ve Özgürlükler Hareketi: Ülkede ve Balkanlar'da Demokrasi, Anlayış ve Güvenlik Faktörü).* Sofya.

Tatarlı, İ. (22 Mayıs 1991 /1992b). Stenogrami ot Sto Trideset i Sedmoto Zasedanie (Yüzotuzyedinci oturum tutanakları). *VII. Veliko Narodno Sıbranie Stenografski Dnevnitsi 1990-1991, Zasedaniya 136-138* (s. 65-118). içinde Sofya: Jusautor.

Tatarlı, İ. (28.05.1991/1992c). Stenogrami ot Sto Trideset i Devetoto Zasedanie (Yüzotuzdokuzuncu Oturum Tutanakları). *VII. Veliko Narodno Sıbranie Stenografski Dnevnitsi 1990-1991, Zasedaniya 139-142* (s. 1-78). içinde Sofya: Jusautor.

Tatarlı, İ. (8 Mart 1991/1992a) Stenogrami ot Sto i Şestoto Zasedanie (Yüzaltıncı Oturum Tutanakları). *VII. Veliko Narodno Sıbranie Stenografski Dnevnitsi 1990-1991, Zasedaniya 104-106* (s. 197-261). içinde Sofya: Jusautor.

Taylor, C. (1989). *The Sources of the Self: The Making of the Modern Identity.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Taylor, C. (1994). *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Thoits, P. A. ve Virshup, L. K. (1997). Me's and We's: Forms and Functions of Social Identities. R. D. Ashmore ve L. Jussim içinde, *Self and identity: Fundamental Issues.* (s. 106-133). New York: Oxford University Press.

Tibi, B. (2013). European Identity Contested? M. Tamcke, J. d. Jong, L. Klein ve M. v. Waal içinde, *Europe - Space for Transcultural Existence* (s. 47-56). Göttingen: Universitätsverlag Götingen.

Tiehl, M. (2006). European Identity and the Challenge of Enlargement. J. Roy ve R. Dominquez içinde, *Towards the Completion of Europe: Analysis and Perspectives of the New European Union Enlargement* (s. 67-76). Miami: Jean Monnet Chair/University of Miami.

Tilly, C. (2003). Political Identities in Changing Politics. *Social Research, 70*(2), 605-620.

Todorova, M. (2004). *Conversion to Islam as a Trope in Bulgarian Historiography, Fiction and Film.*
http://www.eurozine.com/pdf/2003-11-04-todorova-en.pdf, (03.09.2015)

Todorova, M. (2009a). *Imagining the Balkans.* New York: Oxford University Press.

Todorova, M. (2009b). Language, Ethnicity and Nationalism: The Bulgarian Case. T. Kamusella,ve K. Jaskułowski içinde, *Nationalisms Today* (s. 155-200). Bern: Peter Lang.

Todorova, M. (2012a). *Kursıt İ Diskursite Na Bılgarskiya Natsionalism (Bulgar Milliyetçiliğinin Yönü Ve Söylemleri).* http://librev.com/index.php/discussion-bulgaria-publisher/1940-2013-02-04-11-13-35, (15.01.2014).

Todorova, M. (2012b). *(Etnos, Natsionalism i Komunistiçesko Nasledstvo v İztoçna Evropa (Etnos, Milliyetçilik ve Doğu Avrupa'daki Komünist Miras). Етнос, национализъм и комунистическото наследство в Източна Европа.* http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/1962-2013-03-29-10-47-42, (15.01.2014).

Triandafyllidou, A. (2008). Popular Perceptions of Europe and the Nation: the Case of Italy. *Nations and Nationalism, 14*(2), 261-282.

Trinadeseta Sesiya na Devetoto Narodno Sıbranie (Dokuzuncu Millet Meclisinin Onüçüncü Oturumu). (15 Ocak 1990). *Oteçestven Front*.

Troebst, S. ve Daftary, F. (2003). Introduction. F. Daftary ve S. Troebst içinde, *Radical Ethnic Movements in Contemporary Europe* (s. 1-17). New York: Berghahn Books.

Tsentralna İzbiratelna Komisiya. (2005). *Parlamentarni İzbori 2005*. http://pi2005.cik.bg/results/ adresinden alınmıştır

Tsentralna İzbiratelna Komisiya. (2009). *ИЗБОРИ ЗА ЧЛЕНОВЕ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ ОТ РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ 2009*. http://ep2009.cik.bg/mandates/index.html adresinden alınmıştır

Tsentralna İzbiratelna Komisiya. (2014). *İzbori za narodni predstaviteli 2014*. http://results.cik.bg/pi2014/rezultati/index.html adresinden alınmıştır

Tsentralna İzbiratelna Komisiya. (tarih yok). *Rezultati ot İzbori*. http://results.cik.bg/ adresinden alınmıştır

Tsentralna İzbiratelna Komisiya. (tarih yok). *Rezultati ot parlamentarni izbori*. https://portal.cik.bg/ adresinden alınmıştır

Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. ve Wetherell, M. (1987). *Rediscovering the Social Group: A Self-categorization Theory*. Oxford: Blackwell.

Turner, J. C., Oakes, P. J., Haslam, S. A. ve McGarty, C. (1994). Self and Collective: Cognition and Social Context. *Personality and Social Psychology Bulletin*(20), 454-463.

Türkçe Haber Bülteni ve Türk Asıllı Savunma Bakanı Konularında Anlaşmaya Varıldı. *Kırcaali Haber*.
://www.kircaalihaber.com/?pid=3veid_news=14046, (5 Aralık, 2014).

Türkçe Propaganda için HÖH Temsilcilerine Ceza Kesildi. *Kırcaali Haber*. http://www.kircaalihaber.com/?pid=3veid_news=13693, (1 Ekim 2014).

Uçrediha Novata Harodna Partiya "Svoboda i Dostoynstvo" (Yeni "Hürriyet ve Şeref" Halk Partisini Kurdular). *Novinite.bg*. http://novinite.bg/articles/25631/Uchrediha-novata-Narodna-partiya-Svoboda-i-dostojnstvo, (1 Aralık 2012).

Ulbert, C. (2005). Konstruktivistische Analysen der Internationalen Politik: Theoretische Ansatze und Methodische Herangehensweisen. C. Ulbert ve C. Weller içinde, *Konstruktivistische Analysen der Internationalen Politik* (s. 9-34). Wiesbaden: Springer.

Vassilev, R. V. (2001). Post-Communist Bulgaria's Ethnopolitics. *The Global Review of Ethnopolitics, 1*(2), 37-53.

Veliçkov, A. (18 Şubat 1999). *Stenogrami ot Plenarni Zasedaniya, Dvesta Dvadeset i Devetoto Zasedanie na Trideset i Osmoto Narodno Sıbranie (Otuzsekizinci Halk Meclisi Genel Kurul Tutanakları, İkiyüzyirmidokuzuncu Oturum)*. http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/6/ID/1460, (25.07.2015).

Verdery, K. (1993). "Nation" and "Nationalism"? *Daedalus, 122*(3), 37-46.

Verkuyten, M. (2005). *The Social Psychology of Ethnic Identity.* Hove ve New York: Psychology Press.

Vignoles, V. L., Schwartz, S. J. ve Luyckx, K. (2011). Introduction: Toward an Integrative View of Identity. S. J. Schwartz, K. Luyckx ve V. L. Vignoles içinde, *Handbook of Identity Theory and Research* (s. 1-27). New York: Springer.

Vodeniçarov, R. (2 Temmuz 1991/1992). Stenogrami ot Sto Sedemdeset i Vtoroto Zasedanie (Yüzyetmişikinci Oturum Tutanakları). *VII. Veliko Narodno Sıbranie Stenografski Dnevnitsi 1990-1991, Zasedaniya 172-175* (s. 1-68). içinde Sofya: Jusautoe.

Volgyi, B.-B. (2007). *Ethno-Nationalism during Democratic Transition in Bulgaria: Political Pluralism as an Effective Remedy for Ethnic Conflict.* http://yorkspace.library.yorku.ca/xmlui/handle/10315/1374, (14.07.2015).

Warhola, J. W. ve Boteva, O. (2003). The Turkish Minority in Contemporary Bulgaria. *Nationalities Papers, 31*(3), 255-279.

Weiler, J. H. (2010). To be a European Citizen: Eros and Civilization. K. Goldmann, U. Hannerz ve C. Westin içinde, *Nationalism and Internationalism in the Post-Cold War Era* (s. 170-194). London : Routledge.

Weller, C. (2000). *Kollektive Identitäten in der Weltgesellschaft: Nationale, Regionale und Transnationale Identitäten im 21. Jahrhundert.* http://inef.uni-due.de/page/documents/Kollektive_Identitaeten_in_der_WG.pdf, (14.12.2014).

Wendt, A. (1992). Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International organization, 46*(2).

Wendt, A. (1994). Collective Identity Formation and the International State. *American Political Science Review, 88*(2), 384-396.

Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics.* New York: Cambridge University Press.

Westle, B. (2003). Europäische Identifikation im Spannungsfeld Regionaler und Nationaler Identitäten. Theoretische Überlegungen und Empirische Befunde. *Politische Vierteljahresschrift, 44*(4), 453-482.

Westle, B. (2012). European Identity as a Contrast or an Extension of National Identity? On the Meaning of European Identity. S. Salzborn, E. Davidov ve J. Reinecke içinde, *Methods, Theories, and Empirical Applications in the Social Sciences* (s. 249-254). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften | Springer Fachmedien.

Wetherell, M. (2010). Introduction: The Field of Identity Studies. M. Wetherell ve C. T. Mohanty içinde, *The SAGE Handbook Of Identities* (s. 3-26). London: Sage.

Wodak, R. (2001a). What CDA is about - a Summary of its History, Important Concepts and its Developments. R. Wodak ve M. Meyer içinde, *Methods of Critical Discourse Analysis* (s. 1-13). London: SAGE Publications.

Wodak, R. (2001b). The Discourse - Historical Approach. R. Wodak ve M. Meyer içinde, *Methods of Critical Discourse Analysis* (s. 63-94). London: SAGE Publications.

Wodak, R., Cilla, R. d., Reisigl, M. ve Liebhart, K. (2009). *The Discursive Construction of National Identity.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Wodak, R., Menz, F., Mitten, R. ve Stern, F. (1994). *Sprachen der Vergangenheiten.Öffentliches Gedenken in Österreichischen und Deutschen Medien.* Frankfurt: Suhrkamp.

Wodak, R., P.Nowak, J.Pelikan, H.Gruber, Cillia, R. d. ve Mitten, R. (1990). *`Wir Sind Alle Unschuldige Täter'. Diskurshistorische Studien zum Nachkriegsantisemitismus.* Frankfurt: Suhrkamp.

Wolczuk, K., ve Yemelianova, G. (2008). When the West Meets the East: Exploring Ethnic Diversity in Eastern Europe. *Nationalities Papers, 36*(2).

Yalamov, I. (2005). *The 'Renaming': Consequences and How to Overcome Them.* http://www.romasmile.com/library-files/forced-ethnic-migrations-on-the-balkans_conseqneces-and-rebuilding-of-societies.pdf, (28.02.2012).

Yanakiev, Y. (2003). *Prilojenie za Evropeyskite Praktiki za Sotsianlna İntegratsiya na Etniçeskite i Kulturni Maltsinstva v Bılgarskata Armiya.* Sofya: Yurukov.

Yordanov, R. (2004, Mayıs). Konnikıt i Negovota Sabya (Atlı ve Kılıcı). *TEMA*, http://www.temanews.com/index.php?p=temaveiid=500veaid=11880, (15.07.2015).

Young, I. M. (1990). *Justice and the Politics of Difference.* Princeton, N.J: Princeton University Press.

Zagorov, O. (2004). *Natsionalna İdentiçnost i Evropeyska İntegratsiya.* Vratsa: BG Print.

Zahariev, B. (2004). *The Treatment of Ethnic Turks by the Bulgarian Communist Party and their Status Quo.* www.ithaca.edu/hs/depts/history/histjourndocs/spring04/turkishminorities.pdf, (03.01.2012).

Zheljazkova, A. (1990). The Problem of the Authenticity of Some Domestic Sources on the Islamization of the Rhodopes, Deeply Rooted in Bulgarian Historiography. *Etudes Balkaniques*(4), 105-111.

Zhelyazkova, A. (2001). Bulgaria in Transition: The Muslim Minorities. *Islam and Christian–Muslim Relations, 12*(3), 283-301.

Zhelyazkova, A., Nielsen, J. ve Kepell, G. (1995). *Relations of Compatibility and Incompatibility between Christians and Muslims in Bulgaria.* Sofya: IMIR.

Dotsent ot BAN. Ne e İmalı Tursko Robstvo (BAN'dan bir Doçent: Türk Köleliği Yoku.) *Sega*. http://www.segabg.com/article.php?id=626049, (27.11.2012).

Konstitutsiya na Narodna Republika Bılgaria (Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Anayasası). (1947). http://parliament.bg/bg/18, (22.07.2013).

Konstitutsiya na Narodna Republika Bılgaria (Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Anayasası). (1971). http://www.parliament.bg/bg/19, (22.07.2013).

Konstitutsiya na Republika Bılgaria (Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasası). (1991). http://www.parliament.bg/bg/const, (22.07.2013).

Napadnaha Kmeta na Panagyurişte za "Robstvoto vev Feysbuk (Facebook'taki "Kölelik" için Panagyurişte Belediye Başkanına Saldırdılar). *Frognews*. http://www.frognews.bg/news_90513/Napadnaha-kmeta-na-Panagiurishte-za-robstvoto-vav-feisbuk, (03.05.2015).

Partiyata Na Mestan: Demokrati za Otgovornost, Svoboda i Tolerantnost (Mestan'ın Partisi: Sorumluluk, Özgürlük ve Hoşgörü için Demokratlar). http://www.dnes-bg.org/partijata+na+mestan%2B+demokrati+za+otgovornost%2B+svob-

aktualno/1/MNeXctKzcVOPYpWrcFePYFeXcxK7YZOfMVKDMRePchevIJaLYZKfYVKDI9KHM5OfIdavcRe-IFeTIheXI1, (09.02.2016).